

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKIN ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ'NİN KÜRT
POLİTİKASI

Hazırlayan
Süleyman ÖCAL

Danışman
Doç. Dr. Yahya BAĞÇECİ

Doktora Tezi

Kasım 2018
KAYSERİ

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKIN ÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ'NİN KÜRT
POLİTİKASI

Hazırlayan
Süleyman ÖCAL

Danışman
Doç. Dr. Yahya BAĞÇECİ

Doktora Tezi

Kasım 2018
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı Soyadı: Süleyman ÖCAL

İmza :

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

II. Abdülhamid Dönemi Kürt Politikası adlı Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi
Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Süleyman ÖCAL

Danışman

Doç. Dr. Yahya BAĞÇECİ

Tarih Bölümü ABD Başkanı

Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

KABUL ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Yahya BAĞÇECİ danışmanlığında **Süleyman ÖCAL** tarafından hazırlanan “**II. Abdülhamid Dönemi Kürt Politikası**” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü **Tarih** Anabilim Dalında **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

13/11/2018

JÜRİ:

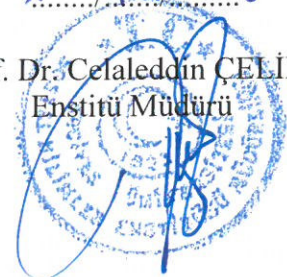
Danışman : Doç. Dr. Yahya BAĞÇECİ
Üye : Prof. Dr. Gülbadi ALAN
Üye : Prof. Dr. Remzi KILIÇ
Üye : Prof. Dr. Mustafa ORAL
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Oktay KARAMAN

(Handwritten signatures of the jury members)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 10/12/2018 tarih ve 48 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

10/12/2018
Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Kürtler, 1514 yılında Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında gerçekleşen Çaldıran Muharebesi'nin Osmanlı Devleti tarafından kazanılması ile birlikte Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşamaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti Kürtlerin yaşadığı bölgeye hakim olduktan sonra Kürtlerin siyasi ve toplumsal yapılanmalarına müdahil olmamış hatta onları güçlendirerek korumaya çalışmıştır. Böylece Osmanlı Devleti ile Kürtler arasında 19. yüzyılın ilk yıllarına kadar neredeyse hiçbir sorun yaşanmamıştır.

19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren 1789 Fransız İhtilali sonrasında yayılan milliyetçilik fikrinin ayrılıkçı etkisi ve bu etkinin bazı Avrupalı devletler tarafından Osmanlı Devleti içerisinde örnek teşkil ettirilmeye çalışılması Balkan coğrafyasında ayrılıkçı hareketlerin yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle İngiltere ve Rusya bu ayrılıkçı hareketin tohumlarını Kürtlerin ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları yerlere de ekmek istemişlerdir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın bölgedeki ekonomik, sosyal, idari, askeri vs. hayata olumsuz yansıması aradıkları fırsatı Avrupalı devletlere vermiş, hem Ermeniler hem de Kürt aşiretleri devlete karşı zaman zaman isyana sevk edilmişlerdir. Osmanlı Devleti zamanında başlayan Kürt isyanları ise Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına kadar devam etmiştir.

Kürt ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları coğrafyadaki karışıklıklar İngiltere, Fransa ve Rusya gibi büyük devletlerin bölgeye olan ilgisini arttırmıştır. Bu devletler, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın olumsuz etkilerini de kullanarak Kürtlerin Osmanlı Devleti ile bağlarını zayıflatmaya çalışmış, Ermenilerin burada bir devlet kurmaları için hem onları kışkırtmış hem de Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmeye kalkışmışlardır. II. Abdülhamid yaşanan olumsuzlukları yakından takip etmiş, bu olumsuzluklara engel olabilmek için politikalar ve çözüm yolları üretmeye gayret göstermiştir. Söz konusu çözüm yolları ve politikaların incelendiği bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kürt ve Kürdistan kavramları üzerinde durularak Kürtlerin yaşadığı coğrafya, sosyo-ekonomik, kültürel hayatları idari yapılanmaları, dini inanışları ile demografik özellikleri ve Osmanlı Devleti hakimiyeti altına girişleri anlatılmıştır. İkinci bölümde 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ve savaştan sonra Osmanlı Devleti'nin Kürtlere yönelik politikaları, Şeyh Ubeydullah

İsyanı, Hamidiye Alaylarının kuruluşu, Hamidiye Alaylarının Osmanlı Devleti'nin bölgeyle ve Düvel-i Selase ile olan ilişkilerine etkisi ve Aşiret Mektebi incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Berlin Antlaşması'ndan sonra Vilâyât-ı Sitte'de İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından uygulanmak istenilen ıslahatların amacı, Kürtler ve Ermeniler üzerinde etkisi ile II. Abdülhamid'in ıslahatlara bakışı ele alınmıştır.

Çalışmalarım esnasında bana her konuda yardımcı olan kıymetli hocam Doç. Dr. Yahya BAĞÇECİ'ye teşekkürü borç bilirim. Çalışmalarım sırasında destek ve görüşlerini esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Gülbadi ALAN, Prof. Dr. Mustafa ŞANAL, Prof. Dr. Mustafa ORAL ve Dr. Öğr. Üyesi Oktay KARAMAN'a, çalışma konusunun seçilmesinde yol gösteren hocam Prof. Dr. M. Metin Hülagü'ye teşekkür ederim. Ayrıca uzun çalışmam boyunca her türlü fedakarlığa katlanarak bana yardımcı olan eşim Havva Semra ÖCAL'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Süleyman ÖCAL

KAYSERİ- Kasım 2018

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ'NİN KÜRT POLİTİKASI

Süleyman ÖCAL

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Tezi, Kasım 2018

Danışman: Doç. Dr. Yahya BAĞÇECİ

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda almış olduğu mağlubiyet devletin oldukça çalkantılı bir sürece girmesine sebep oldu. Osmanlı Devleti savaştan sonra ağır antlaşmalara imza atmak zorunda kaldı. Bu anlaşmalarla birlikte İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne müdahalesi artarak devam etti. Büyük devletlerin hedefinde bu sefer Kürt ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları Doğu ve Güneydoğu Bölgesi vardı. Amaçları Ermenileri kullanarak bölgede karışıklıklar çıkarmak ve nihayetinde de Ermenilere bir devlet kurdurtmaktı. II. Abdülhamid, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bu amaca yönelik olarak hazırladığı ıslahatların birçoğunu istemeyerek de olsa uygulamak zorunda kaldı. Fakat bölgeyi yeni politikalar geliştirerek elinde tutabilmek için de gayret gösterdi.

Askerlik, silah kullanma, at binme konularında oldukça mahir olduğunu bildiği Kürt aşiret reisleri ile İstanbul'da bir araya gelen II. Abdülhamid, Kürt aşiretlerinden süvari alayı teşkil etme fikrini aşiret reislerine bildirdi. Onların konuya dair fikirleri alındıktan sonra 1891 yılında Hamidiye Süvari Alayları teşkil edilmeye başlandı. Kürt aşiretleri Hamidiye Süvari Alaylarına büyük ilgi gösterdi ve birçok aşiretten alay teşkil edildi. Yaklaşık bir yıl sonra benzer amaçlar gözetilerek Aşiret Mekteb-i Hümayunu kuruldu. Alayların ve Aşiret Mektebi'nin teşkili ile Kürt aşiretlerin devlete olan bağlılıkları ve Osmanlı Devleti'nin bölgedeki etkinliği artacak, İngiltere, Fransa, Rusya'nın etkinliği ise azalacaktı. Ermeni fesat ve faaliyetlerinin önüne geçilecek, bölgede asayiş ve güven sağlanacaktı. Bu sayede bölgenin parçalanmaktan kurtarılacağı düşünülmekteydi.

II. Abdülhamid, hayata geçirmeye çalıştığı Kürt politikası ile amacına büyük oranda ulaşmış, Osmanlı Devleti'nin bölgeyle ve Kürtlerle olan bağını kuvvetlendirerek merkezi otoritenin güçlenmesini büyük oranda sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Kürtler, Hamidiye Alayları, Islahatlar, Ermeniler.

**THE KURDISH POLICY OF THE OTTOMAN EMPIRE IN THE
ABDULHAMİD II REIGN**

Süleyman ÖCAL

Erciyes University Institute of Social Sciences

Doctoral Dissertation, November 2018

Supervisor: Assc. Prof. Dr. Yahya BAĞÇECİ

ABSTRACT

The defeat of the Ottoman State in the 1877-1878 Ottoman-Russian War led the state to enter a rather turbulent process. The Ottoman State had to sign the severe treaties after the war. Following these treaties, the intervention of Britain, France and Russia in the Ottoman Empire became more concrete. The aim of these states was the Eastern and Southeastern regions where the Kurds and Armenians lived intensively that time. Their aim was to create confusion in the region by using the Armenians and ultimately helping them to establish a new state in Armenia. With these purposes in mind, Abdulhamid II had to apply a lot of reforms prepared by Britain, France and Russia. But he also strived not to lose the region making new policies.

Having the information that Kurdish people were very skillful in military matters, using guns, and horse riding, Abdulhamid II came together in Istanbul with the Kurdish tribal chiefs to consult them the idea of forming a cavalry regiment from the Kurdish tribes. After receiving their ideas on the subject forming the Hamidiye Regiment was started in 1891. After about a year The Kurdish tribes showed great interest in the Hamidiye Regiments and many regiments are formed from many tribes. Nearly a year later, the Tribal School was established with similar aims. The involvement of the regiments with the Kurdish tribes to the state was thought to increase activities of the Ottoman State in the region and decrease the efficiency of England, France and Russia. So that security and trust would be ensured in the region where the Armenian corruption and activities were already available. This was supposed to stop disintegration.

Abdülhamid II was largely successful in putting the Kurdish policy into action, by strengthening the connection of the Ottoman Empire with the region and with the Kurds, it has largely provided the strengthening of the central authority.

Keywords: Abdulhamid II, Kurds People, Hamidiye Regiments, Reforms, The Armenians.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI	ii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
KISALTMALAR	xiv
TABLO LİSTESİ	xvi
GİRİŞ	1
Amaç ve Önem	3
Yöntem	4
Teorik Çerçeve	5

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRTLER

1.1. KÜRT ADI, DİLİ VE KÜRTİSTAN	7
1.1.1. Kürt Kelimesinin Anlamı	7
1.1.2. Kürt Dili	8
1.1.3. Kürtlerin Etnik Köken Tartışmaları	11
1.1.4. Coğrafi Bir Yer Adı Olarak Kürdistan	13
1.2. KÜRTLERİN YAŞADIĞI COĞRAFYA, SOSYO-EKONOMİK, KÜLTÜREL HAYATLARI, İDARİ YAPILANMALARI, DİNİ İNANIŞLARI VE DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ	16
1.2.1. Kürtlerin Yaşadığı Coğrafyanın Fiziki ve İklimsel Özellikleri	16

1.2.2. Kürtlerin Sosyo-Ekonomik, Kültürel Hayatları	17
1.2.3. Kürtlerin İdari Yapılanması.....	19
1.2.3.1. Mirlik (Emirlik) Yapılanması	19
1.2.3.2. Kürtlerin Aşiret Yapılanması	22
1.2.3.2.1. Aşiret Reisleri	25
1.2.4. Kürtlerin Dini İnanışları ve Mezhepleri.....	27
1.2.4.1. Zerdüştlük ve Kürtler	27
1.2.4.2. İslam ve Kürtler.....	28
1.2.4.3. Hristiyanlık ve Kürtler	29
1.2.4.4. Musevilik ve Kürtler	30
1.2.4.5. Yezidilik ve Kürtler	31
1.2.5. Kürtlerin Nüfusu	32
1.3. TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE KÜRTLERİN YAŞADIĞI COĞRAFYA	34
1.3.1. Akkoyunlu Devleti Zamanında (1340-1514) Bölgedeki (Doğu Akkoyunlu Anadolu Azerbaycan, Irak) Hakimiyet Mücadelesi	34
1.3.2. Karakoyunlular Zamanında (1351-1469) Bölgedeki (Doğu Anadolu Azerbaycan, Irak, İran) Hakimiyet Mücadelesi	38
1.3.3. Sefevî Hânedanlığı Zamanında (1501-1736) Bölgedeki (Doğu Anadolu) Hakimiyet Mücadelesi.....	41
1.3.4. Osmanlı Devleti'nin Bölgeye (Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu) Hakim Olması.....	45
1.3.5. Osmanlı Devleti Döneminde Kürdistan Eyaleti	47

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD'İN 93 HARBİ'NDE KÜRTLERE YÖNELİK POLİTİKALARI, ŞEYH UBEYDULLAH İSYANI, HAMİDİYE ALAYLARI VE AŞİRET MEKTEBİ'NİN KÜRT POLİTİKASINDAKİ YERİ

2.1. 1877-1878 OSMANLI RUS SAVAŞI.....	49
2.1.1. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın Çıkışı	49
2.1.2. II. Abdülhamid'in 93 Harbi'nde Kürtlerden Askeri Kuvvet Elde Etme Planı.....	51
2.1.3. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Şeyh Ubeydullah ve Kürt Milisleri ..	55
2.2. ŞEYH UBEYDULLAH İSYANI	57
2.2.1. Şeyh Ubeydullah ve İsyanın Çıkış Nedenleri.....	57
2.2.2. İsyanın Osmanlı Devleti'ndeki Seyri	64
2.2.3. Şeyh Ubeydullah Hakkında Dördüncü Kolorduya Sunulan Rapor	67
2.2.4. İsyanın İran'daki Seyri	73
2.2.5. İran'ın Şeyh Ubeydullah İsyanı Hakkındaki Tasavvurları	78
2.2.6. Şeyh Ubeydullah'ın Teslim Alınması.....	80
2.2.6.1. Şeyh Ubeydullah'ın Musul'a Sevki.....	81
2.3. II. ABDÜLHAMİD'İN HAMİDİYE ALAYLARI PROJESİ.....	84
2.3.1. Hamidiye Alaylarının Kuruluşu	84
2.3.1.1. Rusya'nın Hamidiye Alayları'nın Kuruluşuna Etkisi.....	90
2.3.1.2. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Hamidiye Alaylarının Kuruluşuna Etkisi.....	93
2.3.1.3. Kürt ve Ermenilerin Yaşadıkları Bölgelerde Merkezi Otoriteyi Kuvvetlendirme Düşüncesinin Hamidiye Alaylarının Kuruluşuna Etkisi.....	95
2.3.2. Hamidiye Alaylarının Kuruluşu ve Yapılanması	96
2.3.2.1. Mehmet Zeki Paşa'nın Hamidiye Alaylarının Kuruluşu İçin Vazifelendirilmesi	102
2.3.3. Nizamnamelere Göre Hamidiye Süvari Alaylarının Teşekkülü	102
2.3.3.1. Hamidiye Alaylarına Seçilen Askerlerin Sınıflara Ayrılması ve Eğitimleri.....	107
2.3.3.1.1. Eğitim.....	108

2.3.3.2. Sancak Teslimi.....	110
2.3.3.3. Elbise, Silah, Kılıç ve Eğer TakımlarınaSeçilen Şekiller.....	111
2.3.3.4. Ümera ve Zabitan Seçimi	113
2.3.3.5. Terfi ve Atama İşlemleri	114
2.3.3.6. Hamidiye Alaylarında Düzenin Korunması	116
2.3.3.7. Hamidiye Alaylarının Teftişi.....	119
2.3.3.8. İstihkak Kavramı.....	120
2.3.3.9. İdare	120
2.3.3.10. Topçu Sınıfı.....	122
2.3.3.11. Alay ve Bölük Kumandanlarının İçtimâ Zamanındaki Vazifeleri	123
2.3.3.12. Nöbet Değişimi.....	123
2.3.3.13. Müddet-i İstisnaiyeye Mahsus Tahsil	124
2.3.4. Rus Süvari Talimnamesi'nin Kazak Atlılarına Ait Ek Kısmının Hamidiye Süvari Alaylarında Uygulanması	125
2.3.5. Aşiretlerin Hamidiye Hafif Süvari Alaylarına Dahil Edilmesi	125
2.3.6. Kürtlerin Yaşadığı Bölgelerde Görülen Bazı Asayiş Olayları ve Hamidiye Alaylarının Müdahalesi	135
2.3.7. Sürgüne Gönderilen Bazı Kürt Rüesa ve Reayası İle Hamidiye Alaylarının Olaylardaki Rolü.....	137
2.4. AŞİRET MEKTEB-İ HÜMÂYUNU	146
2.4.1.Aşiret Mekteb-i Hümâyunu'nun Kuruluş Amacı	146
2.4.2. Aşiret Mekteb-i Hümâyunu Nizamnamesi'ne Göre Mektebin Kuruluşu	149
2.4.3. Ders Programının Hazırlanması ve Okutulan Dersler	151
2.4.4. Aşiret Mekteb-i Hümâyunu'na Kürt ve Arnavut Aşiret Çocuklarının Kabulü	153
2.4.5. Hamidiye Alayları İle Aşiret Mektebi Arasındaki Farklılıklar, Ortak Noktalar ve Aşiret Mektebi'nin Kapatılması.....	155

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BERLİN ANTLAŞMASI'NDAN SONRA VİLÂYÂT-I SİTTEDE UYGULANMAK İSTENİLEN ISLAHAT PROJESİNİN KÜRTLERE ETKİSİ VE II. ABDÜLHAMİD'İN ISLAHATLARA BAKIŞI

3.1. BERLİN ANTLAŞMASI VE İNGİLTERE, FRANSA VE RUSYA'NIN ISLAHAT PROJESİNİ UYGULATMAYA YÖNELİK POLİTİKALARI	158
3.1.1. Islahat Projesinin İçeriği, Amacı ve Kürtler Açısından Değerlendirilmesi	168
3.1.1.1. Valiler ve Vali Muavinlerinin Seçilmesi	168
3.1.1.2. Mutasarrıflıklar	170
3.1.1.3. Kaymakamlar	171
3.1.1.4. Nahiyeler	173
3.1.1.5. Polis	177
3.1.1.6. Jandarma	178
3.1.1.7. Hapishaneler	179
3.1.1.8. Tahkikât-ı Evveliyeye Heyeti	179
3.1.1.9. Kürt Aşirtlerin Teftişi	180
3.1.1.10. Hamidiye Süvari Alayları	181
3.1.1.11. Tasarruf-ı Emlak Senedâtı	182
3.1.1.12. Öşür Tahsilatı	183
3.1.1.13. Adliye	184
3.2. VİLÂYÂT-I SİTTE'DE ISLAHAT LAYİHASI'NI UYGULAMA ÇALIŞMALARI	191
3.2.1. Van	192
3.2.2. Erzurum	193
3.2.3. Sivas	194
3.2.4. Mamuret'ül-Aziz	197

3.2.5. Bitlis	198
3.2.6. Diyarbakır	200
3.3. VİLÂYÂT-I SİTTE'DE UYGULAMAYA KONULAN ISLAHAT	
LAYİHASI'NA DAİR ŞAKİR PAŞA'NIN DÜŞÜNCELERİ	204
SONUÇ.....	213
KAYNAKÇA.....	220
DİZİN	242
EKLER.....	249
ÖZ GEÇMİŞ	262

KISALTMALAR

A. MKT : Sadaret Mektûbi Kalemî

A.MKT.MHM: Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî

B : Receb

BEO : Babiâli Evrak Odası Belgeleri

Bk. : Bakınız

BOA : Basbakanlık Osmanlı Arsivi

Çev. : Çeviren

DH.MKT: Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî

DH.TIMK.S: Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrakı Islahât

DH.TMIK.M: Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât Harbiye Dairesi

H. : Hicri

HAT : Hatt-ı Hümayun

Haz. : Hazırlayan

HR. SYS : Hariciye Nezareti Siyasi

İ. DH : İrade Dâhiliye

İ.DUİT: İradeler Dosya Usulü

İ.MF: İrade Maarif

İ.MMS: İrade Meclis-i Mahsus

İ.MVL: İrade Meclis-i Vala

L : Şevval

M. : Miladi

M : Muharrem

M.Ö. : Milattan Önce

MF. MKT : Maarif Nezareti Mektûbi Kalemî

MV : Meclis-i Vükela Mazbataları

N : Ramazan

No: Numara

OTAM : Osmanlı Tarihi Arastırma ve Uygulama Merkezi

R. : Rumi

S : Safer

s. : Sayfa

Ş : Şaban

ŞD : Şûrâ-yı Devlet

TTK : Türk Tarih Kurumu

USA: United States of America

Vs.: Vesaire

Y. A. HUS : Yıldız Sadaret Hususi Marûzat Evrâkı

Y. A. RES : Yıldız Sadaret Resmi Marûzât Evrakı

Y. EE : Yıldız Esas Evrakı

Y. MTV : Yıldız Mütenevvi Marûzât Evrâkı

Y. PRK. MF : Yıldız Perakende Evrakı Maarif Nezareti Maruzatı

Y. PRK. MYD : Yıldız Perakende Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı

Y.EE.KP: Yıldız Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı

Y.PRK.A: Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı

Y.PRK.ASK: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat

Y.PRK.ASK: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzât

Y.PRK.AZJ: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal

Y.PRK.AZN: Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı

Y.PRK.BŞK: Yıldız Perakende Evrakı Mâbeyn Başkitâbeti

Y.PRK.BŞK: Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı

Y.PRK.DH :Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı

Y.PRK.EŞA: Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik)

Y.PRK.HR: Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı

Y.PRK.KOM: Yıldız Perakende Evrakı Komisyanlar Maruzatı

Y.PRK.TKM: Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği

Y.PRK.UM: Yıldız Perakende Evrakı Umumi

Z : Zilhicce

Za : Zilkade

TABLO LİSTESİ

Tablo-1 Ermeniler tarafından Berlin Kongresi'ne takdim edilen nüfus cetvelinin sureti.....	94
Tablo-2 Dersaadet'e davet edilen Kürt aşiret reislerine verilen lira-i Osmanî'yi gösteren tablo.	97
Tablo-3 Dersaadet'e davet edilen Kürt aşiret reislerine verilen taltifleri gösteren tablo.....	100
Tablo-4 Dersaadet'e davet edilen Kürt aşiret reislerine verilen taltifleri gösteren tablo.....	101
Tablo-5 Hamidiye Suvâri Alâyalarının aldıkları numaralar ile aşiretlerini ve ikamet ettikleri mahalleri gösteren cetvel.....	104
Tablo-6 Aşiret reislerinin teşkilini taahhüt ettikleri alayların sayısı ile teşkil ettikleri alaylarının miktarını gösteren cetvel.....	105
Tablo-7 Nizamiye Süvari Livalarının yerleştirildikleri yerleri gösteren pusula.....	129
Tablo-8 Hamidiye Alaylarının yedi livaya ayrıldığını gösteren pusula.....	129
Tablo-9 Kürdistan havalisinde görevli Umur-ı Islahiye memurlarının maaşlarını gösteren pusula.....	143

GİRİŞ

Konu

Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında 1514 yılında gerçekleşen Çaldıran Muharebesi öncesine kadar Kürtlerin yaşamış olduğu coğrafyada; Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safeviler arasındaki hakimiyet mücadelesinin de katkısı olduğu karışık bir siyasi yapı bulunmaktaydı.¹ Bu karışık siyasi yapı içerisinde aşiretler ve aşiret reisleri üzerinde hakimiyet sağlayarak siyasi üstünlük kuran emirlikler önemli bir yer tutmaktaydı.²

Emirlikler, Kürtlerin yaşadığı coğrafyadaki hiyerarşik yapılanmada en yukarıda yer alan siyasi örgütlerdi. Fakat Emirlikler, Moğol istilası ile Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevi ve Osmanlı Devleti arasında geçen bölgeye hakim olma mücadelesi esnasında bu devletlerin geliştirmiş oldukları politikaların etkisi neticesinde önce güçlerini kaybetmeye başladılar daha sonra ise tamamen ortadan kayboldular.³ Emirlik gibi en tepedeki siyasi örgütün ortadan kaybolması Kürtlerin daha küçük bir yapılanma olan aşiretler etrafında birleşmelerine sebep olmuştur. Aşiretlerin kendi içerisinde güç kazanması, Kürtlerin bir araya gelmesini engellemiş, Kürtleri zayıflatmıştır.⁴

1514 yılındaki Çaldıran Meydan Muharebesi'nden galibiyetle ayrılan Osmanlı Devleti Kürtlerin yaşadığı bölgelere hakim olmaya başlamıştır. İdris-i Bitlisî ve Bıyıklı Mehmet Paşa gibi isimler üzerinden Kürtlerle ilişkiler kurularak, onların Osmanlı Devleti'ne itaat etmeleri sağlanmaya çalışılmıştır.⁵ Kürtler, Şii Safevilere tabi olmaksızın kendileri gibi Sünni olan Osmanlı Devleti'ne tabi olmayı tercih etmişlerdir.

Osmanlı Devleti Kürt aşiretlerinin önde gelenlerine çeşitli görevler vererek Kürt aşiretleri ile devlet arasında bir bağ oluşturmayı amaçladı. Bölgenin yönetimini bu aileler üzerinden sağladı. Bölgenin dağlık ve uzak kesimlerine ise direk olarak yönetici atamayan Osmanlı Devleti, yöneticilerin bölge halkı tarafından seçilmesine müsaade

¹ Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 21.

² Altan Tan, *Kürt Sorunu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 50.

³ Martin van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar* (Çev. Nevzat Kıracı, Bülent Peker vd.), İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 185.

⁴ Naci Kutlay, *Kürtlerde Değişim ve Milliyetçilik*, Dipnot Yayınları, Ankara 2013, s. 20.

⁵ Ramazan Arslan, "Osmanlı Devleti'nin Aşiretlere Bakış Açısı ve Aşiretleri Üzerine Bir Araştırma 1840-1890", *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, Temmuz 2016, s. 28.

etti. Halk tarafından seçilen bu yöneticileri Osmanlı Devleti tanımış, kendisine bağlamış, onlar üzerinden feodal bir yapı oluşturmuştu. Kürtlerin yaşadığı ulaşılması kolay yerlere ise ya merkezden Sancakbeyleri atanmış ya da Kürt ailelerine bu tür görevleri verilmiştir.⁶

Osmanlı Devleti Kürtlerle sürekli bağlantı içerisinde olmuştur. Zaman zaman Kürtlerle birlikte politikalar icra ederek onlarla olan ilişkisini geliştirmiştir. Böylece hem Kürtlerin devlete karşı isyan etmesini önlemeye çalışmış hem de Kürtlerin yaşamış olduğu bölgelerde devletin otoritesini güçlendirerek farklı etnik grupların ortaya çıkardığı ayrılıkçı hareketleri engellemeye çalışmıştır.

II. Abdülhamid Dönemi'nde, 1878 yılında, Osmanlı-Rus Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti ile sona ermesiyle Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerdeki karışıklıklar da artmaya başlamıştır. Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde hakimiyet alanı genişleyince İngiltere, Rusya'nın bu çıkışını engellemeye, kendi üstünlüğünü arttırmaya çalışmıştır. Kıbrıs'a kiracı olarak yerleştiği gibi Berlin Antlaşması'nın 61. maddesiyle de Doğu Anadolu'ya müdahale etme hakkı elde etmiştir.⁷ Özellikle Vilâyet-ı Sitte'de İngiltere, Fransa, Rusya tarafından uygulamaya konulmak istenen ıslahatların bahanesini Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi oluşturmuştur.⁸ 1789 Fransız İhtilali ile ortaya çıkıp 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlıda görülmeye başlayan milliyetçilik hareketleri, Avrupalı devletlerin de etkisiyle bölgeyi hareketlendirmiştir.⁹ Böylece Balkanlar'da Osmanlı-Rus Harbi'nden önce yaşanan ayrılıkçı hareketler artık Doğu Anadolu'da da görülmeye başlanmıştır. İngiltere Ermenileri kullanarak Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'daki hakimiyetini sona erdirmenin yollarını aramıştır.¹⁰

Bölgenin elden çıkacağı endişesine kapılan II. Abdülhamid, Kürt aşiretleriyle yakın ilişkiler kurmaya karar vermiştir. Kürt aşiretlerinin askeri kabiliyetlerinden faydalanarak onları bölgede askeri bir güç olarak ortaya çıkarmak istemiş ve askeri bir kuvvet olarak

⁶ Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 240.

⁷ BOA, Y.EE, Dosya No:11 Gömlek No:8.

⁸ Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük 1787-1923*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2010, s. 46.

⁹ Hüseyin Özdemir, *Belgelerle II. Abdülhamid Han*, ÖKM Yayınları, Konya 2013 s. 18.

¹⁰ Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri)", *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid, Erciyes Üniversitesi Yayınları*, Cilt 1, Kayseri 2011, s. 345.

Hamidiye Süvari Alaylarını kurmuştur.¹¹ Böylece II. Abdülhamid Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'daki merkezi otoritesini ve devletin etkinliği arttırılacaktı. Rus ve İngilizlerin baskısı azaltılacak, Ermeniler itaat altına alınacaktı. Aynı zamanda Panislamizm politikası da bu sayede bölgede daha etkin bir şekilde yürütülecekti.

II. Abdülhamid'in merkezi otoriteyi güçlendirmek için askeri tedbirlerin dışında almış olduğu başka bir tedbir de Aşiret Mektebi'ydi. Aşiret Mektebi başta Arap aşiretleri olmak üzere Arnavut ve Kürt aşiretlerin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını arttırmak ve onların yaşadıkları yerlerde merkezi otoriteyi güçlendirmek için kurulmuştu. Önde gelen aşiret reislerinin çocukları bu okullarda okutulularak onların devlete hizmet etmeleri sağlanacaktı.¹²

Amaç ve Önem

Tezimizin ana unsurunu oluşturacak olan Kürtler, 1514 yılından sonra Osmanlı hakimiyetine girmeye başlamışlardır.¹³ Bu sayede Osmanlı Devleti dağılıncaya kadar Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yaşamaya devam etmişlerdir. Bu süreç içerisinde Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'da yaşayan Kürtleri hiçbir zaman parçalayıp yok etmeyi düşünmemiş, sürekli olarak onların bütünlüğünü korumaya çalışmıştır.

Fakat 1789 yılında meydana gelen Fransız İhtilali, yaymış olduğu milliyetçilik, özgürlük, eşitlik gibi fikirlerle Osmanlı Devleti gibi çok uluslu devletlerin içerisinde yaşayan azınlıkların isyan etmelerinin önünü açmıştır.¹⁴ Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan Kürtler de 19. yüzyılın başlarından itibaren 1937 yılına kadar çeşitli sebeplerden dolayı birçok kez isyan hareketi içerisinde yer almışlardır.¹⁵ Yaşanan ayaklanmalar ve azınlıkların olumsuz faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesini zayıflattığı için büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahaleleri kolaylaşmıştır. Büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaları ise devletin dağılma tehlikesi yaşamasına, can kayıplarına ve maddi kayıplara sebep olmuştur.

¹¹ BOA, Y.EE, Dosya No:132, Gömlek No: 40.

¹² Bayram Kodaman, II. Abdülhamid ve Aşiret Mektebi, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid, Erciyes Üniversitesi Yayınları*, Cilt 1, Kayseri 2011, s. 331.

¹³ Ramazan Balcı, *Osmanlı'nın Doğu Siyaseti*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2010, s. 35-36.

¹⁴ Necmettin Alkan, *Mutlakiyetten Meşrutiyete II. Abdülhamid ve Jön Türkler*, Selis Kitaplar, İstanbul 2009, s. 70.

¹⁵ Tuba Yıldız, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Sosyo-Politik ve İdari Açından Kürtler (XVII.-XIX. Yüzyıllar)", *Tarihte Türkler ve Kürter Sempozyumu Bildiriler*, Cilt 3, Ankara 2014, s. 171-175.

II. Abdülhamid, bu olumsuzlukları ortadan kaldırabilmek ve devletin parçalanmasını önleyebilmek için Doğu Anadolu Bölgesi'ne ve Kürtlere yönelik politikalar geliştirerek devletin parçalanmasını önlemeye, milletin huzur ve refahını korumaya gayret sarf etmiştir.

II. Abdülhamid döneminde Doğu Anadolu Bölgesi'nde bilhassa 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte ortaya çıkan gelişmeler neticesinde II Abdülhamid'in Kürtlere yönelik geliştirdiği politikaları, bölgenin parçalanmasının önlemesi için neler yaptığını, merkezi otoriteyi güçlendirebilmek, bölgede yaşayan Kürt aşiretlerle ilişkiler kurabilmek için geliştirdiği stratejileri araştırarak ortaya çıkarmak, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bölgede uygulamaya çalıştıkları politikalara karşı almış olduğu tedbirleri değerlendirmek çalışmayı yapmamızdaki temel amaç olmuştur.

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nin Kürtlerin ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde uyguladığı politikalar, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın uygulamaya çalıştığı politikaların önünün kesilmesi, Kürtlerin Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarının artması açısından oldukça ehemmiyetli bir yer teşkil etmektedir. Çalışmamızda bu süreç içerisinde yaşanan gelişmeler incelenerek Osmanlı Devleti'nin bahsi geçen bölgeyi elinde tutabilmek ve güvenliğini sağlayabilmek için izlediği yol anlatılmaya çalışılmıştır.

Yöntem

Çalışmamızda kullanmış olduğumuz kaynaklara tarama yöntemi ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden ulaşılmıştır. Ulaşılan vesikaların transkripsiyonları, tasnif ve sınıflandırılması yapılmıştır. Elde edilen bilgiler doğrultusunda ihtiyaca göre birçok kez arşiv belgeler tekrar tekrar taranmıştır. Yayınlanmış belgelere ulaşılarak incelenmiş, tetkik eserler fişlenerek veriler oluşturulmuştur.

Çalışmamızda kullanmış olduğumuz birinci elden kaynakları; Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin ettiğimiz nizamnameler, layihalar, gazete haberleri, telgraflar ve resmi yazışmalar oluşturmaktadır. Buradan edindiğimiz bilgilere tetkik eserlerden

edindiğimiz bilgiler de eklenerek elde edilen bilgilerin analiz ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Analiz ve değerlendirilmesi yapılan bilgiler zaman ve mekan sınırlandırılması yapılarak bir sistem içerisine bütünleştirilmiştir. Bu bilgilerin tarih ilminde kullanılması gereken yöntemlerle; doğru, güvenilir, objektif, eleştirel bir şekilde sonuca ulaşmak amacıyla yazılmasına gayret gösterilmiştir.

Çalışmamızın konusuna bağlı kalınarak konu ile ilgili belge ve bilgiler toplanmaya çalışılmıştır. Belge ve bilgilerin doğruluğunun teyidi için belge ve bilgilerin karşılaştırmalı olarak kritiği yapılmıştır. Osmanlı Arşiv vesikalarından elde ettiğimiz bilgilerin birçoğu konuya ait direkt bilgiler verdiği için bu vesikalardan elde edilen bilgiler, tarih biliminin metotlarına sadık kalınarak objektif ve eleştirel bir şekilde yorumlanmaya çalışılmıştır.

Teorik Çerçeve

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde de çeşitli karışıklıklar baş göstermeye başlamıştır. Bazı Kürt aşiretleri Şeyh Ubeydullah önderliğinde kendi devletlerini kurmak için isyan etmişlerdir.¹⁶ Doğu ve Güneydoğu Bölgesi'ndeki karışık ortamdan faydalanmak isteyen İngiltere, Fransa, Rusya gibi devletlerin Osmanlıyı parçalamak için azınlıkları kullanarak bölgede politika üretmeleri¹⁷ ve II. Abdülhamid'in Kürtler üzerinden politikalar geliştirerek Osmanlı Devleti'nin merkezi kuvvetini güçlendirmek istemesi, Kürt aşiretlerini kendi yanına çekmeye çalışması, onların askerlik kabiliyetlerinden faydalanmayı, aşiret reisleri çocuklarını devlet hizmetine almayı düşünmesi¹⁸ gibi konuların araştırılıp incelenmesi çalışma konumuzun temelini oluşturmaktadır.

Zaman bakımından çalışmamızı II. Abdülhamid Dönemi ile yani 1876-1909 tarihleri arasında sınırlandırmaya, mekan bakımından ise Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerleri

¹⁶ Gerard Chaliand, *A People Without A Country The Kurds and Kurdistan*, Zed Book Ltd, London 1993, s. 23.

¹⁷ Şimşir, s. 46.

¹⁸ BOA, Y.EE, Dosya No:132, Gömlek No: 40.

referans alıp sınırlandırmaya çalışarak II. Abdülhamid'in bu dönemde Kürtlere yönelik olarak geliştirdiği politikaları analiz etmeye gayret gösterdik.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRTLER

1.1. KÜRT ADI, DİLİ VE KÜRTİSTAN

1.1.1. Kürt Kelimesinin Anlamı

Kürt adı, kelime anlamı olarak, tarihin çeşitli dönemlerinden günümüze kadar birçok farklı anlamda kullanılmıştır. Örneğin *Kâmûs-ı Türkî*'de *Kürt* kelimesinin karşılığı olarak "Irak-ı Arab ile Irak-ı Acem arasında ve Cezire'nin şark-ı şimalinde yani hududu İraniye'nin iki cihetinde sakin maruf bir kavim efrâdından olan adam", çoğulu ise *Ekrâd* olarak ifade edilmiştir.¹⁹ Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde "Ön Asya'da yaşayan bir topluluk ve bu topluluktan olan kimse", *Dîvân-ü Lugâti't Türk*'te "kayın ağacı, bundan yay, kamçı değnek gibi şeyler yapılır". *Derleme Sözlüğü*'nde "kerestelik bir çeşit ağaç"²⁰ anlamında kullanılmıştır.

Kürt adı bazen Türk asıllı Macar köylerinde bir yer ismi olarak karşımıza çıkmakta,²¹ bazen Kürt adının Türkçe asıllı bir kelime olduğu düşünülmekte bu sayede Türkler ve Kürler arasında tarihi süreç içerisinde iki etnik yapıyı birbirine yakınlaştıracak dil, kültür bağlantıları kurulmaya çalışılmaktadır.²² Bazen de Kürtlerle Türklerin aynı soydan geldiği iddia edilerek Kürtlerin kendilerine ait bir dillerinin olmadığı savunulmaktaydı. Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları coğrafyada, İslam dininin yayıldığı dönemlerde Kürt kelimesinin anlamı "göçebe" olarak nitelendirilmekteydi. Daha sonraki dönemlerde Kürtlerin yaşadığı bölgeleri gezen birçok gezgin ise Kürt

¹⁹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2011, s. 1156.

²⁰ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Cilt II, Ankara 2007, s. 592.

²¹ Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1993, s. 21.

²² Ahmet Buran, "Kürtler ve Kürt Dili", *Turkish Studies*, Sayı 6/3, 2011, s. 46.

kelimesini “*eşkıya*” olarak anlamlandırmışlar, 19. yüzyıldaki Avrupalı çoğu gezgin de Kürt kelimesini bu anlamıyla kullanmıştır. Yine aynı yüzyıl içerisinde Kürt kelimesi yeni bir anlam daha kazanarak “*Kürtçe konuşan*” insanları tabir etmeye başlamıştır.²³

Kürt ve çoğulu *Ekrâd* kelimeleri, “ Osmanlı belgelerinde değişik mecazi anlamlarda da kullanılmıştır. 1541 tarihli Çemişgezek Kanunnamesi’ndeki Vilâyet-i mezbûrede sâbıkda ekrâd zulmünden nice reâyâ perâkende olup...” tabirindeki “*ekrâd zulmü*” ifadesinde anlatılmak istenen Kürtler değil konar-göçerlerdir. Yine 1566 tarihli Çemişgezek Kanunnamesi’nde yer alan “vilâyet-i mezbûrede alınan ekrâd âdeti...” İfadesindeki “*ekrâd âdeti*” farklı bir anlamda “resm-i hâne” yerine kullanılmıştır.”²⁴ Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Kürt kelimesine net bir anlam vermek mümkün görünmemektedir.

1.1.2. Kürt Dili

Millet kavramının oluşabilmesi için veya bir topluluğa millet denilebilmesi için bu topluluğun birbirleriyle kültürel yakınlıklarının, bağlarının, ortak tarihi geçmişlerinin olmasının yanı sıra ortak bir dili konuşuyor olmaları gerekmektedir. Bu açıdan dil, milleti yaşadığı coğrafyaya ait kılar ve milletin o coğrafyada yaşayan diğer milletlerle farklı kavimden olduğunu belirtir.²⁵

18. özellikle 19. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan daha sonra dünyaya yayılan millet ve milliyetçilik anlayışları toplumların sahip olduğu ortak değerlerin, dil mefhumunun diğer sahip olunan değerlerin önüne geçmesine sebep olmuştur. Toplumların sahip oldukları ortak değerleri ve konuştukları ortak dili ön plana çıkarmalarında ise ortak milli kimliklerini oluşturmak istemeleri etkili olmuştur.²⁶ Bu yüzden Kürtlerin etnik kökenlerini bulabilmek, Kürtlerin etnik kökenleri hakkındaki tartışmalara son verebilmek için Kürtçenin etimolojik dil çalışmaları önem kazanmıştır.

Ziya Gökalp, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler adlı eserinde Kürtlerin

²³ David McDowall, *Modern Kürt Tarihi* (Çev. Neşenur DOMANİÇ), Ankara 2004, s. 36.

²⁴ Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrâk, Kürt-Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt LX, Sayı 227, Nisan 1996, s. 139-141.

²⁵ Kemal H. Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 17.

²⁶ Kemal H. Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Ortadoğu’da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 11-12.

edebi eserlerini incelemiş ve Kürtleri beş kavme ayırarak bunların Zaza, Gurmanç, Lebr, Soran ve Güran kavimleri olduğundan bahsetmiştir. Ziya Gökalp, bu kavimler arasında ise birbirinden gramer, söz dizini ve sözlük olarak farklı, Kürtler arasında konuşulan dört dilin varlığından söz etmiş; bunların ise Zaza, Gurmanç, Lebr, Soran dilleri olduğunu söylemiştir. Her ne kadar bu dilleri konuşan kavimler birbirlerini anlamasalar da bu dillerin ortak olarak türedikleri eski bir Kürtçe'nin varlığını ve bu dilde bazı edebi eserler bulunduğunu ifade etmiştir.²⁷ Kürtçe diye nitelendirilen bu dili bütün Kürtlerin ortak şekilde konuşmadıklarını, Kürtlerin konuştukları dilin birkaç temel gruptan oluştuğunu, bu temel dil gruplarının da Türk, Arap, Fars dilleriyle yakın ilişki içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.²⁸ Bu sayede Kürtçe bahsi geçen diğer dillerle ciddi şekilde etkileşime girmiş, bugünkü Kürtçe kelimelerin bu dillerden oluşmasını ve karma bir dil meydana gelmesini sağlamıştır.²⁹

İtalyan Katolik bir papaz ve aynı zamanda misyoner olan Dal P. Maurizio Garzoni, 18. yüzyılın sonlarında Kürtlerin ve diğer etnik grupların yoğun olarak yaşadıkları bölgeye gelerek, Diyarbakır yöresinde uzun yıllar geçirdikten sonra burada konuşulan Gurmanç ağzını öğrenmiştir. Daha sonra ülkesine giderek burada Kürtçenin ilk sözlüğü ve grameri olarak bilinen *Grammatica e Vocabolario Della Lingua Kurda* adlı Kürt dili grameri ve sözlüğü kitabını 1787 yılında yayınlamıştır.³⁰ Kürdolojinin 18. Yüzyılın sonlarında ortaya çıktığı savunulmakta ve Garzoni'nin yapmış olduğu bu çalışma Kürt dilinin ilk sözlüğü ve grameri olarak bilinmekte, bahsi geçen sözlük ve gramer kitabının bu özelliğinden dolayı da Garzoni, *Kürdolojinin Babası* olarak kabul edilmektedir.³¹

Garzoni'den başka misyonerler de Kürtlere, Kürtlerin yaşadıkları coğrafyaya ve Kürtçeye ilgi duymuşlardır. J. A. Bergk, *Anadolu, Gürcistan, Ermenistan, Kürdistan, Irak ve El Cezire* kitabında Kürdistan adını ilk kullananlardan ve aynı kitabıyla bu adı dış dünyaya duyuran ilk gezginlerden olmuştur. Kalproth, 1808 yılında *Kürtçe Üzerine Çeşitli Araştırmalar* kitabını yayınlamıştır. 1818 yılında M. Giuseppe Campanili

²⁷ Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Toker Yayınları, İstanbul 2013, s. 29.

²⁸ V. Minorsky, Th. Bois, D.N. Mac Kenzie, *Kürtler ve Kürdistan* (Çev. Kamuran Fıratlı), Doz Yayınları, İstanbul 2004, s. 165.

²⁹ Ahmet Buran, "Karma Diller ve İki Örnek: Klasik Osmanlıca ve Kürtçe", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 20, 2006/I, s. 23. Ayrıca Bk. Lokman I. Meho and Kelly L. Maglaughlin, *Kurdish Culture and Society*, Greenwood Press, London 2001, s. 5.

³⁰ Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük 1787-1923*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2010, s. 46.

³¹ Clemence Scalbert-Yücel, Marie Le Ray, "Bilim, İdeoloji ve İktidar: Kürt Çalışmaları'nın Yapısökümü", *Toplum ve Kuram*, Sayı 5, Bahar-Yaz 2011, s. 234.

Kürdistan Bölgesinin Hikayesi ve Yedi Mezhebi isminde bir kitap yayımlamıştır.³²

Bunların dışında ilk Kürtçe yayın yapan gazete *Kürdistan gazetesidir*. Kürdistan gazetesi ilk olarak 22 Nisan 1898'de Kahire'de Mikdad Mithad Bedirhan ve kardeşi Abdurrahman Bedirhan tarafından çıkarılmıştır. Kahire'de çıkarılan ilk beş sayıdan sonra gazete yayın hayatına İsviçre'de sonra yeniden Mısır'da ardından İngiltere ve yeniden İsviçre'de devam etmiştir. Muhtemelen otuz birinci sayıya ulaştıktan sonra ise yayın hayatına son vermiştir.³³ Abdurrahman Bey, Kürdistan gazetesini neşrettiği için bir dönem müebbet kalebendlige hapsedilmişse de daha sonra affedilmiştir.³⁴ Abdurrahman Bey'in Londra'da Kürdistan gazetesini çıkarmak istediği dönemde bir dönem Serbesti gazetesinin de başyazarlığını yapmış olan Hasan Fehmi Mısır'da Emel ismiyle neşrettiği gazetesini Londra'ya gelerek burada çıkarmak istemiştir.³⁵ Yine Kürdistan adlı bir gazeteyi Bedirhan Bey'in torunlarından Süreyya Bey ve bazı Kürt arkadaşları müstakil bir Kürt devleti kurmak için yürütmüş oldukları çalışmaları duyurmak ve propaganda yapmak için Mısır'da çıkarmışlardır.³⁶

Yapılan bu çalışmalar, özellikle misyonerlerin yapmış oldukları çalışmalar, Kürtlerin yaşamış oldukları, bugün Ortadoğu diye tabir edilen topraklarda yaşayan toplulukları bir millet haline getirme çabasıdır. Çünkü B. Nikitin, Minorsky, Messoud Fany, Martin van Bruinessen, Hasan Arfa gibi kabul görmüş Kürdologlar bu bölgede yaşayan toplulukların konuştukları ortak bir dilin olmadığı konusunda hemfikirdirler.³⁷ Hatta Türkçe ile Kürt lehçeleri arasında yakınlık bulunduğu dair yapılan çalışmalar da mevcuttur.³⁸ Kürtler arasında konuşulan ortak bir dilin bulunmaması ve ortak konuşulan dilin bir topluluğun millet kimliği üzerinde etkisi düşünüldüğüne yapılan çalışmaların Kürtlere eski tarihlere dayanan milli bir kimlik kazandırma çalışması olduğu ortaya çıkmaktadır.

³² Şimşir, s. 49.

³³ Murat İssı, "Kürt Basını ve Kürdistan Gazetesi (1898-1902)", *e- Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı IX (Nisan 2013), s. 132.

³⁴ BOA, BEO, Dosya No: 4337, Gömlek No: 325270.

³⁵ BOA, Y.PRK.EŞA, Dosya No: 32, Gömlek No: 22.

³⁶ BOA, HR.SYS, Dosya No: 2445, Gömlek No: 1.

³⁷ Abdulhalûk M. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 124.

³⁸ Hayri Başbuğ, *Göktürk- Uygur Zaza Kurmanc Lehçeleri Üzerine Bir Araştırma*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1984, s. 11.

1.1.3. Kürtlerin Etnik Köken Tartışmaları

Kürtlerin gerçek ırkî kökenini tespit etmek etnolojinin en çok zorlandığı hususlardan biridir. İçinde buldukları tarihi belirsizlikler, çeşitli karmakarışıklıklar Kürtleri bölgenin ve dünyanın en çok konuşulan siyasi konularından biri haline getirmiştir.

Gerek Kürtler arasında gerekse bölgedeki ve dünyadaki güçlerin yöneticileri arasında müstakil bir Kürt devleti kurmak isteyenler, bu isteklerini güçlü hale getirmek için Kürtlerin müstakil bir kimliğe sahip olduğu konusunda ispata ihtiyaç duymuşlardır.³⁹ Bu durum ve bölgedeki diğer olaylar, terör, özerklik tartışmaları, siyasi gerilimler vb. gibi siyasi atmosferi yükselten hadiseler Kürtler üzerinden halledilmeye çalışılmaktadır. Olayların merkezinde Kürtler olunca da Kürtlerin etnik kökenleri gibi hassas konular üzerinde araştırma yapmak ve doğru bilgiye ulaşmak zorlaşmakta, tam bir hükme varılamamaktadır. Bu yüzden konu hakkında önemli isimlerin görüşleri aşağıda verilmeye çalışılmıştır:

Torî'ye göre Kürtlerin kökeni Ari ırkına dayanır. Bu ırk Hint-Avrupa kökenli halkların büyük göçleri ile Hazar Denizi'nin doğu, güney ve batı bölgelerinden doğu Kafkaslara, Anadolu'nun doğu bölgelerine, İran'ın kuzeybatı bölgelerine, Zagros Dağlık Bölgesi'ne, güneye Irak'ın kuzey bölgelerine ve batıya yönelerek büyük gruplar halinde Anadolu'nun güneydoğu bölgelerine yayılarak o bölgelere yerleşmişlerdir. Kürt kökenini meydana getiren bu ırk dokuz gruptan meydana gelir. *Lulular, Gutiler, Kassiler, Nairiler, Urartular, Mannailer, Medler, Huriler, Mittaniler*. Türdeş bir kültür yapısında olan bu gruplar, yerleştikleri bölgelerde aşiret ve bağımsız aşiretlerin oluşturduğu aşiret konfederasyonları düzeyinde yapılanmışlardır.⁴⁰

Özellikle Kürtler ve Farslarla ilgili yapmış olduğu araştırmalarla tanınan Rus doğubilimci Vladimir Minorsky'e göre Kürtlerin İrani kavimlerden sayılmasının nedeni ırki özelliklerinden değil, dil ve tarih benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Kürtlerin doğudan batıya doğru yayılma ihtimalinden bahseden Minorsky, bilinen merkezlerine yerleşmeden önce bu yerlerde isimleri kedilerine benzeyen *Kardü* adında bir kavimin

³⁹ Ali Rıza Şeyh Attar, *Kürtler Bölgesel ve Bölgedışı Güçler* (Çev. Alptekin Dursunoğlu), Ağaç Yayınları, İstanbul 2008, s. 30.

⁴⁰ Torî, *Aşiretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler*, Doz Yayınları, İstanbul 2005, s. 19-20.

yaşamış olduğunu ve bu kavmin sonradan İran kökenli Kürtlere karışmış olduğunu söylemenin de mümkün olduğundan bahsediyor.⁴¹

Bir Osmanlı subayı, aynı zamanda tarihçi ve politikacı olan Muhammed Emin Zeki Bey'e göre ise Kürtlerin kökeninin izahı şu şekildedir: Çeşitli gelişmeler neticesinde topluluklar yaşadıkları yerlerden dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmışlardır. Ari ırkının Zagros Dağları'na doğru olan göç hareketi ilk olarak M.Ö. 10. ve 9. yüzyıllarda oluşmuş ve bu göç hareketi neticesinde Kürdistan bölgesi hızlı bir şekilde Arileşmeye başlamıştır. Kürdistan denilen bölgede ise Zagros Dağları halkları yaşamaktadır. Bunlar: *Lulu*, *Guti-Cuti*, *Kasi*, *Khaldi-Kaldi*, *Subari-Hurri* halklarıdır. Kürdistan'ın güneydoğusunun uç kesimlerinde *Elami* halkı yaşamaktadır. Elami halkı dışarıda bırakılarak diğer sayılan halkların Kürtlerin atası olduğu düşünülmektedir.⁴²

Alman antropolog Egon von Eickstedt göre de Kürtlerin yaşamış oldukları coğrafyada, Kürtler üzerine güvenilir bir antropolojik araştırma yapmak çok mümkün değildir. Yapılan incelemeler, Kürtlerin yaşadıkları yer ve tabakalara göre biyotipolojik ve historik olarak farklılık göstermektedir. Bu durumun sebebi Kürt halkının çok hareketli tarihine ve aşiret yapısına bağlılığında aranmalıdır. Kürtlerin etnik kökenlerinin nereden geldiği sorusuna Egon von Eickstedt, etimolojinin cevap verebileceğini söyleyerek Zagros Dağları'nın orta ve kuzey bölgelerinde *Guti* ya da *Qurti* adı verilen bir halkın yaşadığını ve bu halkın ülkesine de *Gutium* adı verildiğinden bahsetmiştir. İkinci olarak ise Kuzey Zagros Toros Dağları bölgesinde yaşayan halka Sümerlilerin *Karda*, dediğini Arami dilinde *Beth Kardu* denildiğini söylemiştir.⁴³ Bu bilgilerden anlaşılıyor ki Egon von Eickstedt'e göre bugün Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde Kürtlerden önce Gutiler ve Karduklar yaşamaktaydı ve Kürtlerin atası Gutiler ve Karduklardı. N. J. Marr ve Jafetik okulu tarafından desteklenen Kürtlerin kökeni tezinde ise binlerce yıllık bir tarihle birbirinden ayrılmış bulunan Karduklar (Kürtler) ile K'art'ların (Gürcü) tarihinin geçmişte aynı noktaya dayandıklarından bahseder.⁴⁴ Marr bu görüşüyle birlikte Kürtlerin kökenlerinin Gürcülere dayanabileceğini anlatmıştır.

⁴¹ Minorsky, *Kürtler*, s. 3.

⁴² Muhammed Emin, s. 74.

⁴³ Egon von Eickstedt, *İlkçağlardan Günümüze Türkler Kürtler İranlılar* (Çev. Haydar Işık), Pêri Yayınları, İstanbul 2010, s. 49-57.

⁴⁴ Nıkıtine, s. 46.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere 18 ve 19. yüzyıllarda batılı ülkelerin vatandaşları olan birçok misyoner, gezgin, oryantalist veya din adamı Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelere gelerek onların etnik kökenleri, menşeleri, sosyo-kültürel yapıları, ekonomik durumları, dilleri, dinleri hakkında araştırmalar yapmışlardır. Yapmış oldukları bu araştırmaların Osmanlı Devleti'nde yer alan iki ana unsuru, etnik farklılıklar ortaya çıkararak, birbirinden ayırmaya yönelik olduğu düşünülebilir.⁴⁵ Bahsi geçen dönemde Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde cereyan eden olaylar irdelendiğinde, Batılı devletlerin bölgedeki farklı sosyo-kültürel, dini ve etnik kimlikleri ön plana çıkararak karışıklıklar meydana getirmek istedikleri ve bu karışıklıklardan kendi amaçları doğrultusunda faydalanmayı amaçladıkları daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

1.1.4. Coğrafi Bir Yer Adı Olarak Kürdistan

Coğrafi bir yer adı olarak Kürdistan kavramı günümüzde sıkça tartışılır olmuştur. Bu tartışmaların başında Kürdistan denilen coğrafi bölgenin sınırları neresidir, bu bölgede ağırlıklı olarak kimler yaşamaktadır, tarihi süreç içerisinde kimler yaşamıştır, Kürdistan tabirinin kullanılması bölgeye siyasi bir hüviyet kazandırır mı gibi sorular akla gelmektedir. Bu sorulara verilen cevaplar da bu coğrafyanın tanımını ve sınırlarını çizmeyi zorlaştırmaktadır. Şemseddin Sami *Kâmûs'ul-Âlâm* adlı eserinin Kürdistan maddesinde Kürdistan'ı şu şekilde tarif etmiştir: Asya Kıtası'nın batısında, çoğunluğunun Osmanlı Devleti'nde ve bir kısmının İran sınırları içerisinde yer aldığını, ahalisinin büyük bir kısmının Kürt kavminden olduğunu, Kürdistan adının siyasi ve mülki bir taksimat anlamına gelmediğini belirtmiştir. Kürtler dağınık halde ve çeşitli kavimlerle birlikte yaşadıkları için Kürdistan'ın sınırlarını tam olarak belirtmenin mümkün olmadığını fakat yaklaşık olarak Osmanlı Devleti'ne ait olan Musul vilayetinin büyük bir kısmı, yani Dicle Irmağı'nın solunda kalan yerleri, Van, Bitlis vilayetleriyle Diyarbakır, Elazığ vilayetlerinin bir kısmının ve Tunceli'nin, İran'da Kürdistan adıyla bilinen eyaletin ve Azerbaycan'ın güneybatı kısmının Kürdistan olarak adlandırılabilirliğinden bahsetmiştir.⁴⁶

⁴⁵ Mehmet Bayraktar, *Doğu ve Batı Kaynaklarına Göre Kürtler Türkler'in Nesi Oluyor?*, Kelam Yayınları, İstanbul 2011, s. 66.

⁴⁶ Şemseddin Sami, *Kâmûs'ul-Âlâm*, s. 3840.

“Kazvinî, *Nüzhetü'l Külub* adlı eserinde Kürdistan'ın sınırlarını “Aşağı Irak, doğuda Fars Irak'ı, güneyde Huzistan, kuzeyde de Azerbaycan ve Diyarbakır ile sınırlanan bölge” olarak tabir etmiştir. Kürdistan'ın kapsadığı bölgede yer alan şehirler ise: “Alâni, Alişter, Behhar, Heftilan, Dinaver, Şehr-i Zor, Kirmanşah, Küngür, Maydeşt, Hersîn ve Astam'dır.”⁴⁷ Bitlisi, bu coğrafyanın sınırlarlarını “Hint Denizi'nde bulunan Hürmüz'den başlar ve düz bir hat boyunca Malatya ve Maraş diyarına kadar devam eder. Bu hattın kuzeyinde Fars, İran Irak'ı ve Azerbaycan ile Ermenistan, güneyinde Diyarbakır, Musul Irak'ı bulunur.” şeklinde daha da genişlererek çizmiştir.⁴⁸

Kürtlerin yaşamış oldukları coğrafyaya ilk İslam tarihi kaynaklarında “Bilâd'ül-Ekrad, Memâlik'ül-Ekrad veya Menâtik'ül-Ekrad” isimlerini verilmiştir. Bu isimlerin verilmesindeki neden ise Kürtlerin bu coğrafyada yoğun olarak yaşamaları olmuştur.⁴⁹ Kürdistan'da yaşayan Kürtler genellikle tabi oldukları devletlerin uç bölgelerinde yaşamışlardır. Kürt aşiretleri sınır noktasında yaşadıkları için, kendilerine geniş hareket alanları oluşturmuşlardır. Bu sayede kısmen de olsa zaman zaman siyasi anlamda bağımsızlık elde etme imkanı bulmuşlardır.⁵⁰

Coğrafi bir yer adı olarak Kürdistan ismiyle, son Büyük Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer döneminde 12. yüzyılda karşılaşılmaktadır. Tarihle ilgili eserlerde ise Kürdistan adıyla karşılaştığımız ilk kaynaklardan birisi Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî'nin *Câmiu't-Tevârîh* adlı eseri,⁵¹ diğeri ise Hamdallah Müstevfi Kazvini'nin *Nüzhetü'l-Kulub* adlı eserleridir.⁵²

⁴⁷ Orhan Kılıç, “Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16.-18. Yüzyıllar)” *Tarihte Türkler ve Kürter Sempozyumu Bildiriler*, Cilt 1, Ankara 2014, s. 167.

⁴⁸ Martin Strohmeier ve Lale Yalçın Heckmann, *Kürtler Tarih Siyaset Kültür* (Çev. Atilla Dirim), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s. 2.

⁴⁹ Bekir Biçer, *Kürtler*, Çizgi Kitabevi, Konya 2014, s. 55.

⁵⁰ Martin van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar* (Çev. Nevzat Kırac, Bülent Peker vd.), İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 203.

⁵¹ Ramazan Şeşen, “Câmiu't-Tevârîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 07, s. 134. Bu eserin önemi Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî'nin kendi dönemine kadar yazılmış tarih eserlerinden farklı olarak tarafsız şekilde Asya ve Avrupa'da kurulan devletler, milletler hakkında bilgiler vermesi ve modern anlamda dünya tarihini anlatan ilk eser olarak kabul edilmesidir. Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî *Câmiu't-Tevârîh* adlı eserini İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın isteği üzerine kaleme almış fakat Gazan Han 1304 yılında eser tamamlanmadan hayatını kaybetmiştir. Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî eserini yazarken Farsça, Moğolca ve Arapça dillerini kullanmış ve minyatürlerle süsleyerek müesseselere ve iktisadi hayata değinerek İslam Tarihçiliği açısından farklı bir konum elde etmiş, çağının önün geçmiştir.

⁵² S. Maqbul Ahmad, “Coğrafya” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 08, s. 59. Hamdullah b. Ebû Bekir b. Ahmed b. Nasr el-Müstevfi el-Kazvîni'nin yazmış olduğu *Nüzhetü'l-Kulub*, Farsça kozmografik ve coğrafik bir eser olmakla beraber İlhanlılar Devleti'nin son zamanlarında yazılmış, beşeri coğrafya konusundaki yegane kaynaktır. Halkın içinde bulunduğu sosyo-ekonomik yapı ve devlet

Büyük Selçuklu Sultanı Sencer dönemindeki Kürdistan'ın merkezi, Hemedan'ın kuzeybatısındaki Bahar Kalesi'dir. Bahsi geçen Kürdistan eyaletinin sınırları “Zagros Sıradağları'nın doğusunda Hemedan, Dinavar, ve Kirmanşah vilayetlerini, batısında ise Şahrizur ve Sincar” bölgesini içine almaktaydı.⁵³

Kürdistan fethedilmesi zor, Osmanlı ve İran arasında kalan dağlık bir bölgeydi. Osmanlı Devleti bölgeye ancak Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde hakim olmaya başlayabilmiştir.⁵⁴ Bölgenin Osmanlı Devleti hakimiyetine girmesinden yaklaşık 350 yıl sonra, Osmanlı arşiv belgelerinde sıklıkla karşılaştığımız merkezi Ahlat şehri olan Kürdistan eyaleti, 13 Aralık 1847 yılında yayınlanan Takvim-i Vekayi ile resmen kurulmuştur.⁵⁵ Buradaki Kürdistan eyaleti ise Diyarbakır, Van, Hakkari, Muş, Bohtan, ve Cizre'nin dahil olduğu büyük bir coğrafyayı kapsıyordu.⁵⁶

Osmanlı Devleti Kürdistan Eyaleti'ni kurarak Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde merkezi otoriteyi güçlendirerek Kürdistan'da etkin bir yönetim sağlamak istiyordu. Kendi içlerinde bir güç unsuru oluşturan aşiretler ve bazı Kürt beyleri ise artan merkezi otorite sayesinde Kürtler üzerindeki hegemonyalarının azalacağından endişelenerek isyan ettiler. İsyanlarının 19. yüzyılda başladığını ve 20. yüzyılda da devam ettiğini söyleyebiliriz.⁵⁷ Bu yüzyıldaki en önemli Kürt isyanından birisi Bedirhan Bey İsyanı diğeri ise Şeyh Ubeydullah İsyanı'ydı. Yeni kurulan Kürdistan Eyaleti'nin valiliğine ise, Bedirhan Bey İsyanı'ndan sonra ortaya çıkan karışıklıkları sona erdirebileceği düşünülen ve bölgeyi yakından tanıyan Esat Paşa atanmıştı.⁵⁸ Zaman içerisinde Kürdistan Eyaleti'nde merkez Ahlat'tan Van'a, Van'dan Muş'a, Muş'tan da Diyarbakır'a taşınarak ve sınırlar yeniden düzenlenerek bazı değişiklikler yapıldı. 1864

yönetimine dair bilgiler verir. Klasik İslam haritacılığında farklı bir sistemle çizilmiş haritaları bünyesinde barındırır.

⁵³ Basıl Nıkıtine, *Kürtler* (Çev. E. Karahan, H. Akkuş, N. Uğurlu), Örgün Yayınları, İstanbul 2010, s. 67-68.

⁵⁴ Bruinessen, *Kürdistan Üzerine...*, s. 183.

⁵⁵ Cabir Doğan, “Bedirhan Bey İsyanı Tanzimat'ın Diyarbakır ve Çevresinde Uygulanmasına Karşı Bir Tepki Hareketi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2, 2010/2, Isparta 2010, s. 33.

⁵⁶ BOA, A.MKT., Dosya No:103, Belge No:64.

⁵⁷ Grahame E. Fuller ve Henri J. Barkey, *Türkiye'nin Kürt Meselesi* (Çev. Hasan Kaya), Profil Yayınları, İstanbul 2013, s. 25.

⁵⁸ Fatih Gencer, “19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Dersim'de Merkezî Otoriteyi Kurma Çabaları” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı 55, 2003/1, Ankara 2015, s. 226.

yılına gelindiğinde ise Kürdistan eyaleti ilga edildi.⁵⁹

1.2. KÜRTLERİN YAŞADIĞI COĞRAFYA, SOSYO-EKONOMİK, KÜLTÜREL HAYATLARI, İDARİ YAPILANMALARI, DİNİ İNANIŞLARI VE DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

1.2.1. Kürtlerin Yaşadığı Coğrafyanın Fiziki ve İklimsel Özellikleri

Kürtlerin yaşamış oldukları bölgenin fiziki coğrafyası oldukça dağlıktır. Toros Sıradağları, Zagros Sıradağları ve diğer dağlardan oluşan bu coğrafyada rakım bazen 3000 metrenin üzerine çıkar. Bölgenin güneybatısındaki sarp dağlar Fırat ve Dicle'nin arasındaki ovaya doğru giderek alçalır. Fırat ve Dicle Nehirlerinin çıktıkları Van Gölü'nün kuzeyinde kalan kısım Ermenistan Yaylası olarak isimlendirilir. Bölgeye bu ismin verilmesindeki neden ise son birkaç yüzyıl öncesine kadar Ermeni nüfusun buraya hakim olmasından kaynaklanmaktadır. Bölgenin kuzeybatısı hariç diğer bölgelerde yer alan dağ kütleleri bölgenin doğal sınırını teşkil etmiştir.⁶⁰

Bölgede yoğun olarak bulunan dağlık alanlar Kürdistan bölgesinin çok şiddetli şekilde karasal iklimi yaşamasına sebep olur. Bu iklim türü Erzurum, Van, Muş, Kars, Ağrı illerinde, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Torosların kuzeyinde ciddi anlamda kendini gösterir. Bölgede yaşanan yaz mevsimi oldukça kısa sürerken kış mevsimi bunun aksine hayli uzun, kar yağışlı ve soğuktur. Bu tezat durum yıllık sıcaklık farklarının 25°C üzerine çıkmasına neden olur. Yıllık yağış miktarı 400 mm'nin üzerindedir. Ormanlık bölgelerde ise nem oranı ve sıcaklık değerleri farklılık gösterir.⁶¹ Torosların güney kesimlerinde iklim daha yumuşaktır ve kar yağışı diğer bölgelere nazaran burada daha az görülür. Bölgenin güneyine doğru inildikçe sıcaklık yükselmeye başlar, kışın görülen sert karasal iklim güneyde kaybolur.⁶² Rakımın azaldığı bölgelerde hava sıcaklıkları, iklim koşulları yüksek yerlere göre daha ılımandır. Örneğin Urfa, Mardin

⁵⁹ Naci Kutlay, *21. Yüzyıla Giren Kürtler*, Peri Yayınları, İstanbul 2011, s. 45.

⁶⁰ Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 26.

⁶¹ Afif Erzen, *Eastern Anatolia and Urartians*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 4.

⁶² Kemal Burkay, *Neolitik Çağdan I. Dünya Savaşı'na Kürtler ve Kürdistan*, Phoenix Yayınları, Ankara 2015, s. 24.

ve Dicle vadisindeki düzlüklerde daha ılıman bir iklim hakimdir.⁶³

1.2.2. Kürtlerin Sosyo-Ekonomik, Kültürel Hayatları

Zirai faaliyetler Torosların güneyinde, Mezopotamya'ya bakan güney kısımlarda ciddi anlamda yapılmaktadır.⁶⁴ Bu bölgelerde arpa, buğday,⁶⁵ fasulye, pirinç, pamuk, meyan kökü, nohut, mercimek; Dicle Nehri kıyılarında ise çeşitli meyveler ve özellikle karpuz yetiştirilmekte idi.⁶⁶

Dönem incelendiğinde Kürt aşiretlerinin kendi aralarında gelişmiş bir ticari hayattan bahsetmek mümkün değildir. Çünkü tarım ve hayvancılık dışında üretim çok azdır. Kürtler ihtiyaçlarının tamamını kendileri üretmediklerinden, dağlık fiziki yapıdan kaynaklı bağlantı kopukluğu gibi nedenlerden dolayı da ihtiyaçlarını karşılayamadıklarından ticaret kervanlarına saldırırlar ve ihtiyaçlarının bir kısmını bu yoldan giderirlerdi.⁶⁷

Bölgenin dağlık yapısı bazen hayatı zorlaştırırken bazen de bölge insanının yaşamasına imkan tanır. Dağlık alanlar, yüksek rakım sayesinde fazlaca yağan kar Fırat, Dicle, Aras, Bitlis, Siirt Çayları, Batman Suyu vs. gibi nehir ve çayların, Mezopotamya gibi münbit arazilerin ortaya çıkmasına sebep olmuş, bölgede yapılan tarım faaliyetlerine, bölgenin ekonomisine ciddi anlamda katkı sağlamıştır.⁶⁸ Diğer taraftan bölgenin sahip olduğu bu fiziki coğrafi yapı bölgedeki arazi yapısına, arazinin verimliliğine, bitki türlerine, geçim kaynaklarına, sosyal yapıya ve kültürel hayata doğrudan etki etmiştir.⁶⁹ Kürtlerin yaşamış oldukları bölgelerdeki rakım yüksekliği, bölgenin etrafının dağlarla çevrili olması, karasal iklimin yoğun bir şekilde yaşanması, bölgeyi bilhassa kış aylarında olumsuz etkiler. Yoğun şekilde gerçekleşen kar yağışı bölgede yer alan köylerin diğer köylerle ve merkezlerle ilişkilerinin kesilmesine neden olur. Bu

⁶³ Masour Sajjadi, "The State of the Economy in Kurdistan", *Kurdistan Political and Economic Potential, Geopolitics and International Boundaries Research Centre Shool fo Oriental and African Studies*, London 1992, s. 36. (36-62)

⁶⁴ Basıl Nıkıtine, s. 123.

⁶⁵ Sami, *Kâmûs'ul-Âlâm*, s. 3841.

⁶⁶ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2014, s. 412.

⁶⁷ Hasan Uşak, *Kürdistan'da Aşiretçilik ve Milliyetçilik*, Ram Yayınları, İstanbul 2005, s.50.

⁶⁸ Basıl Nıkıtine, s. 24.

⁶⁹ Kemal Burkay, s. 18.

olumsuzluklar içerisinde ise çevre halkı kendi ihtiyaçlarını doğadan karşılamak yoluna gider. Hem merkezlerle olan bağlantının kesilmesi hem de daha ucuz olmasından ötürü, insanların ısınma giderlerinin doğadan karşılanması ağaçların kesilmesine ve ormanların yok edilmesine sebebiyet verir.⁷⁰

Osmanlı Devleti döneminde aşiretlerin ekonomik yapıları Kürtlerin yaşam şekilleriyle doğrudan ilişkilidir. Eğer bir Kürt aşireti göçebe olarak yaşıyorsa hayvan yetiştiriciliğiyle uğraşır ve besledikleri hayvan türü ise genellikle küçükbaş hayvanlar olurdu. Bunun yanı sıra at, deve sürüleri de beslerlerdi. Bu yüzden başlıca geçim kaynakları hayvancılık ve meslekleri çobanlıktı. Hayvanlardan elde ettikleri ürünlerden keçe, çul, halı ve kilim dokurlar; bunları satarak maddi kaynak elde ederlerdi. Kürtlerin yaşadıkları coğrafyada bulunan dağlarda demir, bakır, kurşun vs. gibi madenler bulunsa da dönemin şartları gereği bu madenlerin ekonomik hayata bir yansıması bulunmamakta idi.⁷¹ Yarı göçebe olarak yaşayan Kürt aşiretleri geçimlerini konar-göçer durumlarına uygun olarak daha çok hayvancılıkla, az da olsa tarımla sağlardı. Yerleşik olarak yaşayan Kürt aşiretleri ise hem tarım yaparlar hem de hayvan beslerlerdi.⁷² Besledikleri hayvanlar arasında en önemlileri kuşkusuz ihtiyaç duydukları ve ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri hayvanlardı. Bunlar arasında ilk akla gelenler at ve eşek, küçük baş hayvanlar, sürülerini ve yaşadıkları yerleri korumak için köpeklerdi. Deve ve öküz Kürtler arasında yaygın olarak beslenen hayvanlar arasında değildi.⁷³

Aşiretlerin büyük bir kısmı karyelerde yaşamaktaydı. Yerleşik hayat içerisinde bulunmayanların sayısı Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde sayıca azdı. Aşiretler dağlık bölgelerde dağınık olarak yaşarlar mevsime göre hayvanlarını besleyebilmek için yaylak ve kışlaklar arasında hayatlarını devam ettirirlerdi. Aşiretler bu şartlar gereği silah bulundururlardı. Hatta çeşitli nedenlerden dolayı Osmanlı Devleti zaman zaman aşiretlerin ellerindeki silahları toplasa bile aşiretler yeniden silah tedariki yollarına giderlerdi.⁷⁴

Osmanlı Devleti 18. yüzyılda başlayan, 19. yüzyılda Tanzimat ile düzenli ve

⁷⁰ Bruinnessen, Ağa, Şeyh..., s. 27.

⁷¹ Sami, Kâmûs'ul-Âlâm, s. 3841.

⁷² Hüseyin Çıplak, *Atma Aşireti ve Kürtler*, Düşeyazanlar Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 10

⁷³ Basıl Nikitine, s. 110.

⁷⁴ BOA, İ.DUİT., Dosya No: 145, Gömlek No: 23.

uygulanabilir nitelik taşıyan ve sonrasında devam eden reformlar yapmaya başladı. Bu reformların amaçlarından bazıları tarım arazilerinin daha verimli ve üretken şekilde kullanılması, vergi tahsilatının daha düzenli yapılması, vergiden elde edilen gelirin artırılması ve taşrada Osmanlı merkezi bürokrasisinin güçlendirilerek daha etkin hale getirilmesiydi.⁷⁵ Osmanlı Devleti'nin 1858 yılında Arazi Kanunnamesi daha önce çıkarılan arazilerle ilgili kanunları bir araya getiriyor, göçebe olarak yaşayan Kürtlerin de yerleşik düzene daha hızlı bir şekilde geçmelerine ve tarımsal faaliyetlerin artmasına olanak sağlıyordu.⁷⁶ 1858 Arazi Kanunnamesi ile birlikte konar-göçer Kürt aşiretleri yerleşik hayata geçmeye başladı. Toprak sahiplerinin statüleri değişmeye, toprak sahipleri şehirlerde ikamet etmeye başladı. Bu durum toprak sahipleri ile aşiretler arasındaki bağlantının zor bir şekilde kurulmasına sebep oldu. Eski tarım yöntemleri geride bırakılarak çağın gerektirdiği şekilde tarım faaliyetlerinin yapılmasına yönüldü. Bunların neticesi olarak da aşiretlerin yüzyıllardan beri yürüttükleri toprak ve yaşam düzeni değişmeye, aşiret gibi birliktelikler önem kaybetmeye başladı.⁷⁷

1.2.3. Kürtlerin İdari Yapılanması

1.2.3.1. Mirlik (Emirlik) Yapılanması

Kürtler arasındaki *beyler*, *mirler*, *mirlik*, *emirlik*, aşiretlerden ve aşiret reislerinden farklı olarak daha üst bir yönetsel anlamı ifade etmektedir. Bunun nedeni ise mirlerin diğer aşiretler üzerinde etkinlik sağlayarak onları bir araya getirmeleri ve üzerlerinde siyasi üstünlük kurarak daha geniş bir alanı yönetmeleridir. Bu mirlikleri mirler yönetirlerdi. Mirler doğuştan böyle bir yönetsel statüye sahip olmayabilirler. Hatta herhangi bir aileye mensup olabilirler. Buradaki önemli olan unsur mir namzedinin güçlenerek ailelerin, aşiretlerin, şeyhlerin, mollaların vs. üzerinde etkinlik sağlayarak mirlik kurabilmesidir.⁷⁸

Kürdistan bölgesinin Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girmesinden önceki dönemde burada yaşayan *mirlikler* Sünni Müslüman olan Osmanlı ile Şii inanışa sahip olan Safevîler arasında varlıklarını sürdürmekteydiler. Safevîler Kürtler içerisinde Şiiliği

⁷⁵ Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 75-77.

⁷⁶ M. Macit Kenanoğlu, "Mîrî Arazi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, s. 159.

⁷⁷ Naci Kutlay, 21. Yüzyıla ..., s. 41.

⁷⁸ Altan Tan, s. 50.

yayarak bölgeye hakim olmaya çalışıyor, Osmanlı Devleti ise bu durumdan rahatsızlık duyarak Safevîlerin ve dolayısıyla Şiiliğin burada yayılmasına müsaade etmek istemiyorlardı. Kürtler ise ilk başta her iki tarafa da yakınlık göstermeyip bağımsız olarak kalmayı tercih etseler de hem Şah İsmail'in Hoy kentindeki Kürt reislerine yönelik davranışları hem de Osmanlı Devleti'nin İdrisi Bitlisî'yi Kürtleri kendi yanlarına çekmek için devreye sokması Kürtlerin ve Kürt Emirliklerinin Osmanlı hakimiyetine girmesinde etkili oldu. Osmanlı Devleti coğrafi olarak ulaşmakta zorluk çekmediği yerlerde atamış olduğu yöneticilerle daha güçlü bir şekilde hakimiyet sağlamış olsa da coğrafi olarak ulaşmakta zorluk çektiği yerlerde yarı bağımsız yapı daha fazla kendini hissettirmekteydi. Kendi aralarında çeşitli sebeplerden dolayı birliktelik oluşturamayan bu mirlikler dağlık bir coğrafyada ticaretten çok tarım ve hayvancılıkla uğraşarak varlıklarını bir süre daha devam ettirmişlerdir⁷⁹

Osmanlı Devleti Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde XVI. yüzyılın başlarında Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin büyük bir bölümünü eline geçirmişti. Bahsi geçen dönemde Kürdistan diye tabir edilen bölgenin karmaşık ve parçalara ayrılmış siyasi bölünmüşlüğü içerisinde⁸⁰ aşiret yapılanmasından daha büyük, genellikle iki aşiretin bir araya gelerek oluşturdukları, kimileri muhtemelen ilk çağlardan kalma, aralarındaki hiyerarşik ve siyasi yapılanmaları Osmanlı Devleti'nden önce bölgenin hakimi olan Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devleti'ne benzeyen *Mirlikler* bulunmaktaydı.⁸¹ Bu mirlikler devlet benzeri özellikler teşkil etmekte, bazen bağımsız bazen de buldukları bölgedeki büyük devletlere tabi olarak varlıklarını sürdürmekteydiler ve genellikle vasalı oldukları devletin özelliklerini taşımaktaydı. Mesela Eyyûbi soyundan gelen Hasankeyf Emirliği Eyyûbilerin birçok özelliğini kendi bünyesinde barındırmaktaydı.⁸²

Emirliklerin vasalı oldukları devlet ile ilişkilerini belirleyen en önemli unsur merkezi yönetime karşı olan tutumları, ayrılıkçı hareketleri ve başkaldırıları olmuştur. XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti ile İran arasında gerçekleşen savaşlarda Kürt emirlikleri savaşın seyrinde etkili olmuşlardır. Kürtlerin Osmanlı Devleti'nin bulunduğu cemahtan ayrılıp İran'ı desteklemeleri Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesine sebep olmuştur.

⁷⁹ Naci Kutlay, 21. Yüzyıla ..., s. 39-40.

⁸⁰ Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği* (Çev. Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 71.

⁸¹ Bruinnessen, Kürdistan Üzerine..., s. 183.

⁸² Bruinnessen, Ağa, Şeyh..., s. 245.

Kürt Emirlikleri bu gibi önemli olaylarda etkili olmayı başarmışlardır.⁸³ Osmanlı Devleti döneminde XIX. yüzyıla kadar bu mirlikler varlıklarını, sosyal-siyasi yapılarını ciddi anlamda değişikliğe uğratmadan devam ettirdilerse de bu dönemdeki Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerdeki hakimiyet çoğunluk olarak Osmanlı Devleti ve İran'a aitti. Diğer dönemlerden farklı olarak bu dönemde dini nitelik taşıyan şeyhler Kürdistan'da nüfuslarını genişleterek etkinliklerini arttırmaya başlamıştır. Kürtler kendi içlerinde hareket alanlarını genişletmeye, feodal bir yapılanma içerisine girmeye, “*Baban, Soran ve Bedirhan*” emirliklerinin aralarında yer aldığı Kürdistan'ın güneyindeki bölgede başladılar. Bu bölgedeki ayrılıkçı hareketler, devlet yönetimindeki çeşitli aksaklıkların bölgedeki yansımalarının giderilmek istenmesi ve daha sonraki yıllarda gerçekleşen Şeyh Ubeydullah İsyanı,⁸⁴ bahsi geçen yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme çabaları, devletin idaredeki gücünü arttırmak istemesi buralardaki “yerel Kürt yöneticilerin” devlet tarafından atanmasına sebep oldu.⁸⁵ Hatta II. Abdülhamid döneminde 1902 yılında Alman Deutsche Bank'a ihalesi verilen Bağdat Demiryolu Projesi'nin gerçekleştirilme amaçları arasında Kürt isyanlarının önüne geçmek, Kürtler üzerinde hakimiyet kurulmak istenmesi olduğu da düşünülmektedir.⁸⁶ Aynı şekilde İran'ın da kendi sınırları içerisinde bulunan Kürt emirliklerinin üzerinde daha fazla hakimiyet kurmak istemesi bu sayede emirliklerin sosyo-ekonomik, ve yönetsel anlamda değişime uğramalarına, tamamen parçalanarak ortadan kaybolmalarına ve yerlerini aşiretlere bırakmalarına sebep olmuştur.⁸⁷ Ayrıca Kürt Emirliklerinin bastırılması ve nihai olarak ortadan kaldırılması Kürtlerin yaşadığı bölgelerde yasadışı ve düzensizliklerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu duruma etki eden tek sebep emirliklerin ortadan koybolması değildi. Aynı zamanda Osmanlı'nın bu bölgede her noktaya ulaşamaması olumsuz yapının oluşmasında etkili oldu. Yerel Kürt liderlerin tasviye edilmesi de yeni bir lider tipinin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu yeni lider tipi Şeyhlerdi. Şeyhler artık bölgedeki en güçlü figürlerden biri olarak meydana geldi ve Kürtler arasında kısa süre içerisinde liderlik pozisyonuna yükselmişlerdi. Onların yükselişinin bu kadar hızlı olmasında Kürtlerin dini değerlere

⁸³ Tuba Yıldız, “Osmanlı Kaynaklarına Göre Sosyo-Politik ve İdari Açısından Kürtler (XVII.-XIX. Yüzyıllar), *Tarihte Türkler ve Kürter Sempozyumu Bildiriler*, Cilt 3, Ankara 2014, s. 171-175.

⁸⁴ E.İ. Vasilyeva, M.S. Lazerev, M.A. Gasratyan vd., *Kürdistan Tarihi*, Avesta Yayınları, İstanbul 2015, s. 110-111.

⁸⁵ Bruinnessen, Ağa, Şeyh..., s. 245.

⁸⁶ Naci Kutlay, *Osmanlı'dan Günümüze Kürtler*, Dipnot Yayınları, Ankara 2014, s. 45.

⁸⁷ Bruinnessen, Kürdistan Üzerine..., s. 185.

saygı göstermesi kadar emirliklerin yıkılmasının da etkisi vardı.⁸⁸

1.2.3.2. Kürtlerin Aşiret Yapılanması

Dünyadaki bütün topluluklar kültür temeline bağlı olarak örgütlenirler ve bu örgütlerin işleyişini sağlayan temel faktörler töreler, örfler ve adetlerdir. Bu şekilde örgütlenen toplumlar içerisinde hiyerarşik yapılanmalar oluşurken toplum belirli sınıflara ayrılır. Bu sınıflar içerisinde iş bölümleri yapılarak toplumun ihtiyaçları karşılanır ve örgütlenmiş toplum yapıları bu sayede örgütlenemeyen toplumlara göre daha uzun süre hayatta kalabilirler. Diğer taraftan bu tür toplumsal örgütlenmeler; kişilerin bireysel olarak karşılayamayacakları ihtiyaçların karşılanmasında, kolektif olarak gerçekleştirilmesi gereken işlerin yerine getirilmesinde önemli bir yer tutar ki bu örgütlenmelerden bir tanesi de aşiret yapılanmasıdır.⁸⁹

Kürdistan olarak nitelemiş olduğumuz coğrafyanın sınırlarının genişliği, geniş coğrafyada görülen fiziki yapılar, bunların bitki örtüsüne, iklime olan etkileri ve farklı kültürlerle olan sınır birliktelikleri, bu coğrafyada birbirinden farklı sosyal⁹⁰ ve üyelerinin kendilerine ait olan kültürel değerlerinin diğerlerinden farklı olduğu aşiret yapılanmalarının oluşmasına sebep olmuştur.⁹¹

Aşiretler sınıflandırılırken *merkez ağırlığa* sahip olunan gruplar, topluluklar temel alınarak sınıflandırmalar yapılmıştır. Kürt ve Arap aşiretlerinin merkez ağırlığını ise mensup olunan kabileler oluşturmaktadır.⁹² Kabileleri, aşiret yapılanmalarını bir araya getiren temel unsurlar, ortak bir soy geçmişine, kan bağı ile birbirine bağlı, ortak bir tarım alanına veya toprağa, ortak kültürel değerlere sahip olmak ve aynı dine inanıyor olmaktır.⁹³ Bu birliktelik üst kimlik olarak aşireti oluştururken aşağıya doğru sülale, aile gibi daha küçük kısımlara ayrılabilir.⁹⁴ Fakat aşiretin çerçevesinin genişlemesi, soy

⁸⁸ Wadie Jwaideh, *The Kurdish National Movement*, Syracuse University Press, New York 2006, s. 75-76.

⁸⁹ A. Vahap Uluç, "Kürtler'de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret", *Mukaddime*, Cilt 2, Sayı 2, 2010, s. 39.

⁹⁰ Bruinnessen, Ağa, Şeyh..., s. 81

⁹¹ Özoğlu, s. 62.

⁹² Gökalp, s. 26.

⁹³ Seyfettin Erşahin, "Akkoyunlu-Kürt İlişkileri" *Tarihte Türkler ve Kürter Sempozyumu Bildiriler*, Cilt 1, Ankara 2014, s. 106.

⁹⁴ Bruinnessen, Ağa, Şeyh..., s. 182.

geçmişinin üzerinden kuşakların geçmesi gibi sebepler ortak bir dini inanış, ortak kültürel değerler ve ortak menfaat, idari ve ekonomik unsurlara daha fazla ihtiyaç duyulmasına neden olur.⁹⁵

Aşirete mensup Kürtlerin ekonomik faaliyetlerinin önemli bir kısmını tarım ve hayvancılık oluşturur. Bu iki faaliyeti gerçekleştirirken de kadın ve erkek neredeyse eşit oranda sosyal ve ekonomik hayatın içerisinde yer alır. Mesela erkekler çobanlık işiyle meşgul olurken kadınlar da hayvanlardan elde edilen ürünleri işleyerek yoğurt, peynir, yağ yapmak gibi işlerle meşgul olurlardı.⁹⁶ Bu üretim biçimi ve tarlalardan elde edilen mahsuller aşiretler arasında alışverişe ve ticari hayatın gelişmesine, aşiretlerin birbirleriyle ilişkiler kurmasına sebep olmakta idi.⁹⁷

Aşiret yapılanmalarının Kürtlerin sosyo-ekonomik ve kültürel hayatlarına bazen olumlu yansıdığı bazen ise bu yapının olumsuz sonuçlar doğurduğu düşünülmektedir. Örneğin Kürt milli birliğinin ve milli bir Kürt devletinin kurulamamasında özellikle Kürtlerin aşiret halinde yaşamaları, farklı dil ve lehçeleri konuşuyor olmaları, aşiretlerin kendi aralarındaki mücadelelerinin etkili olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan ise aşiretlerin kendi içlerindeki yaşayış tarzları, törelerine bağlılıkları, dillerini, kültürel değerlerini gelecek kuşaklara aktarmaları yönünden önemli bir unsur olmuştur.⁹⁸ Aşiretlerin konar-göçer şeklindeki hareketleri, kendi içlerindeki dayanışma ve düzenli hareket etme kabiliyetlerinin süreklilik arz etmesi aşiretleri kapalı bir yapı haline getirmiş, aşiret yapılanmasının uzun yıllar devam etmesine neden olmuştur.⁹⁹

Aşiretler, aşiret reisleri tarafından yönetilir ve aşiretlerin bağlı oldukları “*mir, şeyh, ağa, molla, servan, şifan, abid, gevende, şıhan, arif*” olarak bilinen bir aile bulunurdu. Aşiret reislerinin hem idari hem askeri hem de cezalandırma mekanizması vardı.¹⁰⁰ Aşiret reisleri, aşiretlerin hayatlarını devam ettirebilmeleri ve genişleyip büyümeleri hususunda büyük önem arz eder. Çünkü aşiret reislerinin amaçları arasında başka aşiretleri de kendi bünyelerine katıp aşiretlerini güçlendirmek de vardır. Ancak bu, aşiret yapısı içerisinde gerçekleştirilebilmesi oldukça zor bir durumdur. Çünkü

⁹⁵ Nikitine, s. 237.

⁹⁶ Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri*, Özge Yayınları, İstanbul 2012, s. 45.

⁹⁷ Strohmeier ve Heckmann, s. 156.

⁹⁸ Kutlay, *Kürtlerde Değişim...*, s.20.

⁹⁹ Torî, s. 57.

¹⁰⁰ Seyfettin, s. 106.

aşiretlerde kopmaları en aza indiren reis mefhumu vardır.¹⁰¹ Fakat aşiretlerin kendi içlerinde çeşitli sebeplerle meydana gelen kavgalar, kan davaları gibi önemli sorunlar aşiretlerin parçalanmalarına sebebiyet verebilmekteydi. Bu durum ise parçalanan aşiret üyelerinin başka bir aşirete geçmelerini kolaylaştırmaktaydı.¹⁰²

Aşiret reislerinin sayısı bazen aşiretin büyüklüğüne göre birden çok olabilirdi. Eğer aynı aşiret içerisinde reis sayısı birden çok ise aşiret reisleri aşireti aralarında paylaşırlardı. Aşiret reislerinin sayısının birden fazla olması çoğu kez olumsuz sonuçlar doğurur, aşiret arasında kanlı kavgaların dahi meydana gelmesine sebebiyet verebilirdi. Heyderanlı aşiret reisleri olan Kör Hüseyin Paşa, Hacı Timur Paşa, ve Emin Paşa aralarında gerçekleşen kavgalar bahsi geçen konunun en iyi örneklerinden biri olmuştur.¹⁰³

“18. yüzyılın ikinci yarısından sonra yukarıda saydığımız ortak değerler etrafında bir araya gelen Kürt aşiretleri, dünya devletleri ve Osmanlı Devleti içerisinde gelişen ve değişen millet ve milliyetçilik fikirlerinden esinlenerek, Osmanlı Devleti içerisinde büyüyen ulusal millet anlayışından hem etkilenecek hem de rahatsız olarak Kürt milliyetçiliğini ön plana çıkaran Bedirhan Bey, Şeyh Ubeydullah İsyanı gibi isyanlar çıkartmışlardır.”¹⁰⁴ gibi bir düşünce özellikle Kürtlere milli bir kimlik oluşturmak düşüncesiyle hareket edenler arasında kabul edilmektedir. Konumuz zaman sınırları içerisinde olan Şeyh Ubeydullah İsyanı incelendiğinde, dini mefhumların ne kadar ön planda olduğu, isyanın daha çok dini nitelik taşıdığı anlaşılacaktır.

Bu gibi isyanların ortaya çıkmasında din ve dini değerler önemli bir yer teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti 19. yüzyılda taşrada devlet bürokrasisini, otoritesini güçlendirmek daha intizamlı şekilde vergi toplamak istemiş, bunun için memurlar görevlendirmiş fakat bu durumdan istediği sonucu çok fazla alamamıştır. Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirmiş olduğu bu girişimin aşiret yapılanmasına da etki ettiği bir gerçektir. Devlet otoritesinin güçlü etkisi neticesinde aşiret otoritesi bölgede zayıflamış, dini kimlik taşıyan bazı şeyhler bu boşluğu doldurarak bazen aşiretten dahi güçlü hale

¹⁰¹ Abdulhalûk, s. 318.

¹⁰² Etem Xemgîn, *Kürdistan Tarihi*, Doz Yayınları, İstanbul 2013, s. 465.

¹⁰³ Mehmet Bayrak, *Kürtler ve...*, s.45

¹⁰⁴ Tuba Yıldız, s. 174. Ayrıca Bk. Abbas Vali, *Kurds And The State In Iran*, I.B. Tauris Press, London 2011, s. 1.

gelmişlerdir. Diğer taraftan Avrupalı devletlerin Kürdistan bölgesinde yaşayan azınlıklara yönelik faaliyetleri de bir tepkiye ve bu tepki sonucunda şeyhlerin kuvvetlenmesine neden olmuştur. Bu gücü kendilerinde gören bazı Kürt şeyhler ve tarikatlar isyana kalkışmışlardır.¹⁰⁵ Ancak dönemin kaynaklarında bu isyanların ulusal nitelikte olduğu, milliyetçi tavır sergilediği yönündeki bilgiler üzerinde durulmamakla birlikte bu iki isyanın milliyetçi kimliğe sahip olduğu kanısı daha sonra oluşturulmaya çalışılmıştır. Kürt milli bilincinin oluşturulmaya çalışılmasında yeni kurulan Cumhuriyet Dönemi'ndeki Kürt isyanlarının, cereyan eden bazı olayların ve Kürt aydınlarının etkisi muhakkaktır.¹⁰⁶

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile karşı karşıya geldiği 93 Harbi'nin bölgedeki ekonomik yapıyı olumsuz yönde etkilemesi, bölge halkının içinde bulunduğu zorluklar,¹⁰⁷ bunların yanı sıra Osmanlı Devleti'nin düzenleyip hayata geçirmiş olduğu Tanzimat Fermanı'yla birlikte idari sistemin yeniden şekillenmesi, aşiretlerin sahip oldukları ayrıcalıkların, toprakların bir kısmının elerinden çıkması gibi nedenler de devlet otoritesiyle Kürt aşiretlerini karşı karşıya getiren sebepler arasında sayılabilir.¹⁰⁸

Osmanlı Devleti Kürtlerin yaşadıkları bölgeye sahip olduktan sonra Kürtlerle ve Kürt aşiretleriyle sürekli olarak ilişkiler geliştirmiştir. Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde Osmanlı Sarayı'na yakın isimlerden olan İdris-i Bitlisi Kürt aşiretlerle bizzat kendisi diyaloglar kurmuştur. Kürtleri Savefilere karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almaları için teşkilatlandırmıştır. Kürt aşiretleri nezdinde önemli girişimlerde bulunarak Diyarbakır ve çevresinin Osmanlı Devleti'nin eline geçmesine önemli katkı sağlamıştır.¹⁰⁹

1.2.3.2.1. Aşiret Reisleri

Aşiret reisleri veya ağaları aşiret yönetimin en tepesindeki, lideri konumundaki kişidir. Aşiret reisinin en temel görevi aşiretin kendi içerisindeki sosyo-ekonomik faaliyetleri

¹⁰⁵ Melek Sarı Güven, "Kürt Milliyetçiliğinin Oluşma Şartları ve Etkenleri", *Tarihte Türkler ve Kürter Sempozyumu Bildiriler*, Cilt 4, Ankara 2014, s. 59.

¹⁰⁶ Erol Kurubaş, *Kürt Sorununun Uluslararası, Boyutu ve Türkiye*, Nobel Yayınları, Cilt 2, Ankara 2004, s. 9.

¹⁰⁷ Celîl Celîl, *1880 Kürt Ayaklanması Şeyh Ubeydullah Nehri*, Avesta Yayınları, İstanbul 2014, s. 34.

¹⁰⁸ Tuba Yıldız, s. 174.

¹⁰⁹ Ramazan Arslan, s. 28.

düzenlemek, aşiretin devamlılığını sağlamaktır.¹¹⁰ Han ve Bey ise feodal anlam taşıyan ve aşiretlerin en önde gelen liderlerine verilen unvanlardır. Bey unvanı şehirde yaşayan, köyde toprağı bulunan ve bu toprağı kendisi direkt olarak ekip biçmeyip bu işlemi gerçekleştirmek için kendilerine ortak bulan ve arazinin gelirinden pay alan, belirli bir oranda eğitim almış, yönetiminde söz sahibi, zaman zaman siyasetle iştiğal olan liderlerdir. Aşiret ağaları ise hayatlarını aşiretleriyle içi içe devam ettiren, aşiretleri üzerinde, aşiret mensuplarını köylerinden kovabilecek kadar güçlü, köyün sahibi olan, bir kısmı okur-yazar dahi olmayan, siyasetten çok aşiret işleriyle uğraşan, kendi toprağını kendi aşiretiyle birlikte işleyen ve sahip olduğu ürünleri kendisi değerlendiren, bunları vazife edinen kişilerdir.¹¹¹ Yetenekli bir aşiret reisi bunların yanı sıra aşiretini daha da genişletmek için faaliyetler yürütüp çevresindeki diğer aşiretleri kendi bünyesine katarak aşiretini güçlendirebilir.

Aşiret içerisindeki hiyerarşik yapı daima aşiret reisini öne çıkarır. Aşiret mensupları herhangi bir aşiretten ziyade kendi aşiret reislerine bağlıdırlar. Bu durum aşiret içerisinde aşiret reisini ön plana çıkaran önemli faktörlerden biri olduğu için aynı zamanda aşiret reisinin bazı ekonomik imtiyazlara da sahip olmasına vesile olmuştur. Aşiret reisi göçebe aşiretlere ait hayvanlardan elde edilen ürünlerden, yerleşik hayata mensup aşiret üyelerinden elde etmiş olduğu tarımsal ürünlerden ve çeşitli olaylar neticesinde elde edilen ganimet gelirlerinden pay alır.¹¹² Aşiret reisi elde ettiği gelirin bir kısmını yine aşireti, aşiretin şanı, şerefi için harcar. Örneğin misafirhaneler aşiret reisinin harcama yaptığı aşirete ait önemli bir mekandır. Köye bir misafir geldiğinde bu misafir ya misafirhanelerde ya da köy odalarında ağırlanır. Onun yeme-içme, barınma ihtiyacı aşiret ağası tarafından karşılanır ve misafir ne kadar iyi ağırlandırsa aşiretin şanı, şerefi de o kadar artmış kabul edilir.¹¹³

¹¹⁰ Uluç, s. 46.

¹¹¹ Bruinnessen, *Ağa, Şeyh...*, s. 132.

¹¹² Abdulhalûk M. Çay, *Her Yönüyle ...*, s. 318.

¹¹³ Bruinnessen, *Ağa, Şeyh...*, s. 33.

1.2.4. Kürtlerin Dini İnanışları ve Mezhepleri

1.2.4.1. Zerdüştlük ve Kürtler

Kürtlerin dini inanışları incelendiğinde, inandıkları ilk dinin Zerdüştlük olduğu genel kabul gören bir kanıdır.¹¹⁴

Tek tanrı inancına sahip olan Zerdüştlük, çok tanrı inancına sahip dinlere karşı çıkmıştır. Bu dinin peygamberi olarak kabul edilen Zerdüş, büyük Tanrı Ahura Mazda'dan aldığı buyruk ve düşünceler doğrultusunda Zerdüştlüğün öğretilerini savunmuş, bu öğretiler başta İran olmak üzere Tacikistan, Belucistan, Harizm'de yayılma olanağı bulmuştur. Zerdüştlük, Pers Kralı Dara döneminde Asur, Babil İmparatorluklarında; ilerleyen dönemlerde ise Hindistan'dan Anadolu, Avrupa, Horasan ve Arap Yarımadası'na varıncaya kadar geniş bir coğrafyada yayılma alanı bulmuştur. Bu geniş alanda yaşayan Kürtler de Zerdüştlükle bu sayede tanışmış oldu.¹¹⁵

Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta'da dünyanın aydınlık ve karanlık kavramlarından yaratıldığı bildirilmiştir.¹¹⁶ Zerdüştlük dini inanışında iyilik tanrısı olan Hürmüz aydınlığın ve iyiliğin ateşle ve aydınlıkla sembolize edilmiş halidir. Kötülüklerin ve karanlığın tanrısı ise Ehrimen'dir. Zerdüştlük inancında ateş ve aydınlık, kötülük ve karanlık sürekli savaş halindedir.¹¹⁷

Zerdüştlüğün zaman içerisinde yayılarak İran'da daha önce varlık gösteren dinlerden ve kültürlerden etkilenmesinden Mecusilik ortaya çıkmış, Zerdüştlük zamanla eski gücünü kaybetmiştir.¹¹⁸ Kürtler, İslamiyet'le tanıştıktan sonra Zerdüştlükten uzaklaşıp İslamiyet'e yakınlaştılar da¹¹⁹ eski dinlerinin etkilerinden bir anda kurtulamamış, zaman zaman inanmış oldukları eski dinlerinin önde gelen isimleri tarafından kışkırtılıp ehli sünnet ile hariciler arasında gerçekleşen kavgalarda taraf olmuşlardır.¹²⁰

¹¹⁴ Viladimir Minorsky, *Kürtler*, Koral Yayınları, İstanbul 1992, s. 69.

¹¹⁵ Şinasi Gündüz, "Mecûsîlik", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 28, s. 280.

¹¹⁶ Muhammed Emin Zeki Beğ, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi* (Çev. Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Resat Adak, Şükrü Aslan), Nûbihar Yayınları, İstanbul 2015, s. 266.

¹¹⁷ Tan, *Kürt...*, s. 39-40.

¹¹⁸ Gündüz... s. 280.

¹¹⁹ Tan ..., s. 40.

¹²⁰ Muhammed Emin..., s. 271.

Günümüzde ise Zerdüştlüğe Kürtler arasında neredeyse hiç rastlanmamaktadır.¹²¹

1.2.4.2. İslam ve Kürtler

Kürtlerin İslam ordularıyla ilk karşılaşmaları ve İslam dinini tanımaya başlamalarında; Hulefâ-yı Râşidîn Dönemi'nde, Hz. Ömer zamanında Sasanilerle Irak Bölgesi'nde yapılan savaşların ve Müslümanların İranlılara karşı gerçekleşen Nihavend Savaşı'ndan galibiyetle ayrılmalarının etkili olduğu düşünülmektedir. Nihavend Savaşı'ndan alınan galibiyet Müslümanların İran coğrafyasındaki fetih hareketlerini hızlandırmış, bu zaferin ardından Kürtlerin de yaşamış oldukları “*Hemedan, Kazvin, Deylem, Cilan, Teylesan, Zencan, Rey, Kumas, Cürcan, Taberistan*” Müslümanların hakimiyeti altına girmiştir. Daha sonra İranlıları Azerbaycan'da mağlup eden İslam orduları Azerbaycan'ın büyük bir kısmına hakim olmuşlardır. Böylece Kürtler İslamiyet'le tanışmaya başlamışlardır.¹²²

Günümüzde Kürtlerin büyük bir bölümü İslamiyet'e inanmakta ve Şafi Mezhebi'ni takip etmektedir. Irak'ın Hanekin ve İran'ın Kirmanşah bölgelerinde yaşayan Kürt aşiretleri ise On İki İmam Şiiliğini takip etmektedirler.¹²³ Az da olsa Kürtler arasında Hanefi Mezhebi'ni takip edenler bulunmaktadır. Fakat Kürtlerin yoğun olarak buldukları yerlerde Hanefi Mezhebi'ni takip edenler büyük oranda Kürt olmayan Müslümanlardır. Diğer taraftan Kürtler arasında tasavvuf ve sufilik oldukça yaygındır ve Kürtlerin dini inanç ve yaşayışlarını önemli oranda etkilemiştir. Bununla beraber Müslüman Kürtler arasında birçok tarikat faaliyet gösterse de bu tarikatlar arasında Kadirilik ve Nakşibendilik tarikatları oldukça geniş kitlelere ulaşmış durumdadır.¹²⁴ Anadolu coğrafyasında yaşayan Kürtlerle İran ve Irak bölgesinde yaşayan Kürtler arasındaki inanç farklılığı Kürtlerin birbirlerine yaklaşmalarına engel olsa da günümüzde Irak Kürtleri ile Anadolu'da yaşayan Kürtler arasında çeşili nedenler vasıtası ile bağlantı kurulabildiğinden söz edilebilir.¹²⁵

Kürtler ilk karşılaştıkları dönemde İslamiyet'e direnç gösterecekler de kısa süre içerisinde

¹²¹ Kutlay, *Kürtlerde Değişim...*, s. 20.

¹²² Fatih Erkoçoğlu, “Emeviler Döneminde Kürtler”, *Tarihte Türkler ve Kürter Sempozyumu Bildiriler*, Cilt 1, Ankara 2014, s. 2.

¹²³ Brunessen, *Ağa, Şeyh...*, s. 43.

¹²⁴ Yener Özen, *İsyankâr Kürtler*, Kimlik Yayınları, Ankara 2015, s. 52.

¹²⁵ Brenessen, *Ağa, Şeyh...*, s. 43.

İslamiyet’i kabul etmiş, İslamiyet’e sıkı sıkıya bağlanmışlardır. Haçlı Seferleri esnasında Selâhaddin Eyyubî’nin yanında yer almış, Hristiyanlara karşı savaşmışlardır. 16. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Şii olan Safevilerle mücadelesinde İslam Dini’nin bölünmesine karşı durmuşlar ve Sünni olan Osmanlı’nın yanında yer almışlardır. II. Abdülhamid Dönemi’nin İslamcı politikasında Şafi Kürtler önemli bir unsur olmuş, Kürtlerin devlete bağlılıklarının tazelenmesi için İslam kardeşliği vurgusu üzerinde durulmuştur.¹²⁶ Çünkü İslam’ın emri üzere Müslümanlar kardeşirler. “Şüphesiz ki Müminler kardeşirler. Öyleyse iki kardeşinizin arasını bulun. Allah’tan korkun ki merhamet bulasınız.”¹²⁷ Bu ayet Pan-İslamist politikanın en büyük dayanaklarından biri olmuştur.

1.2.4.3. Hristiyanlık ve Kürtler

Aramilere ait bazı Hristiyan kaynaklarda Kürtlerin genellikle putperest bir dini inanışa sahip olduklarından bahsedilir. Fakat bu bilgi kesin olmamakla birlikte rivayete göre III. yüzyılda Urfa’da yaşayan Mar Mari, Şahgert’te ağaçlara ve bakırdan yapılmış heykellere kurban kesen bir kral ve ona bağlı olan topluluğu Hristiyanlaştırmıştı. İşoyabh ise Samanin’in yakınlarında yine rivayete göre Kürtlerin şeytanlara kurban kestiği yerde bir manastır yaptırdı. Mar Sabba’nın Hristiyanlaştırdığı Kürtlerin ise Hristiyanlaşmadan önce güneşe taptıkları düşünülmektedir. Masudi ise Musul ve Cudi Dağı yakınlarında Hristiyanlığa inanan iki kavimden Yakub ve Curkanlardan bahsetmektedir. Ancak bu yazılanlardan anlaşılacağı gibi Kürtlerin Hristiyanlığa inanışlarıyla ilgili olarak net bir bilgi bulunmamaktadır.¹²⁸ Eğer Kürtler Hristiyanlığı kabul etmiş ve bu dine inanmış olsalar dahi zaman içerisinde Hristiyanlığa inanan Kürtler Nesturi, Asuri, Süryani ve Ermenilerin arasına karışarak etnik kimliklerini unutmışlardır.¹²⁹ İslamiyet ile tanışan Kürtler kısa süre içerisinde İslamlaşmışlardır.

¹²⁶ Nikitine, s. 380.

¹²⁷ Bkz. Hûcurat Suresi, 10. Ayet.

¹²⁸ Minorsky, *Kürtler*, s. 69.

¹²⁹ Tan, *Kürt ...*, s. 42.

1.2.4.4. Musevilik ve Kürtler

Museviliğin tarihine bakıldığında Sümerli bir kabilenin yaklaşık olarak M.Ö. 18. yüzyılda *Kalde*'den ayrılıp *Kenan*'a göçü yer alır.¹³⁰ Mısır'a yerleşen bu kabile çoğalarak kısa bir süre sonra on iki kabileye ulaşan, Hz. İbrahim'in soyundan gelen İbranilerdir. Hz. İshak ve Yakup, Hz. İbrahim'den sonra gelen İbranilerin ataları olarak kabul edilir. Yahudiliğin diğer dinlerden ayrılan en önemli özelliklerinden biri etnik bir kimliği dini unsurlarla buluşturmuş olmasıdır. Bu yüzden Yahudiler kendi dinlerini Tanrı'nın kendilerine bahsettiğine inanırlar.¹³¹ Bundan başka İbranicilikten farklı bir şey olmayan Yahudiliğe *Musevilik* de denilmektedir.¹³² Özellikle günümüzde, her ne kadar Yahudilik bir ırkı, Musevilik ise Müseviliğe inanan insanları ifade etse de, bu iki kavram birbirleri ile aynı anlamda kullanılmaktadır.

Kürtlerin Yahudiliği ise Filistin'de yaşayan Yahudilerin, çeşitli zamanlarda Persler, Asurlular, Babililer tarafından Kürtlerin yoğun olarak yaşamış oldukları bölgelere, Kürdistan ve Mezopotamya'ya sürgün edilmelerinden kaynaklanmaktadır. Muhtemelen Kürdistan ve Mezopotamya'ya gelen Yahudiler bu bölgede yaşamaya başladıkları için zamanla Kürtlerin hayat tarzlarından, konuştukları dillerden ve kültürlerinden etkilenmişlerdir. Ancak buraya sürgün edilen Yahudiler Tanrı'nın kendilerine taktir ettiği dinden vazgeçmemişlerdir.¹³³ 1911 yılında bazı arkeolog görünümü İngiliz ve Alman misyonerler, Kürdistan'da yapmış oldukları seyahatte Kürtçe konuşan bu Yahudilerden bahsetmişlerdir.¹³⁴ Buradaki Kürtçe konuşan Yahudiler, Kürtler içerisinde fazla bir nüfusu teşkil etmemekle birlikte, bir arada da yaşamamaktaydılar ve 1948 yılında İsrail'in kurulmasıyla birlikte neredeyse tamamına yakını yaşadıkları yerlerden ayrılarak gerçek vatanları olan İsrail'e göç etmişlerdir.¹³⁵

¹³⁰ Francine Kaufmann, Josy Eisenberg, "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik (Çev. Mehmet Aydın)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XXIX. Ankara 1987, s. 263.

¹³¹ Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, s.187.

¹³² Kaufmann, Josy Eisenberg, s. 270.

¹³³ Enes Bayraklı, "Kuzey Irak-İsrail İlişkileri", *Ortadoğu Yıllığı 2013*, s.467.

¹³⁴ Haz., Sedat Ulugana, *Alman ve İngiliz Ajanların Kürdistan Seyahati*, Do Yayınları, İstanbul 2013, s.

16.

¹³⁵ Tan, *Kürt ...*, s. 43.

1.2.4.5. Yezidilik ve Kürtler

Yezidilik kendine özgü tanrısı, kitabı, inanç esasları olan, İslam'dan ayrılan bir mezhep olmaktan uzak bir dindir. Fakat Yezidiler kendi inanışlarını İslamiyet'in bir kolu olarak düşünmektedirler. Yezidiliğin kurucusunun Emevi Hanedanına mensup Beytkar köyünde 1075 yılında doğan Şeyh Adî b. Müsâfir¹³⁶ olduğu genel kabul görse de onun öğretilerinin değiştirilip, Adeviyye Tarikatı'nın başka bir mecraya kaydırılarak Yezidiliğin ortaya çıktığı yönünde görüşler bulunmaktadır.¹³⁷ Yezidilerin Şam'dan Hakkari, Sincar çevrelerine yani Kürtlerin yaşadığı bölgelere göç eden Arap kökenli bir topluluk olduklarına, zamanla Kürtlerle iletişime girerek onların dillerini ve kültürlerini öğrendiklerine yönelik iddialar bulunmaktadır. Yezidi isminin nereden geldiği ve Yezidilerin menşei ise tam olarak bilinmemekle birlikte bu konuya dair çeşitli görüşler kaynaklarda zikredilmektedir.¹³⁸

Yezidilik birçok iptidai dinden etkilenerek, farklı inanışları bünyesinde toplayıp senkretistik bir inanış haline gelmiştir. Aleviliğe bir reaksiyon olarak ortaya çıkmış, belli bir alanda ve belli bir etnik grup içinde yayılma alanı bulmuştur.¹³⁹ Yezidilik gibi etnik kimlik taşıyan küçük dini inanışların varlıklarını, dini ritüellerini uzun yıllar sürdürebilmelerindeki temel faktör; dağlık bölgelerde etkileşimden uzak, kendi içerisinde dışa kapalı sosyal ve dini yaşamlarının olması gelmektedir.¹⁴⁰ Bu kapalı toplum içinde sosyal statüyü ve sosyal hayatı belirleyen üç temel mefhum *Şeyh*, *Pir* ve *Müritlik*.¹⁴¹ Yezidilerin Mardin'in Midyat ilçesi, Siirt'in Beşiri ilçesi, İskenderun,¹⁴² Diyarbakır, Van, Halep, Tiflis ve Erivan taraflarında az da olsa buldukları sanılıyorsa da yoğun olarak Musul, Şeyhan, ve Sincar'da yaşamaktadırlar. Geçimlerini tarımla ve hayvancılıkla sağlamaktadırlar.¹⁴³ Her geçen gün sayıları gittikçe azalan Yezidilerin

¹³⁶ Mehmet Aydın, "Şeytana Tapma Yezidilerin İnanç Esasları" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 1, Ankara 1979, s. 362.

¹³⁷ Ferzende İdiz "Adî B. Müsâfir, Adeviyye Tarikatı ve Yezidilik", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı 55, Bahar 2013, s. 188.

¹³⁸ Ahmet Turan, "Yezidiliğin Aslı, Kurucusu ve Tarihçesi" *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, Samsun 1989, s. 58-59.

¹³⁹ İbrahim Ağâh Çubukçu, "Yaşayan Yezidilik", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 1, Ankara 1978, s. 23.

¹⁴⁰ Metin Bozan, "Şeyh 'Adî'siz Yezidilik: Yezidilerin 'Adî b. Musâfir Algısında Yaşanan Farklılaşmalar" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 53:2 (2012) s. 24.

¹⁴¹ Adnan Zeyan Ferhan, "Êzîdîlik ve Êzîdî Toplumu" (Çev. M. Nesim Doru), *Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 1, Şırnak 2011, s. 298.

¹⁴² Çubukçu, s. 23.

¹⁴³ Mehmed Şerafeddin, "Yezidiler", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 3, s. 1.

sayıları Şemseddin Sami'nin *Kâmûs'ul-Âlâm* adlı eserinin Kürdistan maddesinde elli bin olarak zikredilmektedir.¹⁴⁴

Yezidi Kürtler dağlık alanlarda yaşayan diğer dinlere mensup komşuları ile bağlantılı olmayan ve onlar tarafından Dağlı Kürtler olarak nitelendirilen, sözlü kültür aktarımının en önemlilerindendirler. Senkretik bir yapıya sahip, eğitimden uzak kalmış, okuma yazma dahi bilmeyen, tarım ve hayvancılıkla geçimlerini sağlayan bir topluluk olmakla birlikte, 1980'den sonra bu durum değişmeye başlamıştır. Yezidiler Almanya başta olmak üzere farklı ülkelere göç etmişlerdir. Yezidiler göç ederken onların dini inanışları, kapalı toplum hayatları Batılı araştırmacıların dikkatini çekmiş, böylece Yezidiler dış dünya ile tanışmaya başlayarak hem onlardan etkilenmiş hem de kendi yaşayışlarını, dini inanışlarını sorgulamaya başlamışlardır. Neticede değişim ve etkileşimden kaçamayan Yezidilerin eski hayat düzenleri değişmeye başlamıştır.¹⁴⁵

1.2.5. Kürtlerin Nüfusu

Osmanlı Devleti geniş bir coğrafyayı kapsamaktaydı ve Kürtlerin de büyük bölümü bu coğrafya içerisinde yaşamaktaydı. Fakat Osmanlı Devleti'nde yaşayan Kürtlerin nüfusu tam olarak bilinmemekteydi. Çünkü Osmanlı Devleti'nde düzenli olarak nüfus sayımı yapılmamaktaydı. Bunun yerine tımar sistemine bağlı olarak, çeşitli aralıklarla birçok amaca yönelik kayıtlar tahrir defterlerinde tutulmaktaydı. Fakat bu kayıtlar bugünkü anlamda bir nüfus sayımı anlamına gelmemekteydi.¹⁴⁶ Osmanlı Devleti'nde modern denilebilecek ilk nüfus sayımı 1831 yılında II. Mahmut döneminde yeni kurulan ordunun asker ihtiyacının ve diğer maddi ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yönelik olarak yapılmıştır. Sadece erkek nüfusa ve vergi alımına yönelik bir sayım yapılmıştır ki bu sayımdaki eksiklikler nedeniyle yapılan nüfus sayımı ülke nüfusu hakkında detaylı bilgi verememektedir.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Şemseddin Sami, *Kâmûs'ul...*, s. 3842.

¹⁴⁵ Salih Aydemir, "Küresel Dünyada Küçük Dini Grupların Varoluşsal Sorunları ve Entegrasyonel Asimilasyonu: Yezidiler Örneği", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 24, Temmuz-Aralık 2010, s. 8.

¹⁴⁶ Hasan Yüksel, "Osmanlı'da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği'nin Demografik Yapısı", *Nüfusbilim Dergisi/Turkish Journal of Population Studies*, Sayı 2006-07, s. 73.

¹⁴⁷ Aytül Tamer ve Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, "1927 Nüfus Sayımının Türkiye'de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri:Basında Yansımalar", *Nüfusbilim Dergisi/Turkish Journal of Population Studies*, Sayı 2004, Sayı 26, s. 75.

Günümüz Türkiye'sinde de Kürtlerin nüfuslarının ne kadar olduğunu, Türklere oranlarının yüzde kaç olduğunu yapılan nüfus sayımları ile tam olarak söylemek mümkün değildir. Çünkü nüfus sayımlarının yapılış amaçları arasında bu tür bir istatistik yer almamaktadır. Diğer taraftan bu tür istatistiki bilgiler siyaseten taraflarca çarpıtılabilmekte, bu durum da doğru bilgiye ulaşmamızı engellemektedir.¹⁴⁸ Mesela 1950 yılındaki nüfus sayımında Kürtçe konuşanların sayısı Türkiye içerisinde 1.5 milyon olarak tespit edilmiştir. Ancak bu sayı özellikle Kürtler tarafından az bulunmuştur.¹⁴⁹ S. I. Bruk, 1952 yılında yapmış olduğu çalışmasına ait bilgilere 1955 yılında Sovetskaya Etnografiya'da yayınlanan makalesinde yer vermiştir. Kürtlerin toplam nüfusunu 5 milyon olarak ifade etmiş ve ülkelere göre Kürt nüfusunu Türkiye'de 2, İran'da 1.8 milyon, Irak'ta 900, Suriye'de 300 bin olarak vermiştir.¹⁵⁰ S.S. Gavan, *Kurdistan: Divided Nation Of The Middle East* adlı eserinde Kürt nüfusu ile ilgili olarak "Türkiye'de 1957 yılında yaşayan Kürtlerin sayısı 4 milyon, İran'da yaşayanların sayısı 2.5 Irak'ta yaşayanların sayısı 1,5 milyon Suriye'de yaşayanların sayısı ise 400 bin olarak tahmin edilmektedir."¹⁵¹ bilgisini ifade etmiştir. David Romano, *The Kurdish Nationalist Movement Opportunity, Mobilization and Identity* adlı eserin Türkiye ve Irak nüfusunun % 23'ünü İran'ın ise % 10'ünü Kürtlerin oluşturduğunu ifade etmiştir.¹⁵² Her ne kadar bu tür bilgilere yer verilmiş olursa olsun her ne kadar kendi anadilini konuşan nüfusun saptanmasına yönelik istatistikler, nüfus sayımlarıyla tutulmaya çalışılsın –bu gibi çalışmalar 1970'li yıllara kadar yapılmıştır– bu tür çalışmalar ile Kürtlerin nüfusunun ne kadar olduğunu saptamak mümkün değildir.¹⁵³

Anadolu coğrafyasında Kürtler İstanbul, Mersin, Ankara, Adana gibi birçok büyük şehre göç etmişlerse de yoğun olarak Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Diyarbakır, Van, Ağrı, Hakkari, Mardin, Bitlis, Bingöl, Muş, Iğdır, Şanlıurfa, Şırnak, Siirt, Tunceli, Batman, Erzurum, Kahramanmaraş, Elazığ, Adıyaman, Gaziantep gibi şehirlerde yaşamaktadırlar. Kürtlerin bu şehirlerde yaşayan Türk, Arap,

¹⁴⁸ C. J. Edmonds, *Kurds, Turks, and Arabs: Politics, Travel and Research in North-Eastern Iraq, 1919–1925*, Oxford University Press, London 1957, s. 4.

¹⁴⁹ Bruinnessen, Ağa, Şeyh..., s. 29.

¹⁵⁰ S. I. Bruk, "Etnicheskiy sostav stran peredney Azii" *Sovetskaya Etnografiya*, No: 2., Moscow 1955, s. 66-81.

¹⁵¹ S.S. Gavan, *Kurdistan: Divided Nation Of The Middle East*, Cheltenham Press, London 1958, s. 11.

¹⁵² David Romano, *The Kurdish Nationalist Movement Opportunity, Mobilization and Identity*, Cambridge University Press, New York 2006.

¹⁵³ Burkay, s. 28.

Zaza ve diğer etnik gruplara oranı yaklaşık olarak %80, bazı illerde %30 civarında, genel ortalamaya göre ise yaklaşık olarak %55 civarındadır.¹⁵⁴ Fakat tarihin hiçbir döneminde Kürtlerin nüfuslarının ne kadar olduğuna yönelik resmi bir sayım yapılmamıştır. Çeşitli zamanlarda çeşitli sayılar zikredilmiştir.¹⁵⁵

1.3. TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE KÜRTLERİN YAŞADIĞI COĞRAFYA

1.3.1. Akkoyunlu Devleti Zamanında (1340-1514) Bölgedeki (Doğu Akkoyunlu Anadolu Azerbaycan, Irak) Hakimiyet Mücadelesi

İlhan Argun Han (1284-1291) zamanında Akkoyunlu Türkmenleri, Horasan'dan göç ederek Azerbaycan'a gelmiş bir aşiret olup, on dördüncü asrın sonlarına doğru Azerbaycan, Harput, Diyarbakır arasındaki bölgede yayılma alanı bulup bularak sahip oldukları coğrafyanın sınırlarını genişletmiş ve buraya yerleşmişlerdir. Bu dönemde Akkoyunlu Aşireti'nin başında bulunan Tur Ali Bey oğlu Kutlu Bey ve daha sonra Kutlu Bey'in oğlu Ahmet Bey aşiretin yöneticiliğini yapmıştır. Ahmet Bey'in ardından ise Kara Osman Bey Akkoyunlu aşiretine reislik yapmaya başlamıştır. Kara Osman Bey, Akkoyunlu Beyliği'ne bir süre reislik yaptıktan sonra Akkoyunluların yaşadığı coğrafyada güçlenmeye başlayan Timur'un hizmetine girmiş, Timur'un Irak ve Suriye seferlerinde Timurla iş birliği yaparak onun kuvvetlerinde öncü birlik olarak yer almıştır. Kara Osman Bey'in bu hizmetine karşılık olarak Âmid yani Diyarbakır ve havalisi Timur tarafından Akkoyunlulara ikta olarak verilmiştir. Böylece Akkoyunlular, Kürtlerin yoğun olarak yaşamış olduğu önemli bir şehri, Timur'a vermiş oldukları hizmet sayesinde ele geçirmişlerdir. Akkoyunluların bölgedeki bu ilerleyişleri Karakoyunluların ve Memlûkluların dikkatini çekmeye başlamıştır. Kara Osman'ın beyliği, bu ilerleyişinden dolayı Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf'un ve Memlûk Sultanlığı'nın baskısına maruz kalmış ancak Diyarbakır ve Erzincan etrafında Timurîlerden Şahrûh'un yardımıyla elde ettiği topraklarda tutunmaya muvaffak olmuştur. Diyarbakır, Akkoyunlular tarafından ele geçirildikten sonra şehirde Türkmenlerin etkisi hızla görülmeye başlamıştır. Ticari ve kültürel hayat daha canlı bir hale gelmiş, birçok mimari eser inşa edilmiş ve şehirde yaşayan Türk nüfusu hızla

¹⁵⁴ Mehmet Sadi Bilgiç ve Salih Akyürek, *Türkiye'de Kürtler ve Toplumsal Algular*, İstanbul 2012, Bilgesam Yayınları, s. 15.

¹⁵⁵ Molla Ali Kürtî, *Kürtler ve Kürdistan* (Çev. Burhanüddin Aldîyâî, Mehmet Hadi Erdem), İstanbul 2014, Seyda Yayınları, s. 53.

artmaya başlamıştır. Timurluların bölgedeki hakimiyetleri kırılmaya başlayınca Akkoyunluların bölgedeki hakimiyet alanları her açıdan daha da genişlemeye devam etmiştir.¹⁵⁶ Kara Yusuf'un vefatının ardından yerine geçen oğlu İskender Mirza'nın bölgeye taarruzu olmuş, İskender Mirza, Şahruh tarafından mağlup edilmiş ve Erzurum'a doğru kaçmaya başlamıştır. Kara Osman, İskender Mirza'yı Erzurum'da yakalamak isterken onunla girdiği çatışma esnasında yaralanarak hayatını kaybetmiştir (1435).¹⁵⁷ Kara Osman'ın hayatını kaybetmesinin ardından Akkoyunlular arasında meydana gelen reislik mücadelesinden Ali Bey galip olarak ayrılmıştır. Ali Bey kız kardeşini Şahruh'un oğluya evlendirerek hem Akkoyunlu Devleti içerisindeki hem de bölgedeki otoritesini kuvvetlendirmek istemişse de bu gelişmenin yaşandığı esnada kardeşi Hamza Beyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Hamza Bey'e karşı Memlûklülerden ve Osmanlılardan yardım isteyen Ali Bey ilk önce istediği sonucu alsa da Memlûklülerin geri dönmesi iki kardeş arasındaki dengeyi değiştirmiş, bu sefer yenilen taraf Ali Bey olmuş ve kendisi bu yenilginin ardından Mısır'a gitmiştir. Hamza Bey bu galibiyetin ardından Akkoyunluların reisi olmuş ardından Cihangir Mirza (1444-1453) ve Uzun Hasan Bey (1453-1478) sırası ile Akkoyunlulara hükmetmişlerdir.¹⁵⁸

Uzun Hasan Bey Akkoyunlu Devleti'nin başına geçtiğinde devlet, merkezi Diyarbakır olmak üzere, güneyde yaklaşık olarak bugünkü Türkiye-Suriye sınırını takiben Mardin'in doğusundan Urfa'nın batısına kadar, kuzeyde ise, Erzurum ve Sivas'ın kuzeyinden geçerek Harput'a kadar uzanan ve başlıca Erzurum, Erzincan, Harput, Diyarbakır, Mardin ve Urfa gibi şehirleri içine alan küçük bir beylikti.¹⁵⁹

Uzun Hasan Bey devrinde Akkoyunlular hakim oldukları toprakların sınırlarını genişleterek, Irak-ı Acem, Irak-ı Arab, Azerbaycan ve İran'a sahip olmuşlar, güçlü ve teşkilatlı bir devlet kurarak daha etkin ve kalıcı hale gelmişlerdir.¹⁶⁰ Uzun Hasan Bey, "Ulu Bey" olduktan sonra ağabeyi Cihangir ve diğer kardeşi Üveys'i kendine tabi hale getirmek ve bölgedeki hakimiyetini kabul ettirmek için onunla mücadeleye girmiştir.

¹⁵⁶ Bekir Biçer, s. 192.

¹⁵⁷ İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, s. 188-189.

¹⁵⁸ Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye* (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 2.

¹⁵⁹ Remzi Kılıç, "Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İstanbul'un Fethinin 550. Yılı Özel Sayısı)*, Sayı 2003/1, Kayseri 2003, s.97.

¹⁶⁰ Uzunçarşılı *Anadolu Beylikleri...*, s. 190-191.

Kardeşi Üveys'in elinden Urfa'yı almış, Üveys'e kendi üstünlüğünü Urfa'yı alarak kabul ettirmiştir. Ağabeyi Cihangir ise Uzun Hazan Bey'i tek başına mağlup edemeyeceğini düşünerek Uzun Hasan Bey'e karşı Karakoyunlularla iş birliği yapmış fakat istediği başarıyı yine de elde edememiştir. Uzun Hasan Bey, kendisinin karşısında Karakoyunlularla birlikte yer alan Cihangir'i Diyarbakır yakınlarında savaşarak ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Yapılan bu ittifak istenilen başarıya ulaşamamış aksine Uzun Hasan Bey daha da güçlenmiştir.¹⁶¹ Böylece Akkoyunlular, Uzun Hasan Bey'in amansız rakibi olan Karakoyunlu Hükümdarı Cihan Şah'ı yenilgiye uğratmış, Diyarbakır'ı daha güçlü bir şekilde hakimiyeti altına almış, bölgedeki yayılma alanını genişleterek varlığını güçlendirmiş, ağabeyi Cihangir'i de etkisiz hale getirerek buyruğu altına almayı başarmıştır. Ardından Cihan Şah'tan daha güçlü olan Timurîlerden Ebû Saîd Han'ı da mağlup eden Uzun Hasan Bey, Doğu Anadolu'yu da ele geçirerek bu bölgede hakimiyet sağlamış ve yukarıdaki ismi geçen ülkelere sahip olmuştur. Kazanmış olduğu bu zaferler sayesinde Uzun Hasan Bey kendisini Asya kıtasının en güçlü hükümdarı ve devleti zannederek hareket etmeye başlamıştır.¹⁶²

Artık Uzun Hasan Bey'in hakimiyeti altına almak istediği topraklarda yalnızca bir tane önemli rakibi kalmıştı, o da Osmanlı Devleti'ydi. Her iki devletin askeri ve maddi gücü hemen hemen eşit durumdaydı. Fakat diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nden kaçan birçok hükümdar Uzun Hasan Bey'e sığınmaktaydı ve bu durum Uzun Hasan Bey'in kendisini Osmanlı Devleti'ne karşı güçlü hissetmesine sebep olmaktaydı.¹⁶³ Osmanlı Devleti ile husumet içerisinde bulunan Karamanoğulları ve Candaroğulları da Uzun Hasan Bey'in kapılarını açtığı iki önemli beylikti. Bu iki devlet Akkoyunlulara sığındıktan sonra Uzun Hasan Bey'i kendi yanlarına çekmek ve işbirliği yaparak Osmanlı Devleti'ni mağlup etmek için Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmış, Uzun Hasan Bey de bu oyuna gelerek Karamanoğulları ve Candaroğullarının istediği gibi hareket ederek sınırı geçmiş, Tokat'ı yakıp Karaman illerini işgal etmiştir.¹⁶⁴ Bu olay neticesinde iki devletin arası açılmış ve Osmanlı-Akkoyunlu savaşı başlamıştır.

Fâtih Sultan Mehmed güçlü ve büyük bir ordu teşkil ederek Uzun Hasan Bey'in üzerine

¹⁶¹ Faruk Sümer, "Uzun Hasan" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 42, s. 262.

¹⁶² İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt 2, Ankara, s. 195.

¹⁶³ Remzi Kılıç, "Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 14, Yıl 2003/1, s. 103-104.

¹⁶⁴ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı...*, s. 195.

sefere çıkmıştır. Akkoyunlu öncü birlikleri Osmanlı öncü kuvvetlerini ilk etapta mağlup etse de iki devletin sahip oldukları asıl ordular Otlukbeli'nde, Başkent sahrasında karşı karşıya gelmişler ve iki devlet arasındaki savaş burada cereyan etmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in güçlü ordusu karşısında zaten çok fazla şansı olmayan Uzun Hasan Bey burada ağır bir yenilgiye uğramıştır. (11 Ağustos 1473).¹⁶⁵ Bu ağır yenilgi Uzun Hasan Bey'in kısa zaman içerisinde elde ettiği gücün yine kısa bir zaman dilimi içerisinde geriye doğru gitmesine sebep olmuş ve sahip olduğu coğrafyaya dair neredeyse bütün umutlarını söndürmüştür.

Otlukbeli Savaşı'nda Fâtih Sultan Mehmed'e mağlup olan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey devletin merkezini Diyarbakır'dan İran'a taşımış ve başkentini Tebriz'e nakletmiştir. Uzun Hasan Bey Anadolu'dan İran'a doğru çekilirken Anadolu'da yaşamakta olan birçok Türkmen boy ve oymaklarını da beraberinde İran'a götürmüştür. Bu durum, Doğu Anadolu'da Türkmenlerin nüfuslarının azalarak zayıflamasına ve Kürlerin nüfuslarının Türkmenlere oranla artmasına, bölgenin demografik yapısını değiştirerek etnik yapısında Kürtler lehine bir değişim yaşanmasına, Kürtlerin Türkmenler karşısında güçlenmesine yol açmıştır.¹⁶⁶

Uzun Hasan Bey 1473 yılında Otlukbeli'nde Başkent sahrasında Osmanlı Devleti karşısında aldığı ağır yenilgiden sonra Akkoyunluları bir daha eski gücüne ulaştıramamış ve Osmanlı Devleti karşısında almış olduğu bu yenilgiden kısa bir süre sonra 1478 yılının Ocak ayında vefat etmiştir.¹⁶⁷ Uzun Hasan Bey'in hayatını kaybetmesinin ardından devlet içerisinde iç ayaklanmalar baş göstermiş ve Akkoyunlular 1501 yılında ikiye bölünmüştür. Eski gücünü bir anda kaybeden devlet parçalanmaya başlayınca devletin içinde birçok derebeylik türemiştir. Bu durumdan yararlanan Şah İsmail, gerek Akkoyunlulardan gerek Karakoyunlulardan kopan dağınık ve devletsiz olarak yaşayan Türkmen gruplarını kendi öncülüğünde bir araya getirerek bir kuvvet oluşturmuştur. Oluşturduğu bu kuvvetlerle Tebriz'i ele geçirerek Safevî Devleti'ni kurmuştur. (1502).¹⁶⁸

¹⁶⁵ Sümer, "Uzun Hasan" s. 263.

¹⁶⁶ Ramazan Balcı, *Osmanlı'nın Doğu Siyaseti*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2010, s. 29.

¹⁶⁷ Şerefhan Bitlisî, *Şerefname* (Çev. Osman Aslanoğlu), Nûbihar Yayınları, Cilt 2, İstanbul 2015, s. 115-116.

¹⁶⁸ Yaşar Kalafat, *Türk Kültüründe Kürtler*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 156.

Akkoyunlular, Horasan'dan göç ettikten sonra Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde varlıklarını ortaya koyma mücadelesi vermişler, Diyarbakır'ı daha sonra ise Tebriz'i başkent yapmışlardır. Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeleri ele geçirebilmek için Kürtlerle de mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bu mücadelelerinin neticesinde olumlu sonuçlar alarak Diyarbakır ve çevresinde genişleme alanı bulmuşlardır. Akkoyunlular döneminde bu coğrafyada yaşayan Türkmen nüfusunda ciddi bir şekilde artış olsa da Uzun Hasan Bey'in Otlukbeli'nde Başkent sahrasında Osmanlı Devleti karşısında almış olduğu mağlubiyet Diyarbakır, Doğu Anadolu ve çevresindeki Türkmen nüfusun İran'a göç etmesine sebep olmuştur. Demografik etnik çoğunluk burada Kürtler lehine yeniden oluşmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren ise Şah İsmail Kürtlerin yaşamış oldukları coğrafyada etkin olmak için mücadele içerisine girmeye çalışacaktır.¹⁶⁹

1.3.2. Karakoyunlular Zamanında (1351-1469) Bölgedeki (Doğu Anadolu, Azerbaycan, Irak, İran) Hakimiyet Mücadelesi

Karakoyunlular, İran ve Irak coğrafyasında yaklaşık olarak iki asır varlığını devam ettiren Moğol hakimiyetine fiilen nihayet veren ve bu coğrafyada yaşayan Türkmen nüfusun artmasını sağlayarak Azerbaycan'ın Türk yurdu haline gelmesinde önemli bir rol oynayan devlettir. XIV. asrın başlarında kışları Musul bölgesine göç eden yazları ise Erciş bölgesine göç ederek varlıklarını devam ettiren Karakoyunlular bu dönemde Moğollara tabi idi. İlhanlı tahtını ele geçirmek için bu dönemde yapılan müsademeler Karakoyunluların siyasi alanda baş göstermesine neden oldu. 1351 yılında Karakoyunluların ilk beyi olarak kabul edilen Bayram Hoca Sutaylıların lideri Akçasakal Hüseyin Bey'i ortadan kaldırarak önemli bir başarı kazandı. Bu olay neticesinde Karakoyunlular bağımsızlıklarını kazanmış oldular. Kışlak olarak kullandıkları Musul'a hakim oldular. Yazlak olarak ise, Diyarbakır'ın Moğol valilerini örnek alarak, Muş-Ahlat Bölgesi'ni; zaman zamanda Erzurum ve çevresini kullanmaya başladılar. Bahsi geçen bölgede etkinliklerini arttıran Karakoyunlu Türkmenleri XIV. asrın ortalarından itibaren Van-Erciş bölgesini merkez olarak seçmiş ve kuzeyde Erzurum, güneyde Musul olmak üzere Doğu Anadolu Bölgesi'nin hakimiyetini ele

¹⁶⁹ Akkoyunlular-Kürtler arasındaki ilişkiler hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Şerefhan Bitlisi, *Şerefname* (Çev. Osman Aslanoglu), Nûbihar Yayınları, Cilt 1, İstanbul 2015.

geçirmeyi ve bu bölgede beyliğini kurmayı başarmıştır.¹⁷⁰ Daha sonra ise Doğu Anadolu, Güney Kafkasya ve Kuzey Irak coğrafyasında devletlerini genişletme imkanı bulmuşlar ve başkentlerini Tebriz'e taşımışlardır. Bu genişleme esnasında Kürtler de özerk bir yapı hüviyetine sahip olarak Karakoyunluların hakimiyeti altına girmeye başlamışlardır. Karakoyunluların Timurlularla yapmış oldukları mücadelelerde Karakoyunluların yanında yer almışlardır.¹⁷¹

Bayram Hoca 1380 yılında hayatını kaybedince, Bayram Hoca'nın yerine yeğeni Kara Mehmed geçmiştir. Daha sonra Kara Mehmed kızını Celâyiri Hükümdarı Sultan Ahmet ile evlendirerek aradaki ilişkileri ve bağlantılarını kuvvetlendirmiştir.¹⁷² Diğer taraftan Kara Mehmed Bey'in kendisi de Artuklu Hükümdarı Melik İsa'nın kızı ile izdivaç gerçekleştirerek Artuklularla aralarındaki düşmanlığa son vermek istemiştir. Fakat Kara Mehmed Bey'in bu isteği kabul görmeyince kendisi Mardin'i kuşatıp Artuklu ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Artuklular, bu yenilginin ardından Kara Mehmed Bey'in Melik İsa'nın kızı yerine kardeşiyle evlenmesini teklif etmişlerdir. Mehmed Bey teklifi kabul edince iki devlet arasında barış sağlanmış oldu. Bölgedeki Akkoyunlu tehlikesi iki devletin barış içerisinde yaşamasının en büyük nedenleri arasındaydı. Barış Artuklu Devleti yıkılıncaya kadar devam etti.¹⁷³ Bu esnada Akkoyunlular Erzincan Hükümdarı Mutahharten ile girmiş oldukları mücadeleyi kazanınca, yenilgiye uğrayan Mutahharten'in yardım çağrısı üzerine, Kara Mehmed Bey Erzincan Hükümdarı Mutahharten'e yardıma gitti. Mutahharten, Karakoyunlu Türkmenlerin vermiş olduğu destekle Akkoyunlular'ı yenilgiye uğrattı. Kara Mehmed Bey ve Mutahharten ittifakı karşısında mağlup olan Akkoyunlular Kadı Burhaneddin'e yakınlaşmaya başladılar.¹⁷⁴

Karakoyunlular Kara Mehmed Bey zamanında bütün Anadolu'yu kendi nüfusları altına alırlarken Batı İran'da her an Anadolu'yu istila edip Karakoyunluların elinden almak isteyen Timur bulunmaktaydı. Timur, Kara Mehmed Bey'in kendisine bağlılığını bildirmesini istiyordu. Fakat bu gerçekleşmeyince Karakoyunlulara bazı suçlar isnad ederek Karakoyunluların elinde bulunan Erzurum'a kadar olan toprakları 1387 yılında ele geçirdi. Buradan Karakoyunlular üzerine asker gönderen Timur, istediği başarıyı

¹⁷⁰ Faruk Sümer, "Karakoyunlular", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, s. 434.

¹⁷¹ Bekir Biçer, s. 189.

¹⁷² Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri...*, s. 180.

¹⁷³ Sümer, "Karakoyunlular", s. 434.

¹⁷⁴ Mehmet Ali ÇAKMAK, "Akkoyunlu - Karakoyunlu Mücadeleleri", *Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2005/3, Ankara 2005, s. 78.

elde edemedi. Kara Mehmed Bey, Timur'un kuvvetlerine başarılı bir şekilde karşılık vererek onun Maverâünnehir'e dönmesinden sonra ise 1388 yılında Tebriz'e girdi. Daha sonra Karakoyunlu kumandanlarından Pir Hasan'ın isyanını bastırmak üzere giriştiği savaşta 1389 yılında hayatını kaybetti.¹⁷⁵

Kara Mehmed'in vefatının ardından yerine oğlu Mısır Hoca Karakoyunluların beyi olduysa da başarılı olamadı. Kısa bir süre sonra onun yerine kardeşi Kara Yusuf geçti. Bu dönemde Timur, Azerbaycan, Irak, Suriye ve Anadolu coğrafyasını istila etmek üzereydi. Kara Yusuf, Timur tehlikesine karşı Sultan Ahmed Celâyirî ile birlikte hareket ettiyse de Timur'a karşı başarı elde edemedi. Müttefiki Sultan Ahmed Celâyirî'yle birlikte Osmanlı Devleti'ne kaçtı. Daha sonra 1407 ve 1408 yıllarında ise Kara Yusuf, iki defa daha Timurîlerle savaştı. Tebriz ve Azerbaycan'ı istila etti. Diyarbakır'ı merkez haline getirmiş olan Akkoyunlu beyi Kara Osman'ı da yenilgiye uğratarak bölgedeki yerini sağlamlaştırdı.¹⁷⁶ Mardin'i de ele geçiren Kara Yusuf Bey, Erciş çevresinde kurmuş olduğu küçük beyliğinin sınırlarını 1420 yılına kadar Erzin'dan başlayıp Kazvin'e, Gence'den başlayıp Bağdat'a kadar genişletmişti. Karakoyunlular üzerine sefere çıkan Timurîlerden Şahruh'la savaş yapma hazırlığına girdiği sırada hayatını, 1420 yılında kaybetti. Kara Yusuf'un vefatının ardından onun yerine Karakoyunlu Beyliği'nin başına oğullarından İskender geçti.¹⁷⁷

Karakoyunluların başına 1420 yılında geçen yeni hükümdar İskender Bey, Suriye'nin kuzeyinde Sincar civarında karşı karşıya geldiği Akkoyunlu beyi Kara Yülük Osman'ı yenilgiye uğrattı. Kara Yülük Osman, bu sefer de Şahruh'u İskender Bey'e karşı kışkırtmaya başladı. İskender Bey barış istediysen de Şahruh kabul etmedi. Nihayet, Eleşgird yakınlarında Karakoyunlularla Timurîler arasında üç gün süren çarpışmalar sonunda Karakoyunlular almış oldukları mağlubiyetin ardından dağıldılar. Muharebenin ardından Kuzey Irak'a doğru hareket eden Karakoyunlu hükümdarı İskender Bey, Şahruh'un savaş bölgesinden ayrılarak Horasan'a dönmesinden sonra bölgeye geri dönüp Tebriz ve Sultaniye ile çevrelerini tekrar hakimiyeti altına aldı.¹⁷⁸ Daha sonra İskender Bey Timurîlerle iki kez daha çarpıştıysa da başarılı olamadı, çareyi Erzurum'a

¹⁷⁵ Sümer, "Karakoyunlular", s. 435.

¹⁷⁶ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri...*, s. 181.

¹⁷⁷ Sümer, "Karakoyunlular", s. 436.

¹⁷⁸ Hasan Geyikoğlu, "Kara-Koyunlular'ın Van-Gölü Çevresindeki Faaliyetleri ve Günümüze Ulaşabilen Kültürel Mirasları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 38, Erzurum 2008, s. 215-217.

doğru kaçmakta buldu.¹⁷⁹

Şahruh bu olaydan sonra kendi yanında yer alan İskender Bey'in kardeşi Cihanşah'a hükümeti verdi. Cihanşah, Bağdat'ı ve arkasından Irak-ı Acem'i, Fars, Kirman eyaletlerini Horasan ve Herat'ı işgal etti. Bu başarılarının ardından da Akkoyunlu Uzun Hasan Bey'e mağlup oldu ve öldürüldü. Vefatının ardından oğulları Karakoyunluların başına geçse de önemli bir başarı elde edemediler.¹⁸⁰

Karakoyunlular zamanında Kürt aşiret ve beyleri kendi statüleriyle bu devletin sınırları içerisinde varlık gösterdiler, Karakoyunlularla iyi ilişkiler kurdular. Bu ilişkilerden bir tanesi Timur'dan kaçan Kara Yusuf Bey'in Bitlis Bey'i Şemseddin'e sığınması, onun destek ve yardımını almasıdır. Bunun dışında zaman zaman özellikle Timurîlerin kuzeyden Azerbaycan ve güneyden Bağdat, Musul üzerinden gelen seferleri bu bölgede yaşayan Kürtleri rahatsız etmiştir. Bu nedenle bölgede yaşayan Kürtler, Karakoyunlularla Timurîlerin birbirleriyle savaştıkları dönemlerde Timurîlere karşı Karakoyunluları desteklemişlerdir.¹⁸¹

1.3.3. Sefevî Hânedanlığı Zamanında (1501-1736) Bölgedeki (Doğu Anadolu) Hakimiyet Mücadelesi

Bahsi geçen dönemde Doğu Anadolu'daki hakimiyet mücadelesi Safevî Devleti ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşmiştir. Lakin Türk-İran ilişkileri daha önceki dönemlerde başlamıştır. Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenleri, Azerbaycan merkez olmak üzere İran, Doğu Anadolu ve Irak'a kadar uzanan devletler kurmuşlardır.¹⁸² Dolayısıyla bölgede kurulan devletler, burada yaşayan Kürtlerle de ilişki kurmak durumunda kalmışlardır.

Safevî Hanedanlığı ismini merkezi İlhanlılar devrinde Erdebil'de bulunan Safevîyye Tarikatı'nın piri Şeyh Safiyüddin'den almıştır.¹⁸³ Safevî Hanedanlığı'nı kuran Şah

¹⁷⁹ Gürsoy Solmaz, "Akkoyunlular'ın Karakoyunlular'a Karşı Döşkaya Saldırısı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı. 37, Erzurum 2008, s. 243.

¹⁸⁰ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri...*, s. 183-184.

¹⁸¹ Murad Ciwan, *Çaldıran Savaşı'nda Osmanlılar, Safevîler ve Kürtler*, Avesta Yayınları, İstanbul 2015, s. 132-133.

¹⁸² Saray, *Türk-İran...*, s. 21.

¹⁸³ Tufan Gündüz, "Safevîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, s. 451.

İsmail'in babası da Safevî Tarikatı'nın şeyhlerinden Haydar'dır. Annesi ise Akkoyunlu beyi Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Halime Begüm'dür. Sufî tarikatından gelen Şah İsmail, tarikatın kuruluşundan yıllar sonra İran'da Şiiliği resmi ideoloji haline getirerek yeni bir devlet kurmayı başarmıştır.¹⁸⁴ Soyu Safevî Tarikatı'na dayanan Şah İsmail'in bu başarısındaki en önemli etken hiç kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin Akkoyunlu Devleti'ni Otlukbeli Savaşı'nda mağlup etmesidir. Akkoyunlu Devleti bu savaş sonucunda bölgedeki etkinliğini ve gücünü kaybetmeye başlamıştır. Akkoyunlu Türkmenler yenilgi sonrasında Doğu Anadolu'dan uzaklaşırken onların yerini Safevîye Tarikatı doldurmaya başlamıştır. Fakat Şeyh Cüneyd Akkoyunluların bölgede etkin olduğu dönemlerde de Safevîye Tarikatı'nı yaymaya çalışarak Safevîlerin ilerleyen zamanlarda buralarda tutunmalarını kolaylaştırmıştır. Uzun Hasan Bey'in kız kardeşiyle de evlenerek bölgedeki tarikatın varlığını pekiştirmiştir. Şeyh Cüneyd'in Oğlu Şeyh Haydar babasının bölgedeki bu tutumunu devam ettirmiş, Şeyh Haydar'ın oğlu Şah İsmail de bu temeller üzerine Safevî Devleti'ni kurmuştur.¹⁸⁵

Safevî Devleti'nin kuruluşu, Osmanlı Devletini özellikle iki hususta rahatsız etmiştir. Bunlardan birincisi Safevî Devleti'nin kurulduğu ve genişlemeye çalıştığı alan ki burası Osmanlı Devleti'nin genişleyebilmesi ve Anadolu birliğinin sağlanması için önemli bir alandır. İkincisi ise Osmanlı Devleti'nin Sünnî Müslüman, Safevî Devleti'nin ise Şii olmasıdır. Bu bağlamda Safevî Devleti Akkoyunlu Devleti'ni ortadan kaldırarak Şia Mezhebi'nde şeyhlikten şahlığa geçmiş, büyük cediti Safiyüddin Erdebilî'den ismini alan Safevîye Devleti'ni kurmuştur. Şah İsmail asırlardan beri Anadolu'da yaşayan Türkmen Kızılbaşlara dâi veya halife isimlerinde propagandacılar göndererek, Anadolu'nun birliğini bozmaya, onları kendi yanına çekmeye ve Anadolu topraklarında Safevî Tarikatı'nın yayılmasına çalışmıştır. Bu propagandacılar özellikle Sivas, Tokat, Amasya ve Çorum'daki alevileri Şah adına birlikteliğe çağırmıştır. Propaganda faaliyetleri o kadar ilerlemiştir ki yukarıdaki şehirlerle sınırlı kalmayarak Osmanlı Devleti'nin sarayına kadar ulaşmıştır.¹⁸⁶ Sultan I. Selim Döneminde Şehzade Ahmed'in oğlu Murad İran'a sığınmıştır. Sultan Selim Şehzade Murad'ı şahtan geri göndermesini istemiş, Şehzade Murad geri gönderilmediği gibi Osmanlı Devleti'nin bu iş için göndermiş olduğu elçi de şah tarafından öldürülmüştür. Anadolu'da yaşanan bu nevi

¹⁸⁴ Tufan Gündüz, "Şah İsmail", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 38, s. 253.

¹⁸⁵ Sıtkı Uluerler, "Osmanlı-Safevî İlişkilerindeki Temel Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 197, İstanbul 2012, s. 128.

¹⁸⁶ Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı...*, s. 252.

olaylar ve Şiiilerin yürütmüş oldukları yukarıda bahsi geçen faaliyetler devlet ve millet bünyesinde derin yaralar açmış, dini ve sosyal karışıklıklara neden olmuştur. Bu durum Anadolu'yu bir savaş esnasında içten çökecek hale getirmiştir.¹⁸⁷ Safevîlerin Anadolu'daki bu faaliyetleri neticesinde, Doğu Anadolu'daki “Kızılbaş”¹⁸⁸ Türkmenlerin desteğini alıp güçlenen Safevî Devleti'ne karşı Osmanlı Devleti II. Bayezîd döneminde her ne kadar müdahil olamamış, savunma pozisyonunda kalmış olsa da¹⁸⁹ I. Selim Dönemi'nde Osmanlı-Safevî ilişkileri daha farklı bir hal almıştır. Sefevîlerin Osmanlıya karşı yönelik olarak izlemiş oldukları iç karışıklık çıkarma ve Osmanlı tebaasını devlete karşı kışkırtma çabaları iyice I. Selimi rahatsız etmeye başlayınca ilişkiler daha da gerilecek ve I. Selim ile Şah İsmail arasında cereyan eden tehditler iki hükümdarın birbirine yazmış oldukları mektuplar vasıtası ile birbirlerine iletilecektir. Artık I. Selim, Şah İsmail ile olan olumsuz ilişkilerin son raddeye geldiğini düşünerek kendi zamanında bu rahatsızlığını Çaldıran Savaşı'yla gidermeye çalışacaktır.¹⁹⁰

I. Selim, aslında Osmanlı Devleti'nin yönetimini eline almadan, şehzadelîği döneminde Şah İsmail'in müritleri vasıtasıyla Anadolu'da gerçekleştirdiği Şii propagandasının tehlikesini anlamış ve Erzincan'a kadar olan bölgede şiddetli tedbirler aldırılmıştır. Fakat Şehzade Selim'in aldırılmış olduğu tedbirlere rağmen Şii tahrikinin ve tehlikesinin devam etmesi, Doğu Anadolu'da bazı isyanların patlak vermesi, geleceğin sert mizaçlı hükümdarı I. Selim'i hadiselerle müdahale etmeye sevk etmiştir.¹⁹¹ 1512 yılında devletin başına geçen I. Selim nihayetinde bu hadiselerle 23 Ağustos 1514'teki Çaldıran Savaşı'yla, Şah İsmail'i yenerek son vermiştir.¹⁹² Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti Doğu Anadolu Bölgesi'nde özellikle Siirt, Mardin ve Musul taraflarında tam manasıyla hakimiyetini tesis etmek istemiş,¹⁹³ bu göreve bölgenin fethinde emeği geçen Kürt asıllı

¹⁸⁷ Mustafa Çetin Varlık, “Çaldıran Savaşı”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8. s. 193.

¹⁸⁸ Eski dini inançlarını ve geleneklerini kendilerine has bir İslami anlayışla birleştirip sürdüren Türkmenler'in bazı batını-Şii anlayışları benimsemesiyle ortaya çıkan terim, böyle bir dini ve sosyal yapıya mensup kişi veya topluluk. Ayrıntılı bilgi için Bkz. İlyas Üzümlü, “Kızılbaş”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 25, s. 546-557.

¹⁸⁹ Adel Allouche, *Osmanlı-Safevi İlişkileri* (Çev. Ahmed Emin Dağ), Anka Yayınları, İstanbul 2001, s. 11.

¹⁹⁰ Mehmet Fatih Bekirhan, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Türkistan Mı Kürdistan mı*, Töre-Devlet Yayınları, İstanbul 2015, s. 319

¹⁹¹ Saray, s. 24.

¹⁹² Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 15

¹⁹³ Cabir Doğan, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısında Kürt Emirlikleri ve Statüleri”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 23, Isparta 2011, s. 33.

İdris-i Bitlisî'yi ve Bıyıklı Mehmet Paşa'yı¹⁹⁴ getirmiştir. Kürt asıllı İdris-i Bitlisî'nin buradaki görevi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki mahalli beylikler ve Kürtler ile iyi ilişkiler kurarak, onların Osmanlı Devleti'ne itaatini sağlamak olmuştur.¹⁹⁵

I. Selim karşısında Çaldıran Savaşı'nda ağır bir yenilgi alan Şah İsmail sonraki süreçte I. Selim'in yeni bir seferini önlemeye gayret göstermiş, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu fethetmek için harekete geçen Osmanlı ordularına karşı elinden gelen mukavemeti göstermiş olmasına rağmen istediği neticeyi alamamıştır.¹⁹⁶

Çaldıran yenilgisi hem Safevî Hanedanlığı'nın egemenliğine hem de Şah İsmail'e büyük bir darbe indirmiştir. Bu darbenin etkisi o kadar derin ve etkili olmuştur ki Şah İsmail'in yerine geçenler bazı geçici başarılar elde etseler bile Safevîler tekrar eski güçlerine kavuşamamışlar ve Kürtlerin de etrafında yoğun olarak yaşadıkları Zagros Dağı'nın batısındaki İran egemenliğini dahi giderek kaybetmişlerdir.¹⁹⁷

Çaldıran Savaşı'ndan elde edilen büyük galibiyetten sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Kuzey Irak, Kuzey Suriye bölgelerinde yaşayan Arap Türkmen ve Kürt aşiretleri Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına girmeye başlamışlardır. Ayrıca Şuran, Urmiye, Atak, Cizre, Eğil, Garzan, Palu, Siirt, Meyyafarakin, Sason, Sincar, Çermik, Malatya, Urfa, Besni, Harput bölgeleri de kendi istekleriyle Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına girmişlerdir.¹⁹⁸ Doğu Anadolu bu zaferle Türk Devleti'nin bölünmez bir parçası haline gelse de Anadolu'da yaşanan Sünnî-Şii mücadelesinde *Kızılbaş* Türkmenlerin Şah İsmail'in safında yer almaları iki Türk Devleti'nin kendi aralarında kan dökmelerine sebep olmuştur. Bu nedenle bölgenin etnik yapısında değişimler olmuş, Türkmen nüfus azalmıştır. Türkmen nüfusun azalması Kürt nüfusun bölgedeki hakimiyet alanını genişletmiştir.¹⁹⁹

¹⁹⁴ BOA, Y. EE, Dosya No: 36, Gömlek No: 36.

¹⁹⁵ Rahmi Tekin, "İdris-i Bitlisî ve İdrisiyye Medresesi Mevkufâtı", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 40. Erzurum 2009, s. 235.

¹⁹⁶ Faruk Sümer, *Devletin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rölü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 38.

¹⁹⁷ Minorsky, *Kürtler*, s. 40.

¹⁹⁸ Balcı, s. 35-36.

¹⁹⁹ Saray, s. 58.

1.3.4. Osmanlı Devleti'nin Bölgeye (Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu) Hakim Olması

Çaldıran Savaşı'ndan önce Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerin hakimiyeti, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerinin bu bölgelerden çekilmelerinden sonra Safevî Devleti'nin eline geçti. Şah İsmail'in *Kürdistan*'ı ilk kez zapt etmesinin ardından Kürt aşiret reislerinin büyük bir çoğunluğu onu tanıdılar. Fakat Kürt aşiret reisleri muhtemelen Şah İsmail'e, kendisinden önce hakimiyetlerini kabul ettikleri Karakoyunlu ve Akkoyunlu liderlerine olduğu gibi fazla ilgi göstermediler. Akkoyunlular, Karakoyunluların yanında yer alan Kürtlere kötü davranmış, bazı aşiretleri yok etmişti. Şah İsmail de Kürtlere Akkoyunlular gibi benzer şekilde muamele etmişti. Bu yüzden Çaldıran Savaşı'ndan önce ve Çaldıran Savaşı sırasında bölgede yaşayan Kürtler Osmanlıya destek vermiştir.²⁰⁰ Kürt aşiretlerinin Çaldıran Savaşı'nda Osmanlının yanında yer almasının diğer bir önemli nedeni ise Şah İsmail'in Akkoyunluları ve öteki rakiplerini yenerken Şii inancını savunarak Sünnî Müslümanlara ve Müslüman din adamlarına kötü davranması hatta kimi zaman onlara yönelik kıyım yapmasıdır. Kürt aşiretler, Safevîlerin Sünnî Müslümanlara yönelik yapmış oldukları kıyımdan Sünnî oldukları için etkilenmiş, Safevîleri her zaman tehlike olarak görmüşlerdir. Osmanlı Devleti ise bunun aksine bölgede yaşayan Sünnî Kürt aşiretleriyle hem iyi ilişkiler kurmuş hem de kurmuş olduğu iyi ilişkileri Çaldıran Savaşı'ndan sonra da devam ettirmiştir.²⁰¹ Bölgede güçlenmeye başlayan Osmanlı Devleti'ne Kürt aşiretleri de bu vesile ile bağlılıklarını bildirmeye başlamışlardır.²⁰²

Osmanlı Devleti, Kürt aşiretlerinin yaşadığı bu bölgelere hakim olduktan sonra I. Selim, Kürt asıllı İdris-i Bitlisî'ye Kürdistan'ın idari teşkilatını kurmak gibi önemli bir vazife verdi.²⁰³ Kürtler arasında önemli bir nüfusu bulunan, Kürt asıllı değerli bir âlim ve tarihçi olan İdris-i Bitlisî, Diyarbakır'ın barışçı yollarla fethedilmesi için Kürt beyleri ile ilişkiler kurdu. İdris-i Bitlisî önce Urmiye ve çevresine gelerek Şah İsmail tehlikesine karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer alan Emir Sârim'in oğulları ile görüşerek, onlardan Şah İsmail tehlikesine karşı topraklarını korumalarını ve savunmalarını istemiştir. Daha sonra ise Soran (Sayran) Emir Seyyid Bey ve Babanlarla görüşmüş,

²⁰⁰ David McDowall, *Modern Kürt Tarihi* (Çev. Neşenur Domanıç), Doruk Yayınları, Ankara 2004, s. 54.

²⁰¹ Burkay, s. 178.

²⁰² Burhan Kocadağ, *Doğu'da Aşiretler, Kürtler, Aleviler*, Can Yayınları, İstanbul 2004, s. 133.

²⁰³ Bayrak, *Kürtler...*, s. 53.

Bradost emirlerinden Yusuf İskender ve Sultan Ahmed de ikna edilerek Safevîlere karşı Osmanlıların yanında yer almalarını, Osmanlıları desteklemelerini sağlamış, etraftaki Kürt kabilelerinin uzlaşmasında, Osmanlıya destek vermelerinde etkili olmuştur.²⁰⁴ İdris-i Bitlisî'nin bu gibi etkin ve başarılı çabaları olumlu netice vermiş ve yirmi altı mahallî emirlik²⁰⁵ Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına girmiştir.²⁰⁶ Bölgenin Osmanlı Devleti hakimiyeti altına girmesiyle birlikte Safevi Devleti bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. Sünnî Müslüman Kürt aşiretlerinin yoğun olarak yaşadığı bölgeler Şii tasallutu altında kalmaktan kurtulmuş olsa da Çaldıran Savaşı biter bitmez Safevî Devleti ve Şii tehlikesi bölgedeki etkisini tamamen kaybetmemiştir.²⁰⁷ Fakat I. Selim'in, Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail'i mağlup ettikten sonra Osmanlı ordusunun başına geçerek Sünnî Müslüman olan Dulkadiroğulları Beyliği'nin üzerine gitmesi gerekmiştir.²⁰⁸ Bu nedenle I. Selim, Kürt mirlerine Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölge ve şehirlerin Safevî Devleti ve Şii egemenliğinden tamamen çıkarılması hususunda yardımcı olacak ve kendi aralarında birlik oluşturamayan Kürt mirliklerinin başına Bıyıklı Mehmed Paşa'yı göndererek bu sorunu çözecektir. Böylece İdris-i Bitlisî ve Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Kürt aşiretlerine ve bu bölgelere yönelik faaliyetleri neticesinde Osmanlı idari teşkilatı içerisinde beşinci eyalet olarak yer alan Diyarbakır eyaleti bölgenin merkezi olmaya adım atmış ve Osmanlılar tarafından bu bölgede ele geçirilen topraklar, daha sonra Diyarbakır merkez olmak üzere teşkilatlandırılmıştır.²⁰⁹

Diyarbakır Bölgesi, Osmanlı Devleti tarafından fethedildikten sonra, beylerbeylik olarak yapmış olduğu çalışmalarla bölgenin Osmanlı Devleti'nin eline geçmesinde büyük emeği olan Bıyıklı Mehmet Paşa'ya tevcih edilmiştir. Merkezi *Amid*²¹⁰ olmak üzere on iki sancaktan oluşan Diyarbakır Bölgesi, Osmanlı Devleti'nin en büyük

²⁰⁴ Remzi Kılıç, “Şah İsmail ile Sultan Selim Arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Hakimiyet Mücadelesi”, <http://remzikilic.com/sah-ismail-ile-sultan-selim-arasinda-dogu-ve-guneydogu-anadoluda-hakimiyet-mucadelesi.html> (04.12.2013)

²⁰⁵ Bazı kaynaklarda da bu mahallî emirlik sayısı yirmi beş olarak verilmiştir. Ayrıntılı Bilgi için bkz. Torf, *Aşiretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler*, Doz Yayınları, İstanbul 2005, s. 93.

²⁰⁶ Tekin, s. 236.

²⁰⁷ Aytekin Gezici, *Kürt Tarihi*, Tutku Yayınları, Ankara 2013, s. 52.

²⁰⁸ Remzi Kılıç, “XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Dulkadiroğulları Devleti Üzerine Osmanlı-Memluklu Rekabeti”, *Uluslar Arası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*, Cilt III. s. 229-242.

²⁰⁹ İbrahim Yılmazçelik, “Osmanlı Hakimiyeti Süresince Diyarbakır Eyaleti Valiler (1516-1838)” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, Elazığ 2000, s. 238.

²¹⁰ Güneydoğu Anadolu bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il. Ayrıntılı bilgi için Bkz. M. Mehdi İlhan, *Amid (Diyarbakır)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000., Nejat Göyünç, “Diyarbakır”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, s. 464-469.

beylerbeyliklerinden biri olarak ihdas edilmiştir.²¹¹

Diyarbakır bölgesinin fethinde önemli bir yeri olan Bıyıklı Mehmed Paşa devrin kaynaklarında adil, otoriter, tedbir sahibi bir devlet adamı olarak gösterilmiştir. Günümüze kadar Diyarbakır halkı tarafından şehrin fatihi olarak anılan Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Diyarbakır'da inşa ettirdiği bir camisi vardır. Diyarbakır'da görev yaptığı dönemde halkla iç içe yaşamış, onların dertlerini dinlemiştir. Kendisi 24 Aralık 1521 tarihinde vefat etmiştir.²¹²

1.3.5. Osmanlı Devleti Döneminde Kürdistan Eyaleti

Savefiler Kürtleri hakimiyetleri altına almak isterlerken özellikle Kürt Emirliklerine yönelik sert politikalar uygulamış bazı Kürt Mirlerinin yerlerine kendi yöneticilerini atamışlardır.²¹³ Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı Devleti'nin sınırlarına dahil olmaya başlayan Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları topraklar ise Diyarbakır, Rakka ve Musul olarak üç ayrı eyalete ayrılmış ve bu üç eyalet içerisindeki ilk idari örgütlenme Diyarbakır'da gerçekleştirilmiştir. Bahsi geçen idari örgütlenmenin şekillenmesinde İdris-i Bitlisî önemli bir yer tutmuştur. İdris-i Bitlisî Kürtler arasındaki nüfuzlu aileleri seçerek bu aileleri bölgenin yönetimde etkin hale getirmek için onlara önemli görevler vermiştir. Böylece bu ailelerin, Osmanlı Devleti ile bağlarını kuvvetlendirerek bölgenin yönetimi bu aileler üzerinden sağlanmıştır. Ulaşılması zor olan yerlerde ise Osmanlı Devleti direk olarak yönetici atamıyor, yöneticilerin bölge halkı tarafından seçilmesine müsaade ediyordu. Fakat halkın istediği yöneticileri tanıyarak yine bu yöneticiler üzerinde etkili oluyor, onları yarı bağımsız olarak kendisine bağlıyor, feodal bir yapı oluşturuyordu. Ancak ulaşılması zor olan bu bölgelerden zorunlu olarak vergi ve asker almıyordu. Bu yönleriyle direkt olarak Osmanlı Devleti'nin yönetimine dahil olmayan bu bölgeler ilk sıralar özerk bir yapı hüviyetine sahipti. Eyaletin diğer kısmı ise merkezden atanan sancakbeyleri veya Kürt aileleri tarafından yönetilen yirmi sancağa ayrılmış durumdaydı.²¹⁴ İdris-i Bitlisî Kürt Emirliklerinin bahsi geçen statüde olmasında önemli bir yer tutsa da bazı Kürt aydınları İdris-i Bitlisî'nin Kürtler üzerinde uyguladığı bu politikaların Kürtlerin bir araya gelmelerini ve bir devlet kurmalarını engellediğini

²¹¹ M. Mehdi İlhan, *Amid (Diyarbakır)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 85.

²¹² M. Mehdi İlhan, "Bıyıklı Mehmet Paşa", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, s. 117.

²¹³ Vasilyeva, Lazerev, Gasratyan vd., s. 89.

²¹⁴ Bruinessen, Ağa, Şeyh..., s. 240.

düşünmekte ve bu konuyu tartışmaktadırlar. Fakat şüphesiz ki Kürtlerin bir araya gelememelerinin veya bir devlet kuramamalarının sebebi tek başına bu olamaz.²¹⁵

²¹⁵ Naci Kutlay, 21. Yüzyılda..., s. 40.

İKİNCİ BÖLÜM

II. ABDÜLHAMİD'İN 93 HARBİ'NDE KÜRTLERE YÖNELİK POLİTİKALARI, ŞEYH UBEYDULLAH İSYANI, HAMİDİYE ALAYLARI VE AŞİRET MEKTEBİ'NİN KÜRT POLİTİKASINDAKİ YERİ

2.1. 1877-1878 OSMANLI RUS SAVAŞI

2.1.1. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın Çıkışı

93 Harbi başlamadan iki yıl önce Almanya, Avusturya ve Rusya'nın oluşturduğu *Üçlü İttifak*'ın himayesinde *Panslavizm* oyunu sergilenmek istendi. Bu oyuna bağlı olarak gayrimüslim halk Osmanlı idaresine karşı Hersek'e bağlı olan Novasin kazasında Osmanlı yönetimine karşı isyan etti. İsyan edenlerin çoğu yerli halk olmayıp Rusya'nın bölgede karışıklık çıkarmak için göndermiş olduğu Karadağlı eşkiyalardı.²¹⁶ Fakat bu isyan Bosna-Hersek'teki vergi artışı ve tarım sektöründeki koşulların kötüleşmesinden dolayı Hristiyan köylülerin Müslüman toprak sahiplerine yönelik çıkarmış oldukları bir ayaklanma olarak lanse edilmekte ve bu durum Slav çevrelerce memnuniyetle karşılanmaktaydı.²¹⁷ Bosna-Hersek'te ortaya çıkan isyanı büyük bir memnuniyetle kaşıl原因an Sırbistan ve Karadağ 20 Temmuz 1876 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Sırbistan ve Karadağ'ın savaş ilanı Rusya'da olumlu karşılandı. Hatta Rusya'dan 7 bin gönüllü Osmanlıya karşı savaşmak için bölgeye gitti.²¹⁸ Balkan coğrafyasındaki karışıklıklar devam ederken İngiltere *Meclis-i Mükâleme* denilen konferansı düzenleyerek Balkanlardaki dökülen kanı durdurmak istiyordu. Fakat

²¹⁶ Mehmed Arif, *Başımıza Gelenler*, Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 21.

²¹⁷ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme* (Çev. İdil Eser), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 195.

²¹⁸ A. B. Şirokorad, *Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 408.

buradaki asıl maksat kendisini Slav ve Ortadoks milletlerin hamisi olarak addeden Rusya'nın Osmanlı Devleti ile savaşmasını engelleyerek Avrupa'daki huzuru korumak ve Rusya'nın İngiliz menfaatlerinin önüne geçmesini engellemektir.²¹⁹

Batılı devletler, Balkanlarda cereyan eden çatışmaları bahane ederek düzenlenecek olan konferansta alınacak kararlarla Osmanlı Devleti'ne müdahale etmek istemekteydi. Bu durumun farkına varan bazı Osmanlı devlet yönetenleri Rusya'dan gelen savaş tehditlerini boşa çıkarmak ve Batılı devletlerin müdahalesini önlemek için İstanbul Konferansı'nın düzenleneceği gün Kanun-i Esasi'yi ilan ederek önemli bir hamle yaptıklarını düşündüler.²²⁰ Ancak istenilen netice alınmadan konferans sona erdi ve devletler yaşanan gelişmeleri kendi çıkarlarına uygun bir şekilde değerlendirmeye başladılar. Rusya, Avrupa devletlerinden hiçbirinin Osmanlıya destek vermeyeceğini konferans sonrasında anladı ve Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmeyi göze aldı. Konferans sonucunda görüldü ki savaş meydanlarında Osmanlı askerinden başka asker olmayacaktı. Almanya ve Avusturya'nın içinde bulunduğu durum ve menfaatleri *Şark Meselesi*'nde tarafsızlıktan ayrılmayacaklarını göstermekteydi. Fransa'nın da Almanya'ya karşı her olasılığı düşünmesi gerektiği için Rusya'nın çizdiği yoldan gitmekten başka şansı olduğu görünmemekteydi.²²¹ İngiltere kendisinin müttefiksiz olduğunu düşündüğü için tek başına Rusya'nın hareket alanına açıktan açığa müdahale edip savaşa dahil olacak kadar öne çıkmamaktaydı.²²² Fakat İngiltere'nin doğudaki iktisadi, siyasi ve içtimai çıkarları, savaşın İngiltere'nin istemediği şekilde genişlemesi halinde devereğe girebilir, İngiltere savaşa dahil olabilirdi. Bunu önlemek için Rusya ile İngiltere arasında gizli görüşmelere yürütülüyor, Rusya, İngiltere'nin menfaatlerini korumak ve garanti altına almak için elinden geleni yapıyordu.²²³

Böylece Osmanlı Devleti'nin Kanun-i Esasi hamlesini ciddiye almayan Batılı devletler aradan çekilerek Osmanlı ile Rusya'nın karşı karşıya kalmalarına müsaade etmiş oldular. Nitekim Osmanlı-Rus Savaşı'nı isteyen yalnızca Ruslar değildi. Her ne kadar saltanatı boyunca barış yanlısı kararlara imza atan II. Abdülhamid bu savaşı istemese de

²¹⁹ Ziya Şakir, Sultan Abdülhamid (Haz. Yavuz Selim Karakışla), Akıl-Fikir Yayınları, İstanbul 2010, s. 127.

²²⁰ Nihat Karademir, Sultan Abdülhamid ve Kürtler, Nûbihat Yayınları, İstanbul 2014, s. 31.

²²¹ Mahmud Celâleddin Paşa, Mir'ât-ı Hakikat (Haz. İsmet Miroğlu), Berekât Yayınları, İstanbul 1983, s. 283.

²²² Vahid Çabuk, Sultan II. Abdülhamid, Paraf Yayınları, İstanbul 2010, s. 33.

²²³ Mahmud Celâleddin, s. 283.

Osmanlı bürokratlarının önemli bir kısmı, Mithat ve Mahmut Celalettin Paşa gibi dönemin önemli yönetenleri Osmanlının savaşa girmesini ciddi şekilde istemekteydi.²²⁴

Yaşanan bu gelişmeler neticesinde savaşın kaçınılmaz olduğunu anlayan Osmanlı Devleti, asker; zahire, silah, cephane vs. ihtiyaçlarını karşılamak için derhal hazırlıklara başladı.²²⁵ Rusya ise Besarabya'da büyük bir ordu oluşturdu ve Anadolu sınırında Temmuz-Ağustos 1876'da eksiksiz bir ordu bulundurmaya başladı.²²⁶ Osmanlı Devleti hazırlıklarını sürdürdüğü sırada Rus Ordusu 23 Nisan 1877 tarihinde yaklaşık olarak 50.000 kişilik bir kuvvetle sınırı Kars tarafından geçerek savaşı başlatmış oldu.²²⁷ 93 Harbi, çalışmamızın çerçevesinin dışında olduğu için ayrıntılarına girmeyeceğimiz savaşta II. Abdülhamid'in Kürtlere yönelik politikalarına yer vermeye çalışacağız.

2.1.2. II. Abdülhamid'in 93 Harbi'nde Kürtlerden Askeri Kuvvet Elde Etme Planı

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında gerginleşen ilişkilerden Kürtler ve Ermeniler ciddi olarak etkilenmekteydi. 1875 yılından itibaren Balkan halkları arasında başlayan hareketlilik, Rusya, Avusturya-Macaristan, İngiltere ve diğer ülkelerin çıkarları bu bölgede çatıştığı için daha da derin bir hal aldı. Osmanlı Devleti artık yeni bir krizin içine girmişti. Osmanlı Devleti Balkanlar üzerindeki hakimiyetini devam ettirmeye çalışırken büyük devletler de Karadeniz'deki boğazlara sahip olma yarışı içerisindeydi.²²⁸

Yaşanan bu gelişmeler neticesinde Kürtlerin ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde savaşın ayak sesleri duyulmaya başladı. Rusların Kafkasya savaşlarında ulaşmak istediği iki önemli hedefi Kars ve Erzurum'du.²²⁹ Ruslar Erzurum'u birinci hareket noktası olarak seçti. Bundan dolayı kuvvetlerinin önemli bir bölümünü Erzurum üzerine sevk etmeyi, Gümrü'den Kars'a oradan Erzurum'a giden yoldan faydalanmayı kararlaştırdılar. Bâyezid ve Ardahan noktalarını ise ikinci hareket hedefi olarak belirlediler.²³⁰

²²⁴ Karademir, s. 31-32.

²²⁵ Mehmet Arif, s. 40.

²²⁶ Mahmud Celâleddin, s. 225.

²²⁷ Mehmet Arif, s. 41.

²²⁸ Celîle Celîl, s. 33.

²²⁹ Şirokorad, s. 437.

²³⁰ Mahmud Celâleddin, s. 233.

Her iki taraf da elini güçlendirmek için bahsi geçen bölgedeki yerli halklardan oluşturulacak olan düzensiz birliklere büyük önem vermekteydi. Düzensiz birlikler içerisinde Osmanlıya destek verenlerin birçoğu bu bölgedeki Kürtlerden, Ruslara destek verenlerin birçoğu ise Ermenilerden oluşmaktaydı ve çoğu atlı birliklerdi. Bunların ilk amaçları mensubu oldukları tarafın savaşı kazanmasından ziyade karşı taraftan intikam almaktı. Bu olumsuz durumlarının dışında diğer bir olumsuz tarafları ise düzenli birliklerle veya topçu ateşi ile karşılaştıklarında savaş meydanından kaçmalarıydı.²³¹ Kürt ve Ermeni unsurların hem intikam duygusu ile hareket etmeleri hem de savaş meydanını çok çabuk terk etmeleri savaş esnasında tarafların pek de fazla yararlanabilecekleri kuvvetler olmadıkları anlamına gelmektedir. Fakat Osmanlı Devleti buradaki Kürt unsurları kendi yanında savaşa çekebilmek için ciddi gayret göstermek zorunda kalacaktır.

Osmanlı Devleti adına Kürtlerden asker toplama hususunda Semih ve İsmail Hakkı Paşalar görevleri nedeniyle ön plana çıkmaktaydılar. Diyarbakır'da valilik yapan İsmail Hakkı Paşa ve Erzurum Müşiri Semih Paşa savaş başlamadan önce kendi bölgelerinde büyük nüfus sahibi olan beylere rütbe, hediye, nişanlar vererek onları Osmanlı yanında savaşmaya razı edebileceklerini düşünmüşlerdi. Gerçekten de ilk etepta bu yolla birkaç Kürt beyi Osmanlı tarafına çekmeyi başardılar. Semih ve İsmail Hakkı Paşalar tarafından kendilerine sunulan teklifleri kabul eden beyler, Osmanlıya asker ve vergi vereceklerine, savaş sırasında önemli bir hizmet icra etmesi beklenen Erzincan-Diyarbakır arasındaki şose yolu yapacaklarına dair söz verdiler.²³² Diğer taraftan da Semih Paşa, Kürt aşiretlerle görüşerek onlardan düzenli bir süvari birliği oluşturmak için ayrı bir çalışma yürütüyordu. Oluşturmayı planladığı süvari birlikleri için Kürt aşiretlerinden asker talebinde bulunan Semih Paşa'nın aldığı cevaplar pek istediği gibi değildi. Örneğin Van ve Muş Musasarrıflıklarından gelen bilgiler Kürtlerin Osmanlı'nın talep ettiği asker sayısına karşı çıktıkları yönündeydi.²³³ Bu durum Osmanlı Devleti'nin Kürtlerden yeteri kadar asker toplayamayacağını habercisi gibiydi.

²³¹ Şirokorad, s. 437.

²³² Avyarov, Osmanlı-Rus ve İran Savaşları'nda Kürtler (Çev. Muhammed Varlı), Sipan Yayınları, Ankara 1995, s. 91.

²³³ Celile Celil, s. 34.

İsmail Hakkı Paşa ve Semih Paşa gibi önemli isimlerin yaptığı çalışmalar Kürtler üzerinde beklenen tesiri göstermeyip Kürt aşiretlerinden yeteri kadar asker toplanamayacağı anlaşılınca II. Abdülhamid *Panislamizm* fikrini uygulamaya koydu.²³⁴ II. Abdülhamid, Panislamizmi gerçekleştirebilmek için zamanında mevcut olan ve kullanılabilir bütün argümanları devreye soktu. İslam dünyasındaki farklı ırklardan öne çıkan alim ve siyasi şahsiyetleri Osmanlıya davet etti. Davet ettiği şahsiyetlerden II. Abdülhamid'in beklentisi gittikleri yerlerde Müslüman halk ile buluşup sahip oldukları bilgileri ve sultanın görüşlerini anlatmalarıydı. Ayrıca II. Abdülhamid İslam birliğine hizmet etmek için içte ve dışta İslam Araştırma Merkezler kurdurtmuş, İslami temel eserleri çoğalttırmış ve bunun gibi birçok şey yapmıştı.²³⁵ II. Abdülhamid'in izlediği politika Kürtleri de oldukça etkiledi. Çünkü Kürtler tarih boyunca dini liderlere büyük önem vermişler, onlara saygı göstermişlerdi ve II. Abdülhamid de ayrıca İslam Halifesi'ydi.²³⁶ Bu fikrin devreye sokulması aşağıda bahsedeceğimiz gibi Kürtler nezdinde etkili olacak, Osmanlı Devleti ümit ettiği kadar asker toplayamasa da öncesinde gösterilen direnci II. Abdülhamid'in politikasıyla önemli ölçüde yıkararak belli bir miktarda asker toplamayı başaracaktır.

19. yüzyılın sonunda aşiret çatışmaları neticesinde meydana gelen fraksiyonlaşmayı birleştirmek için daha üst bir kimliğe ihtiyaç vardı. O da Müslüman kimliği ve *Kürtlerin babası Abdülhamid'e* sadakattir.²³⁷ Tanzimatla devlet meşruiyetinin seküler bir Osmanlı kimliğine oturtma girişiminin başarısızlığa uğradığını gözlemleyen II. Abdülhamid, Osmanlı'da yaşayan Müslümanlar arasında ortak bir bağ olarak İslam'a yeni bir meşruluk tabanı inşa edilmesi gerektiğine ikna olmuştu. II. Abdülhamid, bütün Müslümanların Halifesi olarak statüsünü güçlü bir şekilde vurgulamıştı.²³⁸ Yeni strateji ile *Cihad-ı Muhammediye* ilan edilerek Kürtler, Halife'nin sancağı altında Rus askerlerine karşı savaşa davet edildi. Ayrıca Osmanlı Devleti, cihat çağrısını daha da güçlendirmek için bölgenin önde gelen şeyhleri ile de görüşmeler gerçekleştirilmesini sağladı. Bu şeyhlerden en önemlisi Ubeydullah'tı. Ruslara karşı ilan edilen Cihad-ı Muhammediye'den etkilenen Şeyh Ubeydullah, Hakkari'deki tekkesine bağlı 300

²³⁴ Avyarov, 93-95.

²³⁵ Muhammed Harb, *Sultan II. Abdülhamid* (Çev. Mustafa Özcan), ARK Yayınları, İstanbul 2012, s. 159.

²³⁶ Sheri Laizer, *Into Kurdistan: Frontiers Under Fire*, Zed Books Ltd. Yayınları, Londra 1991, s. 83.

²³⁷ Martin Strohmeier, *Crucial Images In The Presentation of A Kurdish National Identity, Heroes And Patriots, Traitors And Foes*, Boston 2003, s. 16.

²³⁸ Hasan Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism And Globalization*, Palgrave Macmillan Yayınları, Amerika 2011, s. 36.

müridi ile savaşa iştirak edeceğini bildirdi ve ardından 1877 yılında Van'a yerleşti.²³⁹ Faik Paşa da Van fırkasını teşkil etmek üzere Erzurum'dan Van'a gönderildi. Kendisine verilen emirde bölgedeki dört redif taburu ile henüz toplanmamış olan Elbak Kazası Redif taburunun toplanmasını kısa süre içerisinde sağlaması, Van Valisi Hasan Paşa ile birlikte hareket ederek bölgedeki Kürt aşiretlerden ve Şeyh Ubeydullah'ın toplayacağını vaat ettiği Kürtlerden elde edecekleri süvari ve piyadelerle birlikte Bayezit'e doğru hareket etmesi yazılıydı.²⁴⁰

Dersim'de ise Osmanlı Devleti adına Semih Paşa, Hüseyin Bey'den asker ve vergi toplamasını istedi. Hüseyin Bey vergi ödemeye sıcak bakmaz iken asker toplayabileceğini fakat topladığı askerin içerisinde Osmanlı askeri görmek istemediğini, askere kendisinin kumanda etmek istediğini bildirdi. Dersim halkı Hüseyin Bey'in bu şartlı teklifine de sıcak bakmadı. Nihayetinde Hüseyin Bey, beklenen sayıdan çok daha az bir sayı ile yani 10.000 kadar asker ile Kuzincan'dan Erzurum'a hareket etti.²⁴¹

Kars'ta ise, Kars ile sınır bölgesi arasında yer alan Şüregel ve Zaruşat kazaları ahalisinden on taburdan fazla asker toplanacağına dair Osmanlı Devleti planlar yapmaktaydı. Bu iki kazada yaşayanların çoğunu ise Kaskanlı, Zilanlı, Camadanlı aşiretlerine mensup Kürt, Karapapak ve yerli Türk halkları oluşturmaktaydı. Maalesef burada da Osmanlı Devleti istediği kadar asker toplayamadı. Fakat ismini zikrettiğimiz Kürt aşiretlerinden düşman saldırısı başladığında istifade edilemediyse de Osmanlı ordusunun Kars'ın ilerisinde bulunduğu sırada bu aşiretlerden gelen birkaç yüze yakın süvariden hizmet ve yardım alınabildi.²⁴²

Erzurum'da da vaziyet pek farklı değildi. Erzurum Cephesi Başkumandanlığı görevine Ahmed Muhtar Paşa getirildi. Buradaki askeri kuvvetin altmış dokuz tabur nizamiye ve redif askeriyle Kurt İsmail Paşa'nın Kürtlerden toplayacağını yazdığı otuz iki tabur yardımcı askerden mürekkep olduğu resmen ilan edildi. Fakat Kürtlerden oluşturulması planlanan bu yardımcı kuvvet Erzurum Valisi'nin redif askerleri bekayasına karşılık,

²³⁹ Avyarov, 93-95.

²⁴⁰ Mehmed Arif, s.45.

²⁴¹ Antranik, *Dersim* (Çev. Payline Tomasyan), Aras Yayınları, İstanbul 2014, s. 161. Ayrıca bkz. Celile Celil, s. 31.

²⁴² Mehmed Arif, s. 78.

Kürt aşiret reisleri tarafından o miktar yardımcı askeri kuvvet gönderileceğine dair yapılan aldatıcı taahhütten başka bir şey değildi.²⁴³

II. Abdülhamid Panislamist politikası ile Kürtler üzerinde bir noktaya kadar etkili olup beklenenden daha az bir miktarda asker toplayabildi. Kürt aşiretlerden umduğu miktarda asker toplayamayan Osmanlı Devleti, Kürtler arasında dini kimliği nedeni ile önemli bir yeri olan Şeyh Ubeydullah'ı bu konuda daha fazla ön plana çıkarmaya karar verdi. Bu yüzden Şeyh'e yönelik olarak uygulamaya konulan girişimlere yer vermek gerektiğini düşünmekteyiz.

2.1.3. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Şeyh Ubeydullah ve Kürt Milisleri

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti, Kürtlerin Rusya'ya meyletmemeleri için, gaza inancı üzerinden politika geliştirerek, Kürtleri kendi yanına çekmek adına *Cihad-ı Mukaddes* ilan ederek cihat çağrısında bulundu.²⁴⁴ Bölgedeki en büyük tarikatlardan biri olan Nakşibendi tarikatının başı Şeyh Ubeydullah bu çağrıya cevapsız kalmadı.²⁴⁵ Oysa ki Rus askeri yöneticileri bu savaşta Kürtlerin Türk iktidarına karşı çıkacaklarını tahmin ediyorlardı.²⁴⁶

Şeyh Ubeydullah'ın piyade ve süvarilerden oluşan 50.000 kişilik yardımcı kuvvetle Osmanlı Ordusu saflarında savaşacağı söyleniyordu. Şeyh Ubeydullah'ın bu güce sahip olduğu ve ahalinin vatanperverlik hisleriyle dolu olduğu II. Abdülhamid'e bildiriliyordu. Fakat Şeyh beklenenin çok altında bir kuvvetle Bâyezit'te bulunan orduya katıldı.²⁴⁷

Şeyh'in az bir kuvvetle bile olsa Osmanlı ordusuna katılması, ileride gerçekleştirmeyi planladığı isyan için yapmış olduğu ince bir hesabın ürünüydü. Çünkü 1877-1878 Savaşı'ndan yaklaşık beş yıl önce İran Şahı ve Şeyh arasında İran'da yaşayan Kürtlerden alınan vergi yüzünden kaynaklanan gerginlik Şeyh'in İran'a karşı gücünün kırılmasını ve yetersizliğini göstermişti. Bu olay Şeyh'in Osmanlı'nın gücünü arkasına

²⁴³ Mahmud Celâleddin, s. 334.

²⁴⁴ Melike Sarıkçıoğlu, "İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı", *Kilis 7 Aralık Üni. SBE Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 5, Haizran 2013, s. 9.

²⁴⁵ Celîle Celîl, s. 38.

²⁴⁶ Celîle Celîl, s. 37.

²⁴⁷ Mehmed Arif, s. 117.

almadan İran'a karşı başarı elde edemeyeceğinin bir göstergesiydi. İran'a karşı planladığı isyan için Osmanlı Devleti'nin yardımını almayı uman Şeyh, 1877-78 Savaşı'na Osmanlının yanında katılmak için küçük bir güç gönderdi.²⁴⁸ Şeyh'in Osmanlı ordusuna katılmasındaki diğer bir önemli amacı ise etkinlik alanını genişleterek ileride yapmayı planladığı isyanın provasını yapıp Kürtlerden oluşturulan birliklerin başına geçmekti.²⁴⁹ Kürtlerden milis kuvvetler oluşturan Şeyh, Bohtan ve Hakkari Kürtlerinin Van kuvvetlerine katılmasını sağladı. Oluşturulan milis kuvvetler Rus ordusunun yan ve ileri müfrezelerine saldırmakla görevliydi. Fakat Kürt milis kuvvetleri bu görevi yerine getirmek için pek de istekli değildi. Şeyh Ubeydullah'a bağlı olan Kürtler ve diğer Kürt aşiretlerinden elde edilen askerler iase yetersizliği, maaşların ödenmemesi gibi bahanelerle cepheyi terk etmeye başladılar.²⁵⁰ Temmuzun ortalarında sadece Bâyezid'de 1500 Kürt milis kaçmıştı. Bunlara diğer yerlerden 1000 Kürt milis daha katıldı. Bâyezid Kalesi'nin kuşatılmasıyla Şeyh'le birlikte milis kuvvetlerde yer alan 5000 kişiden geriye yalnızca 1443 kişi kalmıştı. Nihayetinde Kürt milis kuvvetleri savaşın ilk zamanlarında Şeyh'e itaatsizlik göstererek Osmanlı Devleti'nin vermiş olduğu silah ve cephanelerle birlikte savaş meydanından kaçmıştı. Hatta kaçanlardan bazıları Rus tarafına geçerek Osmanlıya karşı savaşmıştı.²⁵¹

Savaştan sonra Osmanlı Devleti Kürt milislerine verilen 20000 silahı geri istemesine rağmen bu silahların çok azını alabilmişti. Şeyh Ubeydullah İsyanı sırasında kullanılan silahların büyük çoğunluğunu da Osmanlı Devleti'nin bu savaş esnasında Kürtlere verdiği kendi silahları teşkil ediyordu.²⁵²

Savaş sırasında II. Abdülhamid tarafından yararlılık gösteren isimler arasında Zilanlı Aşireti Reisi Ahmed Bey, Camadanlı Aşireti Ağası Maksut Ağa gibi bazı Kürt aşiret reislerine yer verilse de²⁵³ Kürtleri kendi yanında savaşa çekmek, onlardan asker ihtiyacını karşılamak için birçok yol deneyen II. Abdülhamid istediği neticeyi alamayarak başarısız oldu. 1877-1878 Savaşı'nda Kürtlerden oluşturulan birlikler hiçbir zaman eyleme geçemedikleri gibi zaman zaman yağmalama, toplama faaliyetlerinde de

²⁴⁸ Gerard Chaliand, *A People Without A Country The Kurds and Kurdistan*, Zed Book Ltd, London 1993, s. 23.

²⁴⁹ Celile Celil, s. 38.

²⁵⁰ Melike Sarıkçıoğlu, s. 9.

²⁵¹ Celile Celil, s. 39.

²⁵² Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 156.

²⁵³ Mehmed Arif, s. 78.

bulunarak ayrıca Osmanlıya zarar verdiler.²⁵⁴ Kürtler, birçok yerde hem asker vermekten kaçındılar hem de taahhüt ettikleri sayıda askeri cepheye göndermediler. Bu durum Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesine etki etse de Kürtler Şeyh Ubeydullah önderliğinde başlatılacak olan isyanın provasını yapmış oldular. Osmanlının verdiği silahları teslim etmeyerek silah ve cephane yönünden güçlendiler. Nitekim Şeyh kısmi bir kuvvet ile savaşa dahil olup kendi tasavvurlarını gerçekleştirip, tecrübe kazanıp Kürt Aşiretlerini yönetme ve yönlendirebilme hususunda bir takım kabiliyetlerini geliştirip, silah ve cephane elde etmiş olsa da Osmanlı Devleti aradığını Şeyh Ubeydullah'ın kuvvetlerinde de bulamadı. Fakat Şeyh Ubeydullah planladığı isyan için önemli gördüğü bazı merhaleleri tamamlamış oldu.

2.2. ŞEYH UBEYDULLAH İSYANI

2.2.1. Şeyh Ubeydullah ve İsyanın Çıkış Nedenleri

Şeyh Ubeydullah, Nehri ailesine mensup olan Şeyh Taha'nın oğluydu. Şeyh Taha ise Bedirhan Bey zamanında Botan yöresinde etkili olmuş önemli bir isimdi. Nehri ailesi, Bedirhan Bey'in etkinliğini kaybetmesi üzerine Şemdinan'a göç etti. Nehri şeyhleri olarak da bilinen bu ailenin nüfusu hem dini alanda hem de dünyevi alanda kısa zamanda büyüdü.²⁵⁵

Şeyh Ubeydullah'ın üyesi bulunduğu Nehri ailesinin 19. yüzyılda etkin bir hale gelmesinde yaşanan iki önemli gelişme, yani Kürt emirliklerinin kaldırılması ve Nakşibendi Tarikatı'nın Kürtler arasında hızla yayılarak baskın bir tarikata dönüşmesi, etkili oldu. Uzun bir müddet dini kimliği ve Kürt emirlerine yapmış oldukları danışmanlık hizmetleri ile tanınan bu aile özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra politik ve askeri yönleri ile de ön plana çıkmaya başladı.²⁵⁶ Gerçekleşen bu dönüşüm, hiçbir zaman bir araya gelerek ulusal devlet kuramayan ve Türkiye, İran, Irak Suriye arasında dağınık bir halde yaşamakta olan²⁵⁷ Kürtler arasındaki politik önderliğin emir ailelerinden tarikat şeyhlerine geçişin başlangıcı olması nedeniyle önemli bir yer

²⁵⁴ Godfrey Rolles Driver, *A Report On Kurdistan And Kurds*, Royal Anthropolological Institute Yayınları, Londra 1919, s. 15.

²⁵⁵ Burkay, *Neolitik...*, s. 388.

²⁵⁶ Karademir, s. 93.

²⁵⁷ Chaliand, s. 7.

tutmaktaydı.²⁵⁸ Buradan anlaşılıyor ki Şeyh'in Kürtler arasında yükselmesinin iki önemli nedeni bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi Kürt Emirliklerinin yıkılması, ikincisi ise Şeyh'in taşıdığı dini kimlikti.

Kürtleri etrafında toplayarak politik önderliği ele geçiren tarikat Şeyhleri, Aralık 1872'de, Urmiye ve Hoy Kürtlerinden vergi ödemeleri talebinde bulunan İran hükümetine karşı çıkacak kadar güçlendi. Şeyhlerinin gücüne inanan Kürtler, İran'ın bu isteğini reddettiler ve vergilerini şeyhe ödemeye devam edeceklerini İran'a deklare ettiler. Şeyh Taha'nın 1836 yılında Şah'tan elde ettiği bu ayrıcalıktan vazgeçmek istemeyen Şeyh Ubeydullah'ın muhalif tavrına karşı Persler bir ordu göndererek Şeyh'in gücünü ortadan kaldırmak istedi. Şeyh ise İran'a karşı Osmanlıdan yardım talebinde bulundu. Osmanlı hükümeti Şeyh'in ortaya çıkardığı kaosu çözmek için Erzurum valisini Tahran'a gönderdi. Erzurum valisi Tahran'da, Şeyh'in isteklerini Şah'a bildirdi ise de bu istekler kabul edilmedi. Bu olay Şeyh'e kendi gücünün kırılmağını gösterdi. Bu kırılmağını ortadan kaldırıp Osmanlı Devleti'nin yardımını almayı uman Şeyh 1877-78 Rus-Türk Savaşı'na katılmak üzere Osmanlı ordusuna küçük bir kuvvet gönderdi.²⁵⁹ Böylece Şeyh ileride İran'a karşı yapmayı planladığı isyanda Osmanlıyı arkasına almayı düşünmekteydi. Fakat savaş Osmanlı'nın istediği gibi neticelenmedi.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde Osmanlı Devleti'nin almış olduğu yenilgi Şeyh'in çıkarmak istediği isyanın vakti geldiğinin habercisiydi. Çünkü yenilgi ile birlikte Osmanlı Devleti içerisinde siyasi bunalım ve ekonomik çöküş kendini daha fazla hissettirmeye başladı. Çalışabilir erkek nüfus orduya seferber edilmişti. Erkek nüfusun askere alınması ekonomide iş gücü yetmezliğine sebep oldu. Boşalan hazinenin doldurulması için ek vergiler konuldu.²⁶⁰ Sosyal ve ekonomik yapının bozulması Şeyh'in planladığı isyan için asker toplamasında oldukça etkili olmasına neden oldu.

Savaş, Osmanlı'nın birçok yerinde olduğu gibi Kürtlerin yaşadığı bölgelerde de uzun yıllar sürecek kıtlığa yıkım ve ölümlere sebep oldu. Bölgede bu tür problemlere bağlı olarak birçok olumsuzluklar yaşanmaya başlandı Dersim, Hakkari, Mardin, Behdinan

²⁵⁸ Karademir, s. 93.

²⁵⁹ Chaliand, s. 23.

²⁶⁰ Celil, s. 42.

ve diğ er bölgelerde bu gibi sıkıntılar görölünce olumsuzluklardan kurtulmak için Kürtler ruhani liderleri olan Şeyh Ubeydullah'a yöneldi.²⁶¹ Sosyal yapının bozulmasıyla kendisine yönelen Kürtleri etrafında toplayan Şeyh, kimliğini güçlendirmeyi başardı ve 1877-1878 Savaşı'nın Kürtlerin yaşadığı bölgelerde sebep olduğu bahsettiğimiz olumsuzlukları bahane ederek artık somut adımlar atmaya karar verdi.

Bu çerçevede Şeyh, savaşta zarar gören Kürtlerin zararlarının ödenmesini bahane ederek İstanbul'a bir elçi gönderdi. Diğ er taraftan da kendi gücünü denemek için sınırın iki tarafında asker toplamaya başladı. Aynı zamanda Mekke şerifi ve Mısır Hidivi ile bağlantı kurarak onların desteğini almaya çalıştı. Erzurum ve Van'daki Rus konsoloslğ una, Çarlık hükümdarlarının Kürdistan sorunu hakkındaki düşüncelerini değerlendirmek için elçi gönderdi. Fakat Rusya Osmanlı Devleti ile çok yakın bir süre önce bir savaşı nihayete erdirmişti ve isyan eden Türkmenlerin isyanlarını bastırıldığı için Osmanlı ile ilişkilerini bozmak niyetinde değildi.²⁶²

Şeyh Ubeydullah, Kürdistan'ın davasına uluslararası destek bulmak istediğini ve Kürdistan'daki Hristiyanların haklarını güvence altına almak düşüncesini vurgulayarak, Anadolu'daki İngiliz Genel Konsoloslğ u aracılığıyla İngilizlerle temasa geçti.²⁶³ Öte yandan 1879'da İngiliz Viskonsülü Van'da Şeyh'i ziyaret etti. Bu ziyaretten sonra Şeyh'in kuvvetleri İngilizlerden silah ve mühimmat yardımı aldı. Yardımlar, Osmanlı makamlarının bilgisi olmadan sözde yardım sandıklarının içinde geldi. Aslında, Osmanlı neler olup bittiğini iyi biliyor ve Şeyh'in isyanının İran'a karşı yönelmesini amaçlıyordu.²⁶⁴

1880 yılı Temmuz ayına gelindiğinde ise Şeyh Ubeydullah, Kürtlerin içinde bulunduğu sorunları görüşmek üzere Kürdistan'ın önde gelen şeyh ve halifelerini Şemdinan'daki dergahında bir araya getirdi. Rus subaylarından Avyarov, bağımsız Kürdistan'ın kurulmasını amaçlayan bu toplantıya Kürdistan'dan 5 şeyh, 21 halife, 42 prens ve 68 beyin katıldığı bilgisini 19. yüzyılda Rusya, İran ve Osmanlı Savaşları adlı kitabında

²⁶¹ Chaliand, s. 23.

²⁶² Chaliand, s. 23.

²⁶³ Jawad Mella, *Kurdistan and The Kurds A Divided Homeland and a Nation without State*, Western Kurditan Association Publications, London 2005, s. 77.

²⁶⁴ Chaliand, s. 23.

vermektedir.²⁶⁵ Bu toplantıya katılanlara yaptığı konuşmada Şeyh Ubeydullah Osmanlı Devleti'nin kanunsuz olarak isyan vasıtası ile kurulduğunu, şeriatın padişahın Muhammed neslinden olmasını emrettiğini; bu yüzden Osmanlı Devleti'nin İslam alemi üzerindeki riyasetinin uygun olmadığını, İranlıların da Osmanlı gibi gâvur olduğunu söyleyerek toplantıya katılanları bu iki devlete karşı kıskırtmıştır.²⁶⁶ Gelişmeleri yakından takip eden Osmanlı hükümeti, Şeyh'in bu çıkışına rağmen kuvvetlerinin ihtiyaç duyulması halinde İran'a karşı bir silah olarak kullanılmasının yararlı olabileceğini düşünmüştür. Bunun için II. Abdülhamid Kürt şeflerine hediyeler gönderdi ve Şeyh'i İstanbul'a davet etti.²⁶⁷ Şeyh, II. Abdülhamid'in kendisine gösterdiği ilgi ve misafirperverliği önemsemeyerek kısa süre içerisinde İstanbul'dan firar etti.²⁶⁸ Yine de Şeyh Ubeydullah'ın İstanbul'a gelmesi Osmanlı ve İran arasında diplomatik krize sebep oldu.²⁶⁹ Şeyh'in İstanbul'dan firar etmesi II. Abdülhamid'in uygulamak istediği politikanın olumsuz sonuçlanmasına neden olduğu gibi İran'la da ilişkiler gerilmiş oldu. Osmanlı Devleti Şeyh'in firarı ile bölgede bir isyan çıkarılacağını kesin olarak anlamış oldu. Bu isyanın çıkmasını engellemek için Emir Nizam tarafından bir ilanname yayınlanarak Urmiye, Hakkari, Van, Nahçıvan cihetlerinde askeri kuvvet toplanmaya çalışıldığı, Kürt aşiretlerin Şeyh Ubeydullah'ın başlattığı harekete tevessül etmemeleri ve devlete baş kaldırmamaları yönünde telkinlerde bulunuldu.²⁷⁰

II. Abdülhamid'in isteğinin aksi yönünde hareket eden Şeyh, Kürt aşiretlerine hitaben bir mektup yazarak kendisine destek vermelerini istedi. Şeyh Ubeydullah'ın Kürt aşiretlerine yönelik olarak yazmış olduğu bu mektup, İran ve Osmanlı Devleti'nin İran ile Kürdistan'ın yok edilmesi hususunda anlaşlıklarından bahsetmekte, Kürt aşiretlerini bu tehlikeye karşı birlik beraberlik içerisinde olmaya ve isyana çağırıyordu. Osmanlı ve İran Devletlerinin vaatlerle Kürtleri kandırıldığından, isyanın İran tarafından bastırılmasının mümkün olmadığından ancak bunun Osmanlı'nın yardımı ile mümkün olabileceğinden bahsetmekteydi. Bu yüzden de II. Abdülhamid'e ve yaverlerine kusur edilmemesi gerektiğini vurgulamaktaydı. Buradaki amacı ise sınır boylarında bulunan Osmanlı askerinin geri çekilmesini sağlayarak Osmanlı'nın isyana müdahalesinin önlenmek istenmesidir. Fakat Şeyh, bunun muhtemelen karşılık bulmayacağını

²⁶⁵ Ahmet Kahraman, *Kürt İsyanları Tedip ve Tenkil*, Evrensel Yayınları, İstanbul 2003, s. 132-133.

²⁶⁶ Bayrak, *Kürtler...*, s. 125.

²⁶⁷ Chaliand, s. 24.

²⁶⁸ BOA, Y.PRK.ASK., Dosya No:15, Gömlek No:18, s. 1.

²⁶⁹ Chaliand, s. 24.

²⁷⁰ BOA, Y.PRK.ASK., Dosya No:15, Gömlek No:18, s. 2.

bildiğinden Kürt aşiretlerine birlik beraberlik içerisinde olmaları yönünde sık sık telkinlerde bulunmuştur.

Mektuptan Şeyh Ubeydullah isyanının amacı da anlaşılmaktadır. Konumuz için önemli gördüğümüz mektup şu şekildedir:

“Eğer bu taraflardan haber sual ederseniz Osmanlı Devleti ile İran Devleti Kürdistan’ın ortadan kaldırılması konusunda kesin olarak anlaşmışlar ve tam bir ittifak kurmuşlardır. Osmanlı Devleti ile İran Devleti’nin vermiş oldukları teminatlar ve kullanmış oldukları yumuşak, barışçıl dil ve söylemler kesinlikle yalan ve hileden ibarettir. Her iki devletin de amacı Kürdistan’ın yok edilmesidir. Sine valisi Şeyh Sadi’ye, Tahran’dan gönderilen telgrafta bunların amaçları apaçık bir şekilde görülüyor. Bunlar amaçlarını gerçekleştirmek için fırsat bekliyorlar. Sine’den tarafıma gönderilen telgrafta da amaçları açıkça anlaşılıyor.

Muhakkak bilinmelidir ki Acem’in Osmanlı Devleti’nin yardım ve desteğinden başka bir kurtuluş çaresi bulunmamaktadır. Osmanlı Devleti’nin sınır boylarına yapmış olduğu askeri yığınakların tek amacı İran’ın kurtuluşu ve arzularının, isteklerinin yerine getirilmesidir.

İş öyle bir noktaya gelmiştir ki her iki tarafta da çalışma ve gayrete ihtiyaç vardır. Öncelikle ve katiyen bilinmelidir ki Sultan Abdülhamid ve yaverlerine kusur etmeyiniz. Eğer onların verdiği emir ile Osmanlı Devleti askerlerini sınır boylarından çeker ise güzel ve doğru bir iş yapmış olurlar. Ya da kendileri Kürdistan için olumlu bir yapıyı ortaya koyarlar ise pekala. Eğer Allah esirgesin her taraftan ümit kesilir ve ümitsizliğe düşerseniz o halde Kürdistan’ın ittifakından başka çare bulunmamaktadır. Bu konuda her ne suretle olursa olsun Kürdistan’ın birleşmesine gayret edilmelidir. Herkes elinden geldiği kadar bu amacı gerçekleştirmek için bu konuda üstün bir çalışma gayreti sarf etmelidir.

Eğer Melle Fehim Hazretleri orada ise İran’ın Osmanlı Devleti ile anlaşip birleşmesini maslahata münasip görürseniz kendisine bunu açıklayınız. Zira korkum odur ki hükümet memurlarının naif ve yumuşak sözlerine ve sahte davranışlarına emniyet ederek kandırılmış olmanızdır. Artık hükümet görevlilerine güvenin tamamen ortadan kalkmış

olduğunu Melle Fehim Hazretleri yakinen bilmelidir. Eğer bunlar fırsat bulurlarsa hem Şeyh Ubeydullah'ı hem de bütün Kürdistan reisleri hakkındaki gizli ve hain planlarını gerçekleştirmek isterler. Bundan dolayı kendimizi muhafaza etmek, düşmanların şerlerini def etmekten başka çare kalmamıştır. Bu sebeple eğer Melle Fehim Hazretleri orada ise hızlı bir şekilde geri dönüp o taraf halkını birleştirmeye çalışmak için çok gayret sarf etmelidir. O tarafın bütün ahali ve aşiretlerini bu tarafa çekerek getirebilsin.

Her gün yanımda toplanan asker miktarı artmaktadır. Hatta birkaç gün içinde Bradost'tan iki yüz kadar nefer gelip bize katılmışlardır. Hayli kalabalık gruplar peyderpey gelmek üzeredirler. Kesinlikle kendimize güvenelim ve gaflete düşmeyelim.

Bağdat Vilayeti Meclis Başkatibi Derviş Efendi geçtiğimiz günlerde Revanduz'a gelmişlerdir. Kendisi aşiretleri teftiş ederek halkı benim yanımda olan askerlere karışmamaları yönünde aldatmaya çalışıyor. Derviş Efendi İran askerlerinin bahsi geçen bölgeye ulaşmasını epey zamandan beri beklemektedir. Ayrıca Derviş Efendi İran askerlerinin Bradost ve Soma'yı zapt ve istila etmelerini de istemektedir.

Osmanlı askerleri Kürdistan'a doğru hareket etmiş ve üzerimize elini atmış bulunmaktadır. Biz ise hanemizde gafil bir şekilde oturmaktayız.

Kesinlikle ve kesinlikle size tavsiye ettiğim adamlardan başka hiç kimseye güvenmeyin ve kimse ile görüşmeyin.

Velhasıl maslahatın önemine binaen rehavete kapılmayın, tembellik etmeyin. İş daha fazla zorlaşmadan önce bir çıkış yolu mutlaka bulunmalıdır.”²⁷¹

Osmanlı Devleti içerisinde 19. yüzyılda ortaya çıkan Kürt isyanları arasında en çok tartışılan isyanlardan biri de Şeyh Ubeydullah İsyanı'dır. Kimilerine göre bu hadise bir isyanken kimilerine göre Osmanlı Sultanı ile anlaşmalı bir harekettir.²⁷² Bazıları bu isyanla birlikte Kürt milliyetçiliğinin açığa çıktığını savunurken²⁷³ bazıları ise Şeyh

²⁷¹ BOA, Y.PRK.AZJ, Dosya No:6, Gömlek No:118.

²⁷² Tan, *Kürt...*, s. 94.

²⁷³ Sa'ad Jawad, *Iraq And Kurdish Question 1958-1970*, Ithaca Yayınları, Londra 1981, s. 4.

Ubeydullah'ın ulusal bir bilinç oluşturma fikrine sahip olmadığını savunmuşlardır.²⁷⁴ Oysa ki Kürtler geleneksel olarak çok dindar insanlardı ve dini liderlere saygı gösterirler ve önem verirlerdi.²⁷⁵ Bu önem Şeyh'in yazdığı mektupta da görülmekte ve isyanın kimliği hakkında bilgi vermektedir.

Şeyh Ubeydullah'ın Kürt aşiretlere yönelik olarak yazdığı mektuptan anlaşılmaktadır ki, Şeyh Kürt aşiretleri etrafında toplayarak İran'a karşı isyana teşvik etmektedir. Fakat burada önemli bir endişesini de dile getirmektedir. O da II. Abdülhamid'in isyan sırasında İran'a destek verme ihtimalidir. Eğer bu destek engellenebilirse isyanın başarılı olabileceğini düşünmektedir. Bu yüzden II. Abdülhamid ile ilişkilerin en iyi şekilde ilerletilmesini istemekte ve bu yönde Kürtlere de uyarılarda bulunmakta hatta Osmanlıyı kendi yanında görmek istemektedir. Fakat Şeyh, mektubunun önemli bir kısmında Kürtlere bulunduğu telkinlerin aksine olumsuz ifadeler kullanmıştır. Osmanlı'nın İran gibi gâvur olduğunu söyleyerek Osmanlı'nın İslami kimliğinden dolayı Kürtlerle arasında oluşan dini bağı koparmaya çalışmıştır. Bu da göstermektedir ki Şeyh, dini faktörleri kullanarak Kürtleri kendi etrafında toplamaya çalışmaktadır ve tek başına Kürt aşiretleri ile bu isyanın başarılı olamayacağını bilmektedir.

Şeyh, Kürt aşiretlerini etrafında toplamaya çalışırken etnik milliyetçilikten ziyade elinde bulundurduğu ve zaman içerisinde güçlendirdiği dini kimliğini kullanmaktadır. Osmanlı'nın dini yapısına olumsuz eleştirilerde bulunarak Kürtlerin Osmanlıya meylini engelleyerek kendi dini kimliğini ön plana çıkarmakta ve bunu önemli bir güç unsuru olarak kullanmaktadır. Bu nedenle hem önceki metinlerde verdiğimiz bilgilerden hem de yukarıda yer verdiğimiz mektuptan anlaşılmaktadır ki Şeyh Ubeydullah İsyanı'nın, milli söylemlerden uzak olması, yalnızca Kürt aşiretlerinin değil Osmanlı Devleti'nin, İngiltere'in ve Rusya'nın da desteğini almaya çalışması sebebiyle, milliyetçi bir isyan olduğunu söylemek güçtür.

Yazdığı mektupla Kürt aşiretlerini etrafında toplamaya çalışan Şeyh, Kürdistan'ın önde gelen şeyh ve halifeleri ile Şemdinan'daki dergahında bir araya gelerek etrafında toplamaya çalıştığı kuvvetler için önemli bir adım daha atmış oldu.²⁷⁶ Şeyh bizzat

²⁷⁴ Tan, *Kürt...*, s. 94.

²⁷⁵ Laizer, s. 83.

²⁷⁶ Kahraman, s. 132-133.

kendisi etrafında asker toplamaya gayret gösterirken diğer taraftan oğulları Abdulkadir ve Sadık da babalarına destek olabilmek için asker topluyorlardı.²⁷⁷ 1877-1878 Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin Kürt milislere verdiği 20000 silahı geri teslim etmeyen Şeyh, isyan sırasında kullanacağı silahların büyük bir kısmını da tedarik etmiş oluyordu.²⁷⁸ Şartların oluşması ile birlikte isyanın başlaması önünde artık ciddi bir engel kalmamış, ilk isyan denemesi Osmanlı Devleti içerisinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.²⁷⁹

2.2.2. İsyanın Osmanlı Devleti'ndeki Seyri

Şeyh Ubeydullah, isyana başlamadan önce Amediye cihetinde bulunan çiftliğin vergisinin temin edileceğini Osmanlıya bildirerek bölgeye asker sevk olunmamasını burada bulunan ordu komutanından rica etmişti. Şeyh'in buradaki amacı Osmanlı askerinin Şeyh'in kontrol altında tutmaya çalıştığı noktalara girmesini engelleyerek isyana destek verebilecek olan Kürt aşiretlerden elde edeceği kuvvet sayısını arttırmaktı. Yine bu maksada yönelik olarak oğlu Seyyid Abdulkadir'i üç-dört bin kişi ile Amediye cihetine göndermek istemekteydi.²⁸⁰ Şeyh, aynı zamanda kuvvetlerini arttırmak için bölgede bulunan aşiretlerle görüşmeler yapmaktaydı. Birçok Kürt liderine artık Osmanlı Devleti'ni tanımadığını, sekiz gün içinde Amediye'ye doğru hareket edeceğini, onları kendi yanında görmek istediğini bildiren bir çağrı yapmıştı.²⁸¹ Fakat bu çağrıya Kürt aşiretleri beklenen oranda destek vermemişti. Şeyh'in aşiretlerden istediği kadar kuvvet toplayamaması ve oğlu Abdulkadir'in de Amediye tarafında vuku bulan mücadeleye sevk edilememesi bazı aşiret reisleri arasında ihtilaflar meydana gelmesine sebebiyet vermişti.²⁸² Şeyh'in Kürt aşiretlerden beklediği miktarda asker toplayamaması ve oğlu Abdulkadir'in Amediye'ye sevk edilememesi hem yeteri miktarda destek toplanamamasına hem de isyanın bir sonraki merhalesine geçememesine sebep olmuştur.

²⁷⁷ BOA, İ.DH.İ., Dosya No: 794, Gömlek No:64458.

²⁷⁸ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 156.

²⁷⁹ Jwaideh, Kürt..., s. 42.

²⁸⁰ BOA, Y.A.HUS., Dosya No:167, Belge No:42.

²⁸¹ Jwaideh, Kürt..., s. 168.

²⁸² BOA, Y.A.HUS., Dosya No:167, Belge No:42.

Hakkari ve Amediye taraflarında meydana gelen isyan hareketi II. Abdülhamid tarafından yakından takip edilmiş, isyanın sebebi ve büyüklüğü ne olursa olsun ortadan kaldırılması için gerekli adımlar atılmıştır. Bu minvalde Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri azalarından İsmail Paşa'nın genel kumandan tayin edilmesiyle gerekli olan askeri kuvvet Dördüncü Ordu'dan temin edilerek, doğruca Van ve Hakkari taraflarına gönderilmiş,²⁸³ Sami Paşa ile maiyetindeki memurlarının da o bölgeye tayini ile isyana karşı alınabilecek tedbirler icra edilmeye başlanmıştır.²⁸⁴

Şeyh Ubeydullah, Osmanlı askerini karşısında ve civar mevkiilerde görüp, Musul'a asker sevk edildiğini duyunca Osmanlı Devleti tarafından affedilmenin yollarını aramaya başlamıştır. Affedilebilmek için oğlunu geri çağırması ve kendisi de eski ikametine dönmüştür. Böylece bölgede bozulan asayiş yeniden sağlanmıştır.²⁸⁵

İsyân, Şeyh Ubeydullah'ın tahrik ve ifadeleri neticesinde ortaya çıkmış olmasına rağmen pişmanlık ve özrünü bildiren Şeyh, II. Abdülhamid'den af dilemiştir.²⁸⁶ Nihayetinde 1879 tarihinde bir köyü yağmalayan Herki Kürtlerinin Gever Kaymakamı tarafından cezalandırılması ile patlak veren Şeyh Ubeydullah İsyânı'nın ilk safhası sayılabilecek olan Osmanlı Devleti içerisinde meydana gelen ayağı kısa sürede bastırılmıştır.²⁸⁷ Şeyh Ubeydullah'ın başlatmış olduğu isyanın II. Abdülhamid tarafından gerekli tedbirler alınarak kısa süre içerisinde bastırılması, Şeyh'in ileride bahsedeceğimiz isyanın İran ayağında kendisine yabancı devletlerden müttefik aramasına sevk edecektir. II. Abdülhamid ise Kürtler arasında Nakşibendi Tarikatı'nın dini lideri kimliğinde bulunan Şeyh Ubeydullah'ın yeniden böyle bir isyan başlatmaması için gerekli hangi tedbirlerin alınabileceğinin düşünülmesi için talimatlar verecektir.

Çünkü Şeyh Ubeydullah Musul taraflarını birkaç ay işgale muvaffak olur ise İran tarafından erzak, mühimmat ve askeri yardım alacağına dair teminat verilmesi, Rusya tebaasından cüzi bir miktar kuvvet geçişi, Rusya sefaretî marifetiyle Bab-ı Âli'den

²⁸³ BOA, İ. MMS., Dosya No: 64, Belge No: 3011.

²⁸⁴ BOA, İ. MMS., Dosya No: 64, Belge No: 3011.

²⁸⁵ BOA, Y.A.HUS., Dosya No:167, Belge No:42.

²⁸⁶ BOA, İ. MMS., Dosya No: 64, Belge No: 3011.

²⁸⁷ Jwaideh Kürt..., s. 42.

istiklalinin tastiki için vaad alınması ve Nasturilerin de ittifaka meyilli görülmesi yeni bir tehlikenin oluşmasına sebebiyet verebileceği düşüncesini uyandırmıştır.²⁸⁸

Şeyhin aklındaki fikirlerin hala yerini koruduğu, mensup olduğu Nakşibendi Tarikatı'ndan bazı önemli kimseleri Erzurum yöresine kadar göndererek kuvvet kazanmaya çalıştığı ve buralara hafiyeler yerleştirdiği ayrıca bilinmektedir. Dahası Şeyh, Kürt aşiretlerinin bulunduğu yerlere mektuplar göndermektedir. Mektuplarında İranlıların Müslümanlara kötülüklerde bulunduğunu, bu yüzden İran'a karşı gerçekleştirilecek olan cihada tüm Müslümanların katılımı gerektiğini, ayaklanmanın Osmanlı Devleti ile Avrupalı Devletler tarafından da desteklendiği fikrini yayarak taraftar toplamaya çalışmıştır.²⁸⁹

Bu nedenle isyanın Osmanlıdaki ayağı kısa sürede bertaraf edildikten sonra ilk olarak Şeyh'in kafasındaki fikirlerin kontrolünün sağlanması için kendisinin Dersaadet'e getirilip taltif ettirilmesi düşünülmüştür. Diğer taraftan yeteri miktarda kuvvetin olayların cereyan ettiği yöredeki hakim noktalar ve mühim geçitlere yerleştirilip, Hakkari ve çevresi ablukaya alınarak Şeyh Ubeydullah'ın derdest edilmesi fikri öne sürülmüştür. Eğer derdest edilemez ise Şeyh Ubeydullah muhtemelen İran'a kaçacak, aşiretlerden aldığı destek ve toplamış olduğu kuvvetle hudut boylarına saldırmayı planlayacaktır. Bu yüzden ilk bahsi geçen fikrin gerçekleştirilmesi II. Abdülhamid tarafından daha uygun görülmüştür.²⁹⁰ Çünkü Şeyh Ubeydullah bilhassa Nakşibendi Tarikatı'ndaki liderlik kimliği nedeniyle Kürt aşiretleri arasında oldukça güçlü bir yere sahipti. Çıkarılmış olduğu isyan hareketinden de anlaşıldığı gibi kendisinin bölgede kalması her zaman yeni bir isyanın fitilini ateşleyebilirdi. Bu yüzden kendisine baskı uygulamaktan ziyade kendisinin af ve taltif edilerek Dersaadet'e getirilmesi bulunduğu bölgedeki tesirini tamamen ortadan kaldıracığı için yeni bir isyanın önü alınmış olacaktır düşüncesi hakim ve kabul olmuştur.²⁹¹

²⁸⁸ BOA, İ.DH., Dosya No:794, Belge No:64458.

²⁸⁹ BOA, Y.A.HUS, Dosya No:167, Belge No:42.

²⁹⁰ BOA, İ.DH., Dosya No:794, Gömek No:64458.

²⁹¹ BOA, İ.MMS, Dosya No:64, Gömlek No:3034.

2.2.3. Şeyh Ubeydullah Hakkında Dördüncü Kolorduya Sunulan Rapor

Şeyh Ubeydullah Dersaadet'te bulunduğu süre zarfında çocukları ile sürekli olarak haberleşerek, çıkarmak istediği isyanı ve isyana destek vereceğini düşündüğü aşiretleri canlı tutmaya çalışmıştır. Çocukları bu esnada Şeyh Ubeydullah'a kendisinin emrinden çıkmayacaklarını ve muvaffak olacaklarını söylemişlerdir. Aldığı haberlerle umutlanan Şeyh Ubeydullah, Kürdistan'da bir ihtilal zuhura getirmek için Dersaadet'ten firar etmiştir. Şeyh Ubeydullah, Dersaadet'ten firarından sonra Kafkasya'ya doğru hareket etmiştir. Tiflis-Revan yolu ile memleketine gitmesi muhtemel olan Şeyh'in Kafkasya'da yakalanması için gerekli tedbirlerin alınmasını Osmanlı Devleti Rus Hükümeti'nden talep etmiş ise de Rusya, Şeyh'in Kafkasya'dan Hakkari'ye gittiğini bildirmiştir.²⁹²

Şeyh Ubeydullah firarından sonra Kürdistan'daki Kürt aşiretlerini kendisine dahil olmaları için harekete geçirmiştir. Şeyh Ubeydullah, Bargiri Boğazı'na geldiğinde kendisinin şimdiye kadar Dersaadet'te II. Abdülhamid ile beraber kaldığını o çevredeki aşiretlere bildirerek, bundan sonra amaçlarını gerçekleştirmek için birlikte hareket etmeleri gerektiğini söylemiştir. Kürt aşiretlerini kendisinin yanında çıkaracakları isyana davet etmiştir. Kısa süre içerisinde etrafında oldukça yüksek sayıda insan toplayan Şeyh Ubeydullah'ın Mahmûdî kazası ve çevresinden topladığı insanların sayısı bin beş yüz civarına ulaşmıştı. Başkale'nin güneyine geldiğinde ise Şeyh Ubeydullah'ın yanındakilerin sayısı beş bine ulaşmış bulunmaktaydı. Şeyh Ubeydullah bu kişiler arasından güvendiklerine Dersaadet'ten firar ederek buraya geldiğini, amaçlarının nehirleri zapt ederek İran'a ulaşmak olduğunu, İran'daki Kürt aşiretlere de haber gönderdiğini, yakında birleşerek harekete geçeceklerini söylemekteydi. Fakat emniyet etmediği kişilere izinli olarak bölgeye geldiğini söylemekte, fazla ayrıntıya girmemekte, amacının ne olduğundan bahsetmemekteydi.²⁹³

Şeyh Ubeydullah etrafında topladığı kişiler ve aşiretlere haber gönderip hazırlıklarını tamamladıktan sonra düşüncesini gerçekleştirmek için harekete geçeceğini bildirmiş, Başkale'nin doğu ve kuzey taraflarından gelen aşiretlerden hanelerine gitmelerini istemiştir. O sırada oğulları Abdulkadir ve Mehmet Sıddık da babaları gibi yanındakilerin bir kısmından ayrılarak geriye, Nehri'ye gitmiş, oradaki Kürt aşiretlerle

²⁹² BOA, HR.SYS, Dosya No:82, Gömlek No:42.

²⁹³ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:18, Gömlek No:39, s. 1.

görüşmüşlerdir. Kürt aşiretleri İran askeri gücünün üzerlerinde baskı oluşturduğunu bildirerek bu isyandan uzak kalmak istemişlerdir.²⁹⁴

Bu gelişmeler üzerine Osmanlı askeri II. Abdülhamid'in emriyle süratle Hakkari havalisine intikal etmiş, askeri kuvvetin artmaya başlaması ile de Şeyh Ubeydullah'ın topladığı ahalinin önemli bir kısmı çekilmeye başlamıştır. Bir kısmı ise isyanı devam ettirme eğiliminde bulunmuştur. Şeyh Ubeydullah bu durum karşısında bir taraftan olayları idare etmek, bir taraftan da kuvvetini arttırmak için gayret göstermiştir.²⁹⁵

Osmanlı askerinin miktarı bölgede önemli ölçüde artıp dokuz tabura ulaştınca Şeyh Ubeydullah'ın İran'da bulunan oğlu Abdulkadir, Serdeşt'te dayanamayacağını bildirmiş ve cemaatiyle beraber Oramar'a hareket etmiştir. Ardından yiyecek ihtiyacını karşılamak için buraya zahire sevk ettirmeye başlamıştır.²⁹⁶

Abdulkadir, Oramar'da faaliyetlerine devam etmiş, buradaki ahaliyi tehit ederek kendi amaçlarına hizmet etmelerini istemiştir. Abdulkadir'in baskısından kaçanların bir kısmı Gever'e gelmiş, Abdulkadir ise kaçanların geride bıraktıklarını yağma ettirmiştir.²⁹⁷

Gever'e dokuz tabur ile ileriye hareket etme tertibatını elinde bulunduran ve altıncı ordudan Amediye'ye gelen altı taburun, o cihet ahalisini tutmak için Nehri'ye on saat mesafe kalıncaya kadar yaklaşmaları istenmiştir. İki mühim noktada üçer taburun ikamesi ve her bir taburun bir diğerine olan mesafesinin on saat olması emri verilerek bu şekilde taburlar sevk ve hazır ettirilmiştir. Gelen emir üzerine Gever'deki taburlar Oramar ve Nehri cihetlerine yakın olan Gever kazasının ova ve köylerine taksim edilerek buralara gönderilmiştir.²⁹⁸

Osmanlı askerinin baskısına dayanamayan Şeyh Ubeydullah, müzakere etmek zorunda kalmış, yapılan müzakere sonucunda Şeyh, Teşrinievvelin on beşinci gününe denk gelen Kurban Bayramı'nın dördüncü günü Musul'a gideceğine dair yemin etmiş, bu seyahat esnasında da asker sevkiyatına gerek olmadığını ifade etmiştir. Şeyh, bu

²⁹⁴ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:18, Gömlek No:39, s. 1.

²⁹⁵ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:18, Gömlek No:39, s. 1.

²⁹⁶ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:18, Gömlek No:39, s. 1.

²⁹⁷ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:18, Gömlek No:39, s. 1.

²⁹⁸ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:18, Gömlek No:39, s. 1.

görüşmeler neticesinde harcırahı olarak belirlenen meblağı alarak R. 9 Teşrinievvel 1298 (M. 21 Ekim 1882) tarihinde Gever'den tekrar Nehri'ye gitmiştir.²⁹⁹

Şeyh Ubeydullah burada ilk önce eşya yükünün toparlanmasını bahane ederek vakit kazanmaya çalışmıştır. Daha sonra eşyalarının taşınması için gerekli olan hayvan ve hayvanların idaresi için yüz elli asker talep etmiştir. Zaman kazanmaya yönelik bu bahanesinin önüne geçilmesi için bahsi geçen bölgedeki taburlardan Şeyh Ubeydullah'ın talepleri karşılanmış ve bir yüzbaşı, bir mülazımın refakatiyle otuz iki neferden oluşan müfreze ile talep ettiği şeyler kendisine teslim edilmiştir. Fakat Şeyh Ubeydullah, hayvanları yetersiz görerek salıvermiş, birkaç gün de hastalığını bahane ederek zaman kazanmaya devam etmiştir. Daha sonra Nehri'ye üç saat mesafede olan Olyan karyesine üç gün boyunca eşyasını taşıtmış, yalnız familyasıyla kalmış ve hareket etmemek için tekrar hastalığını bahane etmiştir.³⁰⁰

Bu esnada Abdulkadir'in Oramar'dan gelip pederini, ailesini ve bütün mallarını zorla alıp Oramar'a götürme planı kurdukları her tarafta duyulmuş ve konuşulmaya başlanmıştır. Bu gelişme üzerine Şeyh Ubeydullah'ın Nehri'den hareket edeceği tarihten bir gün evvel Otuz İkinci Alayın Miralayı Hacı Mehmet Bey kumandasıyla Nehri ve çevresinde çeşitli tedbirler alınmış, askerler belirli noktalara yerleştirilmiştir. Şayet Abdulkadir Oramar'dan ayrılır ise asker sevki ile Abdulkadir'in merkezi haline gelen Oramar ele geçirilmek istenmiştir.³⁰¹

Alınan tedbir üzerine Abdulkadir Oramar'dan çıkıp gitmeye cesaret edemeyerek cemaati ile burada kalmak zorunda kalmıştır. Aynı zamanda Şeyh Ubeydullah'a da haber göndererek planlarının duyulduğunu, askerlerin tedbirler aldığını bu yüzden kendisini Oramar'a götüremeyeceğini bildirmiştir. Şeyh Ubeydullah, yine hastalığını bahane ederek bulunduğu yerden hareket etmek istememiştir. Oramar planının gerçekleştirilememesi üzerine bu seferde Kürt aşiretlerinin içerisine kendisini atıp canını kurtarmak planı yapmaya başlamıştır.³⁰²

²⁹⁹ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:18, Gömlek No:39, s. 2.

³⁰⁰ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:18, Gömlek No:39, s. 2.

³⁰¹ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:18, Gömlek No:39, s. 2.

³⁰² BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:18, Gömlek No:39, s. 2.

Şeyh Ubeydullah'ın vermiş olduğu teminatların inandırıcı, kendisinin düşüncelerinin de olumlu olmadığına anlaşılması üzerine askeri kuvvetler hazırlanarak dördüncü ve altıncı ordudan sevk olunan taburlar Kamil Bey tarafından verilecek emir ile harekete geçeceklerdi. Ancak askeri sevkiyat Şeyh Ubeydullah üzerinde baskı oluşturunca, Şeyh artık bahane üretemeyeceğini anlayarak R. 2 Teşrinisani 1298 (M. 14 Kasım 1882) tarihinde Olyan'dan ayrılarak Şıbtan karyesinde ikamet etmeye başladı. Fakat kafasındaki fikirlerden de vazgeçmeyerek bir taraftanda aşiretleri etrafında toplamaya, onların kendi düşüncesi doğrultusunda hareket etmelerini sağlamaya çalıştı.³⁰³

Bu esnada Abdulkadir'e Musa Paşa tarafından yazılan telgraflar gönderilerek kendisiyle Oramar Boğazi'nda Kamil Paşa'nın görüşmesi sağlanmıştır. Bu görüşmelerde Abdulkadir'den ya dört gün içerisinde pederinin yanına gelmesi ya da kendisinin Gever'e gelerek teslim olması istenmiştir. Bunlardan herhangi birini yapmadığı takdirde niyetinin kötü olduğunun düşünüleceği ve kendisine yönelik askeri müdahalede bulunulacağı bildirilmiştir.³⁰⁴

Abdulkadir, kısa bir süre içerisinde adamlarıyla haber göndererek Oramar'dan çıkıp pederinin yanına varacağından, kendisine veda edip izin isteyerek Gever yolundan gelerek teslim olacağından bahsetmiştir. Abdulkadir'in Nehri'den hareketinden sonra bir tabur askerin Nehri'ye gönderilmesi düşünülmüş Otuzuncu Alay'ın Birinci Taburu ile birlikte Miralay Hacı Mahmut Bey Nehri'ye gönderilmiştir. Ayrıca ihtiyaç halinde Sekizinci Nişancı Taburu'nun da Nehri'ye gönderilmesi için Hacı Mahmut Bey'e emir verilmiştir.³⁰⁵

Şeyh'in Şıptan karyesinden hareket etmediğini Hacı Mahmut Bey'in³⁰⁶ haber alması üzerine bahsi geçen Nişancı Taburu'nu Nehri'ye gönderdiğini bildirdiği sırada kış aylarını Nehri'de geçirmek üzere Otuz İkinci Alay'ın Dördüncü Taburu'nun bütün ihtiyaçları karşılanarak bölgeye sevk olunmuştur. Kamil Bey'in Nehri'den istediği yüz altmış nefer, sekizinci taburdan Kolağası Mehmed Efendi kumandasıyla sevk edilmiştir. Dördüncü tabur akşama doğru Nehri'ye nazır olan tepeye ulaşmıştır. Bargiri Boğazi'ndan şiddetli silah sesleri gelmeye başlayınca dördüncü tabur derhal bulunduğu

³⁰³ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:18, Gömlek No:39, s. 2.

³⁰⁴ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:18, Gömlek No:39, s. 2.

³⁰⁵ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:18, Gömlek No:39, s. 2.

³⁰⁶ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:18, Gömlek No:39, s. 2.

tepeden hareket edip Nehri'ye varmıştır. Nişancı Taburu'nun bütün mevcudu ve Dördüncü Tabur'dan da iki yüz nefer asker boğaza doğru yönelmişlerdir.³⁰⁷

Şeyh Ubeydullah, Osmanlı askerinin bu boğazdan geçemeyeceğini düşünmüş fakat Osmanlı askeri burada bulunan iki yüzden fazla eşkıyaya müdahale edip onları dağıtmıştır. Dağılan eşkıya Şıptan cihetine doğru hareket etmeye başlamıştır.³⁰⁸

On günden beri Bedirhan Bey'in kasrında bulunan Hacı Mahmut ve Kamil Beyler Şeyh Ubeydullah'ın düşüncesini tamamiyle anlamış ve Şeyh'in ele geçirilmesi için güçlü bir kuvvete ihtiyaç duyulduğunun farkına varmışlardır. Altıncı Ordu'dan, Şıptan karyesine üç saat mesafede bulunan Kayzeş adındaki köye yaklaşmış bulunan üç ve Amediye'den gelen ve Kayzeş istikametinde bulunan üç taburdan bir tabur ki toplamda dört taburun sevkiyle Şıptan karyesinin ablukaya alınmasını Kamil Bey'in bildirmesi üzerine hemen harekete geçilmiştir. Miralay Hüseyin Hüsnü Bey'in de telgrafına istinaden o anda Oramar Boğazı'nda bulunan taburların sevkiyle Oramar'ın zapt edilmesi emri verilerek otuzuncu alayın birinci taburunda bulunan beş yüz asker hızlı bir şekilde hareket etmiştir. İkinci günü Olyan karyesine varılmış fakat burada bulunan Şeyh yanlılarının firar ettikleri anlaşılmıştır. Ordu ileriye hareket etmek üzere iken Altıncı Ordu Taburları diğer taraftan ve Miralay Hacı Mahmut Bey kumandasında bulunan Dördüncü Ordu'ya mensup olan taburlar da öbür taraftan Şıptan karyesini ablukaya almıştır. Burada bulunan Kürt aşiretlerine mensup eşkıyanın ateş açması üzerine Osmanlı askerleri karşılık vermeye başlamıştır. Beş saat müddetle ateş kesilmemiş, yapılan top atışlarından birkaçı Şeyh'in sakin olduğu haneye isabet edince Şeyh başka çaresinin olmadığını hissederek halifelerinden birini gönderip aman dilemiş, teslim olmak istediğini bildirmiştir.³⁰⁹

Abdulkadir de dört yüz kadar eşkıya ile birlikte pederine yardım etmek üzere gelmiş ise de iki saat mesafe uzaklıktan daha yakına gelememiş, Osmanlı askerinin arasından geçip pederine ulaşamayacağını anlayarak bulunduğu yerde kalmıştır.³¹⁰

Şeyh teslim olduktan sonra hanesinden otuz kıyye barut, on adet İran tüfeği çıkarılıp otuz ikinci alayın dördüncü taburuna teslim edilmiştir.³¹¹

³⁰⁷ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:18, Gömlek No:39, s. 3.

³⁰⁸ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:18, Gömlek No:39, s. 3.

³⁰⁹ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:18, Gömlek No:39, s. 3.

³¹⁰ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:18, Gömlek No:39, s. 3.

Şeyh, teslim alındıktan sonra Miralay Hüseyin Hüsnü Bey kumandasında olan Altıncı Ordu'dan dört tabur ile birlikte Şıptan'dan iki buçuk saat diğer tarafa naklettirilmiştir. İki gün sonra oğlu Abdulkadir de Şeyh Ubeydullah'a iltihak etmiştir. Daha sonra Şeyh Ubeydullah ve oğlu Abdulkadir Musul'a naklettirilmiştir.³¹²

Şeyh Musul'da kalmaya devam eder veyahut ileride yine fırsat bulup tekrar firar ederse bu bölge Osmanlı için korkulandan daha kötü sonuçlar doğurabilirdi. Çünkü Şemdinan ve Oramar'da bulunan Kürt aşiretleri ile çevrede meskun bulunan aşiretlerin bir kısmı şimdiye kadar Osmanlı askeri görmemiş vahşi ve bedevi şekilde yaşamış, Şeyh ve Şeyh'e mensup olanlardan başka kimsenin bölgeye hakim olamayacağına ve hükmedemeyeceğine sonuna kadar inanmış ve aldanmış kimselerdir. Bu kimseler Osmanlı askerinin beş vakit salavat ve ibadet etmelerine de çok şaşırılmışlardır. Bu teferruattan dolayı Şeyh ve çocukları velhasıl silsilelerinden bir tanesi bile geride bırakılmayarak Osmanlı Devleti'nin bu bölgeye uzak, tehlikesiz olan bir yerine gönderilmişlerdir. Çünkü bunların sülalesinin aldıkları tedbirler Osmanlı Hükümeti'ne tevafuk etmektedir. Bunların isimleri mahalli idareler tarafından bilinmekte olup, girişebilecekleri fesat faaliyetlere karşı devlet memurlarının dikkatleri onlar üzerinde bulunmakta, onların ıslahı için gayret sarfedilmektedir.³¹³

Verilen görevi yerine getirmek için Dördüncü ve Altıncı Ordu'ya mensup olan herkes görevlerini eksiksiz yerine getirmek için bütün zorluklara göğüs gererek çalışmışlardır.³¹⁴

Dördüncü Kolordu'ya sunulan bu raporda Şeyh Ubeydullah İsyanı'nın seyri anlatılmıştır. Şeyh Ubeydullah Kürtlerden kendisine asker toplayabilmek için birçok yol denemiş, oğulları Abdulkadir ve Mehmet Sıddık'la birlikte hareket ederek kendisinden başka kimsenin bölgeye hakim olamayacağına ve hükmedemeyeceğine çevresindekileri inandırmayı başarmıştır. Bunu yaparken de en çok dini kimliğini kullanmıştır. Hatta Şeyh'in çevresindeki kişiler Osmanlı askerinin beş vakit salavat ve ibadet etmelerine de çok şaşırılmışlardır.

³¹¹ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:18, Gömlek No:39, s. 3.

³¹² BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:18, Gömlek No:39, s. 3.

³¹³ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:18, Gömlek No:39, s. 3.

³¹⁴ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:18, Gömlek No:39, s. 3.

Osmanlı Devleti Şeyh'in çıkardığı isyanı yakından takip etmiş, gerekli askeri tedbirleri almaya çalışmış, diğer taraftan da Şeyh ile sürekli bağlantı kurarak diyalog halinde bulunmuştur. Bu diyaloglardan anlaşıldığına göre Osmanlı Devleti Şeyh'e müsamahalı davranmıştır. Fakat Şeyh, Osmanlının müsamahalı tavrını suistimal ederek kendisine edilen nasihatleri dinlememiş, yapılan teklifleri kabul etmemiş ve isyanını başlatmıştır. Neticede Osmanlı Devleti'nin silahlı müdahalesi Şeyh'in kuvveti kırılmış, kendisi ailesi ile birlikte bölgeden uzaklaştırılmıştır.

2.2.4. İsyanın İran'daki Seyri

Osmanlı Devleti içerisinde çıkarmaya çalıştığı isyandan istediği neticeyi alamayan Şeyh, kendisine önemli bir müttefik devlet de bulamamıştır. Bu yüzden Sünni Kürtlere yönelik olarak İran'daki Şii Valilerin Kürtlere baskı ve zulm yaptığını, tecavüzlerde bulunduğu bilgisini yayarak Sünni Kürtleri kendi etrafında toplayıp, Osmanlı Devleti'ndeki Kürtler ile İran'daki Kürtleri birleştirip müstakil bir eyalet oluşturmak fikriyle hareket etmiştir.³¹⁵ İsyanın İran safhası ise aşağıda bahsedildiği gibi gerçekleşmiştir.

İran sınırları içinde meydana gelen ayaklanma ve hareketlilik sınırlarımız içerisinde bulunan Kürt aşiretlerinin İran sınırına saldırımları neticesinde ortaya çıkmıştır. İsyana Şeyh Ubeydullah ve taraftarlarının sebebiyet verdiği bilgisine ise İran tarafından yapılan şikayetler neticesinde olayların incelenmesi sonucunda ulaşılmıştır. Kürt aşiretlerinin dağınık halde, Ermenilerin ise ağırlıklı olarak Van ve Hakkari bölgesinde bulunması Şeyh Ubeydullah gibi aşiretler arası nüfusa sahip, dini kimliği ile ön plana çıkan kişilerin bazen güçlerini kullanarak bölgeyi kendi hakimiyetleri altına almak için isyan çıkarmalarına sebebiyet verebilmiştir.³¹⁶

İran tarafından yapılan şikayetler sonucunda Şeyh'in çıkarmaya çalıştığı isyanın anlaşılması üzerine Osmanlı Devleti devreye girerek isyanın bastırılması için gayret sarfetmiştir. Bu esnada isyandan endişelenen Rusya, Nahçıvan'a ve sınıra asker sevk etmeye başlamıştır. Asker sevkiyatı ile ilgili gelişmeleri içeren bilgiler Tebriz

³¹⁵ BOA, Y.PRK.EŞA, Dosya No:2, Gömlek No: 73.

³¹⁶ BOA, Y.A. RES, Dosya No:9, Gömlek No:23.

Konsolosluğu'nca Dördüncü Ordu Müşiri Nafiz Paşa'ya bildirmiştir. Tebriz Konsolosluğu tarafından asker sevkiyatının sebebi Rusya'ya sorulduğunda bunun sınır güvenliği için yapıldığı cevabı verilmiştir.³¹⁷

Gelişmelerden endişelenen bir başka taraf olan İran Şah'ı, Tahran sefaretimize Kürt aşiretlerin İran'ı tacizine engel olunarak sınır güvenliğinin sağlanması yönünde şifahen ifade bulunmuş, aynı yönde başka bir talep de İran sefaretinden gelmiştir. Osmanlı Devleti, İran'dan gelen talepleri geri çevirmeyerek bu tür olaylara sebebiyet verenlere derhal gerekli işlemlerin yapılacağını, olayların önüne geçilmesi için tedbirlerin alınacağını Hariciye Nezareti vasıtasıyla İran sefaretine tebliğ etmiştir.³¹⁸

Osmanlı Devleti, isyancıların hudut bölgesinden uzaklaştırılmadıkça asayişin istikrarlı bir şekilde sağlanamayacağını aşikar olduğunu, eğer sınır güvenliğini sağlayamaz ise İran'ın bu konu için Rusya'dan yardım alacağını fark etmiştir. Zaten Rusya'nın Nahçıvan'a ve hududa asker sevk ettiğine dair destekleyici bilgiler de bulunmaktadır. Bu yüzden gerekli tedbirler alınıp olumsuzluklar engellenerek İran'ın Rusya'da temayul mecburiyetinin önüne geçilmesi gerekli görülmüştür. Bunun için Amare Mutasarrıflığı'na tayin edilen Kemal Bey'in, ikinci komiser unvanıyla İran hududuna yapılan saldırılara mani olması, orada asayiş ve güvenliğin sağlanması konusunda görevlendirilmesi uygun bulunmuştur.³¹⁹ Şeyh Ubeydullah'ın İran'a saldırmasından doğacak olan fırsatı değerlendiren Rusya'nın Azerbaycan'a sevk etmekte olduğu askerleri bizim aleyhimize kullanma ihtimali bulunmaktadır. Aynı şekilde İran Şahı, İran'a böyle bir saldırı durumunda İran askerinin de sınırı geçerek Osmanlı toprağına gireceğini Tahran sefirine bildirmiştir.³²⁰ Yaşanması muhtemel bu gelişmeler II. Abdülhamid için endişe vericiydi. Çünkü Rusya ile 1877-1878 savaşıdan henüz birkaç yıl geçmişti. Savaşın etkileri ve ortaya çıkardığı sonuç beklenenin çok ötesindeydi ve Rusya'nın bu isyanı bahane ederek bölgede askeri olarak güçlenmesi başka sorunlar ortaya çıkarabilirdi. Diğer taraftan İran da askeri birlikleri ile sınırı geçebileceği hususunda açıklamalarda bulunmaktaydı. II. Abdülhamid, birazdan bahsedileceği gibi Şeyh'le konunun görüşülüp halledilmesi fikrine sıcak bakarken, Şeyh ise isyan hazırlıklarına devam etmekteydi.

³¹⁷ BOA, Y.A. RES, Dosya No:9, Gömlek No:23.

³¹⁸ BOA, Y.A. RES, Dosya No:9, Gömlek No:23.

³¹⁹ BOA, Y.A. RES, Dosya No:9, Gömlek No:23.

³²⁰ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:14, Gömek No:54.

Osmanlı, İran ve Rusya arasında bu gibi gelişmeler yaşanırken Şeyh Ubeydullah, 1881 yılının ilkbaharında İran'a saldırmak için hazırlıklar yapmaya, silah tedarikinde bulunmaya başlamıştır. Etrafında toplanan Kürtlere, bazı Osmanlı askerleri kılık kıyafetlerini değiştirerek, askeri eğitimler vermiş ve talimler yaptırmıştır.³²¹ Böylece askeri anlamda güçlenmeye başlayan Şeyh Ubeydullah'a bir destek de Tebriz İngiliz Konsolosu tarafından verilmiştir. Konsolos Urmiye'ye vararak şehrin dışında bir Protesan hanesinde altı gün ikamet etmiş ve her gün şeyh ile mülakat yapmıştır. Bu görüşmelerde kan dökülmeksizin Urmiye'nin içindeki silah ve cephanelerle birlikte Şeyh'e teslim edilmesi konuşulmuştur.³²²

Şeyh Ubeydullah'ın İran'a taarruz için ne gibi hazırlıklar içerisinde bulunduğu dair Hakkari Mutasarrıflığından yukarıdaki bilgileri teyit edici bilgilerin gelmesi ve İran'ın, Tahran sefirimizden Osmanlı askerinin Şeyh Ubeydullah'a bağlı Kürtlere ve onların İran'a saldırmaya engel olunmasını istemesi üzerine Kürt aşiretlerin İran tarafına geçişlerinin engellenmesi, hudut güvenliğinin sağlanması ve korunması için gerekli miktarda asker bölgeye sevk edilmeye başlanmıştır. Asker sevkiyatı ile ilgili bilgiler de ayrıca İran ile paylaşılmıştır. Fakat buna rağmen Kürt aşiretlerine mensup silahlı kimselerin sınırda toplanmaya devam etmiştir.³²³

Şeyh'in alınan tedbirlere rağmen sınırda asker toplaması üzerine Osmanlı Devleti, isyana yönelik girişime engel olabilmek için Yaver Miralay Ahmet Ratıb Bey'i görevlendirmiştir. Ahmet Ratıb Bey, isyanın önüne geçilebilmesi için Şeyh Ubeydullah'la bir görüşme yapılması gerektiği fikrini savunmuştur. Çünkü ona göre Şeyh, II. Abdülhamid'e bağlıdır. Fakat bölgede bulunan valiler ve memurlardan memnun değildir. Bu yüzden Şeyh'in ikna edilebileceğini düşünmektedir. Ayrıca Ahmet Ratıb Bey, yapılacak görüşmenin Osmanlı Devleti'nin istediği gibi sonuçlanması için Şeyh'in isteklerine cevap verilmesini ve bir takım hediyeler sunulması gerektiği fikrini savunmaktadır.³²⁴ Osmanlı Devleti, bu gelişmelerin de etkisi ile Şeyh Ubeydullah'a Van, Hakkari, Musul vilayetleri valileri tarafından birkaç kez özel memurlar ve mektuplar gönderilerek kendisine her türlü teminatı vermiş,

³²¹ BOA, HR.SYS, Dosya No:82, Gömlek No:46.

³²² BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:4, Gömek No:79.

³²³ BOA, Y.A.RES, Dosya No:8, Gömlek No:7.

³²⁴ BOA, Y.PRK.MYD, Dosya No:2, Gömlek No: 18.

kendisinin ikameti için haneler ayarlanmış, on beş bin kuruş maaş ile Hicaz'a,³²⁵ Haremeyn'e evlat ve iyâliyle birlikte her türlü ihtiyacının karşılanarak nakli hususunda kendisine teklifte bulunulmuştur.³²⁶ Şeyh, II. Abdülhamid tarafından yapılan teklife cevap vermeyerek zaman kazanmaya çalışmış³²⁷ yapılan nasihatler, tebligatlar ve vaadlere rağmen bölgede bulunan Kürt aşiretlerini kendi etrafında toplayarak Osmanlı Devleti'nin amacının Avrupalı devletlerle ortak olduğunu ilan ederek isyandan asla vazgeçmeyeceğini dile getirmiştir.³²⁸ Oğlu Abdulkadir babasının amacına ulaşabilmesi için ahaliyi kendilerine tabi olmaya zorlamış, ahalden erzak ve diğer ihtiyaçlarını karşılayarak hareketlerini güçlendirmeye çalışmıştır.³²⁹ Şeyh'in yapılan tekliflere karşı göstermiş olduğu olumsuz tutum karşısında Şeyh'e gelen yardımların önüne geçilmesi ve Şemdinan ve çevresindeki geçitler tutularak askeri müdahalenin yapılabilmesi için gerekli tedbirler alınmaya başlanmıştır.³³⁰

Bu esnada Şeyh'in oğlu Abdulkadir, Oramar'a ansızın girerek kendisine tabi olan taraftarları ile birlikte hareket etmiş, kendisine tabi olmayıp karşı koyanlar ile çatışarak mukavemet edenlerin dağlara doğru firar etmesini sağlamıştır. Abdulkadir'in Oramar'da etkin olmaya çalışmasının sebebi kendisine taraftar toplamak istemesi ve babası Şeyh Ubeydullah'ın da buraya gelip kendisi ile birlikte hareket etme düşüncesi idi.³³¹

Abdulkadir'in Oramar'da güçlenmesini Osmanlı Devleti tehlikeli bulmuş, Oramar ve Gever'de askeri tedbirler alarak Şeyh Ubeydullah ve oğlu Abdulkadir'in faaliyetlerini engellemeye çalışmıştır.³³² Şeyh ve oğullarının birlikte yürütmeye gayret gösterdikleri isyanı engellemeye çalışan ve o sırada Urmiye'de bulunan Emir Nizam, bir ilanname yazarak İran sınırlarında bulunan aşiret reisleri ve ağalarına isyana destek vermemeleri yönünde ihtarlarda bulunmuş, Şeyh Ubeydullah'ın Dersaadet'ten kaçtığını, bölgede fesat çıkarmak niyetinde olduğunu, daha önceki hareketinde başarıya ulaşamadığını, Osmanlı Devleti'nin buna engel olduğunu, böyle bir harekete tekrar teşebbüs eder ise yine başarısız olacağını bildirerek kendisine tevessül edilmemesini istemiştir.³³³

³²⁵ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:14, Gömek No:54.

³²⁶ BOA, Y.PRK.BŞK, Dosya No:6, Gömlek No:49.

³²⁷ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:14, Gömek No:63.

³²⁸ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:7, Gömlek No:34.

³²⁹ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:14, Gömek No:54.

³³⁰ BOA, Y.PRK.BŞK, Dosya No:9, Gömlek No: 50.

³³¹ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:14, Gömek No:22.

³³² BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:14, Gömek No:57.

³³³ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:15, Gömek No:18.

Tüm uyarılara ve alınan tedbirlere rağmen isyandan vazgeçmeyen Şeyh, Van'da bulunan Dördüncü Ordu Müşiri Sami Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgraftan anlaşılan bilgilere göre, cemaati iki kısma ayrılarak Urmiye'ye iki koldan saldırmışlardır. İsyancılar İran'dan aldıkları üç eski topu saldırılarda kullanmak istemişlerse de ikisini cephanesi olmadığı için kullanamamış, günde ancak beş altı top atışı yapabilmişlerdir. Cephanelerinin azlığı ve vermiş oldukları kayıpların fazlalığından dolayı isyancılar kısa süre içerisinde geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Başlatılan isyana karşı Maku Hükümdarı Timur Han'ın birkaç top ve yedi-sekiz bin süvari ve piyade ile Urmiye'ye varması iki taraf arasında çatışmaların çıkmasına ve Urmiye'de yağmacılık yapılmasına sebebiyet vermiştir.³³⁴

Şeyh Ubeydullah'ın Urmiye'ye saldırısında Sünnilerin ve Şii mezhebinde bulunan İranlıların ırz ve namusa dokunulmadığı, yağma yapılmadığı sabittir. Yalnızca bir kasaba ve birkaç karye mukabelede bulunmuştur. Fakat taraflardan hayatlarını kaybedenler olunca kasaba kasaba yağma yapılmış ama yine halkın ırz ve namusuna dokunulmamıştır.³³⁵

İran'ın mukavemeti karşısında Şeyh Ubeydullah ve isyancılar geri çekilmek zorunda kalmıştır. Şeyh ve isyancıların geri çekilmesi ile birlikte isyana destek veren İran sınırındaki Kürtler, İran'dan zulm ve baskı görecekları yönünde büyük bir endişeye kapılmışlardır. Zira beklenen olmuş, Şeyh Ubeydullah bölgeden çekilir çekilmez orada bulunan kumandan Timur Han ve yanındakiler Sünni ve Şii ne kadar ahali varsa hepsinin can ve malına kastetmişlerdir. Yapılan zulm ve baskının devam etmesi durumunda Osmanlı Devleti'ne büyük bir göç hareketinin olacağı beklentisi oluşmuş³³⁶ ve beklenti kısa süre içerisinde gerçeğe dönüşerek yaklaşık olarak iki bin beş yüz hane Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Hatta bölge halkına yapılan zulm ve baskı o kadar ileriye gitmiştir ki yaşananlar Avrupalı devletlere aks eder düşüncesi ile İran tarafından Timur Han ve yanındakiler sorguya çekilmişlerdir.³³⁷

³³⁴ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:4, Gömlek No:43.

³³⁵ BOA, Y.PRK.MYD, Dosya No:1, Gömlek No:91.

³³⁶ BOA, Y.PRK.MYD, Dosya No:1, Gömlek No:91.

³³⁷ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:5, Gömlek No:31

Şeyh Ubeydullah gaillesinin ansızın meydana gelmesiyle Kürdistan ve çevresinde asayiş bozulmuş, karışıklıklar meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti asayişin ve düzenin sağlanması için gerekli tedbirleri almaya gayret göstermiştir. Fakat İran hududunda yaşanan karışıklık ve göçler buradaki olumsuzlukların -her ne kadar buna mani olunmak için tedbirler alınmış olsa da- Osmanlı Devleti'ne sirayet etmesine sebebiyet vermiştir.³³⁸

2.2.5. İran'ın Şeyh Ubeydullah İsyanı Hakkındaki Tasavvurları

Şeyh Ubeydullah İran'a yönelik olarak yapmayı düşündüğü isyanın nedeninin Şii'lerin Sünni Kürtlere yönelik olarak yaptığı baskı ve zulmler olduğunu öne sürmüştür. İran'a göre ise Şeyh Ubeydullah'ın asıl amacı Şii'lerin Sünni Kürtlere yönelik olarak yaptığı baskı ve zulmler değil, Şeyhin bölgede bir eyalet kurmak istemesidir. Zaten İran'ın böyle bir baskı ve zulmü kabul etmediğine dair tasavvurlarını İran Hariciye Nezareti, Osmanlı sefaretine yazmış olduğu ve bizim de aşağıda yer verdiğimiz telgraf ile bildirmiştir. Telgrafta ayrıca İran'ın Şeyh Ubeydullah'a nasıl yaklaştığına, isyanı bastırmak için hangi tedbirleri aldığına ve süreci nasıl takip ettiğine dair önemli bilgiler de vermektedir.

Şeyh Ubeydullah silahsız olduğu halde eşkiyanın kumandasını eline alarak Urmiye toprağında katliam ve yağmalarda bulunmuştur. Şehrin içlerine kadar varmışken İran askerleri tarafından Şeyh Ubeydullah ve çocukları yanındakilerle birlikte top atışları ve tüfenk süngüleriyle şehirden bir saat uzak mesafeye kadar atılmışlardır. Orada birkaç gün muhasara altına alınınca ele geçirileceğini müşahede edip anlayarak bulunduğu yerden firar etmeye mecbur kalmıştır. İran askerleri firar eden Şeyh Ubeydullah'ı takip etmişlerdir. Şeyh Ubeydullah İran askerinden görmüş olduğu baskı neticesinde Osmanlı toprağına geçmek zorunda kalmıştır.³³⁹

Şeyh Ubeydullah'ın fitne ve fesadını, İran topraklarında yapmış olduğu tahribatı ve olayların gerçek yüzünü Osmanlı Devleti'nin büyükelçisi bizzat kendisi görmüştür.³⁴⁰

³³⁸ BOA, Y.PRK.UM, Dosya No:5, Gömlek No:55.

³³⁹ BOA, Y.PRK.EŞA, Dosya No:2, Gömlek No: 73.

³⁴⁰ BOA, Y.PRK.EŞA, Dosya No:2, Gömlek No: 73.

Bundan yaklaşık olarak bir ay önce Osmanlı Padişahı'nın İran Şahı'na göndermiş olduğu telgraf ve Büyükelçi Fahri Beyefendi tarafından verilen teminat üzerine Şeyh Ubeydullah ve çocuklarına nasihatle, silahla müdahalede bulunmadan İran sınırlarının dışına çıkmalarını istemiştik. Bu kadar kanlar dökülmeden evvel eğer bu gerçekleşmiş olsaydı onlara isyana kalkışmamış, itaatkar gözüyle bakılıyor olacaktı. Madem ki edilen nasihatle değil de gösterilen askeri müdahale ile İran sınırlarının dışına çıkmışlardır; onlara artık itaatkar, isyana kalkışmamış gözüyle bakılamaz.³⁴¹

Şeyh Ubeydullah, bu gaileye İran valilerinin *Sünni* İran Kürtleri haklarında gösterdikleri zulm ve tecavüzlerin sebebiyet verdiği iddiasında bulunuyorsa de evvela İran valileri *Sünni Kürtler* haklarında zulm ve tecavüz etmemektedirler. Eğer etmiş olsalar bile zulm ve tecavüze karşı Sünni Kürtlerin korunması Şeyh Ubeydullah'a mı düşerdi? Ecnebi memleketlerde bulunan *Şialar* hakkında birçok hareketler görüldüğü halde *Şia* meşayihleri tarafından acaba şimdiye kadar böyle bir fesat ve hakaret görülmüş ve işitilmiş midir?³⁴²

Komisyon bahsine gelince önemli maddelerin tesviyesi için komisyon teşkil olunabiliyorsa Şeyh Ubeydullah'ın çocukları ve bunların etrafındaki kişiler için komisyon teşkiline hacet görülemez. Çünkü onların kabahatler ve büyük fesatlar içerisinde olduğu güneş gibi aşıkardır. Şer'an ve kanunen bu adamların defi vaciptir. Eğer bu gerçekleştirilmez ise buldukları yerden uzaklaştırılarak müebbet hapis cezası verilmesi gerekmektedir. Zira Şeyh Ubeydullah, hem fesat düşüncelere sahip hem de fitne arayan o kadar çok vasi tayin etmiştir ki eğer bunların karşısına askeri kuvvetler çıkmamış olsaydı tahribatları Erdebil Şeyhlerine kadar ulaşacaktı. Nitekim Hazar Denizi sahillerine ve diğer bazı bölgelere çeşitli fenalıklar, fesatlıklar icra etmek için gönderilen iki nefer şeyh haber alınarak ele geçirilmiş, hesaba çekilmiş ve şu an hapis yatmaktadırlar. Bundan başka Şeyh Ubeydullah, İran Şahı'nın biraderine mektup gönderip kendisini Kürtlerin reisliğine davet etmiş, bu teklifi kabul etmeleri halinde kendisine biat edeceklerini bildirmiştir. Bahsi geçen mektup şuan İran'ın elinde mevcut olduğu için bu hakaretlerini hiçbir özür ve bahane ile örtmek mümkün değildir. Şeyh Ubeydullah'ın çıkardığı fesatlara civarda bulunan devletler şahittirler. Şeyh Ubeydullah Osmanlı Devleti'ndeki Kürtler ile İran'daki Kürtleri birleştirip müstakil bir eyalet

³⁴¹ BOA, Y.PRK.EŞA, Dosya No:2, Gömlek No: 73.

³⁴² BOA, Y.PRK.EŞA, Dosya No:2, Gömlek No: 73.

oluşturmak fikrinde olduğunu Tebriz’de bulunan İngiliz konsolosuna bildirilmiştir. Şu halde böyle büyük fesatların ortadan kaldırılması Osmanlı Devleti’nin en birinci vazifesidir.³⁴³

İran Hariciye Nezareti tarafından Osmanlı sefaretine gönderilen telgraftaki bilgiler bize Şeyh Ubeydullah İsyanı’nın gelişimi ve ulaşmak istediği hedefler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Şeyh, İran’daki isyanını geniş bir alana yaymak için İran valilerinin Sünni Kürtlere yönelik olumsuz davranışlarda bulunduğunu öne sürerek İran’ın Şii kimliğini ön plana çıkarıp Sünni İran Kürtlerini kendi yanına çekmeye çalışmıştır. İran Şahı da ilk etapta II. Abdülhamid gibi davranarak Şeyh’i silahlı mücadelesinden önce nasihatlerle uyarmıştır. Fakat Şeyh eylemlerine devam ettiği gibi Şah’ın biraderine mektup yazarak onu Kürtlerin liderliğine davet etmiştir. Bu durum İran tarafından kabul edilemez görüldüğü için silahlı müdahale başlamıştır.

Şeyh’in asıl amacının ise İran’daki Sünni Kürtlerin baskı ve zulmden kornması değil Osmanlı Devleti’ndeki Kürtler ile İran’daki Kürtleri birleştirip müstakil bir eyalet oluşturmak fikrinde olduğu İran Hariciye Nezareti tarafından Osmanlı sefaretine gönderilen telgraftan anlaşılmaktadır.

2.2.6. Şeyh Ubeydullah’ın Teslim Alınması

Dini kimliğini ön plana çıkararak Kürt aşiretlerinin bir bölümünü etrafında toplamayı başaran Şeyh Ubeydullah, önce Osmanlı Devleti’ne yönelik bir isyan başlatmış, bu isyanla umduğunu bulamayınca da İran’ın Sünni Kürtlere baskı ve zulmlerde bulunduğunu öne sürerek İran’a yönelik bir isyana girişmiştir.³⁴⁴ Bölgenin sosyo-ekonomik yapısını bozan Şeyh’e karşı her iki devlet askeri tedbirler olarak tehlikeyi bertaraf etmek istemişlerdir. Askeri müdahaleler karşısında çaresiz kalan Şeyh, amacına ulaşmadan ele geçirilmiştir.

Miralay Hüseyin Bey’in Revanduz telgrafhanesi vasıtasıyla R. 15 Teşrinisani 1298 (27 Kasım 1882) tarihinde Mirliva Mustafa Naim Paşa’ya gönderdiği telgrafta Şeyh Ubeydullah’ın bulunduğu Şıptan karyesine üç taburla hareket edildiği belirtilmiştir.

³⁴³ BOA, Y.PRK.EŞA, Dosya No:2, Gömlek No: 73.

³⁴⁴ BOA, Y.PRK.EŞA, Dosya No:2, Gömlek No: 73.

Sabah erken saatlerde Şıptan karyesine varıp üç saat mesafeden itibaren karyenin etrafındaki tepelerde Osmanlı askeri Şeyh Ubeydullah ile muharebeye hazırlanmışlardır.³⁴⁵ Şeyh Ubeydullah'ın diğer oğlu Sıddık ise pederinin askerlere karşı koyup direnmesi halinde pederini bizzat kendisi yakalayıp teslim edeceğine dair beyanatta bulunmuştur.³⁴⁶ Kürt aşiretleri arasında karışıklıklar meydana gelmiş, karyenin etrafındaki tepelere yaklaşıncı üç koldan hücum edilerek karyenin etrafındaki tepeler zapt edilmiş ve Şıptan karyesi ablukaya alınmıştır.

Gerek Kürt aşiretlerinin bulunduğu gerekse Şeyh Ubeydullah'ın bulunduğu kaleden tüfenk atışlarının arkası kesilmeyerek her iki taraf muharebeye devam etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı askeri beş saat süren top ve tüfenk atışlarıyla Şeyh Ubeydullah ve Kürt aşiretlerini etkisiz hale getirmiştir. Şeyh Ubeydullah bu yenilgiden sonra dört tabur askerle teslim alınmıştır. Yaşanan olaylar sırasında hiçbir Osmanlı askeri hayatını kaybetmemiştir.³⁴⁷ Ayrıca Şeyh'in ele geçirildiği haneden otuz okka miktarında barut ile on adet büyük acem yapımı tüfenk ele geçirilmiştir.³⁴⁸

2.2.6.1. Şeyh Ubeydullah'ın Musul'a Sevki

Altıncı orduya bağlı Miralay Hüseyin Bey kumandasında bulunan dört yüz nefer, R. 12 Teşrinisani 1298 (M. 24 Kasım 1882) tarihinde Cuma gecesi saat dokuzda Şeyh Ubeydullah ve yanında bulunanlar üzerine dört koldan saldırmışlardır. Dört saat kadar süren çatışmalarda Şeyh'in yanında bulunanların ekserisi dağlara firar etmiştir. Geriye kalanlar Şeyh ile birlikte Şıptan karyesi kasırlarına sığınarak burayı müdafaa etmeye başlamışlardır. Bunun üzerine yapılan top atışları ile Şeyh ve yanındakiler etkisiz hale getirilmiş, birçoğu silahlarını terk ederek karyeden dışarıya doğru kaçmışlardır. Şeyh Ubeydullah kendisine zarar verilmeyeceğinin söylenmesi üzerine teslim olmuş böylece yaklaşık yedi saat süren çatışma sona ermiştir.³⁴⁹

Şeyh Ubeydullah yakalandıktan sonra kendisi için gerekli olan haneler II. Abdülhamid'in emriyle Musul'da tedarik edilmiştir. Fakat Şeyh Ubeydullah bulunduğu

³⁴⁵ BOA, Y.PRK.DH, Dosya No:1, Gömlek No:48.

³⁴⁶ BOA, Y.PRK.AZJ., Dosya No:6, Gömlek No:7.

³⁴⁷ BOA, Y.PRK.DH., Dosya No:1, Gömlek No:48.

³⁴⁸ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:15, Gömlek No:44.

³⁴⁹ BOA, Y.PRK.BŞK., Dosya No:7, Gömlek No:12.

haneden hareket etmek niyetinde olmamıştır. Bunun nedeni İran ile muhabere içerisinde olduğu, Şeyh Ubeydullah'ın İran Şahı'na bazı hediyeler göndererek onunla durumu müzakere ettiği, İran Şahı'nın kendisine bazı mahalleri terk edeceği yönündeki düşüncesi veyahut bulunduğu yerden kaçarak kendine güvenli bir yer bulma arzusu içerisinde olduğu iddialarıdır.³⁵⁰ Fakat Şeyh'in Musul'a hareket için belirlenen günü geçirecek olursa kendisinin baskıyla sevk edileceği kararı alınmıştır.³⁵¹

Şeyh Ubeydullah'ın bazı bahanelerle belirlenen günü geçirmesi sebebiyle bulunduğu yerden dört tabur askerle kaldırılarak Şeyh, Musul'a doğru sevk edilmiştir.³⁵² Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlı askerine mukavemet göstermesi ve asker ile muharebeye girmesi, şeyhe Osmanlı Devleti tarafından Musul'da nasıl muamele edileceğinde de önemli şekilde etkili olmuştur.³⁵³

Şeyh Ubeydullah yakalandıktan sonra akraba, taallukat ve eşyaları ile birlikte Nehri'den dört saat mesefe uzakta ve Musul yolunda bulunan Olyan karyesine nakledildikten sonra kendisinin hareket etme günü geldiğinde hastalığını bahane ederek hareminden dışarıya çıkmamış ve hareketini geciktirmiştir.³⁵⁴ Şeyh Ubeydullah bu tür oyunlar ile sürekli olarak kaçmanın yollarını aramış, kafasındaki fikirleri gerçekleştirebilmek için zaman kazanmaya çalışmıştır.³⁵⁵ Fakat Gever'de bulunan Ferik Musa Paşa R. 20 Teşrinievvel 1298 (M. 1 Kasım 1882) tarihli telgrafında Şeyh'in hususi eşyaları ve yaklaşık elli akrabasıyla birlikte otuz askerin refakatiyle Şemdinan'dan Musul'a kadar götürüleceği bildirmiştir. Aynı zamanda Oramar'da bulunan Abdulkadir'in de ele geçirilmeye çalışıldığından bahsedilmiştir.³⁵⁶

Musul'da bulunan Kamil Bey R. 25 Teşrinisani 1298 (M. 7 Aralık 1882) tarihli telgrafiyle Şeyh Ubeydullah'ın evlat ve iyâli ile birlikte Musul'a vardığını, hanelerine yerleştirildiğini bildirmiştir.³⁵⁷ Şeyh Ubeydullah ve refakatinde bulunanların Musul'a sevk sırasında 10000 kuruş harcanmıştır.³⁵⁸

³⁵⁰ BOA, Y.PRK.UM, Dosya No:5, Gömlek No:43.

³⁵¹ BOA, Y.PRK.BŞK, Dosya No:7, Gömlek No:93

³⁵² BOA, Y.PRK.UM, Dosya No:5, Gömlek No:48.

³⁵³ BOA, Y.PRK.UM, Dosya No:5, Gömlek No:52.

³⁵⁴ BOA, Y.PRK.BŞK, Dosya No:7, Gömlek No:97.

³⁵⁵ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:14, Gömlek No:11.

³⁵⁶ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:15, Gömlek No:11.

³⁵⁷ BOA, Y.PRK.BŞK, Dosya No:7, Gömlek No:99.

³⁵⁸ BOA, DH.MKT, Dosya No:1337, Gömlek No:13.

Şeyh Ubeydullah Musul'a sevk edilirken Hakkari ve çevresinde asayiş sağlanmış ve gerekli tedbirler alınmıştır. Şeyh Ubeydullah Musul'a sevk edilir edilmez de bu işle görevli askerlerin kendi mahalleri olan Van, Muş, Bitlis, Erzurum ve Diyarbakır'a iadeleri yapılmıştır.³⁵⁹

Olaylar son bulduktan sonra Osmanlı Devleti hem Şeyh Ubeydullah'a hem de oğlu Abdulkadir'e maaş bağlamıştır. Hatta Şeyh oğlu Abdulkadir almakta olduğu 5850 kuruşu oğlunun maiyetinin kalabalıklığını, memleketinde bıraktığı emlak ve arazinin iyi idare edilemediğini bu yüzden yeteri kadar gelir elde edemediğini bahane ederek 10000 kuruşa çıkartılması yönünde talepte bulunmuş fakat bu talep kabul edilmemiştir.³⁶⁰

Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlı Devleti tarafından askeri kuvvet sevk edilerek yakalanıp teslim alınmasıyla birlikte hem Osmanlı Devleti'ni hem İran'ı hem de bölge halkını etkileyen gaile sona ermiştir.

II. Abdülhamid, Şeyh'in dini liderliğine saygı göstererek kendisini Dersaat'e davet etmiş, orada ikamet etmesini isteyerek, Şeyh'e kafasındaki fikirlerden vazgeçmesi yönünde bazı nasihatlerde bulunmuştur. II. Abdülhamid, Şeyh'i bu yolla ikna edeceğini düşünerek İslam Halifesi unvanı ile kardeş kanı dökülmesinin önüne geçilmesi için çaba sarf etmiştir. Buna rağmen şeyh yapılan nasihatleri dinlemeyerek Dersaadet'ten firar edip, Nakşibendi Tarikatı'nın liderliğinin de vermiş olduğu güçle Sünni Kürtleri etrafında toplamaya çalışmıştır. Bu durum neticesinde çıkarılan isyan Osmanlı Devleti'ni ve İran'ı ciddi manada endişelendirdiği için hem hudud güvenliğinin hem bölgenin ve bölge halının korunması ve hem de Şeyh'in tasavvur ettiği yeni bir siyasi yapının teşekkülünün engellenmesi için bahsi geçen her iki devlet de askeri müdahalede bulunmuştur. Rusya ise bölgedeki karışıklıkları bahane ederek Nahçıvan'a ve sınır bölgesine asker sevkياتında bulunmaya başlamıştır. Rusya'nın bu tavrı Osmanlı sınır güvenliğini 1877-1878 Savaşı'ndan sonra yeniden tehtit etmiştir. İngiltere ise konsolosları vasıtasıyla görüşüp Şeyh'e kısmen de olsa destek vermiştir. Fakat Rusya, Osmanlı ile henüz bir savaştan çıktıklarını, ilişkilerinin yeniden bozulabileceğini

³⁵⁹ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:15, Gömlek No:45.

³⁶⁰ BOA, Y.A.HUS, Dosya No:335, Gömlek No:32

düşünerek Şeyh'e beklediği desteği vermemiştir. Böylece Şeyh'in çıkardığı isyan uluslararası bir hal almıştır.

Osmanlı'nın dini yapısına eleştiriler yönelten Şeyh, benzer şekilde Şii İran'ın dini yapısını ön plana çıkararak İran Sünni Kürtlere baskı ve zulmler içerisinde oluşunu belirterek hem Osmanlı içerisindeki Kürtleri hem de İran içerisindeki Kürtleri mensubu oldukları devlete karşı kışkırtarak kendi etrafında toplamaya çalışmıştır. Bunu yaparken de isyan için gerekli zemini oluşturmaya çalışmıştır. Fakat Şeyh istediği kadar askeri gücü hem kendisi hem de oğulları vasıtası ile toplayamamış, aradığı uluslararası desteği de istediği ölçüde elde edememiştir. Şeyh'in gâilesine Osmanlı Devleti ve İran silahlı müdahalelerde bulunarak Şeyh'in muhtar bir yapı oluşturulması engellenmiştir.

Şeyh'in çıkardığı bu isyan bölgede merkezi otoriteyi güçlü ve Kürtleri devletine sadık ve hükümlarlarına bağlı tutmaya çalışan II. Abdülhamid'in Hamidiye Alaylarının kurulmasına onay vermesinde etkili olmuştur.

2.3. II. ABDÜLHAMİD'İN HAMİDİYE ALAYLARI PROJESİ

2.3.1. Hamidiye Alaylarının Kuruluşu

Hamidiye Alaylarının kuruluşu ve kuruluş amacı ile ilgili en kıymetli bilgileri bize Alaylar kurulmadan önce ve kurulduktan sonra hazırlanan kanunnameler ve nizamnameler vermektedir. Bu yüzden Hamidiye Alaylarının kuruluş amacını açıklamak için konumuza bahsetmiş olduğumuz vesikalarda verilen bilgilerle başlamak istiyoruz.

“Tensikât-ı Askeriye Cümlesinden Olarak Hamidiye Alaylarına Dair Kanunnamedir.” başlığıyla H. 1308 yılında hazırlanan elli üç maddeden oluşan kanunnamenin birinci maddesinde Hamidiye Alaylarının kuruluş amacıyla ilgili olarak şu bilgiler verilmektedir: “Memleketin teaddiyat ve tecavüzât-ı ecanibden muhafazası zımmında tertibi muktezi olan heyet-i askeriye'nin terkihi ol memleket ahalisinin nüfus-ı umumiyesine ait mükellefiyet cümlesinden olup bu mükellefiyetten ahaliden bir kısmının istisnası kuvve-i umumiye'nin noksanını icab edeceği derkar bulunduğu ve bu kaide-i meşruanın Memalik-i Mahrusa-i Şahanede bi-hakkın mer'i tutulmasıyla

kuvve-i umumiye-i Osmaniyenin tezyid ve teksir olunması maksad-ı meşru'na binaen hususiyet-i halleri hasebiyle şimdiye kadar tamamıyla intizam-ı askeri altında olarak hizmet-i askeriyede bulunamayan ve cündilik ile meşhur me'luf oldukları halde hayme-nişin olan efrâd-ı aşairden müceddeden *Asakir-i Hamidiye* nam-ı celiliyle süvari aşair alayları teşkili mukteza-yı İrâde-i Seniyye-i hilafet-penahidendir.”³⁶¹

Bunun yanı sıra Hamidiye Alaylarının kuruluşunu, askerlerin silahlarını, giyeceklerini, talimlerini, Hamidiye Alaylarına mensup askerlerin davalarının hangi mahkemelerde görüşüleceği gibi konuları da içine alan H. 1312 yılında hazırlanan 89 madde, zeyl kısmı ve özel maddesiyle birlikte yüz otuz bir maddeden oluşan nizamnamenin mukaddime kısmında ise Hamidiye Alaylarının kuruluş amacına dair şu bilgiler verilmektedir: “Memleketin teaddiyât ve tecâvüzat-ı ecânibden muhafazası zımmında tertibi muktezî olan heyet-i askeriyenin terkibi ol memleket ahâlisinin nüfusu umûmiyesine ait mükellefiyet cümlesinden olub, bu mükellefiyetten ahâliden bir kısmının istisnâsı kuvve-i umumiyenin noksanını icab edeceği derkardır.”³⁶²

Bâ husus bugünkü idâre-i harb düşmanın nerelerde bulunduğu ve ne gibi harekât-ı askeriye icrâ ettiğini keşf ve tecessüs etmek ve düşmanı harekât-ı askeriye esnâsında ta'ciz eylemek ve kendi ordumuzun teşebbüsât ve niyâtını gizlemek maksadıyla ordumuzun ilerisinde seri'ül-hareke büyük süvâri kıt'alarından bir veya iki kıt'a sitâre tertibini istilzâm ediyor.”³⁶³

Binâberin hem askerliğin tashihi kâide-i meşrua'sının memâlik-i mahrusa-i şâhânedede bi-hakkın mer'i tutulmasıyla kuvve-i umûmiye-i Osmaniyenin tezyid ve teksir olunması ve hem de asr-ı âhir muharebâtının tarz ve şekline göre zaman-ı harb ve ihtiyacda çeri ve çabuk ve süvari kıta'tı tedârîki imkânının istihsâl edilmiş bulunması maksad-ı meşru'una binâen hususiyet hâlleri hasebiyle şimdiye kadar tamâmîyle intizâm-ı askeri altında olarak hizmet-i askeriyede bulanamayan ve cendilik ile meşhur ve meluf oldukları hâlde hayme-nişin olan efrâd-ı aşâyirden müceddeden süvari alayları teşkili mukteza-yı İrâde-i Seniyye-i cenâb-ı hilafet-penâhidendir.”³⁶⁴

³⁶¹ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:676, Gömlek No: 14/3.

³⁶² BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No: 42.

³⁶³ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No: 42.

³⁶⁴ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No: 42.

Mârr'ul-zikr kıt'ât-ı sitâre vezâifini sebûkbâr ve toplu süvâriye mahsus tutulmak tabî' olmasıyla fırkalara merbut nizâmîye hafif süvarisinden ise hafif süvâri olmak üzere hamidiye unvân-ı celili altında teşekkül eden alaylar vazâif-i mezkure ile mükellef olarak ordu-yu hümayunlara merbut ad olunurlar.”³⁶⁵

Hamidiye Alaylarının kuruluş amacına dair H. 1312 tarihli yüz yirmi bir madde ve bir özel maddeden oluşan Kanunname-i Hümayu'nun Mukaddime kısmında ise ayrıca şu bilgilere yer verilmiştir:

“Saye-i mükemmeliyet vaye-i hazret-i hilafet-penâhide askerliğin tamimi kaide-i meşruasının Memalik-i Mahrusa-i Şahanede bi-hakk mer'i tutulmasıyla kuvve-i umumiye-i Osmaniye'nin tezyid ve teksir olunması maksad-ı meşruuna binaen hususiyet halleri hasebiyle şimdiye kadar tamamıyla intizam-ı askeri altında olarak hizmet-i askeriyede bulunamayan ve cendlik ile meşhur ve meluf oldukları halde hayme-nişin olan efrâd-ı aşayirden müceddeden süvari alayları teşkili mukteza-yı idare-i seniyye cenab-ı hilafet-penâhidendir.

Marru'z-zikr teşkil edilecek süvari kıtâtı hafif süvari sınıfından madud olup ordu-yu hümayunlara merbut bulunacaklardır.”³⁶⁶

Yukarıda yer vermiş olduğumuz kanunnameler, nizamnameler ve incelemiş olduğumuz vesikalarda Hamidiye Alaylarının kuruluşuna dair verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere II. Abdülhamid zamanında Doğu Anadolu'da Kürt aşiretlerden oluşturulan Hamdiye Alayları, II. Abdülhamid'in siyasi düşünce ve buna bağlı olarak geliştirdiği hareketlerini ortaya koymaktadır. Her ne kadar Batılı yazarlar tarafından eleştirilerek modası geçmiş bir eylem olarak değerlendirilse de bu alaylar zamanlarına göre amaçlanan hedeflerin ifasında önemli bir yer tutmuştur.³⁶⁷

II. Abdülhamid'in Hamidiye Alaylarını kurmasındaki amaçları şu şekilde açıklayabiliriz: İlk olarak II. Abdülhamid Osmanlı Devleti'ne yönelik gerçekleştirilecek yabancı saldırılarına karşı, herkesin üzerine düşen vazifeyi yerine getirerek Osmanlı

³⁶⁵ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No: 42.

³⁶⁶ BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No: 6.

³⁶⁷ Ziya Kazıcı, *Sultan Abdülhamid ve Dönemi Osmanlı Devleti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2013, s. 185.

Devleti'ni korumak istemiştir. II. Abdülhamid bunu yaparken de Hamidiye Alayları teşkil edilmeden önce nizami olarak askerlik görevini ifa etmeyen fakat askerlik konusunda özellikle at ve silah kullanma gibi hususlarda kabiliyetleri ile meşhur olan ve birçoğu göçebe halde hayatlarını devam ettiren aşiret fertlerinden alaylar teşkil ettirerek bu alaylarla Osmanlı Devleti'nin sınırlarını korumak ve iç güvenliğini sağlamak istemiştir. Düşmanın saldırısının nerelerden ve ne şekilde geleceğini önceden tespit ederek en kısa sürede ve en hızlı şekilde düşman saldırısını engellenmesini planlanmıştır. Yani II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin periferisini hızlı hareket kabiliyeti olan süvari alayları ile düşmanın faaliyetlerinden korumak, en verimli ve en hızlı şekilde, düşman saldırılarının olması beklenen bölgelerde asker toplamak, bu sayede hem müdahale zamanını kısaltmak hem de bölgenin bahsi geçen süvari askerleri tarafından bilinirliği düşünülerek mukavemet gücünü arttırmak, henüz yerleşik hayata geçmemiş olan göçebe aşiretlerin yerleşik hayata geçmesini sağlamak gibi amaçları gerçekleştirmek istemiştir.

Dönemin bölge için en önemli isimlerinden biri olan Yaver-i Ekrem Şakir Paşa ise Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının teşkilinden, yukarıda vermiş olduğumuz bilgilere benzer şekilde, devletin iki önemli amacı olduğunu söylemiştir. Bunlardan birincisi, zaten askeri kabiliyetleri olan fakat şimdiye kadar çeşitli nedenlerle bu kabiliyetlerinden faydalanılamamış Kürt aşiretlerin bu kabiliyetlerinden yararlanılarak orduların süvari ihtiyacını masrafsız bir şekilde karşılamak ve Osmanlı Devleti'nin gücünün her yerde hissedilmesini sağlamak istenmesi, ikincisi ise aşiret efradına düzenli bir şekilde askerlik vazifesi yaptırılarak nizam, intizam, asayiş ve güvenliğin sağlanması, devlet kanunlarının istisnasız her noktada tatbik edilmek istenmesidir.³⁶⁸

Bilenen bir gerçektir ki özellikle dönemin şartları düşünüldüğünde askeri kuvvetlerin en önemlilerinden bir tanesi süvari kuvvetleridir. Yeni kurulacak süvari kuvvetlerin devlet için ciddi maddi külfetler doğuracağı bir gerçektir. Fakat aşiretlerden oluşturulacak Hamidiye Alayları böyle bir bilgiye istisna oluşturmaktadır. Çünkü bilhassa Kürt aşiretleri süvari kuvvetlerini oluşturabilecek altyapıya zaten sahip bulunmaktadır. Aynı zamanda bölgedeki Kürt aşiretlerden oluşturulacak kuvvetlerin Osmanlı Devleti'nin periferisindeki sorunları çözebileceği görülmüştür ki bu yüzden ecnebi devletler

³⁶⁸ BOA, Y.EE, Dosya No:132, Gömlek No: 40. Ayrıca Bk. Hasan Kösebalaban, *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism And Globalization*, Palgrave Macmillan Yayınları, Amerika 2011, s. 36.

Vilâyat-ı Sitte Islahat Kararnamesi'nin de dumura uğrayacağını düşünerek bu duruma karşı çıkmışlar ve engellemeye çalışmışlardır.³⁶⁹

Diğer taraftan Kürt aşiretlerinin bir bölümün hala konar-göçer vahşi ve bedevi bir hayat sürdüğü bilinmektedir. Bu şekilde hayat süren Kürt aşiretlerinin Hamidiye Alaylarına dahil edilerek iskan edilmesi, medenileştirilmesi alayların kuruluş amaçları arasındadır.³⁷⁰ Bu şekilde Hamidiye Alaylarına dahil edilen aşiretlerde Kürtler için oldukça önemli yer tutan dini önderlerin, şeyhlerin gücü azaltılmış, Kürtlerin kendilerini kabile olarak örgütlemeleri teşvik edilmiştir.³⁷¹ Hatta bu konu o kadar önemsenmiştir ki bu aşiretlerin Hamidiye Alaylarına dahil olmamaları halinde bu aşiretlere yönelik askeri operasyon bile zaman zaman gündeme gelmiştir.³⁷²

Kürt aşiretlerinden oluşturulan alayların ihtiyaç duyulduğunda seferberlik ilan edilerek silah altına alınması, seferberlik zamanı dışındaki dönemlerde daha çok kendi bölgelerinde ikamet ederek askerlik ve süvariliğe yönelik çeşitli talimlerde bulunması, her an her durumda Osmanlı Devleti'nin uç bölgelerinin sınırlarının korunması, asayiş ve güvenliğin sağlanması hususunda hazır olması II. Abdülhamid'in Hamidiye Alayları ile ulaşmak istediği gerçekleştirilmesi için düşünülmüş ve gerçekleştirilmiştir.³⁷³ Böylece Kürt aşiretlerinin hem yönetime isyanı önlenmiş, devlete sadakatle bağlanmaları sağlanmış hem de bölgede bir nevi oto kontrol gerçekleştirilmiştir.³⁷⁴ Bu konuda başta dönemin hükümdarı II. Abdülhamid ve Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının bağlı bulunduğu Dördüncü Ordu alaylara gerekli yardım ve destekte bulunmuştur.³⁷⁵

Hamidiye Alaylarının kuruluş amaçlarını sadece kanunnameler ve nizamnamelerde yazıldığı kadar dar bir çerçevede düşünmek hem Hamidiye Alaylarının hem de bahsi geçen dönemin anlaşılması açısından yetersiz kalacaktır.

³⁶⁹ BOA, Y.PRK.BŞK, Dosya No:46, Gömlek No:64.

³⁷⁰ BOA, Y.EE, Dosya No: 139, Gömlek No:64.

³⁷¹ Maria T. O'Shea, *Trapped Between The Map And Reality: Geography And Perceptions Of Kurdistan*, Routledge Yayınları., Amerika 2004, s. 79.

³⁷² BOA, Y.EE, Dosya No: 139, Gömlek No:64.

³⁷³ BOA, Y.A.RES, Dosya No:80, Gömlek No:6. Ayrıca Bk. Kamal Madhar Ahmad, *Kurdistan During The First World War*, Saqi Books Yayınları, Londra 1994, s. 53.

³⁷⁴ Michael M. Gunter, *Historical Dictionary Of The Kurds*, The Scarecrow Yayınları, Oxford 2004, s. 62.

³⁷⁵ BOA, Y.A.RES, Dosya No:80, Gömlek No:6.

Osmanlı Devleti 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında özellikle Kürtler ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları doğu bölgelerinde birçok sorunla karşılaşmaya başlamıştı. Bu sorunlardan bir tanesi de Batılı devletlerin de desteğini alarak Ermenilerin çıkarmış oldukları fesatlıklar ve bozgunlardı. Osmanlının Batılı devletlerin desteği ile Ermenilerin çıkardığı bu olaylara bir set çekmesi ve engel olması gerekmektedir. Osmanlı Devleti mevcutta var olan askeri kuvvetleri ile bu sorunu çözmeye çalışır ise ciddi miktarda askere ihtiyaç duyacaktır. Bu durum hem diğer bölgelerin güvenliğini sıkıntıya sokacak, hem de ekonomik bir yük olarak devletin hazinesine yansıtacaktır. Bu yüzden bölgede yaşayan Kürt aşiretlerinden yeni bir ordunun teşkil edilmesi bu gibi sorunların yaşanmasının önüne geçecek, Ermenilerden nüfus ve kuvvetçe önde bulunan Kürtler sayesinde Ermeni sorunu da çözülmüş olacaktır.³⁷⁶ Fakat Ermeni sorununun bu şekilde çözülmesi, Kürtlerin bölgede etkin hale gelmesi demek olduğu gibi Kürtlerle Ermeniler arasında anlaşmazlıkların başlamasına başlamasına sebebiyet verdi.³⁷⁷

Kürtler'in Hamidiye Alayları ile güç kazanması ayrılıkçı Ermeni hareketine destek veren birçok ülke tarafından Kürtlerin ilkel, kontrol edilemez, acımasız bir toplum olarak düşünülmesine sebep olmuştur.³⁷⁸ II. Abdülhamid'in modern tüfeklerle silahlandığı, Ermenilere karşı kullanılmak üzere Kürtlerden oluşturduğu ve *Hamidiye Jandarması* olarak örgütlediği bir ordu olarak Hamidiye Alayları algılanmıştır.³⁷⁹ Kimi zaman bu ordunun amaçlarından bazılarının milliyetçi ve komitacı Ermeni milislere karşı savaşmak, onların topraklarını kamulaştırmak, ellerindeki silahları almak, Hamidiye Alaylarına katılmayan Kızılbaş hatta bazı Sünni Kürtlere karşı da aynı muamelede bulunmak olarak da düşünülmüştür.³⁸⁰ Hatta birçok kez alaylar Ermenileri katletmekle suçlanmışlardır.³⁸¹ Konuya girerken de bahsettiğimiz üzere Hamidiye

³⁷⁶ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:179, Gömlek No:72.

³⁷⁷ Cemsit Bender, *Ottoman and Turkish Policy Toward the Kurds, A Democratic Future For Kurds Of Turkey*, Medico International, England 1995, s. 19.

³⁷⁸ Martin Strohmeyer, *Crucial Images In The Presentation of A Kurdish National Identity, Heroes And Patriots, Traitors And Foes*, Boston 2003, s. 16.

³⁷⁹ *The Ottoman Domination*, T. Fisher Unwin Yayınları, Londra 1917, s. 12.

³⁸⁰ Paul White, *Primitive Rebels or Revolutionary Modernizers: The Kurdish National Movement in Turkey*, Zed Books Yayınları, Londra 2000, s. 60-61.

³⁸¹ Stephen Hemsley Longrigg, *Iraq 1900 To 1950: A Political, Social And Economic History*, Oxford Üniversitesi Yayınları, İngiltere 1953, 3. Baskı, s. 41., Ayrıca Bk., Robert E. Anderson, "The Armenian Trouble", *The Villanova Monthly*, Amerika Mart 1897, C. 5, No: 3, s. 123., ve İbrahim Gürbüz, "Current Turkish Policy and Its Impact On Economic, Social And Cultural Rights," *A Democratic Future For The Kurds Of Turkey*, Medico International And Kurdistan Human Rights Project Yayınları, Londra 1995, s. 57.

Alaylarının temel kuruluş amacı Osmanlının bölgede sınır ve iç güvenliği sağlayarak merkezi otoritesini kuvvetlendirmek istemesidir. Bölge, 1877-1878 Savaşı nedeni ile hassas bir dönemden geçmektedir ve bu yüzden bölgede yaşayan Ermeniler ve Kürtler arasında bazı asayiş olayları yaşanmıştır. Yaşanan olayları bu şekilde değerlendirmek doğru değildir. Konunun daha iyi anlaşılması açısından bu tür asayiş olaylarına ilerleyen kısımlarda ayrıca yer verilecektir.

Ayrıca Osmanlı'da yaşayan Ermenilerin bir bölümü 1877-1878 Savaşı'nı bir fırsat olarak değerlendirerek Doğu Anadolu'da işgallerde bulunan Rus orduları ile işbirliği içerisine girmişler ve işgal kuvvetlerine hizmet etmişlerdir. Savaşın sonlarına doğru Ermeni Patriği Nerses Varjebeyan'ın başkanlığında toplanan *Ermeni Milleti* meclisi Rus Çarı'na sunulmak üzere bir muhtıra hazırlanmasına karar vermiştir. Ermeniler, Doğu Anadolu'dan başlayıp Fırat'a kadar olan yerlerin Türklere iade edilmeyip, Ruslar tarafından ilhak edilmesini, eğer bu gerçekleşmez ise, Bulgarlara verilecek imtiyazların, Ermenilere de verilmesini istiyorlardı. Rusların işgal edilen topraklardan geri çekilmeleri halinde ise, bölgede ıslahat yapılmasını ve ıslahat tamamlana kadar Rus işgalinin devam etmesini talep ediyorlardı.³⁸² Bu nedenle Rusya'nın 1877-1878 Savaşı'ndan sonra da bölgedeki etkisinin devam ettiğini ve Rusya'nın bu siyasetinin ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın neticelerinin Ermeniler ve Kürtler arasında asayiş olaylarının yaşanmasına ve Hamidiye Alayları'nın kuruluşuna etki ettiğini söyleyebiliriz.

2.3.1.1. Rusya'nın Hamidiye Alayları'nın Kuruluşuna Etkisi

Bölgede etkin olmaya çalışan Rusya, I. Petro ve II. Katerina zamanında varlığını Kafkaslarda hissettirmeye çalışmıştı. Bakü, Nahcivan ve Erivan hanlıklarını ele geçiren Rusya, 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Osmanlı Devleti'nde Kürtlerin ve Ermenilerin de yoğun olarak yaşadıkları doğu bölgesinde büyük bir tehdit unsuru olmakla birlikte bu bölgede yaşayan Ermenilerle ciddi şekilde işbirliği içerisinde olmuştu. 19. yüzyılın başlarından sonuna kadar Ruslar Kürt aşiretlerini, özellikle İran ve Osmanlı Devleti'nin hakimiyetini tam olarak benimsemeyen Kürt aşiretlerini, maddi vaatlerde bulunarak her zaman kendi çıkarları için kullanma gayreti içerisinde olmaya

³⁸² Yusuf Sarımay, "Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)", *Akademik Bakış*, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2008, s. 74-75.

çalışmıştı.³⁸³ 19. yüzyılın sonlarına doğru ise Rusya 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde Osmanlı Devleti'ni ağır bir yenilgiye uğratarak rakibi olan İngiltere'den daha avantajlı bir konuma ulaşılarak hem Balkanlardaki hem de Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki etkinliğini arttırmış, bölgede önemli bir güç haline gelmişti.³⁸⁴

Diğer taraftan Rusya bölgedeki hiçbir gelişmeye kayıtsız kalmamıştır. Erkan-ı Harp zabiteleri vasıtasıyla Osmanlı ve İran sınırları içerisindeki kaleler ile bazı mevkiilerin fotoğraflarını alarak haritalarını çizdirmiş, yüksek dereceli memurlar ile de Osmanlı-İran hududunun önemli noktaları, bölgede yaşayan Kürt aşiretleri ve o dönemde bölgeden geçirilmesi düşünülen demiryolu hakkında bilgi edinmeye çalışmıştır.³⁸⁵

Kürt aşiretlerine ve Hamidiye Süvari Alaylarına tabi bazı kişilerin Rusya sınırına saldırarak Ruslara ait hayvanları gasp ettikleri yolundaki ihbarlar³⁸⁶ ve yine Hamidiye Süvari Alaylarına mensup, Rusya sınırına yakın bölgelere yerleştirilen bazı Kürtlerin Hınıs, Pasinler, Eleşkirt'de yaşayan Müslüman ve Hristiyan vatandaşlara ait malları gasp ettikleri, bölgede yaşayan insanları katlettikleri ve vermiş oldukları zarar, ziyana ilişkin olarak Rus sefareti, birçoğu gerçeği yansıtmayan bilgilerden oluşan, muhtıralarla verilen bilgilere dayanarak burada yaşanan olayları bahane edip Osmanlı Devleti'nin bölgedeki politikalarını, bölgenin merkezi otorite ile bağımlı zayıflatmaya çalışmıştır.³⁸⁷

Osmanlı Devleti'nde Kürtler ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerdeki politikalarını daha verimli hale getirmek isteyen Rusya bölgeyi tanımak ve istihbarat sağlamak için de çeşitli faaliyetler içinde bulunmuştur. Bunların bazıları Osmanlı Devleti tarafından fark edilerek engellenmiştir. Örneğin Danimarka Darülfünunu coğrafya muallimi Mösyö Benevikşin (?) ismindeki bir şahıs, lisan incelemelerinde bulunmak bahanesi ile İran üzerinden Osmanlıya gelmiş ve bir müddet ikamet etmek için izin talebinde bulunmuş ise de kendisinin Rus heyetinden olduğu anlaşılacak talep etmiş olduğu izin verilmemiştir.³⁸⁸

³⁸³ Fatih Ünal, "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları" *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 5, Sayı: 17, Bahar 2008, s. 133-134.

³⁸⁴ Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri)", *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid, Erciyes Üniversitesi Yayınları*, Cilt 1, Kayseri 2011, s. 345.

³⁸⁵ BOA, DH.MKT, Dosya No: 2488, Gömlek No: 81.

³⁸⁶ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:723, Gömlek No: 12.

³⁸⁷ BOA, HR.SYS, Dosya No:1957, Gömlek No:100.

³⁸⁸ BOA, DH.MKT, Dosya No: 2529, Gömlek No: 33.

Rusya bu ve benzeri olaylar ile Osmanlı Devleti'nin doğu bölgelerinde sürekli olarak etkin olmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti'neki Kürt aşiretleri ile Ermeniler arasında cereyan eden olaylarda önemli ölçüde rol üstlenmiştir. Osmanlı Devleti Rusların bu tür faaliyetlerine rağmen Rus sınır bölgelerinde sınırlı sayıda da olsa yaşanan gasp ve tecavüz gibi olaylarının önüne geçilebilmek için gayret göstermiştir. Osmanlı merkezi otoritesinin bölgede hissedilmesi için her zaman gerekli tedbirleri almaya çalışmıştır.³⁸⁹ Bu hususta yapılan çalışmalarda Hamidiye Hafif Süvari Alayları önemli görevler ifa etmiştir. 1896 yılının ilkbaharında Kürt aşiretlerinin saldırılarından korkan birçok Ermeni demir yollarında iş bulmak bahanesiyle Rusya'ya gitmeye başlamıştır. Mayıs ayının ortalarında Muş Ermenilerinin büyük bir kısmının Rusya'ya gitmek teşebbüsünde buldukları haberi gelmiştir. Bu teşebbüsün maddi zararından çok siyaseten zararının dokunabileceğine dikkat çekilmişse de Ermenilerin iş bulma amacıyla yola çıkmalarının siyasi zararlara sebebiyet vermesini engelleyeceği düşünülmüştür. Fakat Nakşibendi Tarikatı'ndan Şeyh Ahmet Efendi gruplar halinde Rusya'ya giden Ermenilerin güzergah üzerinde bulunan Kürt aşiretleri tarafından katledilebileceği hususunda hükümeti uarmıştır. Böyle bir olayın yaşanması halinde Rusya gibi ecnebi devletlerin Osmanlı Devleti üzerinde bu olayı bahane ederek baskı kurabileceği düşünülmüştür. Hamidiye Alaylarına mensup ümera ve zabitanaya yukarıda bahsedilen olay ile birlikte çeşitli karışıklıkların ortaya çıkmasına meydan vermemek için Hamidiye Alaylarının kendi ikamet ettikleri bölgelerde güvenliği sağlamaları Yaver-i Ekrem Şakir Paşa tarafından telgrafla bildirilmiştir. Böylece Hamidiye Alayları kendi ikamet ettikleri noktalarda hem güvenliği sağlamışlar hem de Rusya'ya demiryolu inşasında çalışmak için gitmek isteyen Ermenileri katledilmekten kurtarmıştır.³⁹⁰

1877-1878 Savaşı'ndan sonra Doğu Anadolu'da etkili bir devlet haline gelen Rusya'nın Balkanlardaki gibi burada da Ermenileri ön plana çıkarıp Osmanlı Devleti'nde ayrılıkçı hareketler çıkarmaya yönlendirdiği anlaşılmaktadır. Bu hedefe İngiltere ve Fransa'nın da destek veriyor olması II. Abdülhamid'i zor durumda bırakmıştır. Bu durumun önüne geçmek, bölgede asayiş ve güveni sağlamak için tedbir arayan II. Abdülhamid, Kürt aşiretlerine ve onlardan kuracağı alaylara büyük önem vermiştir. Nihayetinde Rusya'nın ve diğer iki büyük devletin bölgedeki emelleri de Hamidiye Alaylarının kuruluşuna etki etmiştir denilebilir.

³⁸⁹ BOA, HR.SYS, Dosya No:1359, Gömlek No: 6.

³⁹⁰ BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:58.

2.3.1.2. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Hamidiye Alaylarının Kuruluşuna Etkisi

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Rusya'nın galibiyetiyle sonuçlanmış, Osmanlı Devleti büyük bir yenilgi almıştı. Bu savaşın neticeleri Rumeli Türklüğünün geleceğini büyük ölçüde etkilemiş, buradaki Türk nüfus tasfiye edilmişti. Rusya aynı zamanda Ayastefanos Antlaşması'nın imzalanması ile Anadolu için de büyük bir tehlike haline gelmişti. Kars, Ardahan, Batum, Doğu Beyazıd Rusya'ya terk edilmişti.³⁹¹ Ermeni Patriği Nerses Varjabedian, Yeşilköy'e kadar olan bölgeyi hakimiyeti altına alan Rus ordusunun başkumandanlık karargahına kadar giderek Rus çarının himayesinde Anadolu'da yaşayan Ermenilerin devlet kurabilmeleri için reform yapılmasını teklif etmişti. Rusya bu duruma gayet sıcak bakmış ve Ayastefanos Antlaşması'nın 16. Maddesinde Ermenilerin yaşamış oldukları yerlerde ıslahat yapılması şart koşulmuştu. Rusların hem 1877-78 savaşı neticesinde almış olduğu galibiyet hem de Ayastefanos Antlaşması ile Ermenilerin hamiliğini elde etmesi Yakın Doğu'daki siyasi dengeyi ciddi anlamda sarsmıştı.³⁹²

İngiltere bu gelişmeler karşısında Rusya'nın Ayastefanos Antlaşması ile elde ettiği güç ve konumdan endişelenmiş, Avrupa ve Asya arasındaki iletişimin güvenli bir şekilde Süveyş Kanalı yoluyla devam etmesini, Mısır'ın ticari ve finansal çıkarlarının korunmasını, İstanbul'un Osmanlı Devleti'nde kalması gerektiğini nota ile Rusya'ya bildirmişti.³⁹³ Bunların dışında İngiltere Rusya'ya karşı kendi konumunu korumak ve Rusya'nın etkinliğini azaltmak için 1878 yılında imzalanan Kıbrıs Antlaşması ile kiracı olarak olsa da Kıbrıs'a sahip olmuştu.³⁹⁴ İngiltere, Ayastefanos Antlaşması'na da karşı çıkarak antlaşmanın yürürlüğe girmesini engellemiş ve 13 Haziran 1878 tarihinde Almanya başkanlığında Berlin Kongresi'nin toplanmasında büyük pay sahibi olmuştu.³⁹⁵ Berlin Kongresi'nde gerçekleşen görüşmelerden sonra 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Muahedesi imzalanmıştı. Muahedenin 61. Maddesinde : “Babiâli Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde yerel ihtiyaçların gerektirdiği reformları geciktirmeden yapmayı ve Çerkez ve Kürtlere karşı Ermenilerin huzur ve güvenliğini

³⁹¹ Şimşir, s. 143.

³⁹² İdris Bal ve Mustafa Çufalı, *Dünden Bugüne Ermeni İlişkileri*, Lalezar Yayınları, Ankara 2006, s. 255.

³⁹³ Mithat Aydın, “İngiliz-Rus Rekabeti ve Osmanlı Devleti'nin Asya Toprakları Sorunu (1877-1878)” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 38, Erzurum 2008, s. 260.

³⁹⁴ Kodaman, “Hamidiye Hafif...”, s. 345.

³⁹⁵ Bal ve Çufalı, s. 255.

sağlamayı yükümlenir. Bu hususta alınacak önlemleri büyük devletlere bildirecektir ve devletler de alınan önlemlerin uygulanmasını gözetleyeceklerdir.”³⁹⁶ İbaresini yer almıştır. Aynı zamanda bu durumdan anlaşılmıştır ki İngiltere Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan Ermenilerle Kürtler arasında meydana gelebilecek herhangi bir olayda Osmanlı Devleti ile ittifak etmeyi bırakıp Berlin Muahedesi'nin 61. Maddesini de bahane ederek Ermenilerin yanında yer alacaktır.³⁹⁷

Muahededen önce Ermenilerin yürütmüş oldukları lobi çalışmaları büyük devletler nezdinde önemli ölçüde başarılı olmuş ve Ermeniler büyük devletlerin desteklerini alarak Babıali'ye Ermeniler lehine reform yaptırmayı, büyük devletlerin de yapılacak reformları denetlemeyi taahhüt etmelerini muahedenin 61. maddesi ile sağlamışlardır.³⁹⁸ Ermeniler tarafından Berlin Kongresi'ne gönderilmiş nüfus cetvelinde bölgede yaşayan Ermeniler çoğunlukta gösterilerek kongreye katılan devletler yanıtılmaya çalışılmıştır. Bahsi geçen nüfus cetvelindeki veriler şu şekildedir.³⁹⁹

Tablo-1 Ermeni Milleti tarafından Berlin Kongresi'ne takdim edilen nüfus cetvelinin sureti

Yekûn	Gürçü	Yezidi	Zaza	Süryani	Rum	Kürt	Türk	Ermeni	Esâmi-i Vilâyet
1,700,000	3,000	13,000	35,000	14,000	5,000	80,000	400,000	1,150,000	Erzurum ve Van
362,300	0	2,000	2,300	8,000	0	40,000	130,000	180,000	Diyarbakır ve Siirt'in cânib-i şimâlileriy le Harput ve Ergani Maden vesairede bulunan
2,062,300	3,000	15,000	37,300	22,000	5,000	120,000	530,000	1,330,000	Yekûn

³⁹⁶ Şimşir, s. 152-153., Ayrıca Bk. Edwin Pears, Life Of Abdul Hamid, Constable & Company LTD Press, London 1917, s. 81.

³⁹⁷ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:2, Gömlek No:13.

³⁹⁸ Bal-Çufalı, s. 255.

³⁹⁹ BOA, Y.PRK.AZN, Dosya No:1, Gömlek No:6, Ayrıca Bk. Orhan Sakin, *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, Ekim Yayınları, İstanbul 2008, s. 133. ve Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası, Remzi Kitapevi*, İstanbul 2008, s. 41.

İngiltere, *Şark Meselesi*'nin yönünü Balkanlar'dan Anadolu'ya çevirerek Kürtlerin de yoğun olarak yaşadığı bölgelerde, Ermeni meselesini ortaya atmıştır. Bu siyaseti ile hem Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahil olmaya çalışmış hem de bölgede kendi otoritesini diğer devletlerden önde tutmaya çalışmıştır. Böylece büyük devletler, özellikle İngiltere, Berlin Muahedesi'nin 61. maddesiyle Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan Ermenileri ileri sürerek Doğu Anadolu'ya müdahale etme hakkına sahip olmuştur.⁴⁰⁰

1877-1878 Savaşı neticesinde ortaya çıkan siyasi gelişmeler Doğu Anadolu'nun geleceğine yönelik kararların alınmasında etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu savaştan mağlup olarak ayrılması büyük devletlerin planlarına karşı II. Abdülhamid'i zor durumda bırakmıştır. Büyük devletler Doğu Anadolu'da Ermeni kartını masaya koyarken II. Abdülhamid ise Sünni Kürtleri Panislamist politikası gereği kendi yanında görmek istemiştir. Kürtlerin askerlik kabiliyetlerinden faydalanmak isteyen II. Abdülhamid, Hamidiye Alayları ile Kürtleri teşkilatlandırarak Osmanlı lehine bir güç oluşturmayı hedeflemiştir. Bu durum 1877-1878 Savaşı'nın sonuçlarının Hamidiye Alaylarının teşkilinde azımsanmayacak bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

2.3.1.3. Kürt ve Ermenilerin Yaşadıkları Bölgelerde Merkezi Otoriteyi Kuvvetlendirme Düşüncesinin Hamidiye Alaylarının Kuruluşuna Etkisi

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin doğu bölgelerinde, hem yabancı devletler tarafından hem de içerideki farklı etnik gruplar tarafından kaynaklanan çeşitli tehditler algılanmaya başlamıştır. Bu tehditler algılanmaya başladıktan sonra Osmanlı Devleti merkezi otoritesini daha güçlü hale getirebilmek için bölgede yaşayan aşiretlerden oluşturduğu Hamidiye Alayları gibi askeri kuvvetlerle çözümler üretmeye çalışmıştır.⁴⁰¹ Ancak II. Abdülhamid'in merkezi otoriteyi güçlendirmek için Kürtlerin Müslüman kimliği üzerinde durulduğunu da bilmek gerekir⁴⁰² Fakat bazı Kürt aşiretleri ve bölgenin önde Şeyh Ubeydullah gibi önde gelen dini liderleri, Osmanlı Devleti'nin periferisini merkeze bağlama amacının aksi yönünde hareket etmeye devam ederek Osmanlı Devleti'nin bölgedeki varlığını dikkate almamış

⁴⁰⁰ Kodaman, "Hamidiye Hafif...", s. 345.

⁴⁰¹ Jenet Klein, *Hamidiye Alayları İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 17.

⁴⁰² Michael M. Gunter, *The Kurds In Turkey*, Westview Yayınları, Amerika 1990, s. 11.

ve kendi başlarına hareket etmeye çalışmışlardır. Diğer taraftan Kürt aşiretlerinin önemli bir kısmı ise Hamidiye Alaylarının içerisinde yer alabilmek için kendi içlerinde yarışmışlardır.⁴⁰³

Hamidiye Alaylarının kuruluş amacı dışında, Kürdistan diye tabir edilen bölgeye baktığımızda Erzurum, Diyarbakır, Mamuret'ül-Aziz, Bitlis, Süleymaniye vs. gibi bölgelerde yaşayan Kürt aşiret ve reislerinin aralarında çeşitli farklılıklar ve mücadeleler olmasından dolayı birbirleri arasında birlik ve beraberlik sağlayamadıkları görülmektedir. Kendi aralarındaki dağınık halleri ve birbirleri ile mücadeleleri Kürt aşiretlerinin devleti zarara uğratacak derecede isyanlara nail olamamalarına sebebiyet vermiştir. Bu durumun tersi yönünde Kürt aşiretleri bir araya geldiklerinde ise zaman zaman devlete yönelik isyanlarda bulunmuşlardır. Kurulacak olan alaylar Kürt aşiret ve reislerinin birbirleri ile bağlantı kurmalarına, birbirleri ile haberleşmelerine sebep olacaktır. Zira Kürt aşiretleri şimdiye kadar bölücülük amacı ile yaşamamış ve *milliyet*, *cinsiyet* kelimelerinin manaları kendi aralarında düşünüp anlamlandırmamışlardır. Kürt Aşiretleri böyle bir birliktelik ile tek bir sancak altında toplandıklarında milliyet ve cinsiyet kavramlarını anlamlandırabilirler ve buna bağlı olarak da devleti zarara uğratacak faaliyetlerde bulunabilirler endişesi, Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının kurulmasının merkezi otoriyeti zayıflatacağı yönünde kaygı verici bir düşünce olarak zaman zaman yer bulmuştur.⁴⁰⁴ Fakat bu düşünce Hamidiye Alaylarının kurulmasını olumsuz manada etkileyebilecek kadar ön plana çıkmamıştır. Konuya girerken detaylı bir şekilde açıklamaya çalıştığımız Hamidiye Alaylarının kuruluş amacı bahsedilen yargıdan daha fazla ön planda yer almıştır.

2.3.2. Hamidiye Alaylarının Kuruluşu ve Yapılanması

Osmanlı Devleti farklı bölgelerde yaşayan aşiretlerden oluşturduğu Hamidiye Alaylarını çeşitli tarihlerde yayınladığı kanunnamelerle meydana getirmiştir. Elde edebildiğimiz kanunnameler H. 1308 ve H. 1312 tarihlidir. Ağırlıklı olarak bu kanunnamelerden edindiğimiz bilgilere göre Hamidiye Alaylarının kuruluşu aşağıda bahsettiğimiz şekilde gerçekleşmiştir.

⁴⁰³ Klein, s. 17.

⁴⁰⁴ BOA, Y.PRK.AZJ, Dosya No:22 Gömlek No:21.

Hamidiye Alayları kurulmadan önce önde gelen bazı Kürt aşiret reisleri 1891 yılının kış mevsiminde İstanbul'a çağırılmışlardır. Davete icabet eden Kürt aşiret reisleri yanlarındaki hademeleriyle birlikte yüz otuz dört kişiden oluşan kabile ile 09 Mart 1891 tarihinde Trabzon'dan vapurla İstanbul'a doğuru hakeret etmişlerdir. Yanlarına Trabzon'a kadar üzerlerinde geldikleri atlarını almasalar da atlarının eğer takımlarını Trabzon'da bırakmayarak yanlarına almışlardır. Eğer İstanbul'a vardıklarında kendilerinden maharetlerini sergilemeleri istenirse bunu kendi eğer takımlarıyla oradan temin edecekleri atlar üzerinde yapacaklardı.⁴⁰⁵

Uzun yolculuklarının ardından İstanbul'a varan aşiret reisleri burada büyük bir nümayiş ve alayıyla karşılanmışlardır. İstanbul'da en iyi şekilde ağırlanan aşiret reislerine aşiretlerden oluşturulacak alaylardan bahsedilmiş, onların fikirleri alınmıştır.⁴⁰⁶ Yaklaşık iki ay İstanbul'da kalan aşiret reisleri kabileler halinde Mayıs 1891 tarihinde İstanbul'dan ayrılmaya başlamışlardır.⁴⁰⁷ Bir kısmı Avusturya posta vapuruyla önce Trabzon'a oradan da memleketlerine kendilerine verilen nişan, taltif ve çeşitli hediyelerle birlikte dönmüşlerdi. İhsan buyrulan nişan taltif ve hediyeler, sonradan İstanbul'a davet edilen aşiret reislerine de verilmeye devam edilmiştir. Dersaadete davet edilip daha sonra kendilerine taltif, rütbe, nişan ihsan buyrulan aşiret reislerinin bazıları aşağıdaki tablolarda yer verilmiştir.⁴⁰⁸

Tablo-2 Dersaadet'e davet edilen Kürt aşiret reislerine verilen lira-i Osmanî'yi gösteren tablo.

Lira-i Osmanî	Rüesanın derecâtı	Mensub oldukları Aşiret	İsim ve Şöhretleri	Mülahazât
15	Reis	Heyderanlı	Hüseyi Ağa	
15	Reis	Heyderanlı	Hacı Timur Ağa	
15	Reis	Heyderanlı	Emin Ağa	
15	Reis	Zerikanlı	Kadıhan Ağa	

⁴⁰⁵ BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:3.

⁴⁰⁶ Janet Klein, Hamidiye Alayları İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 15.

⁴⁰⁷ BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:7.

⁴⁰⁸ BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:6.

12	1	Heyderanlı	Sultan Ağa	
12	1	Heyderanlı	Mehmed Ağa	
12	1	Heyderanlı	Dursun Ağa	
12	1	Heyderanlı	Hacı Hasan Ağa	
12	1	Heyderanlı	İbrahim Ağa	
12	1	Heyderanlı	Mustafa Ağa	
10	2	Heyderanlı	Mehmed Ağa	
10	2	Heyderanlı	Yusuf Ağa	
10	2	Heyderanlı	Derviş Ağa	
10	2	Heyderanlı	İbrahim Ağa	
10	2	Heyderanlı	Hacı Musa Ağa	
10	2	Heyderanlı	Ali Bey	
10	2	Heyderanlı	Kasım Ağa	
10	2	Heyderanlı	Ali Ağa	
10	2	Heyderanlı	Hasan Ağa	
10	2	Heyderanlı	Âbdal Ağa	
8	3	Heyderanlı	Mahmud Ağa	
8	3	Heyderanlı	Ahmed Ağa	
8	3	Heyderanlı	Selman Ağa	
8	3	Heyderanlı	Abdülhamid Efendi	
6	4	Heyderanlı	Ali Ağa	
6	4	Heyderanlı	Mehmed Ağa	
6	4	Heyderanlı	Mehmed Ağa	
6	4	Heyderanlı	Ali Ağa	
6	4	Heyderanlı	Yusuf Ağa	
6	4	Heyderanlı	Hamza Ağa	
5	5	Heyderanlı	Abdi Ağa	
10	2	Zerikanlı	Âbdal Ağa	
10	2	Zerikanlı	Yusuf Ağa	
10	2	Zerikanlı	Ahmed Ağa	
5	5	Zerikanlı	Ali Ağa	
12	1	Adamanlı	Ali Ağa	

10	2	Adamanlı	Derviş Ağa	
12	1	Mukri	İbrahim Efendi	
5	5	Mukri	Yusuf Ağa	
12	1	Mukri	Hüseyin Ağa	
5	5	Mukri	Kalender Ağa	
10	2	Milan	Osman Ağa	
5	5	Milan	Şehmuz Ağa	
10	2	Şemsiki	Hasan Ağa	
5	5	Şemsiki	Abdi Ağa	
12	1	Şikak	Şeref Ağa	
5	5	Şikak	Hasan Ağa	
10	2	Cibranlı	Âbdal Ağa	
8	3	Cibranlı	Mehmed Ağa	
12	1	Loli	Kadıhan Ağa	
6	4	Loli	Hamza Ağa	
12	1	Şevli	Hacı Mirza Ağa	
12	1	Şevli	Cafer Ağa	
9				Üç nefer hademedden beherine üçer aded lira-i Osmanî
512	Yekün			

Tablo-3 Dersaadet'e davet edilen Kürt aşiret reislerine verilen taltifleri gösteren tablo.⁴⁰⁹

Suret-i Taltifleri			Hamil Oldukları Nişan	Mensub Oldukları Aşiret	Rüesanın Derecâtı	İsim ve Şöhretleri	Teşkilini Müteahhid Oldukları Alay	Meşruhât
Osmânî	Mecidî	Rütbe						
	3	Istabl-ı Âmire		Zerikanlı	Reis	Kadıhan Ağa	2	
4				Zerikanlı	2	Âbdal Ağa		
4				Zerikanlı	2	Yusuf Ağa		
4				Zerikanlı	2	Ahmed Ağa		
	5			Zerikanlı	5	Ali Ağa		
4			Mecidi 4	Âdâmanlı	1	Ali Ağa	1	
4			Mecidi 4	Âdâmanlı	2	Derviş Ağa		
	3		Mecidi 5	Mukri	1	İbrahim Efendi	1	
	5			Mukri	5	Yusuf Ağa		
	3		Mecidi 5	Takori	1	Hüseyin Ağa	1	
	5			Takori	5	Kalender Ağa		
4				Milan	2	Osman Ağa	1	
	5			Milan	5	Şiho Ağa		
4				Şemsiki	2	Hasan Ağa	1	
	5			Şemsiki	5	Abdi Ağa		
4				Şikak	1	Şeref Ağa	2	İfa-yı taahhüd edeceği meşkuktur
	5			Şikak	5	Hasan Ağa		
	4			Cibranlı	2	Âbdal Ağa	1	İfa-yı taahhüd edeceği meşkuktur
	5			Cibranlı	3	Mehmed Ağa		
4				Livli	1	Kayhan Ağa	1	
	5			Livli	4	Hamza Ağa		
4				Şevli	1	Hacı Mirza Ağa	2	İfa-yı taahhüd edeceği meşkuktur
4				Şevli	1	Cafer Ağa		

⁴⁰⁹ BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:6.

Tablo-4 Dersaadet'e davet edilen Kürt aşiret reislerine verilen taltifleri gösteren tablo.⁴¹⁰

Suret-i Taltifleri			Hamil Oldukları Nişan	Mensup Oldukları Aşiret	Rüesanın Derecâtı	İsim ve Şöhretleri	Teşkilini Mütteahhid Oldukları Alay	Meşruhât
Osmanî	Mecidî	Rütbe						
3		Mir'ül-ümeralık		Heyderanlı	Reis	Hüseyin Ağa	5	
	3		Mecidi 4	Heyderanlı	1	Sultan Ağa		
4				Heyderanlı	1	Mehmed Ağa		
4				Heyderanlı	2	Mehmed Ağa		
4				Heyderanlı	2	Yusuf Ağa		
4				Heyderanlı	2	Derviş Ağa		
4				Heyderanlı	2	İbrahim Ağa		
	4			Heyderanlı	3	Mehmed Ağa		
	5			Heyderanlı	4	Ali Ağa		
	5			Heyderanlı	4	Mehmed Ağa		
	5			Heyderanlı	4	Mehmed Ağa		
3		Mir'ül-ümeralık	Mecidi 4	Heyderanlı	Reis	Hacı Timur Ağa	2	
	3			Heyderanlı	1	Dursun Efendi		
4			Mecidi 4	Heyderanlı	2	Hacı Musa Ağa		
4				Heyderanlı	2	Ali Bey		
4				Heyderanlı	2	Tasim Ağa		
3		İstabl-ı Âmare		Heyderanlı	Reis	Emin Ağa	4	
	3	Mir'ül-miralık	Mecidi 4	Heyderanlı	1	Hacı Hasan Ağa		
4				Heyderanlı	1	İbrahim Ağa		
4				Heyderanlı	2	Ali Ağa		
4				Heyderanlı	2	Hasan Ağa		
4				Heyderanlı	2	Âbdal Ağa		
	4			Heyderanlı	3	Ahmed Ağa		
	4			Heyderanlı	3	Selman Ağa		
	5			Heyderanlı	5	Abdi Ağa		
		İstabl-ı Âmare		Heyderanlı	Reis	Mehmed Sadık Ağa	2	Kendisi Dersaadete Gelmemiştir
	3				1	Mustafa Ağa		
	5				4	Ali Ağa		
	5				4	Yusuf Ağa		
	4				3	Abdülhamid Efendi		
	5				4	Hamza Ağa		

⁴¹⁰ BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:6.

Osmanlı Devleti sadece Dersaadet'e davet edilen aşiret reislerine taltif, nişan ve hediyeler vermemiştir. Aynı zamanda aşiret reislerinin İstanbul'a getirilmesinde hizmet almış olan devlet görevlilerine ve askerlere,⁴¹¹ Trabzon'da bu seyahat esnasında yardımları dokunan eşraftan bazılarına, çeşitli taltif, nişan ve hediyeler taktim etmiştir. Bu aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Hamidiye Alaylarının teşkiline ne kadar önem verdiğini de göstermektedir.⁴¹²

2.3.2.1. Mehmet Zeki Paşa'nın Hamidiye Alaylarının Kuruluşu İçin Vazifelenendirilmesi

Aşiret reislerinin İstanbul'dan hareketle memleketlerine varmalarıyla birlikte Hamidiye Alaylarının kurulması için 4. Ordu-yı Hümâyunları Müşiri Mehmet Zeki Paşa görevlendirilmiştir.⁴¹³ Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın bu vazifeye getirilmesindeki en önemli etkenlerden birisi kendisinin 1887 yılında IV. Ordu Komutanlığı'na getirilmiş olmasıdır. Kendisi bu vazifesi esnasında bölgeyi, bölgede yaşanan gelişmeleri yakından takip etme ve Kürtleri yakından tanıma fırsatı bulmuştur.⁴¹⁴ Müşir Mehmet Zeki Paşa vazifelenendirilmesinin hemen ardından bölgeye giderek Hamidiye Alaylarının teşkili hususunda çalışmalarına başlamıştır.⁴¹⁵ Mehmet Zeki Paşa üstün gayret ve çalışmaları neticesinde Hamidiye Hafif Süvari Alaylarını üç ay gibi kısa bir süre içerisinde teşkil etmeyi başarmıştır.⁴¹⁶ Alayları kurduktan sonra da Hamidiye Alaylarının başkomutanı olarak görev yapmıştır.⁴¹⁷ Mehmet Zeki Paşa'nın kısa sürede gerçekleştirmiş olduğu bu başarı düvel-i muazzamanın ve bölgedeki Ermenilerin planlarını sekteğe uğrattığı için zaman zaman paşa suikast tehditlerine maruz kalmıştır.⁴¹⁸

2.3.3. Nizamnamelere Göre Hamidiye Süvari Alaylarının Teşekkülü

Hamidiye Alayları Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan çeşitli aşiretlerden oluşturulmuştur. Bu alaylara kanunnamelere uygun olarak Nizamiye Süvari Alaylarını

⁴¹¹ BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:12.

⁴¹² BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:10.

⁴¹³ BOA, Y.EE, Dosya No: 139, Gömlek No: 5.

⁴¹⁴ Seydi Vakkas Toprak, "Müşir Mehmed Zeki Paşa'nın Bağdat Valiliği", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 34, Bahar II- 2015, s.18.

⁴¹⁵ BOA, Y.EE, Dosya No: 139, Gömlek No: 9.

⁴¹⁶ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:96, Gömlek No:70.

⁴¹⁷ Toprak, Müşir..., s. 18

⁴¹⁸ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:673, Gömlek No:44.

takiben kırk birinci numaradan başlayarak numara verilmiştir. Alaylar, isimleri almış oldukları bu numaralarla birlikte anılmıştır. Aşiretlerden oluşturulan bu alaylara genel olarak *Hamidiye Hafif Süvari Alayları*, kısaltma olarak ise *Hafif Süvari Alayları* ismi verilmiştir.⁴¹⁹

Hamidiye Alayları dört bölükten az ve altı bölükten fazla olmayacaktır. Her bir bölük dört takımdan, her bir takım en az altı dizi ve otuz iki neferden en fazla ise yirmi dört dizi ve kırk sekiz neferden oluşacaktır. Bu hesaba göre bölük mevcudu en az yüz yirmi sekiz en fazla yüz doksan iki olacaktır. Alay mevcudu ise beş yüz on iki sıra neferden az bin yüz elli iki neferden fazla olmayacaktır.⁴²⁰

Nüfusu müsait bir aşiretten bir veya birkaç alay teşkil olunacaktır. Teşkil olunacak alayların isimleri alacakları sıra numarası ve Süvari Hamidiye Alayı ismiyle anılacaktır. Örneğin bu alaylara, süvari birinci Hamidiye Alayı veya süvari üçüncü Hamidiye Alayı gibi isimler verilir.⁴²¹ Nüfusu alay oluşturmaya müsait olmayan aşiretlerden yine nüfuslarına göre bir, iki, veya üç bölük teşkil olunup, sefer dışındaki zamanlarda bu bölüklerin talimleri ayrı yapılırsa da sefer zamanında tabur ve alayların firka kumandanı tarafından belirlenecek toplanma dönemlerinde yine tabur ve alay heyetine konulabilmek üzere bölük numarası verilerek iki veya üç aşiretten bir alay tertip edilecektir.⁴²²

Hamidiye Hafif Süvari Alayları teşkiline ait 1891 tarihli aşağıdaki cetvelde bu tarihe kadar kurulan yirmi iki alay nüfusları ve tamgalanan hayvanları ile bildirilmiştir. Alayların nefer ve hayvan gibi eksikliklerinin giderilmesi için çalışmalar devam etmektedir. Alayların teşkiline Mehmet Zeki Paşa diğer taraftan devam etmekte olup mevcut teşkil olunan yirmi iki alayın Erzurum vilayeti, Bâyezid, Diyadin sancağı, Antab ve Eleşkirt kazaları, Van vilayeti, Bargiri kazası, Hakkari sancağı Mahmûdî kazası, Erciş, Adilcevaz kazalarında teşkil edildiği görülmektedir.⁴²³

⁴¹⁹ BOA, Y.EE, Dosya No: 113 Gömlek No:6, s. 3.

⁴²⁰ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No: 676, Gömlek No: 14, s. 3.

⁴²¹ BOA, Y.EE, Dosya No: 113 Gömlek No: 5, s. 3.

⁴²² BOA, Y.EE, Dosya No:112 Gömlek No:10, s.3.

⁴²³ BOA, Y.MTV, Dosya No:55, Gömlek No:29.

Tablo-5 Hamidiye Sûvârî Alâylarının aldıkları numaralar ile aşiretlerini ve ikamet ettikleri mahalleri gösteren cetvel.

Meşruhât	Teşkil eden rüesanın esamisi	Mevcud-ı haliyeleri		Meskun buldukları vilayet ve sancak ve kazaları	Aşiretleri	Aldıkları Numara	
		Hayvan	Nefer				
	Hüseyin Ağa	350	645	Erzurum vilayeti Bâyezid sancağı Antâb ve Eleşkird kazaları	Sipki Aşireti	1	
	Hasan Bey	300	553	İ	ıı	2	
	Hacı Yusuf Paşa	300	540	İ	ıı	3	
	Salim Paşa	350	568	Erzurum vilayeti Bâyezid sancağı merkez kazası	Zilanlı	4	
	Eyüp Paşa	300	500	İ	ıı	5	
	Ali Ağa	300	500	Erzurum vilayeti Bâyezid sancağı Eleşkird kazası	Kara Papak	6	
Taşdan Ağa		300	500	Erzurum vilayeti Bâyezid sancağı Antâb ve Diyardin kazası	ıı	7	
	Hüseyin Paşa	310	250	Erzurum vilayeti Bâyezid sancağı Antâb ve Diyardin kazaları	Heyderanlı	8	
	Emin Paşa	300	522	İ	ıı	9	
	Hüseyin Bey	300	500	Erzurum vilayeti Bâyezid sancağı Eleşkird kazası	Câmadanlı	10	
	Mirza Ağa	300	500	Erzurum vilayeti Bâyezid sancağı Diyardin kazası	Âdâmânlı	11	
	Borzi (?) Ağa	300	500	ıı	ıı	12	
	Mehmed Sadık Ağa	330	672	Van vilayeti merkez sancağı Bargiri kazası	Heyderanlı	13	
	Borzi Ağa	291	549	ıı	ıı	14	
	İbrahim Efendi	351	574	Van vilayeti Hakkari sancağı Mahmudi kazası	Makuri	15	
	Cafer Ağa	305	533	ıı	Şevli	16	
İkisi mecmu' bir alay itibar	İki bölük teşkil	Hüseyin Ağa	150	271	ıı	Takori	17

olunmuştur	etmiştir						
	Üç bölük teşkil etmiştir	Mehmed Ağa	194	446	ıı	Murad (?)	
		Emin Paşa	300	540	Van vilayeti merkez sancağı Erciş kazası	Heyderanlı	18
		Hacı Timur Paşa	300	630	Van vilayeti merkez sancağı Adilcevaz kazası	ıı	19
		Hüseyin Paşa	300	547	Erzurum vilayeti Bâyezid sancağı Diyadin kazası	ıı	20
		Borzi (?) Paşa	310	529	ıı	ıı	21
		Borzi (?) Paşa	330	540	ıı	ıı	22

Aşağıdaki tabloda ise bazı aşiret reislerinin teşkilini taahhüd ettikleri alaylar ile teşkil ettikleri alayların miktarı birlikte verilmiştir. Buradan anlaşılıyor ki aşiretler genellikle teşkil edebilecekleri alay sayılarından daha fazlasını II. Abdülhamid'in ve Osmanlı Devleti'nin dikkatini çekebilmek için abartarak bildirmişlerdir.⁴²⁴

Tablo-6 Aşiret reislerinin teşkilini taahhüt ettikleri alayların sayısı ile teşkil ettikleri alaylarının miktarını gösteren cetvel.

Meşruhât	Bu defa teşkil olunan alayların aldığı numaralar ile mevcutları			Esami-i rüesa	Aşiretleri	Teşkiline müteahhid oldukları alay
	hayvan	nefer	numarası			
	350	640	1	Hüseyin Ağa	Sipki	1
		553	2	Hasan Ağa	ıı	1
	300	540	3	Hacı Yusuf Paşa	ıı	2
	000	000	0	Hacı Yusuf Paşa	ıı	
	350	568	4	Selim Paşa	Zılanlı	1
	300	500	5	Eyüp Paşa	Zılanlı	1
	300	500	6	Ali Ağa	Kara Papak	2
	000	000	0	Ali Ağa	Kara Papak	

⁴²⁴ BOA, Y.MTV, Dosya No:55, Gömlek No:29. s. 3.

	300	500	7	Taşdan Ağa	Kara Papak	1
Biraderi Sultan (?) Ağa namına teşkil etmiştir.	310	650	8	Hüseyin Paşa	Heyderanlı	5
Mehmet Ağa Namına teşkil etmiştir	300	547	20	Hüseyin Paşa	Heyderanlı	
Hüseyin Ağa namına teşkil etmiştir	310	529	21	Hüseyin Paşa	Heyderanlı	
İsmail Ağa namına teşkil etmiştir	330	540	22	Hüseyin Paşa	Heyderanlı	
	000	000	0	Hüseyin Paşa	Heyderanlı	
Biraderi Namına teşkil etmiştir	300	522	9	Emin Paşa	Heyderanlı	4
Süleyman Ağa namına teşkil etmiştir	300	540	18	Emin Paşa	Heyderanlı	
	000	000	0	Emin Paşa	Heyderanlı	
	000	000	0	Emin Paşa	Heyderanlı	
	300	500	10	Hüseyin Bey	Câmadânlı	1
	300	500	11	Mirza Ağa	Âdâmanlı	2
	300	500	12	Mirza Ağa	Âdâmanlı	
	330	682	13	Mehmed Sadık Ağa	Heyderanlı	2
	291	549	14	Mehmed Sadık Ağa	Heyderanlı	
	351	584	15	İbrahim Efendi	Makuri	1
İfa-yı taahhüd edecekleri	305	533	16	Haci Mirza ve Cafer	Şivli	2

evvelce ... gösterilmişti. bu alayı Cafer Ağa teşkil etmiştir.				Ağa		
	000	000	0	Hacı Mirza ve Cafer Ağa	Şivli	
İki bölük teşkil edebilmiştir.	150	281	17	Hüseyin Ağa	Takori	1
Üç Bölük Teşkil etmiştir. (İkisi Mecmu' bir alay itibar olunmuştur.)	194	446		Mehmed Ağa	Murad (?)	0
	300	630	19	Hacı Timur Paşa	Heyderanlı	2
	000	000	0	Hacı Timur Paşa	Heyderanlı	

Tablolardan da anlaşılacağı gibi aşiret efrâdının küçük bölümlerinin birbirine karıştırılmamasına dikkat edilmiştir. Örneğin aşiret efrâdının küçük bir bölümünün başka bir aşiretten oluşturulan alay ve bölüklere katılmak suretiyle oluşturulmasına veyahut alay ve bölük teşkiline müsait her bir aşiretin ikiye ayrılarak aşiretlerden karma alayların oluşması gibi durumların önüne geçilmesine mümkün olduğu kadar özen gösterilmiştir.⁴²⁵

2.3.3.1. Hamidiye Alaylarına Seçilen Askerlerin Sınıflara Ayrılması ve Eğitimleri

Aşiret ve kabilelerin on yedi yaşından kırık yaşına kadar olan erkek nüfusu künye usulüne göre bir deftere kayıt olunup, bu defterler alay ve bölükler kumandanları nezdinde saklanacaktır. Bunların birer nüshası da dairesi dahilindeki redif deposunda ve

⁴²⁵ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:676, Gömlek No:14, s. 3.

Umum Âsakir-i Hamidiye Kumandanlığı ile merkez ordu-yu hümayunda bulunacaktır.⁴²⁶

Hamidiye Alaylarını oluşturacak efrâd, yaşlarına göre üç mertebeye ayrılmıştır. On yedi yaşından yirmi yaşına kadar olanlar *efrâd-ı ibtidâiye*, yirmi yaşından otuz iki yaşına kadar olanlar *efrâd-ı nizâmiye* ve otuz iki yaşından kırk yaşına kadar olanlar *efrâd-ı redifiye* olarak isimlendirilmiştir. Bir dereceden diğer dereceye geçecek olan efrâd, Allah ve mukaddes değerler üzerine, devlet ve memleketine sadık kalacağına, devlet ve milletine hizmet edeceğine dair yemin etmekle mükelleftirler.⁴²⁷

2.3.3.1.1. Eğitim

Birinci mertebeye yani *efrâd-ı ibtidâiye* askerliğe alıştırılmak üzere her sene iki ay kadar talim ettirilecektir.⁴²⁸

İkinci mertebeye yani *efrâd-ı nizâmiye* her sene yaylaklarında yapacakları talimden başka en az üç senede bir defa olmak üzere iki ay müddetle alaylar halinde yaylaklar dışında bir yerde toplanarak takım, bölük, tabur, alay ve avcı talimleri yaptırılacaktır. Karakol, keşif, devriye, ordugâh tertibi gibi çeşitli iç ve dış hizmetler yine bu talimlerde öğretilenecektir. Bunların dışında süvarilerin sırtlarına birer piyade askeri alıp bir yerden başka bir yere hızlı bir şekilde hareket etmeleri ve gerektiğinde silahlı piyade askerlerinin vazifelerini en iyi şekilde ifa etmeleri, bir mevkiinin müdafaasını en iyi şekilde sağlamaları için dragon talimleri dahi burada yaptırılacaktır.⁴²⁹

Yaylaklar haricinde yapılan bölük ve alay talimlerinde askerliğe yeni başlayanların en azından bir harbe dahil olabilecek kadar talim görmeleri gerekirken buna imkan olmadığı için bunlara istisnai bir zaman tanınarak gerekli temel eğitimler verilecektir. Bu esnada verilen talimler yaylak talimlerinin yerine geçmek üzere Hafif Süvari Alayları efradının nizamiye efradıyla bir süre birlikte talim ve hizmet etmeleri

⁴²⁶ BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:5, s. 4.

⁴²⁷ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:676, Gömlek No:14, s. 4.

⁴²⁸ BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:5, s. 4.

⁴²⁹ BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:5, s. 4.

gerekmektedir. Ayrıca burada yapılan talimlerin zirai faaliyetleri engellememesi için gerekli önlemlerin de alınması gerekmektedir.⁴³⁰

Üçüncü merteye yani *efrâd-ı redifiye* savaş dönemleri dışında kendi işleriyle meşgul olacak gerek görülmedikçe silah altına celp ve davet olunmayacaklardır.⁴³¹

Birinci ve ikinci merteye efradı davet edildiklerinde ilgili yere hemen intikal edebilmek için süvariliğe uygun hayvan besleyeceklerdir. Üçüncü merteye olan Efrâd-ı Redifiye'nin, böyle bir mecburiyeti olmamakla beraber, savaş zamanlarında ikinci merteye efradı celp olduğunda hayvan tedariki mecburiyetine iştirak edeceklerdir.⁴³²

Hamidiye Süvari Alaylarının üç senede bir defa yaylak dışında yapacakları talimlerin emri, padişahın izni ile ordu müşiriyeti tarafından verilip süvari ferikine ve oradan da alay kumandanına tebliğ edilerek talimlerin zamanı ve süresi belirlenecektir.⁴³³

Olağanüstü durumlarda alayların toplanma kararı yalnızca padişahın emri ile gerçekleştirilecektir. Bu gibi durumlarda *Îrâde-i Seniyye*, ordu müşirine ve Hamidiye Süvari kumandanına tebliğ olunacaktır.⁴³⁴

Birinci ve ikinci merteye efradı hanelerinde buldukları zamanlarda bile tabur veya alayın aşiret rüesasının en büyük zabıtinden izin almaksızın memleketleri dışındaki uzak bir yere gidemeyeceklerdir. İzin alarak gittikleri zaman dahi buldukları yerlere dair daima tabur veya alayın büyük zabıtine bilgi vereceklerdir.⁴³⁵

Onbaşı ve çavuşlardan oluşan küçük zabitan, askeri birlikler içerisinde ön önemli görevleri yerine getiren askerlerdir. Hamidiye Alayları içerisinde görülen ihtiyaç nedeniyle küçük zabitanın talimleri ve onların yetiştirilmesi için daha fazla itina gösterilmiştir.⁴³⁶

⁴³⁰ BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:6, s. 12.

⁴³¹ BOA, Y.EE, Dosya No:112, Gömlek No:10, s. 5.

⁴³² BOA, Y.EE, Dosya No:112, Gömlek No:10, s. 5.

⁴³³ BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:5, s. 4.

⁴³⁴ BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:5, s. 4.

⁴³⁵ BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:48.

⁴³⁶ BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:48.

Hamidiye Alaylarını oluşturacak olan efrâd içinden güzel ahlaklı olmak şartıyla her alaydan iki çavuş seçilmiştir. Bunlar Ordu-yu Hümayun merkezinde bulunan *Mektep Alayı'nda* en az altı ay talim gördükten sonra önce iki sene müddetle istihdam olunmak üzere İstanbul'a gönderileceklerdi. Bu çavuşlar daha sonra *mülâzımlık rütbesine* terfi ettirilerek memleketlerine geri gönderilmişlerdir. Fakat çavuşların İstanbul'daki hizmetleri sırasında rütbeleri terfi edenler var ise bu rütbelere bir rütbe daha ilave edilerek memleketlerine gönderilmişlerdir.⁴³⁷

Bundan başka her aşiretten teşkil olunan süvari alayı oranına ve ihtiyaca göre alaylardan seçilecek olan çocuklar İstanbul'daki *Süvari Mektebi'nde* bir süre eğitim gördükten sonra *mülâzımlık rütbesi* ile memleketlerine ve alaylarına geri döneceklerdir.⁴³⁸

2.3.3.2. Sancak Teslimi

Hamidiye Alaylarının kuruluşundan sonra alayların sancakları kısa süre içerisinde imal edilip hazırlanmış ve ilk etapta kuruluşu gerçekleşen elli alayın sancağı resmi olarak teslim edilmiştir.⁴³⁹ Sancakların yeni kurulan Hamidiye Alaylarına teslimi görevi Miralay Vehbi Bey'e verilmiştir. Teslim alınan sancaklar muhafaza edilecekleri yerlerine kaldırılmıştır.⁴⁴⁰

Hamidiye Alaylarında görevli miralayın belirlediği bir zamanda ise sancaklar usul ve nizama uygun olarak buldukları yerden çıkarılarak bir bölük refakatinde alayın eksiksiz olarak bulunduğu içtimâ mahaline getirilecektir. Sancak içtimâ mahalının karşısında bulunan sancak mahaline dikilir. Sancak alaya geldiği saatten itibaren alay seferberlik haline geçecektir. Seferberlik halinde debboyda bulunan silah ve cephaneler *Debboy Nizamnamesi'*ne uygun olarak tabur veya alay meclisinin mazbatasına üzerine muamele olunacaktır. Mazbatasız silah ve cephanenin alaylara verilmesi uygun değildir.⁴⁴¹

⁴³⁷ BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:5, s. 4.

⁴³⁸ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:676, Gömlek No:14, s. 4.

⁴³⁹ BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:32.

⁴⁴⁰ BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:24.

⁴⁴¹ BOA, Y.EE, Dosya No: 112, Gömlek No: 10, s. 5.

Alayın seferberlik halini icap ettiren sebeplerin sona ermesiyle alayın içtimâ alanında bulunan sancak ile alayda bulunan silah ve cephaneler eski yerlerine teslim edilecektir. Böylece alay seferberlik halinden çıkmış olacaktır.⁴⁴²

Hamidiye Süvari Alayları efradı elbise, hayvan ve eğer takımlarını kendi tedarik etmek mecburiyetindedir. Fakat içtimâ zamanlarında alayların ihtiyaç duyduğu tüfek, cephane ve alay sancağı devlet tarafından verilecektir.⁴⁴³

2.3.3.3. Elbise, Silah, Kılıç ve Eğer TakımlarınaSeçilen Şekiller

Hamidiye Süvari Alaylarının giyecekleri elbiseler, kullanacakları silahlar ile eğer takımlarının seçilmesi ve düzenlenmesi aşiretlerin birbirinden farklı görünmeleri göz ününde bulundurulmuş belirlenmiştir.⁴⁴⁴

Hamidiye Süvari Alayları Arap, Kürt, Karapapak ve Türkmen aşiretlerinden oluşturulacağı için aşiretlerin her birinin elbisesi, mensup olduğu kabile ve aşiretin kendilerine özgü kıyafetlerine uygun ve askeri kabiliyetlerine mani olmayacak şekilde düzenlenecektir. Ayrıca alayların birbirine karıştırılmaması için elbiselerinin üzerinde alayın ismi ve numarası yazılı bir işarete yer verilmiştir.⁴⁴⁵ Fakat H. F. B. Lynch'ın, Armenia: Travels and Studies adlı eserinde yer verdiği bizim de, ekler kısmına koyduğumuz fotoğraflardan anlaşıldığı üzere aşiretler genel olarak kendi kıyafetlerini kullansalar da kendilerine ait olmayan desen ve motifleri de kullandıkları görülmektedir.⁴⁴⁶

Çerkez alayların giyecekleri elbiselerin sade olması, ceketlerinin biraz kısa ve pantolonlarının genişçe olması, Kürtlerden oluşturulacak alayların ise milli üsluplarını yansıtabilecek şekilde elbiseler giymesi kararlaştırılmıştır. Kalpaklarının büyükçe ve çenelerinden bağlı olması istenmiştir. Yağmurlukların hem yağmurluk hem de yorgan olarak kullanılması, gerektiğinde arkalarında taşınacağı için alışageldikleri gibi imal edilmesi istenmiştir. Bundaki en önemli neden aşiret alaylarının askerlik kabiliyetlerinin

⁴⁴² BOA, Y.EE, Dosya No: 112, Gömlek No: 10, s. 5.

⁴⁴³ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No: 676, Gömlek No: 14, s. 5.

⁴⁴⁴ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No: 101, Gömlek No: 42, s. 5.

⁴⁴⁵ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No: 101, Gömlek No: 42, s. 5.

⁴⁴⁶ H. F. B. Lynch, Armenia Travels and Studies, Langmans Yayınları, London 1901, C. 1, s. 6.

en üst seviyede tutulmak istenmesidir. Bahsi geçen kıyafetlerin Kürtlerle Karapapaklara mahsus iki tarzda hazırlanması ve üzerlerinde alayların alametlerinin bulunması bildirilmiştir.⁴⁴⁷

Karapapakların başlarına Çerkez başlığı ve sırtlarına da *burka* tabir olunan *hırvani*⁴⁴⁸ giymeleri kabul edilmiştir. Kürtlerin de *nevresimlerin*⁴⁴⁹ icadından önce zabitanların giydiği yakasız, başlıklı ve kollu, oldukça geniş sakolar giymeleri istenmiştir.⁴⁵⁰ Kürt aşiret reislerinin giyecekleri kalpak, elbise, ayakkabıları ve kullanacakları kılıç kayışları kanunname yazıldıktan çok kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti tarafından imal edilmiş ve hazırlanmıştır.⁴⁵¹

Dördüncü Ordu'ya bağlı olarak teşkil edilen altmış bir Hamidiye Hafif Süvari Alayı efradının kullanacakları kılıçların tedariki elzem olduğu için en kısa sürede imal edilmesi istenmiş ve kılıçlar iki milyon dokuz yüz kırk üç bin altı yüz on altı kuruş masrafla Tophâne-i Âmire tarafından imal edilmiştir. Fakat bu masrafın hayli kabarık olması nedeniyle askeriye tarafından karşılanamamış ve Seraskerlik makamı bu bedelin hazine tarafından karşılanmasını talep etmiştir.⁴⁵²

Hamidiye Alayları efrad ve zabitanını teşkil eden aşiretlerin kendi memleketlerinde kullandıkları eğer takımları tarafsız olarak incelenip tetkik edilmiştir. Bu eğer takımlarının Almanya'nın Macar eğeri ismiyle kullandıklarıyla yaklaşık olarak aynı kalitede olduğu, hayvanlar açısından bu eğerlerin kullanılmasının oldukça uygun olduğu bildirilmiştir. Renklerinin düz siyah veyahut ona benzer bir renkte olması ve arka kısmına sıyrımdan yapılması ve iki yanlarına meşinden heybeye benzer torba konulması istenmiştir.⁴⁵³

⁴⁴⁷ BOA, Y.PRK.KOM, Dosya No:7, Gömlek No: 81, s.1.

⁴⁴⁸ Hırvâni: Setre biçiminde üste giyilen elbisenin adıdır. Şehzade Abdülmecid'in okumağa başlattırılması münasebetiyle yapılan merasimde devletin resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi'de kurenanın sırtlarına hırvâni ve başlarına fes giydikleri yazılıdır. Bkz. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, Cilt I, İstanbul 1993, s. 812.

⁴⁴⁹ Nevresim: Yakası büyük, kolsuz hamanî gibi kapu nevilerinden birinin adıdır. Nizam-ı Cedid'in ilk zamanlarında yapılan ve büyükler tarafından giyilen bir üstlük. Harmanî gibi sonraları terk edilmiştir. Bkz. Pakalın, s. 686.

⁴⁵⁰ BOA, Y.PRK.KOM, Dosya No:7, Gömlek No: 81, s.1.

⁴⁵¹ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:73, Gömlek No:17.

⁴⁵² BOA, BEO, Dosya No:1396, Gömlek No:104671.

⁴⁵³ BOA, Y.PRK.KOM, Dosya No:7, Gömlek No: 81, s. 2.

Hamidiye Alaylarını oluşturan aşiretlerin kullanmış oldukları üzengilerin oldukça geniş ve kullanımının zahmetli olduğu görülse de çocukluklarından beri aşiret mensuplarının kullanmış oldukları üzengiler olması, hem kırbaç hem de mahmuzluk vazifesini ifa etmesi, değiştirilmesi halinde süvarilik ve askerlik yeteneklerine zarar gelebileceği hasebiyle bu üzengilerin kullanılmasının devam etmesi uygun görülmüş ancak ileride üzengilerin küçültülebileceği belirtilmiştir. Karapapak ve Kürt aşiretlerin kullanabileceği iki çeşit üzengi takımı seçilmiştir.⁴⁵⁴

Aşiret alaylarına mahsus askerlerin alışmış oldukları silahlarla donatılması istenmiştir. Karapapak ve Çerkez alayları tüfenk, tabanca, kılıç, kama kullanmakta Kürtler ise daha ziyade mızrak kullandığından Hamidiye Süvari Alayları askerlerinin genel olarak mavzer veya martini filintaları, revolver ve kılıç ile donanmış olması, Karapapakların bu üç silahtan başka kama ve Kürtlerin mızrak taşınması uygun görülmüştür. Kargılı alaylara *nizedâr*,⁴⁵⁵ kargısızlara *ejder* ismi verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁵⁶

Silahlar için gerekli cephanelerin nakli aşiretlerin kendi kabilelerinden çıkaracakları hayvanları ile gerçekleşecektir. Askerlerin hayvan üzerinde taşıyacakları fişeklerin yetmiş adedi soldan sağa doğru omuzlarından aşağı asılacak meşin kapaklı fişeklikte ve seksen adedinin de eğerin ön kısmına mahsus yapılacak çanta benzeri keselerde taşınması uygun bulunmuştur.⁴⁵⁷

2.3.3.4. Ümera ve Zabitan Seçimi

Hafif Süvari Alaylarında Mülâzım-ı Sâni rutbesi, aşiret çocuklarına Mekteb-i Harbiye'den mezun olduktan sonra, istisnai durumlarda ise üç yıl okuyup şahadetname alanlara verilmiştir. Bunlarla da ihtiyaç tamamlanamazsa Mülâzım-ı Sâni rutbesinin alaylarında liyakatlerini göstermiş çavuşlara verilmesi uygun görülmüştür.⁴⁵⁸

⁴⁵⁴ BOA, Y.PRK.KOM, Dosya No:7, Gömlek No: 81, s. 2.

⁴⁵⁵ Nizedâr: Mızrak ile silahlanmış, mızraklı. Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı...*, s. 1418.

⁴⁵⁶ BOA, Y.PRK.KOM, Dosya No:7, Gömlek No: 81, s. 2.

⁴⁵⁷ BOA, Y.PRK.KOM, Dosya No:7, Gömlek No: 81, s. 2.

⁴⁵⁸ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No: 42, s. 6.

Talim, taallüm ve askeri nizamın, sağlanması umum alayın ve bölüklerden her birinin emir ve kumandası, Bab-1 Seraskeri Süvari Dairesi'nin seçeceği ümera ve zabıtana tevdi edilmiştir.⁴⁵⁹

Kaymakamlık, binbaşılık, kolağalık, yüz başı vekilliği ve mülâzımlık rütbeleri bidâyet-i teşkilde ümera ve aşiret reisliklerinden seçileceklere bırakılacaktır. Bu rütbelerin verilmesinde nüfus mevcudu alay oluşturmaya müsait olan aşiretler ümerasını kaymakam, üç bölük oluşturmaya müsait olan aşiret reisi binbaşı ve iki bölük oluşturmaya müsait aşiret reisi kolağası, yalnız bir bölük oluşturmaya müsait aşiret reisinin yüzbaşı vekili seçilmesine mümkün olduğu kadar riayet edilecektir.⁴⁶⁰

Süvari Alayları zabitanının çeşitli hizmetlerde üç sene boyunca nizamiye alaylarında bulunmak şartıyla, askeri bilgiler öğrenmek arzusunda olanların istekleri kabul edilmesi ve liyakatlerini ispat etmeleri halinde kendilerine nizamiye alaylarından şahadetname verilecektir. Şahadetname alanlar şahadetnameli zabıt olarak alaylarında hizmetlerine devam edecektir. Ümeranın ise alaylar tarafından zabitan örneğindeki gibi istihdamlarıyla şahadetname almaları uygun ise de ümeranın imtihanları merkez Ordu-yu Hümayu'nda Erkân-ı Harbiye Heyeti tarafından gerçekleştirilecek ve Ümera oradan şahadetname alacaktır. Alınan şahadetnameler merkez Ordu-yu Hümayun'a ve oradan da Seraskerlik makamına gönderilerek kayıtları alındıktan sonra ümera ve zabitan aşiret alayı zabiti olmakla beraber akranına göre önde tutulup alaylarda boş kadrolar bulunduğu şahadetnameli olanlar tercih edilecektir. Ayrıca bunların rütbeleri terfi edilebilecek ve bunlar askeri birlik kumandanlığına kabul edilebileceklerdir.⁴⁶¹

2.3.3.5. Terfi ve Atama İşlemleri

Alaylar oluşturulup alayların zabiteleri tayin edildikten sonra alayların zabiteleri itaatsizlik veya uzaklaştırmayı gerektiren bir cinayet suçu işlemedikçe ve Hamidiye Alayları Kanunnamesi'nde belirtilen on iki yıllık sürenin sonunda istifa etmedikçe ihraç

⁴⁵⁹ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No: 42, s. 6.

⁴⁶⁰ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No: 42, s. 6.

⁴⁶¹ BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:6, s. 7.

edilemezler. Bahsi geçen zabitelerin bu süreden önce önemli bir mazerete dayanmayan istifaları kabul olunmayacaktır.⁴⁶²

Zabitanın olan alay kumandanının başka bir yere tayininde veya vefatında alayın kumandasına Ordu Müşirliği'nin arzı ve Seraskerlik makamının uygun görmesi ile yine nizamiyeden biri veya miralaylık ve kaymakamlık vazifelerini hakkıyla yerine getirmiş olduğu şahadetnamelerle belgeleyen reislerden İrâde-i Seniyye ile tayin olacaktır. Bunlardan başka aşiret zabitanı içinde açık olduğunda şahadetnameli olanlar ve mektepte üç yıl tahsil görenler tercih edilerek alaydaki sıraya uygun olarak seçilip boş olan memuriyete atanacaktır.⁴⁶³

Boş olan yüzbaşılık makamına o alayın içinde bulunan şahadetnameli veya mektepli olan yüzbaşı vekillerinden biri seçilerek tayin edilir. Bahsi geçen alayda mektepli veya şahadetnameli yüzbaşı vekili bulunmadığı takdirde nizamiyeden başkası tayin edilecektir.⁴⁶⁴

Kaymakamlık, binbaşılık, yüzbaşı vekilliği ve mülâzımlık rütbelerine yapılacak olan atamalar, bir rütbe altta ve alay içinde bulunanlardan seçilerek askeri kanunlara göre yapılacak ve bu şekilde silsile yürütülmüş olacaktır.⁴⁶⁵

Nizamiyeden kaymakamlık rütbesiyle alay kumandasına ve yüzbaşı vekilliği rütbesiyle bölük kumandasına memur edilen ümera ve zabitanın kıdemleri müsait olduğunda ve alay ve bölüklerdeki görevlerini yerine getirmeleri halinde memuriyetlerine daimi olarak terfileri uygun görülmüştür.⁴⁶⁶

Hamidiye Alaylarının kuruluşunda alaylar içerisinde önemli hizmetlerde bulunanları Osmanlı Devleti sürekli olarak takip etmiş, vazifelerini en iyi şekilde icra edenleri liyakat madalyaları vererek veya rütbelerini terfi ettirerek ödüllendirme yoluna gitmiştir.⁴⁶⁷ Dördüncü Ordu-yı Hümâyun Birinci Redif Fırkası Erkanı Harbiyesi'nde binbaşı olarak görev yapan ve Hamidiye Alayları teşkilatında faydalı hizmetler yerine

⁴⁶² BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No:42, s. 7.

⁴⁶³ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No:42, s. 7.

⁴⁶⁴ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No:42, s. 7.

⁴⁶⁵ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No:42, s. 7.

⁴⁶⁶ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No:42, s. 7.

⁴⁶⁷ BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:11.

getiren Mahmut Bey bu şekilde terfi ettirilerek Hamidiye Alayları kumandanlığı refakatine tayin edilmiştir.⁴⁶⁸ Hamidiye Alaylarını teşkil eden aşiret reislerinden oluşan ikinci kafilenin İstanbul'a oradan da geri kendi memleketlerine götürülmelerinde görevli Ordu-yı Hümâyun'a mensup piyade yüzbaşı İlyas Bey ise kendisine verilen bu görevi layıkıyla yerine getirdiği için yapmış olduğu hizmetler, devletine olan sadakati ve Dağıstanlı olması ve süvarilik konusundaki yeteneklerinden ötürü Hamidiye Alayları zabitanları arasında önemli bir yer edinebileceği düşünülerek ordu içerisinde kendisinden daha kıdemli zabitler olmasına rağmen kolağası rütbesine terfi ettirilmiştir.⁴⁶⁹

2.3.3.6. Hamidiye Alaylarında Düzenin Korunması

Askerliğin en temel esaslarından birisi emir-komuta zincirine itaat etmektir. Efrad ve zabitan içtimâ zamanlarında bu esasa uymakla mükelleftir. Bu esaslara aşiret adetleri ve aşiretlerin özel durumları nedeniyle uymamak da verilecek olan cezaları hafifletemez. Silah altında bulunan alayların ümera, zabitan ve neferleri tarafından işlenecek kabahat, suç ve cinayetlerin cezaları ceza kanununa göre verilecektir.⁴⁷⁰

Alay kumandanına içtimâ hakkında gönderilen emrin ulaşmasıyla, emirde belirtilen mesafeye göre, belirtilen zamanda elbise ve hayvanıyla alay merkezinde içtimâ mecburi olduğu için özürsüz olarak bu emre uymayanlara *icabet etmeme* cezası verilecektir. Emre icabet etmeme cezası ümera ve zabitan için başka, efrad için başkadır. Özürsüz olarak belirlenen vakitten sonra gelen ümera ve zabitan belirlenen vakti kaç gün geçmiş ise alay seferberlik halinden çıktığı günden itibaren o gün kadar hapis cezasıyla beraber her güne karşılık gelecek şekilde maaş cezası verilmiştir. İçtima emrine aynı şekilde özürsüz olarak uymayan ümera ve zabitan, alayından ve zabitlikten atılarak üç aydan aşağı olmamak üzere hapis cezası verilmesi için Mülkiye Hapishanesi'ne gönderilmekle beraber o vakte kadar vazifelerinden dolayı muaf oldukları vergiler kendilerinden alınacaktır. Hapis cezasının bitmesiyle daha önce sahip oldukları ayrıcalıklardan mahrum oldukları kendilerine bildirilmiştir. Özürsüz olarak içtimâyâ katılmayan efrad, alay dağıldıktan sonra tehir ettiği günlerin üç misli bir zaman zarfında talimlerde ve

⁴⁶⁸ BOA, İ.DH, Dosya No: 1269, Gömlek No:99767.

⁴⁶⁹ BOA, Y.EE, Dosya No: 139, Gömlek No:12.

⁴⁷⁰ BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:6, s. 8.

çeşitli hizmetlerde bulunmak için civardaki süvari alaylarından en yakınına gönderilecektir. Bu alaya ulaşırken yolda geçirdiği süre cezasına dahil edilmeyecektir. İçtima davetini hiç uymayan efrad uzak mahallerde bulunan süvari nizamiye alaylarının birinde daha önce hiç askerlik yapmamış gibi yeniden kaydedilerek eski kayıtları silinecektir.⁴⁷¹

Alayın içtimâsına elbise, malzeme ve hayvanı olmadan katılanların eksikleri, onların iyi hallerine kefil olan aşiret reisleri, ümera ve zabitan tarafından tamamlanılır. Bu eksikliklerin sadece efradın kendi kusurları neticesinde ortaya çıktığı veya çeşitli desiselerden ibaret olduğu anlaşılırsa hemen kendi eksikliklerini kendisi tamamlamak zorundadır. Eğer tamamlamaz ise içtimâ emrine hiç icabet etmemiş gibi muamele olunacaktır.⁴⁷²

Savaş zamanında içtimâ emrine uymama durumunda içtimâ emrine uymamanın cezası mevcut durumun ehemmiyeti ve emre uymamanın sebeplerine göre *Divân-ı Harp'te* gerekli cezalar bu kişilere verilecektir.⁴⁷³

Her alayın kendi alay katibi, alayın içtimâsına geç kalanlar ile hiç katılmayanların isimlerinin yazılı olduğu defterleri tanzim ederek ve mühürleyerek bölük kumandanlarının bu hususa dair verdikleri jurnalleri de ilave ederek içtimânın bitmesine bir hafta kala alay kumandanına vermek mecburiyetindedir. Alay katibinin nöbette olması durumunda bu vazife bölük kumandanına aittir.⁴⁷⁴

Silah altında iken izinsiz olarak vazifelerinin başında olmayanlar askeri kanunlar gereğince firari muamelesi görürler. Savaş zamanında ise gerek toplu olarak gerekse bireysel olarak yağmacılığa cüret edenler özel olarak şiddetli bir şekilde cezalandırılacaktır.⁴⁷⁵

Savaş dışındaki normal zamanlarda iki aşiret arasındaki kadim düşmanlık ve husumet nedeniyle memleketin düzen ve nizamına zarar veren, asayiş bozacak şekilde toplu

⁴⁷¹ BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:6, s. 8.

⁴⁷² BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:6, s. 8.

⁴⁷³ BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:6, s. 8.

⁴⁷⁴ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No: 42, s. 7.

⁴⁷⁵ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No: 42, s. 7.

olarak birbirlerine saldıran, birbirlerini öldüren ve dağılmaları emrine itaat etmeyen alayların ümera ve zabitanı; bahsi geçen olaylardaki suçlarına göre görevden atılma, müebbet hapis, kürek veya idam cezasına mahkum edilecektir.⁴⁷⁶

Hamidiye Alayları ümera, zabitan ve efradı ile sivil vatandaşlar arasındaki suç nitelikli olaylar neticesinde ortaya çıkan davaların Nizami Mahkemelerde görülmesi fakat ümera ve zabitanın suçlu görülmesi halinde askeri ceza Kanunname-i Hümayun'un yedinci maddesi hükmüne göre cezalarını Mülkiye Hapsanelerinde çekmesi, efradın silah altında bulunmadıkları zaman efrad-ı ihtiyatiye ve redifiyede olduğu gibi Nizami Mahkemelerce verilen hapis cezalarının Mülkiye Hapsanelerinde icrası gerçekleştirilmiştir.⁴⁷⁷ H. 24 Şevval 1326 (M. 9 Kasım 1908) tarihli ve 608 numaralı tezkere ile alınan kararda sivil vatandaşlar ve Hamidiye Alayları mensupları arasında cezai ve hukuki davlara adli mahkemelerce bakılması gerektiği, bu davalardan suçlu bulunan Hamidiye Alayları mensuplarının Mülki Hapsanelerde tevkif olunmaları 4, 5, ve 6. Ordu Müşiriyet ve Kumandanlıklarına bildirilmiştir.⁴⁷⁸

Nüfus vukuatının tahriri sırasında kaydedilmemiş olanlardan nüfus talimatına göre para cezası alınması gerekirken, Hamidiye Alayları efradı ile ilgili talimatnamede herhangi bir açıklama bulunmadığı için, diğer asker ve jandarmalar gibi Hamidiye Alayları efradına muamele edilmesi yani efradın asker sayılmasına ve onlardan bu duruma yönelik para cezası alınmamasına, askerlik görevi sona erenlerden ise alınmasına karar verilmiştir.⁴⁷⁹

Hasenanlı Aşireti içerisinde önceden de var olan aşiret reisleri arasındaki üstünlük mücadelesi, aşiretin Hamidiye Alayları teşkil etmesinden sonra bir dönem duraklamış daha sonra bu mücadele yeniden başlamıştır. Kısa süre içerisinde aşiret reisleri arasındaki bu üstünlük mücadelesi silahlı çatışmaya dönüşmüştür. Aşiret mensuplarının bir kısmı hayatlarını kaybetmiş bir kısmı ise bu çatışmadan yaralı olarak kurtulmuşlardır. Aşiret içerisindeki bu üstünlük mücadelesine katılanlar askeri kurallara uymamış ve Hamidiye Alaylarını teşkil ederken padişaha, vatana, millete, orduya sadık kalacaklarına dair ettikleri yemini yerine getirmemişlerdir. Bu yüzden askerlikten

⁴⁷⁶ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No: 42, s. 7.

⁴⁷⁷ BOA, DH.MKT, Dosya No:1305, Gömlek No:22.

⁴⁷⁸ BOA, DH.MKT, Dosya No:2704, Gömlek No:8.

⁴⁷⁹ BOA, ŞD, Dosya No:1515, Gömlek No:15.

atılmalarına ve haklarında kanuni tatbikat yapılmasına karar verilmiştir.⁴⁸⁰ Ayrıca bu çatışma sırasında görevini layıkıyla ifa etmediği düşünülen İbrahim Paşa'nın da 4. Ordu Müşiriyeti tarafından görev yerinin değiştirilmesi uygun görülmüştür.⁴⁸¹

2.3.3.7. Hamidiye Alaylarının Teftişi

Alayların teftişi bağlı oldukları orduya ait bir vazifedir. Fakat ilk altı seneye mahsus olmak üzere ferik ve müşir rütbesinde payitaht tarafından görevlendirilen genel müfettiş vasıtasıyla iki senede bir defa alaylar teftiş edilecektir. Genel teftişin dışındaki rutin teftişler yılda bir defa, ordunun süvari fırkası kumandanı veya mirlivaları arasından seçilenlerden biri tarafından yapılacaktır.⁴⁸² Her sene içtimâ zamanında tayin olunan müfettişlerin refakatine gereği kadar zabitan verilir ve bu müfettişler, alay merkezlerini ve redif depolarında alaylara ait bulunan silah cephane ve hastane malzemeleri ile depoda bulunan diğer malzemeleri inceler. Burada bulunan malzemelerin durumlarını ve ıslah edilmesi gerekenleri ordu müşirliğine bildireceklerdir.⁴⁸³ Alay ve bölük kumandanları tarafından teftişler sırasında sayım ve yoklama yapılacaktır. Efrada ait elbiseler ve hayvan takımları da ayrıca teftiş edilecektir. Yoklamalarda çeşitli nedenlerle memleketlerinde bulunmayanların memleketlerine dönüp dönmedikleri, elbise ve silahların vaziyetlerinin iyi durumda olup olmadığı, hayvanlara iyi bakılıp bakılmadığı, hayvanların içlerinde zayıf, cılız düşenlerin olup olmadığı teftiş edilecektir. Teftiş raporu bölük zabitleri tarafından alay kumandanına ve alay kumandanı tarafından da Ordu-yı Hümâyûn'a verilecektir. Bu raporda daha önce hayvanlarında eksik bulunan alayların bu eksikliklerini ne miktarda giderdikleri ayrıntılı olarak bildirilecek ve raporda belirtilen eksikliklerin giderilmesi için bahsi geçen raporlar müfettişlere gönderilecektir.⁴⁸⁴

Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının sağlamış olduğu maddi ve manevi faydalardan sürekli olarak istifade olunması amacıyla devlet nezdinde incelemeler yapılmış, Dördüncü Ordu Müşirliği ile müzakereler gerçekleştirilerek alayların ıslahı hususunda

⁴⁸⁰ BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:42.

⁴⁸¹ BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:45.

⁴⁸² BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:6, s. 9-10.

⁴⁸³ BOA, Y.EE, Dosya No:112, Gömlek No:10, s. 8.

⁴⁸⁴ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No:42, s. 10.

çalışmalar yürütülmüş ve buna istinaden de alayların yedi livaya taksimi için çalışmalar yürütülmüştür.⁴⁸⁵

2.3.3.8. İstihkak Kavramı

Aşiret ümera, zabitan ve efradı kendi yaylaklarının dışında bir mevkiye bulduklarında veya muharebeye sevk olunmak üzere toplandıklarında ümera, zabitan ile efrada nizamiyedeki gibi tam maaş ve tayinat verilecektir. Alayın içtimâ döneminde her ne sebeple olursa olsun hizmet başında bulunmayan zabitan ve efrad maaş tayinından alamaz. Başka bir mahale sevk olunmayarak özellikle talim için kendi yaylaklarında, meskenlerinde vuku bulacak içtimâlarda efrada yalnızca katık parası adıyla tayin bedeli verilip ümera ve zabitan fazladan hiçbir şey verilmeyecektir.⁴⁸⁶

Alayın silah altında bulunmadığı zamanlarda, gerek yaylak talimlerinde gerekse barış dönemlerinde olsun, aşiret reisleri umum zabitan tayinini almasalar da rütbelerine mahsus maaşların dörtte birini alma hakkına sahip olacaklardır.⁴⁸⁷

Zabitan içinden şahadetname almış olanlar barış zamanında alaydaki hizmetlerine devam ediyorlarsa tayinsız tam maaş alacaklardır. Bunlara üç sene süren tahsillerinde ise maaş dışında bir nefer tayını verilecektir. Ümeradan imtihan ile şahadetname alanlara, alay kumandasına memur olmadıkça, gerek tahsilleri sırasında gerekse şahadetname aldıktan sonra barış zamanında verilmekte olan dörtte bir maaş dışında herhangi bir şey verilmeyecektir. Eğer şahadetnameli ümeradan biri alay kumandanı olursa alay kumandanlarının almış olduğu maaş ve tayına hak kazanmış olacaktır.⁴⁸⁸

2.3.3.9. İdare

Aşiretler ümera ve zabitanın daimi olarak, efradın ise içtimâ vakitlerinde giyecekleri elbise ve binecekleri at ile kullanacakları eğer takımları ve diğer malzemeler kendilerine ait ise de yaylak ve meskenleri dışındaki bir noktaya sevk edilmelerini gerektiren seferberlik içtimâlarında efrad ve zabitan silahlarını ve alay sancağını aldığı günden

⁴⁸⁵ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:722, Gömlek No:19.

⁴⁸⁶ BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:6, s. 9.

⁴⁸⁷ BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:6, s. 9.

⁴⁸⁸ BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:6, s. 9.

itibaren seferber sayılıp kendilerine tam maaşları, hayvanlarının yem ihtiyaçları ve tayınları *Asâkikir-i Nizâmiye* tarafından verilecektir.⁴⁸⁹

Öşür ve agnam gelirleri eskiden olduğu gibi *Hazine-i Celile* hesabına ait olmak şartıyla aşiretler ve kabileler içindeki ümera, zabitan ve efrad belirtilen vergilerden muaf tutulacaklardır.⁴⁹⁰

Tanzimat Dairesi'nde kaleme alınıp Mülkiye Dairesi'nde bazı eklemeler yapılan mazbatada Hamidiye Hafif Süvari Alayları ümera, zabitan ve efradının şahsi vergileri hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Kendi yaylaklarının dışında bir mevki veya muharebeye sevk olunmak için toplandıklarında genel olarak ümera, zâbitân ve efrada nizamiyedeymiş gibi maaş ve tayinat, hayvanlarına yem tayın verilecektir. Alayın silah altında bulunmadığı zamanlarda, ister yaylak talimlerinde isterse barış dönemlerinde olsun, aşiretlere mensup bulunan zâbitânın yalnızca rütbelerine ait maaşın dörtte birini alacaklardır. Herhangi bir yere sevk olunmayarak bilhassa talim için kendi yaylaklarında, kendi bölgeleri civarında vuku bulacak içtimâda efrada yalnız *Katık Parası* namıyla tayın bedeli verilecektir. Zâbitân içinde şahadetname almış olanların barış dönemlerinde alayının hizmetinde bulunanlar tayınsız tam maaş alacaklardır. Ağnam ve aşar gelirleri eskiden olduğu gibi hazine hesabına alınmak şartıyla aşiretler ve kabileler içinde bahsi geçen alaylara dahil bulunan ümera, zâbitân ve efrad vergiden muaf tutulacaklardır. Bu muafiyete sahip alaylara mensup olan ümera ve zâbitân ile üçüncü rütbedeki efradın şahsi ve temettu' vergileriyle temel ihtiyaçlarından olan ikametlerine mahsus hane ve müştemilatını kapsamaktadır. Bu muafiyetlerden askerlik mesleği içinde yer alanların geçindirmekle mükellef oldukları aileleri de istifade ettikleri taktirde akar türündeki emlak vs. vergilerinden askerlik mesleği içinde bulunanların ister uzak ister yakın akrabası olsun faydalanamayacaktır.⁴⁹¹

Zikredilen alaylar ümera ve zâbitânının bundan istisnalarına gerek yoktur. Redif ve müstahfiz efradı, bilfiil askeri hizmette bulunmayarak hanelerinde kendi işleriyle meşgul oldukları zamanlarda her türlü vergiyi ödemekle mükelleflerdir. Alaylar efradı

⁴⁸⁹ BOA, Y.EE, Dosya No:112, Gömlek No:10, s. 8.

⁴⁹⁰ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No: 42, s. 8.

⁴⁹¹ BOA, MV, Dosya No:115, Gömlek No:03.

askeri hizmetlerini yerine getirmek için bilfiil silah altında bulunmazlarsa bu mükellefiyetten istisnalarına gerek olmayacaktır.⁴⁹²

İçtima esnasında her alayın sağlık memurları ve hastane araç gereçleri miriye gelirlerinden karşılanacaktır.⁴⁹³

Vazife veya savaş esnasında ölen havyaların yerine ya yeni bir hayvan verilir ya da bedeli devlet tarafından ödenecektir.⁴⁹⁴

Şahadetnameli zabitanın ailesine diğer zabitanlar gibi muamele edileceği gibi şahadetnamesiz zabitan ve efraddan savaş sırasında şehit olanların ailelerine ve yaralıların kendilerine maaş tahsis edilecektir.⁴⁹⁵

Gerektiğinde eşkıyanın ortadan kaldırılması ve uzaklaştırılması için İrâde-i Seniyye ile Seraskerlikten bildirilen emir üzerine silah altına alınan Hamidiye Süvari Alayları muharebe esnasında içtimâ etmiş gibi sayılacaktır.⁴⁹⁶

2.3.3.10. Topçu Sınıfı

Aşiretlerin livalarına birer batarya top tertibatının bulundurulması kararlaştırılmıştır.⁴⁹⁷ Gerektiğinde alaylardan tugay ve tümen teşkil edilerek bunların bir bölgeye sevklerinde ihtiyaç duydukları miktarda süvari bataryası tugay ve tümenlere verilecektir.⁴⁹⁸

Masrafları alay ümerası tarafından karşılanmak şartıyla her alayda milli bir mızıka bulundurulabilecektir. Ancak bu mızıkeyi oluşturacak efradın sayısı hiçbir zaman on ikiyi geçmeyecektir.⁴⁹⁹

⁴⁹² BOA, MV, Dosya No:115, Gömlek No:03.

⁴⁹³ BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:5, s. 8.

⁴⁹⁴ BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:5, s. 8.

⁴⁹⁵ BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:5, s. 8.

⁴⁹⁶ BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:5, s. 8.

⁴⁹⁷ BOA, Y.EE, Dosya No:112, Gömlek No:10, s. 8.

⁴⁹⁸ BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:6, s. 11.

⁴⁹⁹ BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:6, s. 11.

2.3.3.11. Alay ve Bölük Kumandanlarının İçtimâ Zamanındaki Vazifeleri

Asker toplama işiyle görevlendirilen askeri ve mülki heyet, herhangi bir Hamidiye Alayı dairesine vardığında o alayın bölük kumandanlarıyla zabitleri askeri ve mülki heyete yardım etmek zorundadır. Alay kumandanı duruma göre alay katibini ve bölük kumandanlarını sırasıyla bahsi geçen heyetlerin refakatine vererek incelemelerde onlara eşlik etmelerini sağlayacaktır. Hatta gerektiğinde alay komutanı bizzat bu incelemelere dahil olacaktır. Heyetlerin gerçekleştireceği incelemeler esnasında heyetlere eşlik eden bölük zabitleri kendi bölüklerinde bulunan birinci tertip, ikinci tertip ve ikinci sınıf efradı hakkındaki gerekli bilgileri doğru olarak heyetlere bildirmeye ve Hafif Süvari Alaylarına mensup olanları olmayanlardan ayırmak zorundadır.⁵⁰⁰

Hafif Süvari Alayları bölük kumandanları kendi daireleri içinde hatalı nüfus yazımına dair bir haber aldıklarında bu durumu inceleyerek resmi bir yazı ile ordu-yı hümayuna haber vermekle vazifelidirler.⁵⁰¹

Askerlikle mükellef olmayıp da Hafif Süvari Alaylarına dahil olmak isteyen efradı ibtidaiye her senenin nisan başından sonuna kadar alay kumandanlarına müracaat edecektir. Eğer gerekli şartları sağlamışlarsa alaya kayıt olacaklardır. Her ne sebeple olur ise olsun bu alaylara dahil olmayanlar askeri kanunnameye tabidirler ve hiçbir şekilde bunların askerlikten kaçmasına müsaade edilmeyecektir.⁵⁰²

2.3.3.12. Nöbet Değişimi

Nöbet değişimi süresi altı aydır. Bu süre gerektiğinde İrade-i Seniyye ile azaltılıp çoğaltılabilecektir. Sıcak beldelerde yaz mevsimlerinde tatil kaçınılmaz bir hal alırsa tatil süresi hesaba dahil edilmeyecektir. Nöbet sırası her bölüğün alaydaki numarasına göre yapılacaktır. Örneğin birinci bölük birinci sene, ikinci bölük ikinci sene nöbet tutacaktır.⁵⁰³

⁵⁰⁰ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No: 42, s. 11-12.

⁵⁰¹ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No: 42, s. 11-12.

⁵⁰² BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No: 42, s. 11-12.

⁵⁰³ BOA, Y.EE, Dosya No:113, Gömlek No:6, s. 13.

2.3.3.13. Müddet-i İstisnaiyeye Mahsus Tahsil

Arzu edildiği takdirde, müddet-i istisnaiyenin devam ettiği sürede, Hafif Süvari Alayı ümera ve zabitan evladından her sene bir nefer okur yazar ve yaşı on altı ile on sekiz arasında olan bir çocuk seçilip İstanbul'a gönderilerek Mekteb-i Harbiye'ye kabul edilecektir. Trablusgarb vilayetinden gelen çocuklar Mektebi Harbiye'de üç sene süvari dersleriyle meşgul olacaklardır. Üç sene sonunda okullarını başarı ile bitirenler mensup oldukları süvari alaylarında Mülazım-ı Sâni rütbesiyle göreve başlayacaklardır. Özlük hakları konusunda da şahadetnameli zabitanla aynı haklara sahip olacaklardır. Müddet-i istisnaiyenin sonra ermesiyle bu kaidenin ilgası tabi olup Hafif Süvari Alaylarına mensup zabitan evladı arzu ettikleri takdirde usul ve nizam dairesinde Mekteb-i Harbiye'de tahsil görebileceklerdir. Çünkü Osmanlı Devleti süvari zabitanı yetiştirmeye mecburdur.⁵⁰⁴

Aşiret zabitanı çocuklarının Mekteb-i Harbiye'ye girmeleri, burada tahsil görmeleri kolaylaştırılacaktır. Erzurum, Bağdat, Van, Diyarbakır Mekâtib-i Rüştîye-i Askeriye'ye ümera çocuklarının kabul edilmesi, geceleri mektepte kalması, gerekirse dördüncü mevkiî rüştiye-i askeriyelerine gönderilerek çocukların Bağdat ve Erzurum'daki idadi mekteplerinde okutulmalarına veya Diyarbakır, Van rüştiyelerine ilave olunacak onar yataklı kısımlarda kalmalarına çare aranılması Mekteb-i Askeriye Nezareti'ne havale olunacaktır. Çocukların müddet-i istisnaiye süresince de Mekâtib-i Rüştîye-i Askeriye'ye kabulleri gerçekleştirilebilecektir.⁵⁰⁵

Mekteb-i Harbiye-i Şahane'den tahsil görerek diploma alan zabitanlar, mensup olduğu aşiretten oluşturulan Hafif Süvari Alayına girebileceği gibi istediği takdirde Nizamiye Hafif Süvari Alaylarında mektep arkadaşlarıyla beraber usulüne uygun olarak vazifeye başlayabileceklerdir.⁵⁰⁶

Aşiret zabitanlarının, daimi olarak mülkiyede istihdamlar kabul edilmeyip ancak müddet-i istisnaiyyede meclis idare azalığı gibi askeri hizmete mani olmayacak memuriyetlere seçilmeleri ve tayin edilmeleri uygun olacaktır. Müddet-i istisnaiyenin

⁵⁰⁴ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No: 42, s. 14.

⁵⁰⁵ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No: 42, s. 14.

⁵⁰⁶ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No: 42, s. 14-15.

sona ermesiyle bu durumun değişmesi veya kalıcı hale gelmesi devlet tarafından verilecek karara bağlı olacaktır.⁵⁰⁷

2.3.4. Rus Süvari Talimnamesi'nin Kazak Atlılarına Ait Ek Kısmının Hamidiye Süvari Alaylarında Uygulanması

Alayların teşkilinde Süvari Mızraklı Alayında miralay olarak görev yapan Barükdürof (?) Bey'in tercüme ettiği, Rus askerini ayakta savaşmaya alıştırmaya amacı taşıyan Süvari Talimnamesi, çeşitli düzenlemelerle, bütün süvari alaylarında uygulanmak istenmiştir. Ancak bu talimnamenin yalnızca Kazak atlılarına ait bazı manevra ve hareketleri bulunduran ek kısmının Hamidiye Süvari Alaylarında uygulanması uygun görülmüştür.⁵⁰⁸ Çünkü II. Abdülhamid tamamen Rus Kazakları üzerinde modellenmiş bir Kürt süvari kuvvetinin oluşmasını reddetmiş, onların *Hamidiye* olarak anılmasını istemiştir.⁵⁰⁹ Yani Hamidiye Süvari Alayları oluşturulurken Kazak süvarileri kısmen örnek alınmıştır denilebilir. Osmanlı Devleti'ndeki süvari ihtiyacının karşılanması, yetiştirilecek süvarilerin Rusya Kazak alayları örnek alınarak talim ve terbiye olunması için Petersburg'dan getirtilen askeri kanunnameler aynı zamanda Hamidiye Süvari Alaylarının modernizasyonu için de kullanılmıştır.⁵¹⁰ Bahsi geçen talimnamenin Rusça'dan Fransızca'ya çevirisi Miralay Barükdürof Bey tarafından Fransızca'dan Türkçe'ye tercümesi ise Mehmet Cevat Efendi tarafından yapılmıştır. Kendisine bu hizmetinden dolayı da gümüş likayat madalyası verilmiştir.⁵¹¹

2.3.5. Aşiretlerin Hamidiye Hafif Süvari Alaylarına Dahil Edilmesi

Osmanlı Devleti Hamidiye Alaylarının teşkilini ve teşkilatlanmasını kolaylaştırılması bu çerçevede akla gelebilecek her türlü zorluğun ortadan kaldırılabilmesi için çalışmalar yapmıştır. 4. Ordu-yı Hümâyun mıntıkası içerisindeki haberleşmenin gerçekleştirilmesi, ve 4. Ordunun diğer askeri birliklerle özellikle merkez orduyla bağlantısının sağlanabilmesi için bölgede yeni telgraf hatlarının oluşturulmuş, mevcutlarının ise

⁵⁰⁷ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:101, Gömlek No: 42, s. 14-15.

⁵⁰⁸ BOA, Y.EE, Dosya No: 139, Gömlek No: 26., Ayrıca Bk. H. F. B. Lynch, Armenia Travels and Studies, Langmans Yayınları, London 1901, C. 1, s. 5., ve Hassan Arfa, *The Kurds: An Historical And Political Study*, Oxford Üniversitesi Yayınları, Londra 1966, s. 24-25.

⁵⁰⁹ John Bulloch and Harvey Morris, *No Friends But The Mountains: The Tragic History of The Kurds*, Penguin Books Yayınları, İngiltere 1992, s. 83.

⁵¹⁰ BOA, Y.EE, Dosya No: 139, Gömlek No: 56.

⁵¹¹ BOA, Y.EE, Dosya No: 139, Gömlek No: 26.

tamiri gerçekleştirilmiştir.⁵¹² Nüfus sayımları yapılarak aşiretlerin nüfus sayıları belirlenmeye çalışılmıştır. Hamidiye Süvari Alaylarına mensup aşiretler efrad ve zabitanı, yaylakları dışında bulunmaları veya çeşitli sebeplerle nüfuslarının kaydedilememesi durumlarında kendilerine verilecek cezalardan istisna tutulmuşlardır.⁵¹³ Çünkü asker, jandarma ve zabitanın silah altında buldukları süre içerisinde Tezkire-i Osmaniye alamamaktadırlar. Fakat silah altında bulunanların askeriyeden ayrıldıktan sonra Tezkire-i Osmaniye talep etmeleri halinde Sicil-i Nüfus Nizamname'si dördüncü maddesine göre para cezası uygulanarak işlemlerinin yapılması kararı alınmıştır.⁵¹⁴

Hamidiye Aşiret Alaylarının teşkili nedeniyle bazı hafif suçlular hakkında, teşkilata olan rağbete kötü tesir edeceği düşüncesiyle, takibata girilmediği, bu tür hafif suçlular affedilerek bölgedeki olumlu hava korunmaya çalışılmıştır.⁵¹⁵

Hamidiye Süvari Alayları adıyla kurulan ordunun bir nizam ve intizam dahilinde olması için gayret gösterilmiştir. Fakat Hamidiye Süvari Alayları içerisinde yer alan aşiretlerin bir kısmının göçer olmaları nedeniyle aralarında çeşitli fenalıklar zuhur etmeye devam etmiştir. Bu fenalıkların önüne geçebilmek için kanunlar çerçevesinde mücadele edilmiş ve gerektiğinde hakedenler alaylardan atılmışlardır. Bu sayede alaylar içerisindeki disiplin en iyi şekilde sağlanmaya çalışılmıştır.⁵¹⁶

Teşkiline dair ilk adımların Sultan II. Abdülhamid ile bazı Kürt aşiret reislerinin İstanbul'da görüşmelerinden sonra atıldığı Hamidiye Alaylarına katılımlar aşiretlerin kendi istekleriyle gerçekleşmiştir. Hatta birçok aşiret Hamidiye Alaylarına katılabilmek, Hamidiye Alayları için alay teşkil edebilmek konusunda birbirleriyle yarışmıştır. Alay teşkil etmekten onur ve şeref duyacaklarını bildirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin bazı aşiretlerin kuracakları alayları tehir etmesi bile aşiretler tarafından büyük teessürle karşılanmıştır. Alay teşkili tehir edilen aşiretler, bekledikleri süre içerisinde

⁵¹² BOA, Y.EE, Dosya No: 131, Gömlek No: 130, s. 13.

⁵¹³ BOA, BEO, Dosya No:908, Gömlek No:68043.

⁵¹⁴ BOA, BEO, Dosya No:756, Gömlek No:56660.

⁵¹⁵ BOA, Y.EE, Dosya No:131, Gömlek No:1.

⁵¹⁶ BOA, Y.PRK.ASK, Dosya No:96, Gömlek No:70.

eksikliklerini ivedi bir şekilde tamamlayarak hükümete telgraflarla eksikliklerini tamamladıklarını bildirmişlerdir.⁵¹⁷

Hamidiye Süvari alaylarına ilk dahil olanlarından Karapaklı Ali Ağa efrad ve hayvanlarını en iyi şekilde hazırlayıp Karakilise'ye gelerek orada bulunan kumandanlar önünde mükemmel bir resmi geçit yapıp "Padişahım çok yaşa!" şeklinde dualar ederek kendi mahallerine dönmüşlerdir. Sepkililer de alaylarını teşkil edip yoklama emrinin icrası için Karakilise'ye gelmek istediklerini bildirmişlerdir. Cibranlı İbrahim ağa da aynı şekilde alaylarını teşkil edip yoklama usulünün icrası için harekete bir an önce geçmek istediklerini bildirmişlerdir. Ancak bu aşiretlerin nüfus yoklamaları ve künye defterlerinin yazımı kendi bölgelerinde yapılmıştır.⁵¹⁸

Bazen de Hamidiye Alaylarını teşkil eden aşiretlerin kazandığı haklardan faydalanmak isteyenler alay teşkil edeceklerini vaad etmişlerdir. Suruç'ta bu minvalde meydana gelen olayda memurların ve askerlerin bulunduğu bir haneye silahlı otuz yedi kişi saldırarak askerlik çağına gelenleri askere göndermemek bahanesi ile "Burada Hamidiye Alayları teşkil edeceklerini, askerlik çağına gelenleri askere göndermeyeceklerini, köylerine asker toplamak için girilir ise karşılık verip askeri birliklere mukavemet göstereceklerini" bildirmişlerdir. Osmanlı Devleti bu tür olaylara müsamaha göstermeyip cüret edenleri de gerektiği şekilde cezalandırarak benzer olayların önüne geçmiştir.⁵¹⁹

Yukarıdaki olaya benzeyen diğer bir örnek ise Yezidilerle ilgilidir. Musul civarında bulunan Yezidilerden Mirza Bey ve Van vilayetine bağlı Hakkari sancağında on dört farklı karyede bulunan ve o ana kadar nüfusları kayıt altına alınmamış, bu nedenle askere alınamamış Yezidi Kürtler de Hamidiye Alayı teşkil edebilmek için Dördüncü Ordu Mişirliği'ne başvurmuşlardır.⁵²⁰ Bazı Yezidi Kürtler ise Hamidiye Alayları teşkilinde yer almaları vesilesiyle kısa süre içerisinde değişime uğramış, eskiden

⁵¹⁷ BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:17.

⁵¹⁸ BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:9., Ayrıca Bk. H. F. B. Lynch, *Armenia: Travels and Studies*, Longmans Yayınları, Londra 1901, C. 1, s. 6.

⁵¹⁹ BOA, MV, Dosya No:97, Gömlek No:05.

⁵²⁰ BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:13.

gerçekleştirmiş oldukları eşkıyalık gibi bazı kötü alışkanlıklarından derhal uzaklaşmışlardır.⁵²¹

Tablo-7 Nizamiye Süvari Livalarının yerleştirildikleri yerleri gösteren pusula.⁵²²

BÖLÜK		ALAY NUMARASI	
Erzurum Mevkii	1	21	On Birinci Liva
Karakilise Liva Merkezi	2		
Hınıs Liva Merkezi	2		
Rusya Hududu	5	22	
Malazgird Liva Merkezi	2	23	On İkinci Liva
Malazgird Umum Kumandanlığı	3		
Van Merkezi	1		
Erciş Liva Merkezi	2	24	
Başkale	2		
Diyarbakır Mevkii	1	19	
Muş Mevkii	2		
Mardin Liva Merkezi	2		Onuncu Liva
Merkez Ordu-yu Hümayunu	5	20	

⁵²¹ BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:22.

⁵²² BOA, Y.EE, Dosya No:81, Gömlek No:42, s. 1. Belgenin alt kısmına“Siyah mürekkeble yazılan tertibat-ı asliye mevaki hidematına ve kırmızı mürekkeble yazılanlar dahi hamidiye hidematına tahsis edileceğine işarettir” şeklinde bir not düşülmesine rağmen, belge muhtemelen çoğaltılırken hata yapılmasından dolayı kırmızı mürekkep görülememektedir.

Tablo-8 Hamidiye Alaylarının yedi livaya ayrıldığı gösteren pusula.⁵²³

Merkezi Karakilise Olması Gereken Birinci Liva			Merkezi Başkale Olması Gereken Beşinci Liva					
Hamidiye Alay Numarası			Hamidiye Alay Numarası					
11	3	Zilanlı	6	17	Mukri			
	4			18	Milan			
	5			19	Şemsiki			
	6	Karapakak		20	Şikefti			
	9	Adamanlı		56				
	10			49	Takuri			
	11	Heyderanlı						
	12							
	37							
	38	Celâli						
	57	Şazili						
Merkezi Mardin Olması Gereken Altıncı Liva			Merkezi Hınıs Olması Gereken İkinci Liva					
10	41	Milan Aşireti	7				8	Cemadanlı
	42						31	Cibranlı
	43						32	
	44						33	
	45	Karakeçi		34	Zirkanlı			
	46	Aşireti		35				
	47	Tayy Aşireti		36	Cibranlı			
	48	Miran Aşireti						
	49							
	50						Ertoşi	

⁵²³ BOA, Y.EE, Dosya No: 81, Gömlek No: 42, s.2.

		Aşireti			
Merkezi Malazgird Olması Gereken Üçüncü Liva Merkezi			Merkezi Urfa Olması Gereken Yedinci Liva Merkezi		
8	1	Sıpkanlı	5		
	2				
	7	Karapapak		51	Kays Aşireti
	26	Hasenanlı		52	
	27			53	Berazi Aşireti
	28		54		
	29		55		
	30				
Merkezi Erciş Olması Gereken Dördüncü Liva					
9	13	Loli	Sivas civarında Karapapaktan müteşekkil Kırkıncı Alayın hiçbir liva ile münasebeti olmadığından Sivas'ta bulundurulacak Süvari Bölüğü marifetiyle ve Sivas Kumandanı'nın nezaretiyle talim ettirilecektir.		
	14				
	15				
	16				
	21	Heyderanlı			
	22				
	23				
	24				
25					

Trablusgarp ve Fizan'daki ecnebilerin zararlı faaliyetlerinin ve kötü emellerinin önüne geçmesi amacıyla, bizzat Ahmet Muhtar Paşa ile Yâver-i Ekrem Şakir Paşa bu bölgede Hamidiye Alayları teşkiline acele edilmesi için Sultan II. Abdülhamid'e sunulmak üzere R. 05 Kanunisani 1307 (M. 17 Ocak 1892) tarihinde bir arıza hazırlamışlardır. Hamidiye Alaylarının kurulabilmesi için ne kadar paraya ihtiyaç olduğu, silah, cephane

gibi eksikliklerinin tespit edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Diğer taraftan da Şeyh Sünûsi'ye hediyelerle birlikte bir heyet gitmiş, konu hakkında kendisi bilgilendirilmiştir.⁵²⁴

Burada planlanan Hamidiye Alaylarının oluşturulmasında yalnızca bölgedeki ecnebilerin zararlı faaliyetleri ve kötü emelleri etkili olmamıştır. Şöyle ki bahsi geçen bölgede yaşayan ahali Maliki ve Şafi mezhebinde bulunan gayet mütedeyyin, hilafete sadakat ve itaatle bağlı süvarilerdir. Atları âdi Arap atlarından daha iyi, Rus ve Macar atları seviyesindedir. Buradaki süvariler atların ticaretini de yapmaktadırlar. Yani hem ata binme hem de atı yetiştirmek konusunda mahir oldukları gibi süvarilik konusunda da oldukça yeterli oldukları bilinmektedir.⁵²⁵ Bu yüzden askeriye'nin ıslahıyla ilgili yapılan çalışmalarda Anadolu, Rumeli ve Hamidiye Alaylarının bulunduğu noktalarda atların ıslahı ve yetiştirilmesine yönelik çalışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Yapılan araştırmalar ve müzakereler neticesinde 4, 5 ve 6. Orduları süvari alaylarının beşinci remont bölükleri tarafından idare olunmak ve ilgili nezaret tarafından desteklenmek üzere Suriye, Bağdat, Halep, Musul, Diyarbakır vilayetlerinin Dicle ve Fırat vadilerinde ve çeşitli münasip yerlerde, birer remont bölüğü tesisi kurulmuştur. Her sene uygun mevsimlerde aşiretler ve ahaliden birer ikişer yaşlarında tayların satın alınması, bu tesislerde yetiştirilmesi ve terbiye edilmesi sağlanarak cüsselerine göre topçu veya süvari alaylarına gönderilmesi istenmiştir. Ayrıca ihtiyaçlar doğrultusunda Arap atı satın alınarak Anadolu ve Rumeli'de hayvan yetiştirmeye münasip olan yerlerde atların yetiştirilmesi ve bunlardan damızlık atlar elde edilmesi için çalışılmıştır.⁵²⁶ Bu sayede alaylar için gerekli olan at ihtiyacının önemli bir kısmının karşılanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Hamidiye Alaylarının lağvedildiği ve imtiyazların ellerinden alındığı aşiretler derhal Osmanlı Devleti'ne telgraflar yazarak alayların lağvedilmemesini, imtiyazlarının ellerinden alınmamasını istemişlerdir.⁵²⁷

Hasan, Heyderan ve sair Kürdistan Aşiretleriyle Diyarbakır'ın sıcak ikliminden gelmiş olan Sinan Aşireti Bitlis vilayetinin Çukur kazası ve civar kazalarda ikamet etmekte

⁵²⁴ BOA, Y.EE, Dosya No: 122, Gömlek No:3.

⁵²⁵ BOA, Y.EE, Dosya No: 122, Gömlek No:3.

⁵²⁶ BOA, Y.MTV, Dosya No:180, Gömlek No:18.

⁵²⁷ BOA, Y.EE, Dosya No: 131, Gömlek No:130, s. 5.

veya göçebe olarak yaşamaktadır. Aşiretin silah kullanımı ve süvarilikte mahir yedi binin üzerinde erkek nüfusu bulunmaktadır. Aşiret reisleri devletlerine canlarını feda edecek derecede bağlı olduklarını bildirmiştir. Hamidiye Alaylarının teşkilinde aşiret reisi süvari ve piyadelerden oluşacak birkaç alayın teşkilini taahhüd etmiştir. Daha sonra iki süvari alayının defterini 4. Ordu-yı Hümâyün'a taktim ederek niyetlerinin ciddiyetini ıspatlamaya çalışmışlardır. Fakat daha sonra Sinan Aşireti'nin alaylarının teşkilinin tehir edilmesine karar verilmiştir. Bu durum aşiret mensupları tarafından büyük bir üzüntüyle karşılanmıştır. Hatta aşiretlerinin Cibranlı, Hasanatlı, Heyderanlı, Sebki vesair aşiretler arasından seçilerek kabul edildiğini belirterek durumlarının tekrar değerlendirilip alay kurmalarına müsaade edilmesini istemişlerdir.⁵²⁸

Çukurlu aşireti reisi Subaşı Zade Zaman Han Malazgirt'e giderek aşiretlerinden iki alay teşkil edeceğine dair senet vermiş olmasına rağmen yalnızca bir alay hazırlayarak bu alayın kullanacağı hayvanları damgalattırıştır. Diğer alayın ise daha ileri bir tarihte kurulacağını söylemiştir. Ancak bu yönde herhangi bir adım atmamıştır.⁵²⁹

Hamidiye Alaylarına mensub Kiki Çarekan, Kiki Hercan, Milli, Dekuri gibi aşiretlerin karyeleri arasında sıkı ilişkiler bulunup, aşiretlerin nüfusları Hamidiye Alaylarına dahil edilmek üzere yazılmıştır. Hamidiye Alaylarının teşkilinden bir müddet evvel Mardin hükümetinden müteşekkil bir heyet bu aşiretleri inceleyerek aşiretlerin alay teşkili için uygun olduğunu bildirmişse de alayların teşkili daha sonra tehir edilmiştir. Bunun üzerine aşiret reisleri aşiretlerinin devlet ve millete bağlı olduğunu, aşiretlerinden bir an evvel alayların teşkil edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Böylece Hamidiye Alaylarının teşkiliyle birlikte bölgede asayiş ve emniyetin sağlanmasından başka bölgedeki zirai faaliyetlerin ve hayvancılığın daha ileri bir seviyeye ulaşabileceği Osmanlı Devleti'ne aşiret reisleri tarafından bildirilmiştir.⁵³⁰

Cevap olarak gönderilen tahrirâtta Dekuri ve Milli aşiretlerinin kendi aralarındaki husumet ve rekabetten dolayı bu iki aşiretten karma bir alay oluşturulamayacağı, Dekuri

⁵²⁸ BOA, Y.EE, Dosya No:131, Gömlek No:130, s. 3.

⁵²⁹ BOA, Y.EE, Dosya No:131, Gömlek No:130, s. 5.

⁵³⁰ BOA, Y.EE, Dosya No:131, Gömlek No:130, s. 11.

aşiretinin Milli Aşireti'nden ayrılarak Dekuri Aşireti'nden ayrı bir alay teşkiline ve rütbesinin emsali gibi kaymakamlığa terfi ettirilmesine karar verilmiştir.⁵³¹

Hamidiye Alaylarının teşkili için 5. Ordu-yı Hümâyuna mensup komisyon Urfa'ya geldiğinde Şedadi Aşireti reisi bin hanelik aşiretlerinden yedi yüz Hamidiye askeri ve üç yüz yirmi hayvan çıkarabileceklerini söyleyerek hayvanlarını damgalattırıştır. Aradan geçen üç ay süre zarfında aşiretin reisi Urfa'da kaldığını, alay teşkil edilecek halka masraflar yaptığını ve Hamidiye Alayları askeri olma şerefinden yoksun kaldığını söylemiştir. Daha sonra Erkân-ı Harp Kolağası Hüsamettin Bey'in Urfa'ya gelerek incelemelerde bulunmuştur. İncelemeler sonucunda üç yüz elli süvarinin yazılı olduğu defteri aldığını, aşiret efradının burada kurulan diğer aşiretlerin efradından süvarilikte daha mahir olduğunu, atlarının da diğer aşiretlerin atlarından daha üstün olduğunu söylemiştir. Bir an önce aşiretlerinden Hamidiye Alayları teşkil etmek istediklerini bildirmiştir.⁵³²

Heyderanlı Aşireti Reisi Hüseyin Paşa ise teşkil ettiği dört Hamidiye Alayı için Adilcevaz kasabası ile Hamur nahiyesinde kendi parasıyla iki tane askeri bina inşa etmek istediğini 4. Ordu Müşiriyeti'ne bildirmiştir.⁵³³

Urfa Sancağı'nda Davut Ağa'nın reisliği altında bulunan beş bin haneden meydana gelen Biziki Aşireti ilk etapta bir alay teşkil etmiştir. İkinci alayın teşkiline dair söz vermiş ve bunun için gerekli olan çalışmalara başlayarak hayvan ve giyecek eksikliklerini tamamlamıştır. Aşiretin, kendi ihtiyaçlarını karşılayamayan hanelerine maddi yardımlarda bulunmuştur. Fakat Biziki Aşireti reisinin bildirdiğine göre aşiret üyelerinin küçük bir kısmı askerik görevini ifa ettiği ve aşiretinin yine küçük bir kısmının yerleşik olması nedeniyle aşiretin oluşturacağı alayları tehir edilmiştir. Alayların kurulmasının tehir edilmesiyle kendisinin ve aşiretinin bu şereften yoksun kaldığını, devletine sadakitle hizmet ettiklerini eğer kendilerine verilen nişanlar geri alınırsa terk-i hayatın yaşamaktan daha hayırlı olacağını söylemişlerdir.⁵³⁴

⁵³¹ BOA, Y.EE, Dosya No:131, Gömlek No:130, s. 12.

⁵³² BOA, Y.EE, Dosya No:131, Gömlek No:130, s. 13.

⁵³³ BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:50.

⁵³⁴ BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:31.

Nurşin Hanedanı'ndan Zaman Han Ağa'nın kendi aşiretinden bir alay süvari teşkil etmek istediği bunun için Ordu-yı Hümâyun'a başvurduğu, hükümetçe kendisine alay kurmak için gerekli olan şeylerin tamamlanmasının bildirildiği söylenilmiştir. Aşiret bu esnada gerekli olan hayvanları satın alarak hazırlık yapmış olsa da kış ayındaki müracaatları ilkbahara sarkmış ve Zaman Han yeniden hükümete başvurarak bir an önce Hamidiye Alayı teşkil etmek istediğini bildirmiştir.⁵³⁵

Cizre Bölgesi'nde bulunan göçer Miran Aşireti reisi Mustafa Paşa kısa bir süre içerisinde muntazam denilebilecek derecede Miran Aşireti'nden üç tane alay teşkil etmiştir.⁵³⁶

Kürt aşiretler, II. Abdülhamid'in kendi ismini verdiği alaylara katılma konusunda endişe yaşamamış, hatta aşiretlerinden alay teşkil edebilmek için birbirleri ile yarışmışlar, zaman zaman aşiretlerindeki erkek nüfusu fazla göstererek çıkarabileceklerinden daha fazla alay teşkil edebileceklerini vaad etmişlerdir. Bu da aşiretlerin alaylara olan tevessülünün başka bir kanıtıdır. Ayrıca yer vermiş olduğumuz tablolardan ve diğer belgelerden anlaşılmaktadır ki birçok Kürt aşireti alaylar kurarak II. Abdülhamid'in bu politikasına destek vermiştir.

Osmanlı Devleti tabii ki Kürt aşiretlerinin alaylara dahil edilmesini önemsemiş ve istemiştir. Fakat aşiretlere bu yönde herhangi bir baskı uygulamamıştır. Kürt aşiretleri II. Abdülhamid'in alaylara sağladığı, rütbe, nişan, silah, cephane, vergi, çocuklarının eğitimi vs. gibi imkanları da düşünerek alaylara girme hususunda birbirleri ile yarışmışlardır.

Kürt aşiretlerin yoğun ilgisiyle teşkil edilen Hamidiye Alaylarıyla II. Abdülhamid, önceki başlıklarda bahsetmiş olduğumuz birçok amacı gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Hamidiye Alaylarının icra ettiği önemli görevlerden birisi de buldukları bölgelerde asayiş ve güvenliğe sağlamış oldukları katkıdır.

⁵³⁵ BOA, Y.EE, Dosya No:131, Gömlek No:130, s. 14.

⁵³⁶ BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:22.

2.3.6. Kürtlerin Yaşadığı Bölgelerde Görülen Bazı Asayiş Olayları ve Hamidiye Alaylarının Müdahalesi

Hamidiye Otuz Beşinci Alayı Üçüncü Bölüğü Yüzbaşısı Mehmet Bey'in sunduğu rapordan anlaşılmaktadır ki Hamidiye Alaylarına mensup komutanlar kendi bölgelerindeki her türlü olumsuzlukları, düzensizlikleri ve bunların ortadan kalkması için gerekli olan tedbirlerin neler olduğunu ayrıntılı bir şekilde Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir.⁵³⁷

Hamidiye Otuz Beşinci Alayı Üçüncü Bölüğü Mehmet Bey'in görüp işittiği ve tahkik etmiş olduğu duruma göre Dersim Sancağı ahalisi devlete vermekle mükellef buldukları verginin büyük bir kısmını vermemektedir. Verdikleri küçük bir kısmı da zorla etrafında bulunan Ekin, Çemişgezek, Keman vs. kazalar ahalisinden alınacak vergi miktarının iki üç katı ve bunun dışında koyun, keçi ağnamıyla eşya ve kışlık ihtiyaçlar da olmak üzere almaktadırlar.⁵³⁸

Bu kazalarda yaşayan insanlar Dersim ahalisinden gördükleri zulüm ve saldırılardan dolayı bir araya gelerek kararlar almışlardır. Bu kararlarında şu ifadeye yer vermişlerdir: “Eğer devlet bizden vazgeçmemişse Dersim eşkiyasının zulüm ve saldırılarından malımızı ve canımızı muhafaza etsinler veya başka bir yer göstersonlar de oraya göçelim. Çünkü üç sene içerisinde üç kazadan gasp ettikleri koyun ve keçi ağnamıyla hayvanların sayısı yirmi bine ulaşmıştır. Eşkiya buna da kanaat etmeyerek kışın ahalinin elindeki zahireleri de zorla almaktadır.” Buna benzer tasallutları başka kazalarda da görmek mümkündür. Yazın ekinlerin biçileceği zamandan bir iki ay evvel ahaliye hitaben bir ihbarname yazılıp on senelik bakayada kalan vergilerinin bedel-i nakdi veyahut bedel-i şahsi şeklinde on gün içerisinde belirlenen noktalara getirmeleri ahalden istenmiştir. Eğer getirmezler ise kanunda belirtilen şekliyle ahaliye muamele edileceğini bildirmişlerdir. Zaman zaman bölgedeki askeri güçle de işbirliğine gidilerek usulsüz şekilde vergi toplamaya çalışmışlardır.⁵³⁹

⁵³⁷ BOA, Y.EE, Dosya No:131, Gömlek No:35.

⁵³⁸ BOA, Y.EE, Dosya No:131, Gömlek No:35.

⁵³⁹ BOA, Y.EE, Dosya No:131, Gömlek No:35.

Bu problemlili duruma ise Mehmet Bey'in çözüm önerisi şu şekildedir: Dersim ahalisinin en kalabalık olduğu yerlerden büyük ve geniş yollar açarak Mamuret'ül-Aziz ve diğer mahallere geliş-gidişı sağlamak için bu yollarda kordonlar açarak merkezi bir mahalde birkaç taburu içine alabilecek derecede büyük karakollar inşa edilmelidir. Bunun dışında Mehmet Bey, buradaki eşkıyayı doğru yola sevk edecek alim ve sözü geçen şeyhlerden birkaç kişiyi bölgeye sevk ederek, onların bu mahallerde dolaşarak nasihatlerde bulunmasını istemiştir. Böylece bu tür zararlı faaliyetlerde bulunanların ve Dersim eşkıyasının doğru yola girebileceğini ve bakayada kalan vergilerin toplanabileceğini söylemiştir. Fakat bu tür faaliyetlerde bulunanların önu çeşitli tedbirler alınarak durdurulamaz ise bölgedeki karışıklıkların önüne geçilemeyeceği belirtilmiştir.⁵⁴⁰

Erzurum ve Van vilayetlerinin bazı kazalarında bu tür gasp, yağma, tecavüzât baş gösterip önu alınmadığı için zamanla çoğalmıştır. Nihayet H. 1309-1310 senelerinde çok büyük olaylar meydana gelmiştir. Bölge halkının ev ve eşyaları yağmalanmış, halk perişan hale gelmiştir. Fakat Hamidiye Alaylarının müdahalesi ile bu durum düzeltilmiştir. Bu tür faaliyetlerde bulunanlar ise devlete ve II. Abdülhamid'e bağlı olduklarını ancak arazilerinin verimli olmadığını, rençperlik yapamadıklarını bu yüzden bazı cahillerinin bu yola tevessül ettiklerini söylemişlerdir.⁵⁴¹

Celali aşireti, Ağrı Dağı eteklerinde Rusya-İran hududunun birleştiği bir noktada hem Osmanlı hem Rusya hem de İran sınırları içerisinde üyeleri bulunan bir aşirettir. Hamidiye Alaylarına dahil olmayıp bedevi olarak yaşamını devam ettiren ve çeşitli olumsuz faaliyetler içerisinde yer alan Celali Aşireti üzerine, Bayezid'den bir tabur piyade ve bir bölük süvari ile beraber, jandarma sevki için Seraskerlikten izin istenmiştir. Ayrıca Seraskerlik makamına haydutluk, eşkıyalık, bedeviyet etmemiş aşiret üyelerinin kan dökülmeden itaat altına alınıp alınmayacağı da sorulmuştur. Alınan cevapta ise Hamidiye Alaylarının ilk kurulduğu dönemlerde cehalet, bedeviyet ve eşkıyalık nedeniyle Hamidiye Alaylarına dahil olmayan aşiret üyelerinin bir kısmı edilen nasihatler ve uyarılar neticesinde iki alay süvari teşkil etmişlerdir. Fakat geriye kalanlar bedeviyet ve şiddete ve hükümete karşı gelmeye devam etmişlerdir. Bunların Zorova, Keridan (?), Demirkapı karyeleri reisleri olup ağanın teşvikiyle nüfuslarını

⁵⁴⁰ BOA, Y.EE, Dosya No:131, Gömlek No:35.

⁵⁴¹ BOA, Y.EE, Dosya No:131, Gömlek No:35.

yazdırmadıkları, ilkbaharda karışıklık çıkararak etraftaki köylerde bulunan insanları da İran tarafına göç etmeye zorladıkları söylenmiştir.⁵⁴²

Osmanlı Devleti içerisinde aşiretlerin çeşitli nedenlerle çıkardığı karışıklıklar İran, Rusya ve çeşitli ecnebi memleketlere yapılan göçlere neden olmakta bu göçler de bölgenin gelirinin ciddi olarak azalmasına sebebiyet vermektedir.⁵⁴³ Bu nedenle Rusya ve İran sınırında, İran eşya ticaretinin Avrupaya geçiş yolunda bulunan ve bu konumuyla bölgede çok önemli bir yeri olan Bayezid Mutasarrıflığı ve Erzurum Valiliğinin girişimleri ve Hamidiye Alaylarının desteğiyle bu tür faaliyetlerin önüne geçilmeye çalışılmıştır.⁵⁴⁴

Hamidiye Alayları, buldukları yerlerin asayiş ve güvenliğine olumlu katkı sağladıkları gibi vergi toplanması hususunda da devlete yardımcı olmuşlardır. Hamidiye Alaylarına katılan aşiretlerin konar-göçer hayatları genellikle yerleşik hayata geçerek son bulmuştur. Fakat alaylara dahil olmayan aşiretler bedevi hayatlarını devam ettirerek çeşitli eşkiyalık faaliyetleri ile asayişin bozulmasına neden olmuştur. Bu yönü ile de Hamidiye Alaylarının önemli başka bir görevi ifa ettiği söylenebilir.

2.3.7. Sürgüne Gönderilen Bazı Kürt Rüesa ve Reayası İle Hamidiye Alaylarının Olaylardaki Rolü

Kürdistan'ın içinde bulunduğu ahvalin anlaşılması için Diyarbakır valisi ile komiser Abidin Bey'in birlikte kaleme alıp Dahiliye Nezareti'ne gönderdikleri telgraftaki bilgilerden anlaşılmaktadır ki, Kürdistan'da yaşayan bazı Kürt ağa, bey ve onların etrafındaki insanlar ile eşkiyalar burada yaşayan masum halka zulmetmektedirler. Ayrıca burada meydana gelen bütün gelişmeler Avrupa tarafından yakından takip edilmektedir.⁵⁴⁵

Kürdistan'daki olumsuz havanın ortadan kaldırılması için halka zulmedenlerin önde gelenlerinin yakalanıp tutuklanması gerekmektedir. Lakin zulme karışan önde gelen Kürt ağa ve beyler aileleriyle birlikte uzak memleketlere, örneğin Trablusgarp ve

⁵⁴² BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:64.

⁵⁴³ BOA, Y.EE, Dosya No:133, Gömlek No:7.

⁵⁴⁴ BOA, Y.EE, Dosya No:133, Gömlek No:14.

⁵⁴⁵ BOA, İ.MMS, Dosya No:62, Gömlek No:2938.

Arnavutluk gibi yerlere, daimi olarak gönderilmedikçe Kürdistan'daki ahalinin huzura kavuşabileceği düşünülmemektedir. Çünkü eğer halka zulmedenler daimi olarak gönderilmez ise halk yine tedirginlik içerisinde yaşamaya devam edecektir.⁵⁴⁶

Osmanlı Devleti; sürgüne gönderilecek olan Kürt ağa, bey ve ailelerine işledikleri suçlar her ne olursa olsun yine de iyi niyetli davranmış, onlar için alışkın oldukları hayat tarzı, iklim ve coğrafyaya en uygun yeri aramış ve bu şartlara en uygun yerin Trablusgarp ve Arnavutluk olacağını düşünmüştür. Kürt ağa, bey ve ailelerinin hayat tarzlarına uygun olarak gönderildikleri yerde çiftliklerde yaşamalarını istemiştir. Ayrıca onların maddi olarak sıkıntı yaşamamaları için erkeklere her ay üç yüz, kadınlara yüz ve çocuklara ellişer kuruş daimi olarak maaş verilmesi talep edilmiştir.⁵⁴⁷

Dersim, Çemişgezek taraflarında bulunan eşkıya takımı ahalinin üzerine saldırarak eşya ve hayvanlarını yağma edip başka bir kısım ahaliyi katl bir kısmını da darp etmişlerdir.⁵⁴⁸ Dersim'in Kürt reislerinden olan Ovacıklı Topuzoğlu Seyyid Ali ile Mazgirt'in Merho karyesinden Haydirakoğlu Yusuf fırsat buldukça aşiret efradını isyan ve eşkıyalığa teşvik ettikleri halde uzun süre yakalanamamışlardır. Dersim'in birinci reisi olan Süleyman Paşa tarafından yakalanıp tutuklandıktan sonra Harput'ta bulunan Divan-ı Harp'in lağvedilmesi sebebi ile burada yargılanamamışlardır. Fakat Topuzoğlu Seyyid Ali kabilesi birkaç kaza halkını sürekli olarak rahatsız ettiği, zarara uğrattığı Haydirakoğlu Yusuf'un da Çarsacak kazasını sürekli taciz ettiği, bunların eşkıyalık faaliyetlerinde bulunduğu anlaşılmıştır. Suçları sabit görüldüğünden kendilerinin bir daha bahsi geçen topraklara gelmemek üzere zabıtânın nezareti altında adaların herhangi birine sürgüne gönderilmeleri istenmiştir.⁵⁴⁹

Abidin Paşa'nın Sivas Valiliği ve Islahat Serkomiserliği yaptığı dönemlerde kaleme almış olduğu yaklaşık 180 sayfalık Muharrerât Defteri'nde Halep'e sürgüne gönderilen Kürtlerle ilgili özetle şu bilgiler verilmektedir: Abidin Paşa Islahat Serkomiserliğine tayin edilmeden önce ve bu göreve geldikten sonra Kürdistan coğrafyasını gözlemlemeye başlamıştır. Zaman zaman Diyarbakır'a giderek Halep'e sürgüne gönderilen Kürtlere bizzat tanıklık etmiş, onların neden sürgüne gönderdikleriyle ilgili

⁵⁴⁶ BOA, İ.MMS, Dosya No:62, Gömlek No:2938.

⁵⁴⁷ BOA, İ.MMS, Dosya No:62, Gömlek No:2938.

⁵⁴⁸ BOA, Y.EE, Dosya No:131, Gömlek No:37.

⁵⁴⁹ BOA, İ.DH, Dosya No: 797, Gömlek No:64630.

araştırmalar yaparak bölge halkıyla görüşmüş ve onların ne gibi vukuatlara karıştıklarıyla ilgili bilgi sahibi olmuştur.⁵⁵⁰

Abidin Paşa Kürdistan'a gitmeden önce yapmış olduğu incelemelerde Kürtlerle ilgili olarak Avrupa Parlamentoları ve Avrupa basınında Kürdistan'daki zulm ve Kürtlere dair verilen bilgilerin iftira derecesine vardığını söylemiştir.⁵⁵¹

İstanbul'dan, Diyarbakır'a sınırı bulunan Hekimhan'a ve oradan da Diyarbakır'a giden Abidin Paşa seyahati sırasında hem görüşü manzara hem de işittikleri karşısında oldukça şaşırmıştır. *Heyet-i Islahiye*'nin dahi buradaki zulmün önünü alamadığını fark etmiş, bu durumun Osmanlı Devleti'nin dostlarını üzdüğünü söylemiştir. Bununla birlikte mahalli hükümetin ve meclis azalarının bildirdiği vukuat ve mezalimin, Halep'e sürgüne gönderilenlerin işledikleri mezalimin ellide biri bile olmadığını yazmış ve bunun da üç sebebi olduğunu söylemiştir. Birincisi Heyet-i Islahiye'nin mezalime tam olarak vakıf olamaması, ikincisi mezalimlerin çeşitli sebeplerle tamamının yazılamaması, üçüncüsü ise daha önce hazırlanan layihaların mezalimlerden ayrı ayrı bahsetmeyerek hepsini toplu olarak geçıştirmeleri gösterilmiştir.⁵⁵²

Abidin Paşa Diyarbakır Valisi İzzet Paşa ile görüşüp şehirde olan bitenle ilgili bilgi aldıktan sonra İzzet Paşa'nın kendisine yaşananların görüp işittiklerinin yüzde biri dahi olmadığını, bu zulme Heyet-i Islahiye'nin biran evvel çare bulması gerektiğini söylediğini ve kendisinin bunun üzerine burada gerçekleşen zulümlerle ilgili şüphe oluştuğunu ve bizzat sokaklara çıkıp inceleme yaptığını, maktullerin yakınları tarafından saklanan kanlı gömleklerini, kesilen ayaklarını, ellerini, parmaklarını, onların başında ümitsizce bekleyen anne, baba, kardeş ve eşlerini gördüğünü, yine Diyarbakır'a varmadan birkaç gün önce altı çocuk, iki bayan ve dokuz yetişkinin Osman adında birisi tarafından katl edildiğini yazmıştır.⁵⁵³

Bu olayların önüne geçilebilmesi için mutlaka asayişin sağlanması, halkın kendilerine zulmedenlere karşı sessiz kalmaması ve onların ekonomik durumlarının iyileştirilmesi adına ziraat ve ticaretle meşgul olmaları için gerekenlerin yapılmasını dile getirmiştir.

⁵⁵⁰ BOA, Y.EE, Dosya No:78, Gömlek No:22.

⁵⁵¹ BOA, Y.EE, Dosya No:78, Gömlek No:22.

⁵⁵² BOA, Y.EE, Dosya No:78, Gömlek No:22.

⁵⁵³ BOA, Y.EE, Dosya No:78, Gömlek No:22.

Halkın ihtiyaçlarının karşılanması ve Avrupalı Devletlere, burada yapılacak girişimlerin bir an önce anlatılması gerektiğinden bahsetmiştir.⁵⁵⁴

Sürgüne gönderilenlerle ilgili olarak devlet yetkililerinden bilgi aldıktan sonra vali ve Heyet-i Islahiye'nin önünde üç yol olduğunu söylemiştir. Bunlardan birincisi Kürdistan'da hiçbir fenalık olmuyormuş gibi hareket ederek zalimleri kendi hallerine bırakmak, ikincisi bunları görmemezlikten gelmeyip gerekli olanı yapıp zalimleri adliyeye sevk etmek, üçüncüsü *Talimat-ı Seniyye'nin* sekizinci maddesine göre hareket etmektir. Birinci şıkkın Osmanlı Devleti'nin adalet anlayışına ve vicdanına ters olduğunu, diğer taraftan böyle bir durumda Avrupalı devletlerin konsoloslarının olayları dikkatle inceleyeceklerini, konuyla ilgili olarak şikayetlerde bulunacaklarını söylemiştir. İkinci şıkkı da yanlış bulup bu zalimlerin yargılanmalarını bahane edip daha büyük fesatların çıkma ihtimalinden söz etmiştir. Üçüncü şıkta ise *Talimat-ı Seniyye'nin* sekizinci maddesinden bahsetmiştir. Bunun uygulanmasının uygun olacağını söylemiştir. *Talimat-ı Seniyye'nin* sekizinci maddesi ise şu şekildedir: "Huzur-ı muhafaza-i asayişle telifi kabul etmeyen eşhasın bi'l-istinad teb'idi caizdir." Bununla birlikte sürgüne gönderilenlere çiftlik ve maaş verilmesi de *Talimat-ı Seniyye'de* yer almaktadır.⁵⁵⁵

Abidin Paşa sürgüne gönderilenlere, özellikle Halep'e sürgüne gönderilenlere, kesinlikle acımamak gerektiğini bunlara merhamet etmenin yırtıcı hayvanlara, yılanlara merhamet etmek gibi olduğunu söylemiştir. Çünkü onların binlerce mazlum, masum, Osmanlı Devleti'ne sadakatla bağlı olan ahaliyi perişan ederken merhamet düşünmediklerini, Osmanlı Devleti'ne sadakatla bağlı olanların ortadan kalması için mücadele etmiş oldukları belirtilmiştir. Bedirhan Bey'i örnek vererek; Tanzimat Dönemi'nin yaşandığı zamanda, birkaç bin kişiyi bozacak kadar bir kuvveti toplamak, devletlere mahsus bir özellik olup eğer Bedirhan Bey devlete sadakatinden dolayı böyle bir kuvvet toplamış ise Rusya ile Osmanlı Devleti arasında iki sene önce (1877-78) cereyan eden savaşa neden katılmamıştır, sorusunu yöneltmiştir.⁵⁵⁶ Abidin Paşa'nın Kürdistan'da bulunduğu esnada kaleme aldığı bilgilerde vatanlarından sürgün edilen Kürt reislerine ve burada yaşanan olaylara daha da ehemmiyet verilmesi ve davalarının

⁵⁵⁴ BOA, Y.EE, Dosya No:78, Gömlek No:22.

⁵⁵⁵ BOA, Y.EE, Dosya No:78, Gömlek No:22.

⁵⁵⁶ BOA, Y.EE, Dosya No:78, Gömlek No:22.

layıkıyla görülmesi üzerinde durulmuştur.⁵⁵⁷ Bunun üzerine sürgüne gönderilen Kürt reislerinin davalarının adaletle görülmesine, suçsuzluğunu kanıtlayabilenler ve kanıtlayamayanlarla ilgili muamelenin adaletle ifa edilmesine, yargılanacakların yolda geçirdikleri süre zarfında herhangi bir zahmet ve sefaletle uğramamaları için gerekenin yapılacağı ilgili makamlar tarafından bildirilmiştir.⁵⁵⁸

Erzincan, Pülümür, Dersim, Çemişgezek, Kemah, Palu gibi merkezlerde ve bunların köylerinde yaşayan ahaliye Kürt eşkıya huzur vermeyerek onların ellerinde bulunan eşya ve hayvanları zor kullanarak almaya çalışmış, asayiş ve düzeni bozmuş, halkın kendi mahallerinden başka mahallere göç etmesine, devletin buralardan toplayacağı a'şar ve ağnam vergilerinin miktarının azalmasına sebebiyet vermişlerdir.⁵⁵⁹

Eşkialık faaliyetlerinde bulunan bazı Kürt aşiretleri; yalnızca Kürt ahalinin yaşamış oldukları yerlerde faaliyet göstermemiş zaman zaman da Ermenilerin, Hristiyanların Nasturilerin, yaşadıkları mahallerde bu tür faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ancak Kürtler ve diğer saydığımız gruplar arasında bu tür olayların gelişmesinde genellikle karşı tarafın olumsuz davranışları etkili olmuştur. Çünkü Avrupalı devletler burada yaşanan gelişmeleri yakından takip edip, bu olaylar vesilesiyle Osmanlı Devleti'ni Berlin Muahedesi'nin 61. maddesine göre köşeye sıkıştırma derdindedirler. H. 1313 yılında gerçekleşen bir olayda Van civarındaki Ermeni karyelerine bir takım Kürt aşiretlerin saldırdığı, bazı Ermeni ahalinin katledildiği İstanbul'da bulunan İngiliz sefaretine bildirilmiştir. İngiliz konsolosu konu ile alakadar olarak durumun önüne derhal geçilmesini isteyerek müdahalede bulunmuştur.⁵⁶⁰

Başka bir olayda İran cihetindeki bir Ermeni eşkıya çetesinin geceleyin silahlı bir şekilde sınırı geçerek Mahmudî kazasının Saray kasabasına saldırmışlardır. Ermeni eşkıyanın geldiğini duyan Kürt aşiretleri hemen olay mahaline giderek Ermeni eşkıya çetesini durdurmaya çalışmışlardır. Çıkan çatışmada eşkıyadan on üç nefer hayatını kaybetmiştir. Aşiretlerden ise üç nefer şehit olmuş, iki nefer de yaralanmıştır. Kaçmaya başlayan Ermeni eşkıya çetesi Boğazkesen karyesinde kendini korumaya çalışmıştır. Fakat çıkan çatışmada eşkıyadan beş kişi daha hayatını kaybetmiştir. Bu sırada bir

⁵⁵⁷ BOA, İ.DH, Dosya No:822, Gömlek No:66282.

⁵⁵⁸ BOA, İ.DH, Dosya No:824, Gömlek No:66390.

⁵⁵⁹ BOA, Y.EE, Dosya No:131, Gömlek No:37.

⁵⁶⁰ BOA, Y.EE, Dosya 131, Gömlek No:38, s. 2.

Hamidiye kolağası, bir mülazım, birkaç nefer şehit düşmüştür. Şehitleri gören bazı aşiretler galayana gelerek etraftaki yüzden fazla Ermeni karyesini basmaya başlamışlardır. Yaşanan olaylarda hem Kürt aşiretlerinden hem de Ermenilerden can kayıpları yaşanmıştır.⁵⁶¹ Olaylardan Ermeniler olumsuz olarak etkilenmiş, bazıları Van'a iltica etmiş, ticaretle uğraşanlar dükkanlarını çoğu zaman açamamışlardır. Osmanlı Devleti kısa süre içerisinde olaylara müdahale etmiş Ermenilerin kendi hanelerine, köyelerine dönmeleri için gayret sarfederek bölgeye asker gönderip güvenlik önlemleri almaya ve asayişi sağlamaya çalışmıştır.⁵⁶² Olaylara karışan aşiretlerin reisleri ile görüşülerek huzur ve sukunetin sağlanması için kendilerine nasihatler edilmiştir.⁵⁶³

Yine Van'da bazı Kürt aşiretleri yüz otuz köyü soymuştur. Eşkilyalardan korkup kaçan ahali Van'a iltica etmişlerdir. Huzur ve güven sağlandıktan sonra Van'a iltica edenlerin bir kısmı tekrar köyelerine dönmüş olsa da dönmeyenler Van'da kalıp Protestan misyonerler tarafından açılan fırınlardan kendilerine ekmek temini sağlamışlardır. Van'da cereyan eden bu olaydan sonra da aşiret reislerine nasihat edilmek istenmiş fakat kimisi Ramazan ayını bahane ederek kimisi de yoğun kış şartlarını bahane ederek davete icabet etmemişler ise de⁵⁶⁴ tekrarlanan davetler neticesinde kendileriyle görüşülmüştür.⁵⁶⁵ Kendilerinden bu tür olaylara mahal vermemeleri için söz alınmıştır.⁵⁶⁶ Osmanlı Devleti'nin bu tür olayların önünü alması gerektiği vurgulanmış, eğer olayların önü alınmaz ise daha vahim sonuçların ortaya çıkabileceği kendilerine söylenmiştir.⁵⁶⁷

Erzurum eyaleti ve çevresindeki Kürt eşkıya ve bazı ahali eyaletin kötü yönetilmesini de fırsat bilerek bu bölgede yaşayan ahaliye saldırılarda, eşkıyalık ve yağmacılık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Erzurum Müşiri Kamil Paşa halka bu denli kötülük ve fesat içerisinde bulunanların, asayişi hiçe sayanların şiddetle cezalandırılması gerektiğini ilgili makamlara bildirerek burada huzur ve güvenliğin sağlanması için gerekli tedbirlerin bir an evvel alınmasının elzem olduğunu söylemiştir.⁵⁶⁸

⁵⁶¹ BOA, Y.EE, Dosya 131, Gömlek No:38, s. 3.

⁵⁶² BOA, Y.EE, Dosya 131, Gömlek No:38, s. 4.

⁵⁶³ BOA, Y.EE, Dosya 131, Gömlek No:38, s. 5.

⁵⁶⁴ BOA, Y.EE, Dosya 131, Gömlek No:38, s. 14.

⁵⁶⁵ BOA, Y.EE, Dosya 131, Gömlek No:38, s. 15.

⁵⁶⁶ BOA, Y.EE, Dosya 131, Gömlek No:38, s. 16.

⁵⁶⁷ BOA, Y.EE, Dosya 131, Gömlek No:38, s. 14.

⁵⁶⁸ BOA, İ.MVL, Dosya No:32, Gömlek No:547.

Kürdistan'da bulunan Midyat kazası, Mardin çevresi ve çeşitli kazalardan içlerinde Süryanilerin de olduğu birçok hane uğramış oldukları zulüm, haksızlık, saldırı ve yağmadan kaçmak için göç etmek zorunda kalmışlardır.⁵⁶⁹ Osmanlı Devleti Kürdistan'da yaşanan mezalimlere, eşkıyalık faaliyetlerine, zulümlere, saldırı ve yağmalara kayıtsız kalmamıştır. Bunları engellemek için elinden geleni yapmaya çalışmış, bu tür girişimlerde bulunan Kürt aşiret ümera ve reislerini ıslah etmek için gayret göstermiş, çeşitli politikalar geliştirmiştir. Bazı isimleri farklı miktarda maaşlarla bölgenin ıslahı için görevlendirmiştir.⁵⁷⁰

Tablo-9 Kürdistan havalisinde görevli Umur-ı Islahiye memurlarının maaşlarını gösteren pusula.⁵⁷¹

Maaş Miktarları	İsimleri	Memuriyetleri	Mülahazat
5000	Süleyman Bey	Tahkikat-ı Evveliye Riyâset ve Kitâbeti	Haziran Sonuna Kadar İstihdam Olunmuştur.
3000	Mustafa Efendi	Umur-u Tahririye	Eylülün Sonuna Kadar İstihdam Olunmuştur.
2000	Hasan Efendi	Umur-u İstintakiye ve Tahririye	
1000	Abdüllatif Efendi	Umur-u İstintakiye ve Tahririye	
800	Mahmud Bey	Azalık	
800	Numan Ağa	Azalık	
Toplam:12600			

Kürdistan'da bulunup isyanlara, eşkıyalık faaliyetlerine ve mezalimlere katılmayan Kürt aşiretlerin eşkıyalık faaliyetlerinden korunması; memlekette istikrar ve asayişin sağlanması için Diyarbakır Valisi ve ıslahat komiseri Abidin Bey'in de tavsiyesi üzerine seksen neferden bir tabura kadar olan askeri içine alacak şekilde İslam ve Hristiyan bütün ahalinin arzu ettiği şekilde dokuz bin kuruş masrafla, münasip mahallere on iki adet kışla inşası ve mevcut bulunan beş kışlanın tamiri ve gözetleme kulelerinin

⁵⁶⁹ BOA, İ.MMS, Dosya No:24, Gömlek No:1039.

⁵⁷⁰ BOA, İ.MMS, Dosya No:59, Gömlek No:2763.

⁵⁷¹ BOA, İ.DH, Dosya No:799, Gömlek No:64795.

yapılması uygun görülmüştür. Böylece Kürdistan'da asayişin sağlanması için gerektiğinde askeri kuvvetten faydalanılacağı, devletin kurulan kışlalar vasıtasıyla vergiyi daha kolay ve güvenli bir şekilde toplayacağı, bu sayede a'şar ve ağnamdan elde edilen ve hazinenin kasasına giren vergide yüzde yetmiş, yüzde seksenlere varan bir artışı olacağı tespit edilmiştir. Burada inşaa edilen kulelerin masrafının çok kısa bir süre içerisinde iki-üç katına çıkarılacağı, asker kaçaklarının önüne geçileceği ve bölgeden üç dört bin civarında asker kaçağının derhal askere alınacağı ve böylelikle asayişin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınmış olunacağı görülmüştür.⁵⁷²

Kürt aşiretleri ve aşiretlerden oluşturulan alaylar ile Ermeniler arasında yaşanan asayiş olayları yabancı yazarlar tarafından Kürt aşiretlerin ve Hamidiye Alaylarının Ermenilere yönelik katliamlarda buldukları şeklinde algılanmıştır. Örneğin Godfrey Rolles Driver, *A Report On Kurdistan And Kurds* adlı eserinde “Kürt tarihinin sayfalarındaki en karanlık leke, kendilerinin Ermenilere karşı Türk tiranlığının araçları olarak istihdam edilmelerine izin verdikleri zamandır.” ifadesini kullanmıştır.⁵⁷³ Gerard Chaliand, *A People Without A Country The Kurds And Kurdistan* adlı eserinde “Kürt aşiretlerinin Hamidiye Alayları sayesinde üniformaya ve silaha kavuştuğu, alayların sivil halka zarar verdiği Zeki Paşa'ya hizmet edenlerin Ermeni hareketi esnasında katliamlarda bulunduğu” ifadelerine yer verilmiştir.⁵⁷⁴ Thomas Bois, *The Kurds* adlı eserinde “II. Abdülhamid'in 1889-1892 yıllarında Kürtlerin savaşı özelliğinden faydalanmak, onları tüm cephelerde savaştırmak üzere aşiret reisleri ile görüşek anlaşıp Hamidiye Alayları'nı kurduğunu, islami dayanışma adı altında yani Panislamist bir yaklaşımla onları kendine bağlayıp Ermeni katliamında onları idamcı olarak kullanmak istediğini, fakat Kürtlerin bunu reddettiğini, hatta bu girişimin Kürt milliyetçiliğini güçlendirdiğini” söylemiştir.⁵⁷⁵ Kamal Madhar Ahmad, *Kurdistan During The First World War* adlı eserinde “Milli aşireti reisi İbrahim Paşa'nın II. Abdülhamid'e sadakati ile tanınmasına ve Hamidiye Alaylarının oluşmasında önemli bir yere sahip olmasına rağmen, Ermeni katliamlarının ilk aşamasında oldukça olumlu bir tavır sergileyerek

⁵⁷² BOA, İ.MMS, Dosya No:64, Gömlek No:2996.

⁵⁷³ Godfrey Rolles Driver, *A Report On Kurdistan And Kurds*, Royal Anthrolopological Institute Yayınları, Londra 1919, s. 16.

⁵⁷⁴ Gerard Chaliand, *A People Without A Country The Kurds And Kurdistan*, Zed Book Ltd. Yayınları, Londra 1993, s. 25.

⁵⁷⁵ Thomas Bois, *The Kurds*, Khayat Book Yayınları., Beyrut 1966, s. 141.

10.000 Ermeni'yi kurtarmayı başarmıştır.” ifadesini kullanmıştır.⁵⁷⁶ Bunun yanı sıra Bülent Keçik, *Bizim Kürtler Bizim Ermeniler* adlı eserinde Ermeilerle Kürtler arasında yaşanan birçok asayiş olaylarından bahsetmiş, o dönemde bölgede görev yapan yabancı asker ve murların tanıklıklarına ve raporlara yer vererek onların da dile getirdiği gibi yabancı yazarların olayları çarpıtarak anlattıklarını, ayrılıkçı Ermeni çetelerinin faaliyetlerinden bahsedilmediğini yazmıştır.⁵⁷⁷

II. Abdülhamid, her ne sebeple olursa olsun, bu bölgede yaşanan olaylara kayıtsız kalmamıştır. Yukarıda bahsettiğimiz bilgilerden anlaşıldığı üzere bu gibi asayiş olaylarının önüne geçilebilmesi için Hamidiye Alaylarının teşkilinin yanında, suça karışan Kürt ağa, bey ve ailelerine işledikleri suçların cezalarını çekmeleri için gerekli cezalar verilmiş, onlar için alışkın oldukları hayat tarzı, iklim ve coğrafyaya en uygun yer aranmış ve uygun olduğu düşünülen Trablusgarp, Arnavutluk gibi yerlere göç ettirilmişlerdir. Bunların yanı sıra münasip yerlere kışlalar ve gözetleme kuleleri inşa ettirilerek olaylar başlamadan önü alınmak istenmiştir. Ayrıca Heyet-i Islahiye Fakat bu gibi çalışmalara rağmen Avrupa Parlemlentoları ve Avrupa basınında Kürtlerin yoğun olarak buldukları bölgelerde yaşanan bu tür asayiş olayları iftira derecesinde farklı anlatılmıştır.

Ayrıca Hamidiye Alaylarının Kürt milliyetçiliğini güçlendirdiği gibi bir düşünceyi savunmanın yanlışlığı Hamidiye Alayları bahsi incelendiğinde anlaşılabilir. Çünkü Hamidiye Alayları ile, Kürt aşiretleri bir araya getirilmemiş, aşiretlerin birbirinden farklı olan yapılarının korunmasına özen gösterilmiş, kendi kıyafet ve simgelerini taşımaları istenmiştir. Ayrıca alaylar devletin verdiği “nimetler”den daha fazla yararlanmak ve daha fazla güçlenmek için birbirleri ile rekabet rekabet edip birbirlerinden uzaklaşmışlardır.

⁵⁷⁶ Kamal Madhar Ahmad, *Kurdistan During The First World War*, Saqi Books Yayınları., Londra 1994, s. 172.

⁵⁷⁷ Bülent Keçik, *Bizim Kürtler-Bizim Ermeniler*, B Yayın, Ankara 2015, s. 144-145.

2.4. AŞİRET MEKTEB-İ HÜMÂYUNU

2.4.1. Aşiret Mekteb-i Hümayunu'nun Kuruluş Amacı

Osmanlı Devleti, Avrupalı devletler karşısında geri kalmışlığını fark ettikten sonra, devletin bu zor durumdan kurtulması için çareler aranmaya başlanmıştır. Kötü gidişatın sorumlusu olarak ilk etapta askeri alanlardaki bozulmalar görülmüş ve bu yönde okullar açılmaya gayret gösterilmiştir.⁵⁷⁸ Askeri alanda alınan tedbirlere rağmen Avrupalı devletlerle yapılan savaşlarda hala yenilgilerin alınmaya devam etmesi, ileri görüşlü bazı devlet adamlarının farklı alanlarda ıslahatlar yapılması arzusunu dillendirmelerine sebep olmuştur. Bu anlamda yapılan ilk önemli yenilik İstanbul'da matbaanın açılmasıdır.⁵⁷⁹ Diğer bir önemli merhale de Islahat Fermanı'dır. Osmanlı Devleti'nin eğitim meseleleriyle ilgilenmeye başlaması, Islahat Fermanı ile azınlıklara eğitimle ilgili tanınan özgürlükler karşısında, Osmanlı Devleti kendisini Müslüman nüfusun eğitimi ile alakadar olma mecburiyetini hissetmesinin karşılığı olarak görülebilir.⁵⁸⁰ Süreçle birlikte Osmanlı devletinde birçok eğitim-öğretim kurumunun hizmete açıldığı bilinmektedir.

Eğitim ve öğretim tarihi alanında yapılan araştırmaların temel amaçları arasında gençliğin hangi amaçlara yönelik olarak ve nasıl yetiştirildiğini, bununla birlikte ne gibi eğitim-öğretim müesseselerinin bu amacı yerine getirmek için kurulduğunu anlamak da bulunmaktadır.⁵⁸¹ Bu bağlamda Osmanlı Devleti eğitim tarihine baktığımızda Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile birlikte devletin ayakta kalabilmesinin yolunun eğitim ve öğretimde de batılılaşma ve modernleşmeden geçtiği görüşü kabul edilmiştir. Batılılaşma ve modernleşmeye yönelik olarak da yeni iptidai, rüştiye, idadi ve teknik okullar açılmış; mevcut olanlar üzerinde ıslahat çalışmaları yapılmıştır. Bu dönemde açılan okulların Osmanlı Devleti'nin moderleşmesini, batılılaşmasını gerçekleştirerek devletin içinde bulunduğu kötü gidişattan kurtarılmasını sağlamak en önemli amaçları

⁵⁷⁸ Adil Şen, "Osmanlı'dan Günümüze Eğitimde Modernleşme Çabaları", *Akev Akademi Dergisi*, Sayı: 57, Güz 2013, s. 481.

⁵⁷⁹ Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 37, Sayı 1, 1997, s. 424-425

⁵⁸⁰ Selçuk Taşkın Somel, "Taşranın Denetimi ve Asimilasyonu: Diyarbakır'da Sivil Devlet Eğitimi'nin Ortaya Çıkışı (1868-908)", *Diyarbakır Tebliğleri: Diyarbakır ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı*, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 2.

⁵⁸¹ Hatip Yıldız, *Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbakır Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 1.

arasında olmuştur. Bu okullar öherhangi bir dini, siyasi ve idari amaca hizmet etmemekle birlikte halka açıktır.⁵⁸² Fakat Aşiret Mektebi'nin bu durumun bir istisnası olduğu söylenilebilir.

II. Abdülhamid, bu gelişmeye bağlı olarak Osmanlı Devleti'nde zaman içerisinde yeni birçok okulun açıldığını, gençlerin Avrupa'ya gönderilip eğitim almalarının sağlandığını fakat hem bu okullardan mezun olanların hem de Avrupadan gelen öğrencilerin bu kadroları dolduramadığını, hala kadroların çoğunluğunun ekalliyetin elinde olduğunu, Avrupa devletlerindeki bazı temsilciliklerimizde, elçiliklerde Rum soyundan gelen memurlarımızın olduğunu ve bu yapı içerisinde bulunan bir kısım memurların kendi soydaşlarına hizmet etmeyi, Osmanlıya hizmet etmekten üstün gördüklerini düşünmüştür.⁵⁸³ II. Abdülhamid'in bu düşüncesinden hem eğitime verdiği önemi hem de bu yapı içerisinde, devlete Osmanlılık bağı ile bağlı olan vatandaşların zarar gördüğünü anlayabiliriz. Bu minval üzere devletin içinde bulunduğu ortam içerisinde, azınlıkların ayrılıkçı faaliyetlerinin hızla yükseldiği bir dönemde, devletle olan bağlarının kuvvetlendirilmesi hususunda Aşiret Mektebi'nin önemli bir görevi icra edeceği zannedilmiştir.

II. Abdülhamid döneminde, o zamana kadar taşraya götürülemeyen eğitim hizmetleri, devletin dört bir tarafına devlet vasıtasıyla götürülmeye başlanmıştır. Bilhassa Müslüman nüfusun yoğun olarak bulunduğu Anadolu'da modern tarzda eğitim veren okulların bir zorunluluk olduğu, devletin geleceğinin, mukadderatının eğitim kurumlarının modernleşmesi ve yaygınlaşmasına bağlı olduğu fikrinin dönemin devlet adamları tarafından da kabul edilmesi eğitime verilen önemi daha da arttırmıştır.⁵⁸⁴ Bu düşüncenin bir sonucu olarak Arap aşiret çocuklarının cehaletten kurtarılmasını, aşiret çocuklarına talim ve terbiye verilmesini amaçlayan, yalnızca aşiret çocuklarının eğitim-öğretim gördüğü bir okulun İstanbul'da açılması düşünülmüştür.⁵⁸⁵ Anlaşılacağı üzere Aşiret Mektebi halka açık bir okul olmayacak, yalnızca Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan aşiret çocuklarının eğitim ve öğretim alabildikleri bir okul

⁵⁸² Bayram Kodaman, II. Abdülhamid ve Aşiret Mektebi, Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Cilt 1, Kayseri 2011, s. 323.

⁵⁸³ Abdülhamid Osmanoğlu, *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, Ankara 2012, s. 65.

⁵⁸⁴ Karademir, s. 309.

⁵⁸⁵ Alişan Akpınar, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi*, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997, s. 21.

olacaktı.⁵⁸⁶ Böylece Osmanlıda yaşayan Türk olmayan milletlerden biri olan Arapların devletle olan bağı kuvvetlendirilerek Osmanlının dağılmasının engellenmesine yönelik önemli bir adım atılacaktı.⁵⁸⁷ Bu amaç çerçevesinde okulun açılması kararlaştırıldıktan kısa bir süre sonra Aşiret Mektebi'nin Dersaadet'te açılmasına izin verildi.⁵⁸⁸

Bu kararın ardından Aşiret Mekteb-i Hümayunu'nun nasıl ve ne şekilde eğitim-öğretim vereceği, öğrencilerinin hangi şartlara bakılarak seçileceği belirlenerek⁵⁸⁹ Aşiret Mektebi H. 12 Rebiulevvel 1310 (M. 4 Ekim 1892) tarihinde Sultan II. Abdülhamid'in emriyle açıldı.⁵⁹⁰ Okulun müdürlük görevine daha önce Mekteb-i Mülkiye'de müdür muavini olarak görev yapan Recai Efendi tayin edildi.⁵⁹¹ Aşiret Mektebi'nin ilk eğitim-öğretime başladığı yer, her ne kadar uygun olmadığı düşünülse de, geçici bir süre için Beşiktaş'taki Akaretler olarak seçildi.⁵⁹² Sonrasında Aşiret Mektebi için daha uygun bir yer bulma çalışmaları devam etti. Nihayetinde o tarihlerde Esmâ Sultan'ın ikamet ettiği Kabataş'taki sarayın yokuş üzerinde bir bina olması ve araba ile geliş gidişin zor olması nedeni ile saray olarak kalması pek uygun görülmeyerek Esmâ Sultan ve diğer Hanım Sultanlara yeni bir yer ayarlanması şartı ile Esmâ Sultan Sarayı Aşiret Mektebi'ne tahsis edildi.⁵⁹³

İlk olarak Beşiktaş'ta açılan Aşiret Mekteb-i Hümayunu, önde gelen aşiret reislerinin erkek çocuklarını kendi eğitim sistemi içerisinde beş yıllık bir eğitim süresinde yetiştirmeyi amaçlayan yatılı bir okuldu. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Aşiret Mektebi'nin başlangıçtaki amacı, okula kabul edilen ilk öğrencilerin Arap aşiretlerine mensup olmasından anlaşılacağı üzere, Arap eyaletlerini devlet merkezi ile daha sıkı bir biçimde bütünleştirme politikasının bir parçası olarak yorumlanabilir.⁵⁹⁴ Bunun dışında Aşiret Mekteb-i Hümayunu'nun kuruluş amaçları arasında batılı devletlerin 18. ve 19. yüzyıllarda ağırlıklı olarak İslam coğrafyasını siyasi ve ekonomik hakimiyetleri altına alma çabaları, özellikle milliyetçilik fikrini kullanarak İngilizlerin kendi menfaatleri

⁵⁸⁶ Bayram Kodaman, II. Abdülhamid..., s. 323.

⁵⁸⁷ Ömer Faruk Yelkenci, *Türk Modernleşmesi ve II. Abdülhamid'in Eğitim Hamlesi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2010, s. 150.

⁵⁸⁸ BOA, İ.DH, Dosya No:1283, Gömlek No:101021.

⁵⁸⁹ BOA, İ.DH, Dosya No:1283, Gömlek No:101021.

⁵⁹⁰ BOA, İ.MMS, Dosya No:131, Gömlek No:5641, s. 6.

⁵⁹¹ BOA, İ.MF., Dosya No:1, Gömlek No: 13.

⁵⁹² BOA, İ.MMS, Dosya No: 131, Gömlek No:5638.

⁵⁹³ BOA, İ.MMS, Dosya No:131, Gömlek No:5641, s. 6

⁵⁹⁴ Alişan Akpınar ve Eugene L. Rogan, *Aşiret Mektep Devlet Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi*, Aram Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 13.

doğrultusunda Arap aşiretlerini Osmanlı Devleti'nden ayırarak parçalamaya çalışması akla gelmektedir. Başka bir neden olarak da, her ne kadar Sultan II. Abdülhamid Osmanlıcılık fikrini benimsemiş gibi görünse de, aslında II. Abdülhamid'in Panislamizm fikrini benimsemiş ve bunu uygulamaya çalışmış olmasıdır. Sultan II. Abdülhamid, Panislamizm fikrinin gereği olarak Aşiret Mektebi'ni açmış, İslam coğrafyasındaki aşiret önderlerinin çocuklarını eğitim-öğretim yolu ile hilafet ve saltanat makamına bağlamayı amaçlamıştır.⁵⁹⁵

2.4.2. Aşiret Mekteb-i Hümâyunu Nizamnamesi'ne Göre Mektebin Kuruluşu

H. 12 Rebiulevvel 1310 (M. 4 Ekim 1892) tarihinde teşkili kararlaştırılmış olan Aşiret Mektebi'nin nizamnamesinde; Aşiret Mektebi'nin kuruluşuna, mektebe seçilecek öğrencilerin belirlenmesine, hangi bölgelerden ve aşiretlerden öğrenci alınacağına, eğitim-öğretimin nasıl olacağına, okutulacak olan derslerin neler olduğuna vs. dair bilgiler yer almaktadır.

Bu bilgilere göre Aşiret Mektebi'nin kuruluşu şu şekilde gerçekleşmiştir: Aşiret Mekteb-i Hümâyunu Sultan II. Abdülhamid'in emriyle ilk önce Arap aşiretlerine mensup çocukların talim ve terbiyesine yönelik olarak Dersaadet'te açılan yatılı bir okuldur. Okulda eğitim-öğretim süresi beş yıl olarak planlanmıştır. Okula ilk yıl elli, sonraki her sene kırkar talebenin kabulü düşünülmüştür. Bu sayede beşinci sene okulda eğitim-öğretim gören öğrenci sayısı iki yüz ona yükselecektir.⁵⁹⁶

Aşiret Mektebi'ne alınacak talebeler aşiretlerin cismen ve zihnen kabiliyetli ve oldukça muteber ve muhterem ailelere mensup on ikiden on altı yaşına kadar olan gençler arasından seçilecektir.⁵⁹⁷ Bu düşünce ile Aşiret Mektebi'ne hatırı sayılı aşiretlerin kabiliyetli çocukları alınarak Osmanlı Devleti ile aşiretler arasında kuvvetli bağların kurulması amaçlanmaktadır.

⁵⁹⁵ Bayram Kodaman, II. Abdülhamid..., s. 324.

⁵⁹⁶ BOA,İ. MMS, Dosya No:131, Gömlek No:5641, s. 3.

⁵⁹⁷ BOA,İ. MMS, Dosya No:131, Gömlek No:5641, s. 3.

Aşiret Mektebi'nde okuyan talebelerin iâşe, giyim ve tedris gibi bütün masrafları Osmanlı Devleti'nce karşılandığı gibi talebelere ilk etapta aylık otuz kuruş maaş verilecektir.⁵⁹⁸

Her sene eğitim-öğretim başlamadan üç ay önce Suriye, Halep, Basra, Musul, Trablusgarb, Yemen, Hicaz, Diyarbakır, Bingazi, Zor ve Kudüs'te bulunan muhterem ve muteber aşiretlerden zihnen ve bedenen on iki-on altı yaş aralığında çocuklar Aşiret Mektebi'nde okutulmak için seçilecektir.⁵⁹⁹ Burada sadece Diyarbakır Kürt nüfusun varlığı açısından dikkat çekmektedir. Bu da Kürt aşiretlerin Aşiret Mektebi'ne çocuklarının kaydettirmeleri hususunda bazı zorluklar yaşamalarına sebebiyet verecektir.

Aşiret Mektebi'nin bir müdür ve bir katibi, aynı zamanda gerektiği kadar öğretmen, memur ve hademesi olacaktır. Aşiret Mektebi yatılı olduğu için eğitim, öğretim ve idari işler buna göre düzenlenecektir.⁶⁰⁰

Mektebe seçilecek memur ve muallimlerin tayini ve azli ile ders cetvellerinin düzenlenmesi, gerektiğinde tadili, okunacak kitapların seçilmesi Maarif Nezareti tarafından yapılacaktır.⁶⁰¹

Aşiret Mektebi'nin açılmasındaki asıl amaç aşiret halkını, füyûz-ı marifet ve medeniyetten haberdar ederek onların hilafet ve saltanata bağlılıklarını bir kat daha arttırmaktır.⁶⁰² Örneğin Şammar Aşireti reisi Ferhan Paşa'nın vefatının üzerine aşiret reisliğine tayin edilen oğlunun ehliyetsizliği ve idaresizliği hasebiyle azliyle, Ferhan Paşa'nın biraderi Aşiret Mektebi'nden mezun olan Hamdi Bey'in iki bin kuruş maaş ile aşiret reisliğine tayini istenmiştir.⁶⁰³ Buradaki amaç Aşiret Mektebi'nden mezun olan Hamdi Bey'in aşiret reisliğine getirilerek aşiretin devlete olan sadakat ve bağlılığını arttırarak devam ettirmektir.

⁵⁹⁸ BOA,İ. MMS, Dosya No:131, Gömlek No:5641, s. 3.

⁵⁹⁹ BOA,İ. MMS, Dosya No:131, Gömlek No:5641, s. 3.

⁶⁰⁰ BOA,İ. MMS, Dosya No:131, Gömlek No:5641, s. 3.

⁶⁰¹ BOA,İ. MMS, Dosya No:131, Gömlek No:5641, s. 3.

⁶⁰² BOA,İ. MMS, Dosya No:131, Gömlek No:5641, s. 3.

⁶⁰³ BOA, MV, Dosya No:132, Gömlek No:28.

Aşiret Mektebi'nde eğitim-öğretimini başarı ile tamamlayıp diplomasını alanlar aşiretlerinin buldukları bölgelere döndüklerinde oralarda açılması planlanan okullarda öğretmenlik veya uygun başka bir memuriyetle vazifelendirileceklerdir.⁶⁰⁴

Aşiret Mektebi talebeleri tek tip elbise giyeceklerdir ve Aşiret Mektebi Nizamnamesi'nin icrasından Maarif Nezareti memurdur.⁶⁰⁵

Nizamnamede belirtildiği üzere bu mektepten mezun olanlar aşiretlerine geri döndüklerinde öğretmenlik veya uygun bir memuriyetle görevlendirilecekken bu maddeye tamamen sadık kalınmadığı bilinmektedir. Mesela Aşiret Mektebi mezunlarından olup 1313 senesinde Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'den mezun olan ve beş yüz kuruşla memleketlerinde mülkiye hizmetinde istihdamları yapılan on iki kişinin üçer sene vilayetlerde istihdam edildikten sonra bunların kaymakamlığa tayininde mahsur olmadığına karar verilmiştir. Bunların atamalarının ise Musul, Basra, Trablusgarb, Bingazi dahilindeki kaymakamlıklara yapılması düşünülmüş ve bu atamanın emsal teşkil etmesi yönünde karar alınmıştır.⁶⁰⁶

2.4.3. Ders Programının Hazırlanması ve Okutulan Dersler

Bu mektebin ders programının hazırlanması için Osman Nuri Paşa'ya bir görev verildiği ve kendisinin de bu konuya dair bir rapor hazırlayarak sunduğu ve raporun Meclis-i Vükelâ'da görüşüldüğü bilinmektedir.⁶⁰⁷ Bu görevin Osman Nuri Paşa'ya verilmesindeki neden kuvvetle muhtemeldir ki Hicaz vali ve kumandanı olarak görev yapması, Arap yarımadası, Hicaz ve Yemen'de yapmış olduğu ıslah çalışmalarıdır. Ayrıca Mekke ve Medine bölgesindeki bedevi Arapların hem devlete olan isyanlarını önlemek hem de Kutsal topraklara gelen ziyaretçilerin bedevi Araplarca katledilmesini önlemek için yapmış olduğu faaliyetler ve buradaki çalışmaları esnasında Arap aşiretlerini tanıması etkili olmuştur.⁶⁰⁸ Aşiret Mekteb-i Hümayunu'nda yıllara göre okutulan dersler ise şu şekildeydi.

⁶⁰⁴ BOA, İ. MMS, Dosya No:131, Gömlek No:5641, s. 3.

⁶⁰⁵ BOA, İ. MMS, Dosya No:131, Gömlek No:5641, s. 3.

⁶⁰⁶ BOA, MV, Dosya No: 107, Gömlek No:55.

⁶⁰⁷ Alişan Akpınar, *Osmanlı...*, s. 20.

⁶⁰⁸ M. Metin Hülagü, "Topal Osman Nuri Paşa Hayatı ve Faaliyetleri (1840-1898)" *OTAM*, Ankara 1989, s. 146-147.

Birinci Sene: Elifba tahtaya yazdırılmak suretiyle okutulacak, elifba tamamen öğretilmeden başka bir derse başlanmayacaktır. Elifba öğretildikten sonra Kur'an-ı Kerim'in otuz cüzü sırası ile okutulacaktır. Türkçe ve ahlaka uygun risaleler okutulacak, tahtaya yazdırılmak sureti ile öğrenilen bilgiler tekrar edilecektir. Hesap-ta'dad ve terkim gösterildikten sonra a'mal-i erba'ya devam edilecektir. Hatt-ı Rik'a kuralları ile birlikte öğretilecektir. İkinci Sene: Kur'an-ı Kerim derslerine devam edilecek, namaz sureleri tamamen ezberletilecektir. İlm-i hal evvela yüzünden okutulacak, alıştırmalardan sonra tekrar ezber yoluyla okutulacak, abdest ve namaza dair dualar ezberlettirilecektir. Kıraat-ı Türkiye, imla, ahlak, terbiye ve bazı faydalı bilgiler içeren gayet sade yazılmış risaleler okutturulacaktır. Bazı kolay cümle ve ibareler yazdırılıp yanlışlar var ise düzeltilecek ve tahta başında imla kuralları öğretilecektir. A'mal-i erba' ile ilgili talimler yaptırılacaktır.⁶⁰⁹ Üçüncü Sene: Hüsn-i Hat, Hesap, Kıraat-ı Türkiye, Kur'an-ı Kerim, Tarih-i İslam, İmla, Kavaid-i Osmaniye, Tevcid, Coğrafya-i Osmaniye, Ulûm-ı Diniye dersleri okutulacaktır. Dördüncü Sene: Tarih-i Osmani, Coğrafya-i Umûmi, Hüsn-i Hat, Kavaid-i Osmaniye, Malumat-ı Mütenevvia, Kitabet-i Türkiye, Hesap, Tecvid, Kur'an-ı Kerim, Ulûm-ı Diniye, Arabî, Fârisi dersleri okutulacaktır. Beşinci Sene: Coğrafya-i Umûmi, Tarih-i Osmani, Hüsn-i Hat, Malumat-ı Mütenevvia, Tevcid-i Kur'an-ı Kerim, Hesap, Cebir, Ulûm-ı Diniye, Kitabet-i Türkiye, Hıfzıssıha, Kanun-ı Ceza, Arabî, Fârisi, Resim, Handese, Üsül-i Defteri dersleri okutulacaktır. Zaman içerisinde Aşiret Mektebi'nde okutulan yukarıdaki derslerde değişiklikler yapılmıştır. Kimi dersler müfredattan çıkarılırken kimi dersler müfredata eklenmiştir.⁶¹⁰

Aşiret Mektebi'nde okutulan derslerden anlaşıldığına göre dersler en temelden yani okuma ve yazmanın öğretilmesi ile başlatılmıştır. Hatta Elifba öğretilmeden başka hiçbir derse geçilmeyeceği kesin bir dille ifade edilmiştir. Okutulan Kur'an-ı Kerim dersleri ve buna bağlı olarak tecvit ve diğer dini dersler ağırlıktadır. Bunun yanı sıra Türkçe ve imla dersleri de okutulan dersler arasında yer almaktadır.⁶¹¹ Aşiret Mektebi'nin açılış amacı ve öğrenci profili düşünüldüğünde bu derslerin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Osmanlı Devleti ile Arap, Kürt, Arnavut aşiretleri arasında Aşiret Mektebi'nde öğretilecek olan Türkçenin bir köpü olması hedeflenecektir. Tarih, Coğrafya, Matematik, Geometri gibi derslerin yanı sıra Arapça, Farsça, Fransızca gibi

⁶⁰⁹ BOA,İ. MMS, Dosya No:131, Gömlek No:5641, s. 3.

⁶¹⁰ Alişan Akpınar, *Osmanlı Devleti'nde...*, s. 58.

⁶¹¹ BOA, İ. MMS, Dosya No:131, Gömlek No: 5641, s. 3.

derslerin de bu mektepte okutulduğu görülmektedir.⁶¹² Böyle öğrencilerin çok yönlü olarak yetiştirilmeye çalışıldığı ve dünyayı tanımalarının amaçlandığı da ayrıca anlaşılmaktadır.

2.4.4. Aşiret Mekteb-i Hümayunu'na Kürt ve Arnavut Aşiret Çocuklarının Kabulü

Aşiret Mektebi'nin İstanbul'da yani başkentte açılması, okulun isminde aşiret kelimesinin yer alması; bu mektebin Doğu Anadolu'daki Kürt aşiret reislerinin ve Hamidiye Süvari Alayları ile ilgilenen paşaların dikkatlerini çekmesine sebep oldu. Doğu ve Güneydoğu'daki aşiretlerin ilk etapta bu mektebe alınmayacağına bilinmesine rağmen, Aşiret Mektebi'nin açılışından kısa bir süre sonra Bayezid Sancağı'nda bulunan Kürt aşiretler Şakir Paşa'ya müracaat ederek, kendi çocuklarının da Aşiret Mektebi'ne kabul edilmesi talebinde bulundular.⁶¹³ Oysa ki Aşiret Mektebi Nizamnamesi'nde "Her sene eğitim-öğretim başlamadan üç ay önce Suriye, Halep, Basra, Musul, Trablusgarb, Yemen, Hicaz, Diyarbakır, Bingazi, Zor ve Kudüs'te bulunan muhterem ve muteber aşiretlerden zihnen ve bedenen on iki-on altı yaş aralığında çocuklar Aşiret Mektebi'nde okutulmak için seçilecektir." bilgisi yer almaktaydı. Buradan da anlaşılacağına göre Kürt aşiretlerinin yoğun olarak bulunduğu merkez olarak yalnızca Diyarbakır görülmektedir.⁶¹⁴ Bu durum Kürt aşiret reislerinin, kendi çocuklarının Aşiret Mektebi'ne kabul edilebilmesi hususunda, Saray ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Osmanlı bürokrasisine yapmış oldukları girişimlerin zorluğunu arttıracaktır.⁶¹⁵

Şakir Paşa, Bayezid'deki Kürt aşiretlerinin talebi üzerine yazdığı tezkerede "Tesis buyrulan Aşiret Mektebi'ne, mensup buldukları alaylar evlatlarından bir ferdinin bile alınmaması, kendi çocuklarının bu nimetten mahrum bırakılması, Bayezid cihetindeki on dört Hamidiye Alayı ümera ve zabitanını umutsuzluğa düşürmüştür. Bu nedenle Aşiret evlatlarından birkaç neferin Aşiret Mektebi'ne alınması hakkında Zilanlı aşireti Reisi Eyüp Paşa ile Hamidiye Beşinci ve Altıncı Alayları Kumandanı Hasan ve Ali Bey kulları bu konuda müsaade istemektedir" denilmiştir. Devamında ise Şakir Paşa; Aşiret reisleri ve Hamidiye Alayları zabitanı evladından, her alaydan iki çocuk

⁶¹² Alişan Akpınar, *Osmanlı Devleti'nde...*, s. 58.

⁶¹³ Kodaman, II. Abdülhamid..., s. 331.

⁶¹⁴ BOA, İ. MMS, Dosya No:131, Gömlek No:5641, s. 3.

⁶¹⁵ Karademir, s. 321.

hesabıyla, her sene Aşiret Mektebi'ne öğrenci alınıp öğrenciler tahsillerini tamamladıktan sonra mülazım rutbesi ile Hamidiye Alaylarına iadesinin Hamidiye Kanunname-i Hümâyunu'nun onuncu maddesine uygun olduğunu; bundan ötürü diğer alaylardan olduğu gibi arz edilen on dört alaydan da Aşiret Mektebi'ne talebe alınması ile Hamidiye Alayları ümera ve zabitanının taltif edileceğini bildirmiştir.⁶¹⁶

Saray, Hamidiye Alaylarına mensup Kürt aşiretlerinden gelen bu talebin Aşiret Mektebi'nin gayesine uygun bulmuştur. Özellikle o dönemde Hamidiye Alayları nedeniyle Kürt aşiretlerine verilen önemin daha da artmasından dolayı Kürt aşiretlerinden gelen talebin olumsuz karşılanmasının doğru olmayacağını bildiren bir iradeyi Maarif Nezareti'ne yolladı. Bayezid'da bulunan on dört Hamidiye Alayı'ndan her sene ikişer çocuğun Aşiret Mektebi'ne uygun olacağı Saray tarafından Maarif Nezareti'ne yollanan iradede belirtilmiştir.⁶¹⁷ Fakat dönemin Maarif Nazırı Zühdü Paşa, Aşiret Mektebi'ne Hamidiye Alayları ve Doğu Anadolu'da bulunan aşiretlerin ileri gelenlerinin çocuklarının kabul edilmesinin uygun olmayacağını düşünmektedir.⁶¹⁸ Ancak Saray'ın talebi doğrultusunda hareket edilmiş ve ilk olarak Cibranlı Aşireti'ne mensup çocuklar Aşiret Mektebi'ne kabul edilmiştir. Bu durum diğer aşiretler için örnek teşkil etmiştir. Hatta daha sonraki dönemlerde Suriye, Halep, Bingazi, Hicaz, Musul, Diyarbakır vilayetlerinden talep edilen on üç öğrencinin gönderilmeyeceğinin anlaşılması üzere Aşiret Mektebi'nin boş kontenjanının Bitlis, Van, Erzurum ve Mamuret'ül-Aziz vilayetlerinde bulunan Kürt aşiret reislerinin çocuklarından seçilmesi yönünde karar verilmiştir.⁶¹⁹ Buradan anlaşılmaktadır ki Arap aşiretleri bu mektebe pek de ilgi göstermemişlerdir. Aşiret Mektebi'ne ilk yıl elli sonraki her yılda ise kırk öğrencinin kabul edilmesi yönünde plan yapıldığı halde mektebin üçüncü yılında eğitim-öğretim gören öğrenci sayısının 130 olması beklenirken bu sayı yalnızca seksen kişi idi. 1901 yılında ise mektebin beş sınıfının toplamındaki öğrenci sayısının yalnızca yüz otuz dokuz olduğunu hatta 1903 yılında ise bu sayının yüz yirmiye düştüğü görülmektedir.⁶²⁰ Arap aşiretlerinin aksine Kürt aşiret reislerinin bu okula öğrenci göndermek konusunda daha istekli olduklarını görmekteyiz.⁶²¹ Hatta bunlar içerisinde Hakkari'deki Şikak Aşireti reisi Han Zade Mehmet, aşiretinden Hamidiye Süvari Alayı

⁶¹⁶ BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:59.

⁶¹⁷ Akpınar, Osmanlı Devleti'nde..., s.39.

⁶¹⁸ Kodaman, II. Abdülhamid..., s.331.

⁶¹⁹ BOA, DH.MKT, Dosya No:1997, Gömlek No:32.

⁶²⁰ Akpınar ve Rogan, s. 23.

⁶²¹ BOA, Y.EE, Dosya No:81, Gömlek No:17.

teşkil etmek istemiştir. İsteği olumsuz karşılanınca en azından çocuklarının Aşiret Mektebi'ne kabul edilmesini talep etmiştir. Han Zade Mehmet Bey'in talebi olumlu karşılanarak çocuklarının Aşiret Mektebi'ne kabul edilebileceği kendisine bildirilmiştir.⁶²²

Doğu ve Güneydoğu'daki aşiretlerin ilk etapta Aşiret Mektebi'ne alınmasının düşünülmediği mektebin nizamnamesinden anlaşılmaktadır. Kürt aşiretlerine mensup çocukların Aşiret Mektebi'ne alınmamaalarının en önemli nedeni Kürt aşiretlere yönelik yapılan Hamidiye Alayları gibi büyük bir projenin bölgede etkin bir şekilde uygulanmak istenmesidir. Fakat kısa bir süre sonra Kürt aşiret reislerinin çocuklarının⁶²³ ve Hamidiye Alaylarına mensup ümera ve zabitanın çocuklarının mektebe kaydedildikleri görülmektedir. Diğer taraftan Arnavut çocukların da mektebe alınmasına yönelik bir plan olmamasına rağmen bu mektebe kabul edildikleri bilinmektedir.⁶²⁴ Bunun sebebi de Balkanların 19. yüzyılda milliyetçilik fikri ile çalkalanması, 1877-1878 Savaşı'ndan sonra bu coğrafyada kaybedilen topraklardır.⁶²⁵ Aşiret Mektebi'ne Kürtler ve Arnavutların da dahil edilmesiyle Aşiret Mektebi'nin planlanan öğrenci profili değişmiş, hedef kitlesi büyütülmüştür.⁶²⁶ II. Abdülhamid, 1877-1878 Savaşı'ndan sonra azınlıkların çıkarmış oldukları isyanlardan endişelenerek, farklı etnik gruplardan olan Müslim tebaanın da ayrılıkçı hareketler içerisine girebileceğini düşünmüştür. Bu yüzden II. Abdülhamid bu yönde bir politika geliştirerek Aşiret Mektebi ile aşiretlerin ve çocuklarının devlete olan sadakatini arttırmayı istemiş, hem de azınlıklara karşı Müslim tebaanın bir arada olduğunu göstermeyi hedeflemiştir.

2.4.5. Hamidiye Alayları İle Aşiret Mektebi Arasındaki Farklılıklar, Ortak Noktalar ve Aşiret Mektebi'nin Kapatılması

Teknik olarak incelendiğinde Hamidiye Alayları ile Aşiret Mektebi'nin teşkili arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Fakat bu konu içerisinde bizi daha fazla ilgilendiren husus, amaç ve ulaşılmak istenen hedefler açısından konunun ele alınmasıdır.

⁶²² BOA, Y.EE, Dosya No:139, Gömlek No:49.

⁶²³ BOA, Y.MTV., Dosya No: 114, Gömlek No: 80.

⁶²⁴ BOA, Y.MTV. Dosya No:233, Gömlek No: 22

⁶²⁵ Alişan Akpınar, *Osmanlı...*, s. 38-44.

⁶²⁶ Karademir, s. 323.

Aşiret Mektebi İbtidai ve Rüştîye Mektepleri seviyesinde bir okuldur. Daha ziyade temel eğitime ağırlık vermekte, askeri eğitim vermemektedir. Ayrıca Arap, Arnavut, Kürt aşiretleri arasında bulunan dil, kültür, ahlak, terbiye farklılıkları ve bu aşiretlere mensub çocukların Aşiret Mektebi'nde bir araya getirilmesi, eğitim-öğretim faaliyetlerini ve ulaşılmak istenen hedefi olumsuz olarak etkilemek gibi bazı sorunları da beraberinde getirmiştir.⁶²⁷ Bu nedenle Hamidiye Alaylarına mensup ümera, zabitan ve Kürt aşiretlerinin çocuklarının askeri eğitim almaları için yönlendirilmeleri daha doğru bir adım olacaktır.

Nihayetinde Aşiret Mektebi'nde verilen beş yıllık eğitimin aşiret çocuklarından beklenenleri karşılaması için yetersiz olduğu okul açıldıktan kısa bir süre sonra anlaşılacak ve Aşiret Mektebi'nden mezun olan öğrencilerin bir kısmının eğitimleri Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Mülkiye'de devam ettirilecektir. Bu öğrencilere Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Mülkiye'deki normalde olması gereken üç yıllık eğitim süresi bir yılda tamamlattırılacaktır. Bu okullardan mezun olanlar daha sonra çeşitli mülki ve askeri görevlere atanacaktır.⁶²⁸ Bu nedenle Aşiret Mektebi ile ulaşılmak istenen hedefe varmak daha uzun ve daha sağlıklı iken, Hamidiye Alaylarında bu süre daha kısa ve risklidir.

Uzun vadede Aşiret Mektebi'nden beklenen *muteber ve muhterem* Arap, Kürt, Arnavut aşiret çocuklarına rütbeler verilerek, maaşlar bağlanılarak onların çeşitli memurluklara tayin edilmesi, memleket yönetimine iştirak edilmesiydi. Böylece bahsi geçen aşiretlere onların çocukları vasıtası ile ulaşılabilecek, onların devlete bağlılıkları, isyanlardan uzak durmaları, birlik beraberlik içerisinde yaşamaları sağlanacaktı.⁶²⁹ Dolayısıyla II. Abdülhamid'in Müslim tebaanın çocuklarını Aşiret Mektebi'ne kabul etmesi, aynı şekilde Sünni Kürtlerden Hamidiye Alaylarının oluşturulması Panislamist bir yaklaşımın neticesinde ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı ikisinin de ortak amaçları arasında Osmanlının parçalanmasına engel olmak ve aşiretlerin diğer azınlıklar gibi ayrılıkçı faaliyetlere tevessül etmelerini engellemek gösterilebilir.

⁶²⁷ Akpınar, Osmanlı Devleti'nde..., s. 40.

⁶²⁸ Karademir, s. 324.

⁶²⁹ Kodaman, II. Abdülhamid..., s. 336.

Aşiret Mektebi, erken yaştaki Aşiret çocuklarını kabul ederek eğitim-öğretim vermektedir. Fakat bu durum her iki yönü ile de Hamidiye Alayları için uygulanmayan bir dumdur. Hamidiye Alaylarında aranılan özelliklerin en başında iyi bir süvari ve iyi bir silah kullanıcısı olmak gibi fiziki özellikler yer almaktadır. Hamidiye Alaylarına mensup süvarilere eğitim-öğretim yerine belli dönemlerde askeri talimler yaptırılmaktadır. Aşiret Mektebi'nde aşiretlerle çocuklara verilen eğitim-öğretim vasıtasıyla bağlantı kurulmaya çalışılırken, Hamidiye Alaylarında durum daha farklıdır. II. Abdülhamid Kürt aşiret reisleri ile direk bağlantı kurup, onlara fikirlerini açıklamış ve devletin hizmetine girmelerini onlardan istemiştir. Hamidiye Alayları uzun süre varlığını ve etkisini devam ettirirken Aşiret Mektebi'nin ömrü ve etkisi beklenen kadar olmadı. 1907 yılının şubat ayında yemeklerinin kötü olmasını bahane eden bir grup öğrencinin çıkardığı isyan neticesinde okul kapatılarak öğrenciler memleketlerine gönderildi.⁶³⁰ Aşiret Mektebi'nin açıldıktan kısa bir süre sonra kapatılması okulun beklenilene karşılayamadığı ve açılışında hedeflenen amaçlara tam olarak ulaşamadığını göstermektedir.

⁶³⁰ Akpınar ve Rogan, s. 39.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BERLİN ANTLAŞMASI'NDAN SONRA VİLAYÂT-I SİTTEDE UYGULANMAK İSTENİLEN ISLAHAT PROJESİNİN KÜRTLERE ETKİSİ VE II. ABDÜLHAMİD'İN ISLAHATLARA BAKIŞI

3.1. BERLİN ANTLAŞMASI VE İNGİLTERE, FRANSA VE RUSYA'NIN ISLAHAT PROJESİNİ UYGULATMAYA YÖNELİK POLİTİKALARI

Kendisini Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan Hristiyanların hamisi ilan eden Ruslar, 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde kurdukları küçük Ermenistan bölgesini 1877-1878 Savaşı'ndan sonra Kafkaslar'dan Doğu Anadolu'ya ve Basra ile İskenderun'a inecek bir Ermenistan koridoruna dönüştürmek istemişlerdi. Rusların Doğu Akdeniz ve Hindistan'daki İngiliz çıkarlarını tehlikeye sokacağını anlayan İngiltere, Rusya'nın Balkanlardaki yayılmasını istemeyen Avusturya ve Almanya'yı da yanına alarak Berlin'de bir kongre toplama kararı aldı. 1877-1878 Savaşı'ndan sonra imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Ruslar, Avrupalı rakiplerinin önüne geçtiği için bu antlaşma Berlin Kongresi'nde tanınmayarak Ayastefanos Antlaşması'nın yerine Berlin Antlaşması imzalandı. Berlin anlaşması ile İngiltere, Rusların Osmanlı Devleti'nden elde ettiği imtiyazların önüne geçmeyi başardı.⁶³¹ Ermeniler ise, Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesinde bahsedilen *“Babıali ahalisi Ermeni bulunan eyalâtta ihtiyacât-ı mahalliyenin icab ettiği ıslahatı bilâ-te'hir icra ve Ermenilerin Çerkes ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini temin etmeyi taahhüd eder ve arasına bu babda ittihaz olunacak tedabiri, devletlere tebliğ edeceğinden düvel-i müşarünileyhin, tedâbir-i mezkûrenin icrasına nezaret edeceklerdir.”*⁶³² ifadesi ile Ermeni Devleti'nin kurulması için önemli bir adım atmış oldular. Ayrıca bu antlaşma ile gayrimüslim vatandaşların hukuki durumları Avrupalı devletler tarafından garanti altına alındı.⁶³³ Osmanlı Devleti'nin

⁶³¹ Saray, *Ermenistan...*, s. 33.

⁶³² Berlin Kongresi, İstanbul Matbaa-i Amire, s. 271.

⁶³³ Zekeriya Türkmen, *Vilayât- Şarkiye Islahat Müfettişliği 1913-1914*, TTK Yayınları, Ankara 2006, s. 10.

antlaşmayı kabul ederek Ermenilerin ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde gerekli ıslahatları yapacağını taahhüt etmesi, Avrupalı devletlerin kontrolünü kabul etmesi anlamına geliyordu.⁶³⁴ Böylece Avrupalı devletlerin Osmanlıdaki gayrimüslim vatandaşların hukuki durumlarını garanti altına alması ile Ermeni sorununu uluslararası bir sorun haline getirdi. Diğer taraftan Osmanlı hükümetinin Ermenilerle ilgili gerekli ıslahatları yapmayı taahhüt etmesi, Ermenilerin idari özerkliğine yönelik atılmış bir adım olarak değerlendirildi.⁶³⁵

II. Abdülhamid Ermenilerin yaşamış olduğu Anadolu vilayetlerde ıslahat yapılması taleplerinin altında ne gibi dış arzuların yattığını aslında çok iyi bilmekteydi. Zaten önceki yıllarda Tanzimat ve Islahat adı altında Osmanlıya telkin edilen hususlar, hiçbir zaman devletin güçlenmesi ve milletin refahını hedef almamış; aksine Hristiyan tebaanın muhtariyete ve istiklale kadar uzanan isteklerde bulunmasına zemin hazırlamıştır. Yapılan reformlarla adli, idari, sosyal ve iktisadi hususlarda Müslim ve gayrimüslim tebaa arasındaki uyum ve ahenk bozulmuş, gayrimüslim tebaa Avrupalı devletler tarafından korunup ayrıcalıklı bir sınıf haline gelirken, Müslim tebaa mağdur olmuştur.⁶³⁶ Tanzimat ve Islahat Fermanları ile yaşanan gelişmeleri iyi analiz eden II. Abdülhamid, Avrupalı devletlerin niyetlerinin ne olduğunu çok iyi anlamış ve Ermenilerin meskun olduğu vilayetlerde yapılmak istenen ıslahatların Ermenilerle Kürtler arasında gerginlik yaratacağını, ıslahatlarda belirtilen konuların yine bölgedeki uyum ve ahangî bozacağını düşünerek ıslahatlara tedbirli yaklaşılmaya çalışmıştır.

II. Abdülhamid, diğer birçok konuda olduğu gibi bu meselede de aynı metodu uygulamış doğruları ve yanlışları ile tarafsız bir bakış açısıyla konuyu değerlendirmiştir. Ermenilerin Osmanlılığı en iyi benimsemiş ve en iyi temsil etmiş bir millet olduğunu, Ermenilerin Osmanlıdan hiçbir şikayetlerinin olmadığını, fakat Balkanlar'daki karışıklıklarla birlikte Avrupalı devletlerin Ermenileri parmağına dayadıklarını ve bundan etkilendiklerini ifade etmiştir.⁶³⁷

Ermenilerin görüş ve isteklerini antlaşmaya imza atan devletlere empoze eden Nurias Çeras ise 61. madde ile ilgili olarak "Avrupa bize özerklik vermedi bize öyle bir madde

⁶³⁴ Saray, Ermenistan..., s. 34.

⁶³⁵ Türkmen, s. 10.

⁶³⁶ Ziya Nur Aksun, *II. Abdülhamid Han (Haz. Erol Kılınç), Ötüken Yayınları, İstanbul 2014, s. 255.*

⁶³⁷ Levon Panos Dabağyan, *Osmanlı Ermenileri ve Bir Devrin Anatomisi Bilinmeyen II. Abdülhamid Han, Cilt 2, Yedirenk Yayınları, İstanbul 2015, s. 91.*

başıladı ki, bu bizi erişmek için yanıp tutuştuğumuz amacımıza ulaştıracaktır.”, “Babîâli Ermenilerin yaşadığı yerlerde gereken reformları yapmaya söz verdi. Bu reformlar bir gün idari özerkliğe dönecektir.”, “Avrupa elimize silahları verdi paslanmadan bu silahları kullanalım.”, “Babîâli, Ermenileri Kürtlere ve Çerkeslere karşı korumaya söz verdi.”, “Kürtler ve Çerkesler cezalandırılmadan kalırsa eyleme geçmek gerekir.” gibi açıklamalarda bulunmuştur.⁶³⁸ Ermeniler, Avrupalı devletlerin kendilerini desteklediğini, ellerine silah verdiğini, yalnızca Avrupalı devletlerin çabalarının yetmeyeceğini, bölgedeki diğer Kürt ve Çerkes unsurların pasivize edildiğini, bu nedenle amaçlarını herhangi bir engel ile karşılaşmadan kısa süre içerisinde gerçekleştirebileceklerini düşünmüştür. Bu durum Ermenilerin kendilerini güçlü hissetmesine ve gerektiğinde de silahlı eylemler yapmalarına ön ayak olmuştur. Ayrıca bu gibi söylev ve demeçler ayrılıkçı Ermeni hareketinin alevlenmesine, bölgede yaşanan olumsuzlukların iyice artmasına sebep olmuştur.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz Berlin Antlaşmasınının 61. maddesi incelendiğine özellikle iki husus ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Ermenilerin ikamet ettikleri yerlerde Osmanlı Devleti'nin ıslahat yapması, ikincisi ise Ermenilerin Çerkes ve Kürtlere karşı korunmasıdır. Bu kadar önemli bir maddede ıslahatlarla birlikte Kürtlerin de anılması tabii ki Ermenilerle beraber Kürtlerin aynı coğrafyada uzun yıllardan beri birlikte yaşamalarından kaynaklanmaktadır. Fakat bunun yanı sıra Kürtlerin yaşadıkları coğrafyada Ermenilerin bir devlet kurmak istemesi Kürtleri rahatsız edecek ve Kürtlerin bu yapılanmaya karşı tepki vermesine sebebiyet verecektir. Bunu önceden fark eden İngiltere, Fransa ve Rusya, bahsi geçen maddeye Ermenilerin Çerkes ve Kürtlere karşı korunması gibi bir ifade ekleyerek bu durumun önünü almak istemişlerdir.

Yaşanan gelişmeler neticesine artık muhtar bir devlet kurma fikrine kendilerini kaptıran Ermenilerin durumu ve buna bağlı olarak da Anadolu Islahat'ı meselesi Avrupalı devletlerce Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale aracı haline dönüştürülmüştür. Lord Salisbury, 8 Ağustos 1878 tarihinde Layard'a gönderdiği talimatla, Anadolu Islahat'ına dair bir program açıklamıştır. Bunun üzerine Layard, Avrupalı uzmanlar aracılığı ile yürütülmesi isteği taşıyan mufassal bir layiha hazırlayıp II. Abdülhamid'e

⁶³⁸ Ali Karaca, *Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 38.

sunmuştur.⁶³⁹ İngiltere'nin ıslahatlarla ulaşmak istediği amacın anlaşılması açısından üzerinde durulması gereken Layard'ın II. Abdülhamid'e sunduğu layihanın Osmanlı Devleti ve ıslahatlar bakımından önemli kısımları şu şekildedir:

*Berlin Muahedesi ile harp dönemi sona ermiş, İngiltere muktedir olabildiği derecede Türkistan'ın içinde bulunduğu kötü durumun düzeltilmesi için gayret göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin güç ve kudretini yeniden temin etmek için İngiltere, iki devlet arasındaki kadim dostluğun önemli bir müessesese olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin güçlü, kudretli ve müstakil kalması diğer Avrupalı devletlerin menfaatine olduğu gibi İngiltere'nin de menfaatindedir. İşte bu nedenden dolayı İngiltere 4 Haziran tarihli mukavelenameyi akd ederek şayet Rusya bir müddet sonra saldırıya kalkar ise Anadolu havalisini müdafa konusunda birleşmeyi taahhüt etmiştir. Böyle bir vukuat gerçekleştiğinde Osmanlı Devleti, İngiltere'nin taahhüdünü yerine getirebilmesi için Kıbrıs Adası'nı işgal ve idare etmesine müsaade etmiştir. Anadolu kıtasında bazı konularda ıslahat yapılması da planlanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kadim iktidarının devam edebilmesi için bunları gerçekleştirmesi sağlanmalıdır. Bu işten netice alınabilmesi için yeni taahhüdlerin verilmesi, bu konuların ilgili devletler arasında görüşülmesi gerekmektedir. Çünkü bu konu ile ilgili mukavelenin akdinden sonra bir seneden fazla zaman geçmiş ve Safvet Paşa'nın notasıyla vaad ettiği ıslahata dair henüz hiçbir şey yapılmamış veyahut çok küçük bir kısmı icra olunmuştur.*⁶⁴⁰

*Osmanlı Devleti'nin Asya eyaletlerinin hali çok kötü durumdadır. Oralarda can ve mal emniyeti yoktur. Hristiyan ahali daima haksız ve çoğunlukla zalimane ve gaddarca muamele görmekte ve müslümanlarla birbirlerine denk bulunmamaktadırlar.*⁶⁴¹

*Jandarma teşkilatı, mali ve adli konularda yapılan ıslahatların teftişi için Avrupalı istihdamı konusunda kati bir karar olmasına rağmen henüz bir şey yapılmamıştır.*⁶⁴²

Kötü ahlak, idarenin suistimali, Asya Kıtası'ndaki fakirlik ve haksızlığın ne dereceye ulaştığı Bâb-ı Âli'ye defaatle tebliğ edilmiş ve bu hal İngiltere Devleti'ne de tesir etmiştir. İngiltere 4 Haziran 1878 tarihinde mukavelename akd ederek Osmanlı

⁶³⁹ Karaca, s.39.

⁶⁴⁰ BOA, Y.EE, Dosya No:11 Gömlek No:8, s. 1.

⁶⁴¹ BOA, Y.EE, Dosya No:11 Gömlek No:8, s. 1.

⁶⁴² BOA, Y.EE, Dosya No:11 Gömlek No:8, s. 1.

Devleti'nin saadeti için önemli bir mesuliyet almıştır.⁶⁴³ İki devlet böylece karşılıklı olarak taahhüt altına girmişlerdir. Osmanlı Devleti kendi selameti için verdiği taahhütleri yerine getirmez ise İngiltere de taahhütlerini yerine getirmeyecektir.⁶⁴⁴

Rusya'nın kadim politikasından vazgeçerek Asya'daki Osmanlı topraklarının en önemli kısmını ele geçirmek ve diğer kısımlarda nüfus kazanıp Osmanlı Devleti'ni mahvetmek politikasından vazgeçtiğine iki devlet de inanmamaktadır. Rusya Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarında icra ettiği politikayı şimdi Asya'da uygulamaktadır. Oradaki milletleri organize ederek otonom eyaletler tesis edip daha sonra bunların da Rusya himayesi altında bağımsızlıklarını kazanmalarını sağlamaya çalışmaktadır. Tehlikenin pek yakın olduğunu Zât-ı Şevketmeâb Müllükanelerine temin ederim. İngiltere ile olan ittifaka dayanarak Osmanlı Devleti ıslahatları eksiksiz olarak icra ederse bu tehlikeyi bertaraf etmek mümkündür. Fakat Rusya iki devlet arasındaki bu ilişkiyi bozmak için elinden gelen gayreti göstermektedir. Buna karşı dikkatli olunmalıdır. Osman Paşa ve bacanağı Rıza Bey, Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile olan ilişkilerine ve geliştirilen politikalara Rusya dostu oldukları için karşı çıkmaktadırlar.⁶⁴⁵

Avrupa zabitanının idaresi altında bir jandarma tesisi konusunda muhalefet etmek faydasızdır. Zira bu olmadan ne Osmanlı Devleti'nin ne tebeanın ne de maliyenin ahvali ıslah edilir.⁶⁴⁶

Layard, II. Abdülhamid'e sunduğu layihada bilhassa 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin üstlendiği rolden bahsetmiş, Osmanlının yeniden eski güç ve kudretine kavuşması için İngiltere'nin elinden gelen gayreti gösterdiğini ifade etmiştir. Ayrıca Layard: "İngiltere 4 Haziran tarihli mukavelenameyi imzalayarak Rusya'nın muhtemel bir saldırısına karşı Anadolu havalisini müdafa konusunda taahhütte bulunmuştur. Böyle bir vukuat gerçekleştiğinde Osmanlı Devleti, İngiltere'nin sözünü yerine getirebilmesi için Kıbrıs Adası'nı işgal ve idare etmesine müsaade etmiştir. Anadolu kıtasında bazı konularda ıslahat yapılması da planlanmaktadır.

⁶⁴³ BOA, Y.EE, Dosya No:11 Gömlek No:8, s. 1.

⁶⁴⁴ BOA, Y.EE, Dosya No:11 Gömlek No:8/2, s. 1.

⁶⁴⁵ BOA, Y.EE, Dosya No:11 Gömlek No:8/2, s. 1.

⁶⁴⁶ BOA, Y.EE, Dosya No:11 Gömlek No:8/2, s. 2. İngiliz Sefir Layard'ın yazdığı bu rapor altı varaktır. Raporun tamamı incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin Rusya tehlikesi ile tehit edilmeye ve bu sayede İngiliz politikalarının uygunmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Osman Paşa nezdinde Osmanlı Devlet yöneticilerinin ve II. Abdülhamid'in yapmış olduğu üst düzey atamaların bir kısmının İngiliz politikalarına muhalefet ettikleri için eleştirildikleri de görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin kadim iktidarının devam edebilmesi için bunları gerçekleştirilmesi sağlanmalıdır. Bu işten netice alınabilmesi için yeni taahhüdlerin verilmesi, bu konuların ilgili devletler arasında görüşülmesi gerekmektedir.” diyerek İngiltere'nin açıkça Rusya'yı dizginlediğini, eğer Berlin Antlaşması'nda bahsi geçen ıslahatları Osmanlı Devleti yerine getirmez hatta yeni taahhütlerde bulunmaz ise Osmanlı Devleti'nin kısa süre içerisinde yok edileceği tehdidinde bulunmuştur. Layihanın devamında ise Layard, Asya eyaletlerinde can ve mal emniyeti olmadığından, buralardaki Hristiyan ahaliye kötü muamele edildiğinden bahsederek buralarda emniyet ve güvenliğin sağlanması için Avrupalı subayların yönetimi altında jandarma teşkilatından bahsetmiştir. Bu jandarma teşkilatı ile Ermenilere muhalefet eden Kürtlere baskı yapılacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra ıslahatların yapılıp yapılmadığının teftişi için Avrupalı yöneticilerin istihdam edilmesi gerektiğini de vurgulayan Layard, Osmanlı Devleti'ni her yönden köşeye sıkıştırmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti; Layard'ın layihasını dikkatli bir şekilde inceleyerek ıslahatların usul, adet, kanun ve nizamlar çerçevesinde bir an önce yerine getirileceği İngiltere'ye bildirmiştir.⁶⁴⁷ Daha sonra icraya konulmak istenilen Islahat Layihası üzerinde Meclis-i Vükelâ etraflıca tetkik ve incelemelerde bulunarak müzakere etmiştir. Zabıta ve adliyenin ıslahından vazgeçilmediğini, ıslahatların uygulanacağını, Rusya ile yapılan savaşın etkilerinin devam ettiğini bu yüzden ıslahatın tehir edildiği ilgili İngiltere'ye bildirilmiştir.⁶⁴⁸ Fakat İngiltere, Osmanlı Devleti'nin ıslahatları tehir etme fikrine her zaman karşı çıkmıştır. İngiltere ve özellikle İngiltere'nin yeni yöneticileri, ıslahatların bir an önce uygulanması hususunda taleplerini Osmanlı Hükümeti'ne çeşitli kanallar vasıtası ile bildirmişlerdir. Bu kanallardan en önemlilerinden bir tanesi de İngiliz sefaretidir.⁶⁴⁹

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında bu gelişmeler yaşanırken Ermeniler, Berlin Antlaşması ile Avrupalı devletlerin desteğini açıkça aldıktan sonra birçok yerde terör olaylarına karışmaya başladılar. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve Rusya'nın İstanbul'daki elçileri 11 Mayıs 1895 tarihinde Osmanlı Devleti'ne bir memorandum ile müracaatta bulunarak, Doğu Anadolu vilayetlerinde yapılmasını istedikleri ıslahatlarla

⁶⁴⁷ BOA, Y.EE, Dosya No:7, Gömlek No: 10.

⁶⁴⁸ BOA, Y.EE, Dosya No:4, Gömlek No:21.

⁶⁴⁹ BOA, Y.A.HUS, Dosya No:333, Gömlek No:37.

ilgili olarak 40 maddelik bir proje verdiler. Bu proje kısa sürede incelendip Kürtlerin de yoğun olarak yaşadıkları Doğu Anadolu bölgesinde muhtar bir Ermeni Devleti'nin kurulmasının amaçladığı anlaşıncı II. Abdülhamid tarafından reddedildi.⁶⁵⁰

5 Temmuz 1895 tarihinde Rusya Hariciye Nazırı Lobanov tarafından Petersburg'dan Sadi Paşa'ya gönderilen mektupta Doğu Anadolu'da zaruri olarak yapılması gereken ıslahatların iyi bir neticeye ulaştırılması, bunun için acele edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Ayrıca Ruslar tarafından ıslahatlar konusunda gösterilen yüksek dereceli hissiyat için Osmanlı Devleti'ne bu mektupta teşekkür edilmiştir.⁶⁵¹

26 Temmuz 1895 tarihinde İngiliz Başvekili olarak iktidara geçen Hariciye Nazırı Lord Salisbury, Lordlar Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada Osmanlı Devleti'ne de temas ederek İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı siyasetin bundan sonraki süreçte de devam edeceğini bildirmiştir. Fransız ve Rus kabinelerinin bu siyasete destek verdiklerini ve Fransa ile Rusya'nın İngiltere ile sonuna kadar beraber hareket edeceklerine dair teminat aldığını belirtmiştir.⁶⁵²

Osmanlı Devleti ise ıslahatları yerine getirmeye çalıştığını anlatabilmek için Paris ve Petersburg sefaretlarına gönderilen telgrafnameler ile icraya konulması düşünülen Islahat Layihası maddeleri hakkında zaman zaman bu devletlerden görüşlerini bildirmelerini talep etmiştir.⁶⁵³ Fakat Paris Büyükelçiliği tebliğ edilen ıslahatla ilgili maddelere dair görüşlerini makul bir süre içerisinde belirtmediği için konunun Fransa Cumhurbaşkanı ile görüşülmesi gündeme gelmiştir. Bunun üzerine Fransa Hariciye Nazırı Mösyö Hanotaux, Islahat Layihası'nı tetkik etmiş ve konu ayrıca iki defa Fransa Cumhurbaşkanı'nın nezdinde gayriresmi olarak görüşülmüştür. Bu görüşmeler Fransa Cumhurbaşkanı'nın yazlığında gerçekleşmiştir. Görüşmelerde konunun ehemmiyeti anlaşılmış ve ıslahatların gerektiği şekilde tehir edilmeden tatbik edilmesi kararlaştırılmıştır. İngiltere Hariciye Nazırı Lord Salisbury'nin söylediklerinin Fransa tarafından da kabul edildiği görülmektedir. Paris ve Petersburg, bu gibi bilgi alışverişleri ile Islahat Layihası'nın uygulanması hususunda arabulucuk vazifesini de

⁶⁵⁰ Türkmen, s. 11-12.

⁶⁵¹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No: 10, Gömlek No:35.

⁶⁵² Bekir Sıtkı Baysal, Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğunu Taksim Plânı, Ankara Üniversitesi, DTCF Dergisi, Cilt 2, Sayı 5, s.773-782.

⁶⁵³ BOA, Y.A.HUS, Dosya No:335, Gömlek No: 39.

üstlenmişlerdir.⁶⁵⁴ Bu arabulucuk vazifeleri sonucunda Islahat Layihası, İngiltere, Fransa ve Rusya Devletlerinin kendi aralarında yapılan görüşmelerde elde edilen sonuçlara göre değerlendirilmiştir.⁶⁵⁵

Vilâyât-ı Sitte’de icrası kararlaştırılan Islahat Layihası’nın örnek metninin Almanya ve Avusturya ile paylaşılmasında bir beis görülmeyle bu iki devlet de konu hakkında bilgilendirilmiştir.⁶⁵⁶ Almanya basınında 21-22 Ağustos 1895 tarihlerinde “Dersaadet” başlığı altında çıkan bir haberde İngiltere sefirinin İngiltere Donanması’na katılarak üç büyük devlet tarafından müştereken teklif olunan ıslahatların Osmanlı Hükümeti’ne zorla kabul ettirilmesi için alınacak tedbileri Bahr-ı Sefid amirali ile birlikte kararlaştırmak üzere Bahr-ı Sefid’de bir seyahat gerçekleştireceğini ve büyük devletlerden ikisinin bu harekete asla iştirak etmeyip İngiltere’yi serbest bırakacaklarını yazmışlardı. Fesat komitesi tarafından yazıldığı zannedilen bu habere, Berlin resmi makamlarının itimat etmediği düşünülmüştür.⁶⁵⁷

Bunun dışında da Islahat Layihası ile ilgili olarak Avrupa basınında çeşitli haberlere yer almıştır. Ajans Havas, İstanbul’dan aldığı telgraftaki bilgilere yer vererek Osmanlı Devleti’nin; İngiltere, Fransa ve Rusya murahhaslarını davet ederek Ermenilerin yaşamış olduğu yerlerde Islahat Layihası hazırlayacağı hususunda ve doğu illerinde yapacağı ıslahatlar hakkında bir yazı kaleme almıştır.⁶⁵⁸

Anadolu vilayetlerinin ıslahatı hakkında Brüksel’de neşredilen *Independance Belge* gazetesinde ise 12 Ağustos 1895 tarihinde Dersaadet’ten gönderilen mektuba yer verilmiştir. Bu mektupta şu hususlara değinilmiştir: Anadolu ıslahatı hakkındaki projeye cevaben Bâb-ı Âli’nin vermiş olduğu notadan beri üç dört büyük devlet sefirinin tarz ve hareketi hiç de fena bir bakışa delalet etmeyip bazı İngiliz gazetelerinin beyanatının Londra İngiliz Ermeni Cemiyeti ile ortak bir amaca hizmet ettikleri anlaşılmıştır. Birçok neşriyat ve yoğun mesai ile Londra’da ortaya çıkmış olan bir mesele hakkında büyük devletlerin nihayet Osmanlı Devleti ile anlaşma sağlayamayacağına dair bir işaret yoktur. Olay Osmanlı Devleti’ne göre manen iktidar ve mevkinin elden çıkmasına ve

⁶⁵⁴ BOA, Y.PRK.HR, Dosya No: 21, Gömlek No: 5.

⁶⁵⁵ BOA, Y.PRK.AZI, Dosya No:32, Gömlek No:38.

⁶⁵⁶ BOA, Y.A.HUS, Dosya No:339, Gömlek No:14.

⁶⁵⁷ BOA, Y.A.HUS, Dosya No:335, Gömlek No:19.

⁶⁵⁸ BOA, Y.PRK.MYD., Dosya No:16, Gömlek No:19.

hukuk egemenliğinin zarara uğramasına denk olan bir teftiş usulünün reddedilmesidir ve Osmanlı Devleti bunu reddedecektir. Zaten Osmanlı Hükümeti'nin vermiş olduğu imtiyazlar ve idareye yönelik olarak yapılan tadilat, Hristiyanlara verilmiş olan pek çok hakkın düzenlenmesini ihtiva etmektedir. Osmanlı Hükümeti'ni bu ıslahatları yapmaya sevk eden şey Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve Asya'daki emniyet ve menfaatleridir.⁶⁵⁹

Bu ıslahatlar, Bâb-ı Âli'nin büyük devletlere vermiş olduğu cevaptan da anlaşılacağı üzere, ihtiyaca göre ilerleyen zamanlarda yaygınlaştırılıp genişletilebilir hatta yeni imtiyazlar da verilebilir.⁶⁶⁰

İngiltere, Rusya ve Fransa'nın özellikle son iki devletin Osmanlı Devleti'nin Asya'da ve hatta Avrupa'da siyaseten kendi kendisini yok etmesini beklemek veya buna mecbur etmek için kendi aralarında savaşmaları asla akla gelmez. İngiltere'de ise Salisbury kabinesinin Londra Türk düşmanlarının beklentileri nedeniyle İngiltere'nin ıslahatlar konusunda mesuliyet gerektiren bir programı kabul ettirmek için ısrar etmeyeceği düşüncesi de ayrıca mevcuttur.⁶⁶¹

Osmanlı Devleti'ni bilenler Osmanlı Hükümeti'nin temin eylediği şeylerin pek büyük olduğunu tastik ederler. Bu da Osmanlı Hükümeti'ne ciddi anlamda maddi külfete neden olacağı için maliyeyi dikkate almak gerekmektedir.⁶⁶²

Buradan anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti büyük devletlerle anlaşabileceğini, zaten ıslahatlara benzer nitelikte çalışmaların yapıldığı düşünülmektedir. Fakat teftiş heyetini kabul edilemez olarak nitelemektedir. Çünkü teftiş usulu ile manen iktidar ve mevkinin, hukuk egemenliğinin elden çıkacağı düşünülmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti yapılacak olan ıslahatların devlete ciddi anlamda maddi yük getireceğini de vurgulamaktadır.

Sadrazam Said Paşa'ya göre, Avrupa basınında yer alan ve sefirler arasında dolaşan boş, münasebetsiz yazı ve sözlerin önüne geçilmelidir. Avrupalı devletler kuvvet ve intizama sahip olduklarından beri bunların hükümet ricali Osmanlı Devleti için üç türlü efkara

⁶⁵⁹ BOA, Y.PRK.TKM, Dosya No:35, Gömlek No:49.

⁶⁶⁰ BOA, Y.PRK.TKM, Dosya No:35, Gömlek No:49.

⁶⁶¹ BOA, Y.PRK.TKM, Dosya No:35, Gömlek No:49.

⁶⁶² BOA, Y.PRK.TKM, Dosya No:35, Gömlek No:49.

sahip olmuşlardır. Bunun birincisi Osmanlı Devleti'nin paylaşılıp bölüşülmesi, ikincisi Osmanlı Devleti'nin asli halinde devam ettirilmesi, üçüncüsü ise evvelce bölünenleri topluca ayırmaktır.⁶⁶³

İngiltere, Fransa ve Rusya'nın hem İslahat Layihası hem de Ermeni meselesi konusunda birlikte hareket etme kararının, bu konuda yapılacak olan uygulamalarda etkili ve bağlayıcı olacağı aşikardır. Fakat İngiltere'in; ıslahatın içeriğinin yetersiz olduğu, Hristiyanlardan beş yıl süre ile vali atanması, Ermenilerin haklarının daha fazla korunması gibi konuların da İslahat Layihası'nda yer alması gerektiğini düşünerek ilk etapta Fransa ve Rusya'dan daha fazla talepte bulunduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶⁴ Bunun yanında İngiltere Osmanlı Devleti'nde emniyet, asayiş, tertip ve düzenin sağlanması, yer altı ve yer üstü kaynaklarının doğru bir şekilde kullanılması, madenlerin çıkartılarak işletilmesi, verimli arazilerin değerlendirilerek ziraatin geliştirilmesi, vergiler konusunda gerekli tedbirler alınarak vergilerin düzgün bir şekilde toplanması, demiryolları inşaa edilerek ulaşım ve ticaretin geliştirilmesi gibi tedbirler alınarak mali yapının düzeltilmesi, adli yapının ıslah edilip düzenlenmesi, vilayetlerin içinde bulunduğu mevcut şartlara göre ihtiyaçlarının belirlenerek bunlara yönelik gerekli tedbirlerin alınması gibi konular üzerinde ayrıca durmuştur.⁶⁶⁵

Avrupa basınında ve Osmanlı içerisinde bu gibi tartışmalar yaşanırken İngiltere meclisi tarafından Anadolu'da yapılması istenen ıslahat maddeleri gayriresmi olarak II. Abdülhamid'e sunulmuştur. II. Abdülhamid ise bu layihanın en ince ayrıntısına kadar incelenmesini, bütün maddelerinin altına kabul edilebilir, icra edilebilir, tadili gerekmektedir veya uygun değildir, uygulanamaz şeklinde izah edilerek açıklama yazılmasını istemiştir.⁶⁶⁶

İngiltere, Fransa ve Rusya ile diplomatik alanda yapılan görüşmeler devam ederken, II. Abdülhamid'in isteği üzerine Meclis-i Vükelâ'da kurulan komisyonun İslahat İdare Layihası ile ilgili çalışmalarını tamamlamasının ardından hazırlanan metin bir tezkere ile II. Abdülhamid'e taktim edildi. II. Abdülhamid de bu metin üzerinde çalışmalar yaparak komisyona yeniden gönderdi. Komisyon İslahat İdare Layihası üzerinde gerekli

⁶⁶³ BOA, Y.PRK.EŞA, Dosya No:21, Gömlek No:92.

⁶⁶⁴ BOA, Y.PRK.EŞA, Dosya No:21, Gömlek No:92.

⁶⁶⁵ BOA, Y.EE, Dosya No:7, Gömlek No:10.

⁶⁶⁶ BOA, Y.EE, Dosya No:5, Gömlek No:95.

değişiklikleri yaparak yeniden II. Abdülhamid'e gönderdi. II. Abdülhamid, layiha üzerinde yine bazı düzenlemeler yaparak gereğini irade etti ve Vilâyât-ı Sitte'de uygulanacak ıslahatların hazırlanan bu layiha çerçevesinde gerçekleşeceğini bildirerek, yabancı elçiliklere gönderilecek layihaların çevirilerinde hata yapılmamasını istedi. Böylece II. Abdülhamid, kabul etmediği hususlarda ıslahat yapılmasının önüne geçmiş olacaktı.⁶⁶⁷

İngiltere, Fransa ve Rusya sefirleri tarafından Anadolu Vilâyât-ı Şarkiyesi'nde yani Erzurum, Bitlis, Van, Mamûret'ül-aziz, Diyarbakır ve Sivas vilayetlerinde icrası kararlaştırılmış olan Islahat-ı İdare Layihası Osmanlı Devleti'ne sunulduktan sonra H. 17 Muharrem 1313 (M. 10 Temmuz 1895) tarihinde II. Abdülhamid tarafından görevlendirilen Sadaret Müsteşarı Mehmed Tevfik Paşa, Maarif Nazırı Ahmed Zühdü Paşa, Hariciye Nazırı Turhan Hüsnü Paşa, Dahiliye Nazırı Rıfat Halil Paşa, Adliye Nazırı Hüseyin Rıza Paşa tarafından tedkik edilerek maddelerin karşısına II. Abdülhamid'in istediği şekilde açıklamaları yazılmıştır. Maddelerin hangilerinin icraya konulabileceği, hangilerinin değerlendirilmesi gerektiği bilgisine ise kırmızı mürekkep ile yazılan açıklama kısımlarında verilmiştir.⁶⁶⁸

3.1.1. Islahat Projesinin İçeriği, Amacı ve Kürtler Açısından Değerlendirilmesi

3.1.1.1. Valiler ve Vali Muavinlerinin Seçilmesi

Birinci Madde: Valiler, ehliyet, kabiliyet ve zeki oluşlarına göre Müslim ve gayrimüslimlerden seçilecek fakat idareten ve siyaseten sakıncalı olduğu bilinen kişilerin valiliğe tayininden sakınılacaktır.⁶⁶⁹

Vilayete tayin olunacak kişilerin vasıflarına dikkat edilmesi ıslahatın icraya konulması için önemlidir. Bu yüzden Osmanlı Devleti valiliğe tayin edeceği memurları gerekli ehliyetlere sahip kişilerden seçmeye özen göstermelidir.⁶⁷⁰ Bu madde ile büyük devletler Hristiyanlardan özellikle de Ermenilerden, Kürtlerin de yoğun olarak yaşadığı

⁶⁶⁷ Karaca, s. 49-50.

⁶⁶⁸ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/1, s. 1.

⁶⁶⁹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.1.

⁶⁷⁰ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.1.

önemli merkezlerde, vali ve vali yardımcılarını atanarak idari yapıyı ele geçirmeyi, ıslahatları istedikleri gibi hızlı bir şekilde gerçekleştirmeyi amaçlamaktadırlar. Ayrıca Vilâyet-i Sitte'de Ermeni nüfusunun ağırlıkta olduğunu vurgulanmak istemektedirler.

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Valiler ve diğer bütün devlet memurları ehliyet ve kabiliyetlerine göre seçilmekte ve tayin edilmektedir. Kötü hal ve hareketleri görülenlerin azl ve teb'idleri taht-ı muhakeme edilerek zaten yapılmaktadır. Bundan sonra İrade-i Seniyye ile tayin olacak valilerin Kavaid-i Nizamiye dairesinde en iyi şekilde seçilmesi hususunda hükümet-i seniyye bir kat daha dikkat ve özen gösterecektir.⁶⁷¹

1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı göre Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün tebaa hangi milletten olur ise olsun ehliyet ve kabiliyetlerine göre memuriyetlerde istihdam olunur. Valilik gibi mülkiyenin en önemli vazifelerini icra edecek kişilerin mülkiyenin her bir derecesinde tecrübe kazanmış olması gerekmektedir.⁶⁷²

Layihada bahsedilen vilayat ahalisinin ekserisini Müslüman ahali oluşturmaktadır. Bu nedenle valilerin tayini hususunda bahsedildiği şekilde bir değişiklik yapmak asayişin kaybolmasına ve karışıklıkların çıkmasına sebebiyet vereceğinden icab eden yerlerde gayrimüslim ahalinin çoğunluğu teşkil eden kısmına mensup gayrimüslim memurlardan vali muavini istihdam olunması münasiptir.⁶⁷³ Osmanlı Devleti 1856 Islahat Fermanı'nı referans göstererek gayrimüslimlerden zaten memurlar atandığını, ister Müslim ister gayrimüslim atanan bütün memurların da kanunlar ve nizamla göre yapıldığını bildirmiştir. Ayrıca bahsi geçen illerde Müslim nüfusun çoğunlukta olduğu vurgulanmıştır.

İkinci madde: Bu suretle tayin olacak valilerin icra ettikleri kanunsuz işler kanunen sabit olmadıkça azl ve teb'id olunamayacaklardır. Valiler beş sene süre ile tayin olacakları gibi memuriyetleri dahi yenilenebilir.⁶⁷⁴

⁶⁷¹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.1.

⁶⁷² BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.1.

⁶⁷³ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.1.

⁶⁷⁴ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.1.

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Kanunen azli gerektiren hareketler vuku bulmadıkça valiler ve diğer memurların azl edilmedikleri sekiz-on sene memuriyette kalmış valiler ve memurların bulunmasından anlaşılmaktadır. Sebepsiz yere hiçbir memur görevinden uzaklaştırılmadığına göre valilerin beş sene müddetle memuriyete atanmalarına gerek yoktur.⁶⁷⁵

Üçüncü madde: Valilerin bir muavini olacak ve vali Müslim ise muavini Hristiyan, vali Hristiyan ise muavini Müslim olacaktır. Muavinler, valiler gibi İrâde-i Seniyye ile tayin olunacaktır.⁶⁷⁶

Vali muavinleri ahalinin arzuhallerini kabulü, polis ve hapsaneleri denetimi, vergilerin tahsil işlerininin teftişi için vali tarafından vekil tayin edilecek, valilerin yokluklarında valilere vekalet edeceklerdir. Bundan başka yol inşası, ziraat, ticaret ve sanayinin geliştirilmesi, eğitimin yaygınlaştırılması gibi konular üzerinde çalışmalar yapmakla mükellef olacaktır.⁶⁷⁷

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Valilere muavin tayini konusu birinci maddenin sonunda açıklanmış olup mükellef oldukları vazifeler de İdare-i Umumiye-i Vilayât Nizamnamesi'nin ikinci faslında mükemmel bir şekilde yazılmış ve açıklanmıştır.⁶⁷⁸

3.1.1.2. Mutasarrıflıklar

Dördüncü madde: Sancaklara tayin olunacak mutasarrıflar İrâde-i Seniyye ile tayin olunacaktır. Her vilayette mutasarrıflıkların bir kısmına Hristiyanlar tayin olunacaktır. Hristiyanlardan seçilen mutasarrıflar Hristiyan ahalisi en fazla olan sancaklara tayin olacaktır.⁶⁷⁹ Bu madde ile de daha küçük idari birimlerde yönetimde söz sahibi olarak daha geniş bir alanda ıslahatların hızlı bir şekilde uygulanması amaçlanmıştır. Bu maddenin uygulanmasında Osmanlı devleti daha önce memurluk hizmetinde bulunmuş gayrimüslimlerin görevlendirilmesinde sakınca görmemiştir. II Abdülhamid, bu

⁶⁷⁵ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.1.

⁶⁷⁶ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.1.

⁶⁷⁷ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.1.

⁶⁷⁸ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.1.

⁶⁷⁹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.1.

maddenin kabulü ılımlı bir yönetim anlayışı göstererek büyük devletlerin Hristiyanlardan vali atanması hususunda direktmelerinin önüne geçmeye çalışmıştır.

Bir vilayette yalnızca bir mutasarrıflık var ise ve o vilayetin valisi Müslim ise mutasarrıfının Hristiyandan olması gerekir.⁶⁸⁰

Her bir mutasarrıfın bir muavini olup eğer mutasarrıf Müslim ise muavini Hristiyan veya mutasarrıf Hristiyan ise muavini Müslim olacak ve mutasarrıfın yokluğunda muavin ona vekalet edecektir.⁶⁸¹

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

İcab eden mevkiye, nüfus nisbetine göre bazı sancaklara evvelden beri devlet hizmetinde bulunmuş, ehliyet ve sadakat sahibi gayrimüslimlerin mutasarrıflığa tayini caiz olup, gayrimüslim mutasarrıfa Müslim muavin ve Müslim mutasarrıfı olan sancaklardan icab edenlere gerekli şartları taşıyan gayrimüslim muavin tayin olunur.⁶⁸²

3.1.1.3. Kaymakamlar

Beşinci madde: Kaymakamlar valinin önerisi üzerine İrâde-i Seniyye ile tayin olunacaktır. Vali kaymakamları halkın güvenini kazanmış ve Kavanin-i Müessesese'nin icabına göre gerekli şartları taşıyan mutasarrıflardan seçecektir. Her sancakta kaymakamlıkların bir kısmı Hristiyanlara verilecektir. Hristiyandan olan kaymakamlar Hristiyan ahalisi en fazla olan kazalara tayin olunacaktır.⁶⁸³ Büyük devletler Hristiyanlardan vali atanacağını düşündükleri için Kaymakamların da valinin önerisi üzerine atanması yönünde talepte buldukları gibi Kaymakamlıkların bir kısmının Hristiyanlara verilmesini istemektedirler. Osmanlı Devleti ise kaymakamların Mekteb-i Mülkiye'den mezun olma zorunluluğundan dolayı bu maddeyi kabul etmemiş fakat devetine bağlı Müslim ve gayrimüslimlerin bu makama zaten atanabildiklerini ifade etmiştir.

⁶⁸⁰ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.1.

⁶⁸¹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.1.

⁶⁸² BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.1.

⁶⁸³ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.2.

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Kaza kaymakamlıklarına Mekteb-i Mülkiye'den mezun olanlar atanmakta olup Müslim ve gayrimüslim olarak kaza kaymakamlıklarına Dahiliye Nezareti'nin belirlediği mektepliler İrâde-i Seniyye ile tayin olunmaktadır. Bu usulün kaymamakların belirlenmesinde devam ettirilmesi münasiptir.⁶⁸⁴

Mekteb-i Mülkiye'den mezun olmayıp da kaymakamlıklarda hizmet eden ve devlete sadakatle bağlı olan Müslim ve gayrimüslim kişiler de valilerin önermesi, Dahiliye Nezareti'nin tasdiki üzerine İrâde-i Seniyye ile kaymakamlığa tayin edilmektedir.⁶⁸⁵

Altıncı madde: Hristiyan olan mutasarrıf ve kaymakamlar adedi, vilayetin toplam mutasarrıf ve kaymakamlarının üçte birinden az olmayacaktır.⁶⁸⁶

Kaymakamın mutasarrıf gibi bir muavini olacaktır. Kaymakam Müslim ise muavini Hristiyan'dan, kaymakam Hristiyan ise muavini Müslimden olacaktır. Ve gerek mutasarrıf ve gerek kaymakam nezdinde bir meclis kurulacaktır.⁶⁸⁷

Kaza meclisi nahiye meclisleri tarafından seçileceği gibi sancakların meclisi de kazaların meclisleri tarafından seçilecektir. Vilayetin Meclis-i Umumisi de sancakların meclisleri tarafından seçilecektir.⁶⁸⁸

Devlette memur olarak bulunanların hiçbiri bahsi geçen meclislerde azalık edemeyeceklerdir. Meclislere mahallerine göre vali veya mutasarrıf veyahut kaymakam başkanlık edecektir. Meclisler reisten başka dört azadan oluşacak olup ikisi Müslim ve ikisi Hristiyan olacaktır.⁶⁸⁹ Bu madde ile de Hristiyan yöneticiler çoğaltılarak ve güçlendirilerek ıslahatların yapılması kolaylaştırılmaya çalışılmaktadır.

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Kaymakamlık bünyesinde mal müdürü ve tahrirat katibi gibi muavin memurlar mevcut olduğundan bütün kazalarda yeni muavinlerin ihdasına hem ihtiyaç olmadığı hem de

⁶⁸⁴ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.2.

⁶⁸⁵ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.2.

⁶⁸⁶ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.2.

⁶⁸⁷ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.2.

⁶⁸⁸ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.2.

⁶⁸⁹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.2.

yeni masraflar oluşturacağı için gerek bulunmamaktadır. Bu nedenle muavinliklerin tamamen ihdasından ise önemli olan bazı mahal kaymakamlıklarına muavinlerin tahsis edilmesi, bu taktirde de kaymakam Müslim ise muavini Hristiyan ve kaymakam Hristiyan ise muavini Müslim olması uygun görünmektedir. Fakat İdare-i Umumi-i Vilayât Nizamnamesi'nin dördüncü faslına göre bahsi geçen meclislerin teşkiline gerek görülmemektedir.⁶⁹⁰ Osmanlı Devleti bahsi geçen meclislerin oluşturulmasına karşı çıkmıştır fakat kaymakam Müslim ise muavininin Hristiyan, kaymakam Hristiyan ise muavininin Müslim olması uygun bularak bu maddenin bir kısmını yerine getirmeyi kabul etmek durumunda kalmıştır.

3.1.1.4. Nahiyeler

Yedinci madde: Bütün kazalar birkaç nahiyeye ayrılacaktır. Nahiyeler emlak, arazi, otlak, yaylak, kışlak gibi arazilerle birlikte birkaç karyeden oluşan yerleşim yerleridir. Bu karyelerden ehemmiyetlisi nahiyenin merkezi olacaktır. Ve her nahiyenin sınırları çizilirken aynı mezhepten olanların bir arada tutulmasına dikkat edilmelidir. Nahiyelerin nüfusları en az iki bin, en çok on bin olacaktır.⁶⁹¹ Bu madde ile Müslim ve gayrimüslim halkın yaşadığı yerleşim yerleri ayrılmaya çalışılmaktadır. Fakat aşağıda belirtildiği gibi Osmanlı Devleti bunun uygulanmasını uygun bulmamaktadır.

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Nahiyelerin teşkili hakkında eski sadrazamlardan Ali Paşa zamanında R. 9 Kanunisanı 1284 tarihinde İdare-i Umumiye-i Vilayât Nizamnamesi'nin 94. maddesinden 106. maddesine kadar ve yine eski sadrazamlardan Mahmud Nedip Paşa zamanında tanzim olan R. 25 Mart tarihinde İdare-i Nevahi Nizamnamesi'nin 1. maddesinden 28. maddesine kadar yazılmış olan hükümlere göre icra olunur.⁶⁹²

Bahsi geçen yerlerin karye ve kasabalarında nüfusun çoğunluğu karışık olarak bir arada yaşadıkları için aynı mezhepteki kişilerin bir nahiyede toplanması mümkün değildir.⁶⁹³

⁶⁹⁰ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.2.

⁶⁹¹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.2.

⁶⁹² BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.2.

⁶⁹³ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.2.

Sekizinci madde: Her nahiyenin bir müdürü olacaktır. Müdürün kendisine bağlı bir meclis olup bu meclis ahaliden seçilecek en az dört en fazla sekiz azadan oluşacaktır. Bu meclis kendi azalarından müdürünü ve muavinini seçecektir. Müdürün ahalinin *çoğunluğundan* olması, muavinin ise ahalinin *azınlığından* olması gerekmektedir. Meclisin bir de katibi bulunacaktır.⁶⁹⁴ Bu madde ile de Hristiyan nüfusun yönetimde temsil edilmesinin önü açılmaya çalışılmaktadır.

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Her nahiyenin bir müdürü olması ve nahiyenin idaresine bakmak üzere bir meclis bulunması maddelerinin tatbiki bahsi geçen nizamnameye göre uygun ise de nahije meclisinin sekize kadar azası bulunmasına dair nizamnamelerde bir fıkra bulunmasıyla beraber Müslim ve gayrimüslim azanın dörtten ibaret olması azanın her sene yarısının değiştirilmesine göre daha münasiptir.⁶⁹⁵

Dokuzuncu madde: Bir nahiyenin sakinleri bir sınıf ahaliden oluşmakta ise meclis azası özellikle o sınıf ahaliden seçilecektir. Karma olduğu takdirde nahiyede yaşayan *azınlıklar* yirmi beş haneden az değil ise ehemmiyeti nisbetine göre bahsi geçen mecliste azınlıkların azası bulunması gerekmektedir.⁶⁹⁶ Hristiyanların çoğunlukta oldukları yerlerde azaların Hristiyanlardan seçilmesi bu madde ile amaçlanmaktadır.

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Nahije meclislerinin seçimi bahsi geçen nizamnamelere göre yapılacağı gibi ahalinin geneli bir sınıf ahaliden oluşmakta ise azanın o sınıf ahaliden seçilmesi tabiidir. Karma olduğu takdirde *azınlık* nüfus yirmi beş haneden az değilse ehemmiyeti nisbetinde aza bulundurulmasının bir sakıncası yoktur.⁶⁹⁷

Onuncu madde: Müdürlerin nahije bütçesinden uygun bir maaş alacağı gibi meclis katibinin de bir maaşı olacaktır. Nahiyenin meclisine ve idaresine bir mahal tahsis olunacaktır.⁶⁹⁸

⁶⁹⁴ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.2.

⁶⁹⁵ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.2.

⁶⁹⁶ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.2.

⁶⁹⁷ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.2.

⁶⁹⁸ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.2.

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Nahiye müdürleri ve katipleri yapmış oldukları işin karşılığında maaş almaktadır. Ancak nevahinin mahal masraflarını karşılamak için bütçe tanzimi konusunun nizamnamede yeri olmadığı için bütçe tanzimi konusu merkez vilayete aittir.⁶⁹⁹

On birinci madde: Nahiye meclis azalarının Osmanlı tebaasından nahiyeye faydası dokunmuş olan, otuz yaşın üzerinde bulunan, devlete yıllık yüz kuruş vergi veren ve hiçbir vakit cinayet suçundan mahkum olmamış ahalinden seçilmesi gerekmektedir.⁷⁰⁰

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Nahiye meclis azasının seçilmesiyle ilgili nizamnamelerdeki şartlara uygundur.⁷⁰¹

On ikinci madde: Meclis azaları kendi aralarında müdürü seçtikleri anda ismini valiye tebliğ edecekler ve vali de seçimin uygun şartlarda yapıp yapılmadığını inceledikten sonra müdürün memuriyetini tastik edecektir.⁷⁰²

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Nahiye müdürlerinin meclis azaları gibi ahali tarafından seçilmeleri *İdare-i Nevahi Nizamnamesi*'nde yer alıyor ise de meclis azalarının içlerinden birisini müdürlüğe seçmesi ve doğrudan doğruya valiye bildirmesi bahsi geçen nizamnameye göre uygun değildir. Aksine ahali müdürü seçtikten sonra tabi olduğu kaza kaymakamlığı vasıtasıyla ve liva mutasarrıflığının bildirmesiyle vilayet valisi tarafından memuriyeti tastik olunur. Aksi yönde bir yol izlenmesi uygun değildir.⁷⁰³

On üçüncü madde: imamlar, rahibler, mektep muallimleri ve bi'l-fiil devlet memuriyetinde bulunanlar müdürlük görevini ifaya uygun değildirler.⁷⁰⁴

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

⁶⁹⁹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.2.

⁷⁰⁰ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.2.

⁷⁰¹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.2.

⁷⁰² BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.2.

⁷⁰³ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.2.

⁷⁰⁴ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.3.

Bu madde *İdare-i Nevahi Nizamnamesi*'ne uygundur.⁷⁰⁵

On dördüncü madde: Meclis azalarının yarısı her sene yenilenecektir. Ancak müdürler iki sene müddetle memuriyetlerinde kalacaklardır. Müdürler ve meclis azaları yalnız bir kere yeniden seçilebilirler.⁷⁰⁶

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Bu madde *İdare-i Nevahi Nizamnamesi*'ne uygundur.⁷⁰⁷

On beşinci madde: Müdürlerin ve meclis azalarının vazifeleri, seçilmeleri vezaifi ve değiştirilmeleri *İdare-i Nevahi Nizamnamesi*'nin 14,16,18,20,21,22,23,24,25 ve 26. maddelerinin ve Rumeli Vilâyât-ı Şahanesi'ne dair kanunname layihasının hükümlerine göre icra olacaktır.⁷⁰⁸

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Nevahi müdür ve meclis azasının vezaif-i mükellefesi ve intihab, tebdilleri keyfiyeti *İdare-i Nevahi Nizamnamesi*'nin ilgili maddelerine göre yapılır.⁷⁰⁹

On altıncı madde : Nahiyenin muhitinde bulunan karyelerin birer muhtarı olacaktır. Ve eğer bir karyenin birden fazla mahalleleri olur ve ahalisi de çeşitli sınıflardan oluşur ise her bir mahalle ve her bir sınıf ahalisi için birer muhtar olacaktır.⁷¹⁰ Bu madde ile Hristiyanlardan da muhtar seçilmesi amaçlanmaktadır.

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Bu madde *İdare-i Nevahi Nizamnamesi*'ne uygundur.⁷¹¹

On yedinci madde: Bulunduğu mevki ve nüfusu ne olur ise olsun hiçbir karye iki nahiyeye tabi olamaz.⁷¹²

⁷⁰⁵ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.3.

⁷⁰⁶ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.3.

⁷⁰⁷ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.3.

⁷⁰⁸ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.3.

⁷⁰⁹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.3.

⁷¹⁰ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.3.

⁷¹¹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.3.

⁷¹² BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.3.

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

İdare-i Vilayat nizamnamesi'yle *İdare-i Nevahi Nizamnamesi*'ne uygundur.⁷¹³

3.1.1.5. Polis

On sekizinci madde: Polisler nahiyeye ahalisinden din ve mezhep ayrımı yapılmadan nahiyeye meclisi tarafından seçilip alınacaktır.⁷¹⁴ Önceki maddeler ile nahiyeye meclislerinde Hristiyanların da temsil edilmesi sağlanarak Hristiyanlardan da polis seçilmesi bu madde ile sağlanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Nevahi ahalisinden nahiyeye meclisleri tarafından polis seçilmesi ve istihdam edilmesi yürürlükte bulunan nizamnamelere uygun olmadığı gibi bir nahiyede bulunacak polislerin nahiyeye ahalisinden seçilmesi akrabalarının ve yakınlarının polis yapılması anlamına gelebilir. Bu da polislerin tarafsız olmalarının önüne geçebilir. Bu yüzden polis ve jandarma teşkilatının vilayet sınırları içerisinde yaşayan ehil, güvenilir Müslim ve gayrimüslim kişilerden nüfusları oranına göre merkez vilayetçe seçilmesi uygundur.⁷¹⁵ Osmanlı Devleti polislerin tarafsızlığını kaybedeceğini düşünerek bu maddenin uygulanmasını olumlu bulmamıştır. Fakat aşağıdaki maddeden de anlaşılacağı üzere gayrimüslim polislerin seçilmesinde sakınca görülmemektedir.

On dokuzuncu madde: Nahiyede bulunan polisler, müdürün emri altında çavuşluk vazifesi gibi görevleri ifa eden memurların ve onbaşlıların kumandası altında bulunacaktır. Polisler silahlı ve resmi üniformalı olacaktır. Aylıkları nahiyeye bütçesinden verilecektir. Vazifeleri dışında kendi işleriyle uğraşmalarına izin verildiği gibi, hizmetlerine göre süvari veya piyade olacaklardır. Bunlardan gayrimüslim olup da askerlik vergisiyle mükellef olanlar polislik vazifesiyle görevli oldukları süre içerisinde bahsi geçen askerlik vergisinden muaf tutulacaklardır.⁷¹⁶

⁷¹³ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.3.

⁷¹⁴ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.3.

⁷¹⁵ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.3.

⁷¹⁶ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.3.

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Nahiyede bulunacak olan polisler zabıta müdürünün emri altında olacakları gibi yürürlükte olan kurallara göre hareket etmelidirler. Silah ve elbiseleri de bu kurallara uygun olmalıdır. Maaşları kaza mal sandıkları tarafından verilmektedir. Gayrimüslim polislerin askerlik vergisinden istisnalarına gerek bulunmamaktadır.⁷¹⁷

Yirminci madde: Polisler başlıca görevlerinden olan nahiyenin arazi ve yollarının güvenliğini ve asayişini sağlamaktan başka, müdürün emri üzerine postaların muhafazası için görevlendirilen zabıtaya eşlik etmek ve *i'lamların* ve *Ahkam-ı Kanuniye*'nin icrası için müdüre yardımcı olmakla mükelleftir.⁷¹⁸ Bu madde ile Hristiyanların da içinde bulunduğu polis teşkilatı kuvvetlendirilerek jandarma teşkilatına ait bazı görevlerin polisler tarafından ifa edilmesi istenmektedir. Bu da jandarma teşkilatının ehemmiyetinin azalması anlamına gelmektedir.

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Yol ve geçitlerin emniyet ve asayişin muhafazası, postaların ulaştırılması gibi vazifeler inzibatla görevli piyade ve süvari jandarmaya, icabına göre bunların sevk ve tertipleri *elviye* ve kaza merkezlerine aittir.⁷¹⁹

3.1.1.6. Jandarma

Yirmi birinci madde: Her vilayette nizamname gereğince bir jandarma heyeti teşkil olunarak bu heyetin subay ve askerleri Osmanlı Devleti'nin her sınıf tebaasından seçilecektir. Vilayetlerdeki jandarma, subay ve askerler, sınıf ve mezheplerine bakılmayarak vilayet ahalisinden seçilecektir.⁷²⁰ Bu madde ile de Hristiyanların jandarma teşkilatında yer almaları sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu durumun uygulanmasında Osmanlı Devleti tarafından sakınca görülmemiştir.

⁷¹⁷ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.3.

⁷¹⁸ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.3.

⁷¹⁹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.3.

⁷²⁰ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.3.

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Jandarmanın icab eden mevkilere göre Müslim ve gayrimüslim olarak tertip edilmesi büyük ve küçük subayların askeriye içerisinde seçilmesi uygundur.⁷²¹

3.1.1.7. Hapishaneler

Yirmi ikinci madde: Hapishanelerde zan ve şüphe üzerine tutulan şahıslar ile suçları kesinleşmiş olan mahkumlar birlikte bulundurulmamalı, bunların aralarında olumsuzluklar yaşanmamasına dikkat edilmelidir. Hapishaneler müdürü ve muhafızları vali tarafından tayin olunarak bunların bir miktarı polis ve jandarmalardan seçilmelidir.⁷²²

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Zan ve şüphe üzerine tutulanlar tevkifhanelerde, suçları kesinleşmiş olanlar ise hapishanelerde tutulmaktadır. Tevkifhane ve hapishanelerin muhafazası için jandarma ve polis görev yapmaktadır. Tevkifhane ve hapishanelerde bulunanlara işkence ve kötü muamele kanunen yasak olup, aksi yönde davranış sergileyenler ilgili kanuna göre cezalandırılır.⁷²³

3.1.1.8. Tahkikât-ı Evveliye Heyeti

Yirmi üçüncü madde: Vilayet ve sancak merkezlerinde bir reis, Müslim ve gayrimüslim iki azadan oluşan Tahkikât-ı Evveliye Heyeti vilayet valisi tarafından tesis edilecektir. Bu heyetler, jandarma tarafından tutuklanan suçlu kesinleşmemiş zanlı ve şüphelilerin hangi sebeple tutulduklarını araştırmak, onları sorguya çekerek ifadelerini almak ve ceza gerektiren bir suçtan dolayı tutuklu buldukları anlaşılırsa onları polisin nezaretinde derhal tahliye etme emrini vermek; değil ise onların hapishanelere gönderilmesini sağlamak görevlerini yerine getireceklerdir. Hiç kimsenin suçsuz yere ceza çekmesine müsaade etmeyeceklerdir.⁷²⁴

⁷²¹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s.3.

⁷²² BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 4.

⁷²³ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 4.

⁷²⁴ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 4.

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Bahsi geçen muamele Dersaadet ve taşralarda polis meclisleri tarafından yerine getirilmekte olup, tavsiye olunan örnek ise *İdare-i Umumiye-i Vilayet Talimatı*'nda bulunmaktadır.⁷²⁵

3.1.1.9. Kürt Aşiretlerin Teftişi

Yirmi dördüncü madde: Göçebe Kürtlerin zabt ve idaresi için her vilayette valinin emri altında bir aşiret memuru bulunacaktır. Bu memurun eşkiya ve diğer suçluları göz altına alıp mahkeme huzuruna çıkarmaya yetkisi olacaktır. Memurlar yanlarında yeteri kadar adam bulunduracak ve gerektiğinde mahalli polisin de yardımını talep edebilecektir. Kürt aşiretlerinin yaylak ve kışlak arasında mekan değiştirdikleri esnada aşiret memuru emri altında bulunan memurlardan bir miktarını aşiretlerin içine katacak ve onların polis gibi hareket edip suçluları yakalamasını ve mahkemeye havale etmesini sağlayacaktır. Göçebe kürtlerin gidecekleri mahallerin, yaylak ve kışlakların sınırı açıkça belli olmalı, geçtikleri ve gittikleri yerlerdeki kişilere ve araziye zarar vermemelidirler. Aksi yönde bir durum yaşanırsa onların bu nevi göçlerine yasak getirilecektir.⁷²⁶

Silah Tezkiresi Nizamnamelerinin hükümleri Kürtlerin gerek göçebe ve gerek bir mahalde meskun bulunanları hakkında harfiyen uygulanacaktır. Başka bir mahale göç edip, oraya yerleşip, ziraatle uğraşip, orada yaşayanların huzurunu bozmayanlara iyi niyet gösterilecektir.⁷²⁷ Kürt aşiretleri kontrol altına alınarak Ermeni faaliyetlerinin önüne geçilmesi bu madde ile engellenmek istenmektedir. Osmanlı Devleti ise Kürt aşiret reislerinin kendi aşiretlerine sahip olduklarını, suçluların ise zabıtarca yakalanıp ilgili yerlere teslim edildiğini ifade ederek bu maddenin uygulanmasını doğru bulmamıştır.

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Göçebe Kürt aşiretlerinin zabt ve idaresi, eşkiya ve diğer suçluların yakalanarak mahkemeye teslimi için her vilayette bir aşiret memuru bulundurulması faydalı olmayacaktır. Çünkü her aşiretin reisi kendi aşiretine nüfus eder. Bununla beraber

⁷²⁵ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 4.

⁷²⁶ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 4.

⁷²⁷ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 4.

aşiretler içinden eşkıya ve suçluları yakalayıp mahkemeye teslim etmek görevinin vilayetlerdeki zabıta kuvvetleri ve valilerin bu işle görevlendirdiği kimseler tarafından yerine getirilmesi gerekmektedir.⁷²⁸

Aşiretler genellikle göçebe olmayıp, hayvancılıkla uğraştıklarından dolayı yazın yaylaklara kışın ise kışlaklara seyahat ederler. Sehayatleri öncesinde gidecekleri mahaller belirlenip güzergah üzerinde bulunan ahalinin mal ve eşyasına zarar vermemeleri için ordu müşiriyeti tarafından yeterli sayıda askerden valiler tarafından jandarma tertip edilir.⁷²⁹

Silah taşıma hakkındaki *Nizamname-i Umumi* hükümlerinin bu konuyla ilgili kurallarının uygulanmasına özen gösterilecektir.⁷³⁰

Göçer aşiretlerin yerleşik hayata geçmelerine devletçe destek verilmektedir.⁷³¹

3.1.1.10. Hamidiye Süvari Alayları

Yirmi beşinci madde: Mevcut nizamnameye göre belirlenen talim ve eğitim zamanları dışında Hamidiye Süvari Alaylarının istihdamına lüzum görüldüğü takdirde Hamidiye Alayları yalnız *Asakir-i Nizamiye* ile mevcudun üçte birini geçmemek şartıyla istihdam edilir. Hamidiye Alayları ile ilgili nizamnamede belirtilen zamanların dışında ve görevli olmadıkları zamanlarda Hamidiye Süvarileri ne üniforma giyecek ne de silah taşıyacaklardır. Aynı zamanda bahsi geçen dönemlerde rediflerin mahkemeleri Hamidiye Alaylarına mahsus nizamatta belirtildiği üzere adli mahkemelerde görülecektir.⁷³² Hamidiye Alaylarına mensup Kürtlerin sayısı belli bir seviyede tutulmak ve etkinlikleri azaltılmak ayrıca alaylara mensup olanların askeri mahkemelerde yargılanmalarının önüne geçilmek istenmektedir. Böylece alaylar pasivize edilerek ayrılıkçı Ermeni faaliyetlerine Osmanlı Devleti'nin müdahale gücü azaltılmaya, islahatların hızlı bir şekilde yerine getirilmesi sağlanmaya çalışılmaktadır.

⁷²⁸ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 4.

⁷²⁹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 4.

⁷³⁰ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 4.

⁷³¹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 4.

⁷³² BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 4.

Alayların elindeki silahları kullanamaması, Ermenilerin ellerinde ise modern silahların kalmasının bölgedeki denge açısından ne kadar zararlı olduğu, bu durum sayesinde Hamidiye Alaylarının müdahale gücü azaltılırken, Ermenilerin amaçlarına hizmet edildiği aşikardır.⁷³³

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Hamidiye Alaylarının talim ve eğitim zamanları dışında silah altına alınmaları gerektiği hallerde ne suretle istihdam olunmaları gerektiğine dair yapılacaklar belli ise de bu alayların nizamnameleri yeniden düzenlendiğinde talimler dışında üniforma giymek ve silah taşımak hususuna ait kararlar nizamnamelerde belirtilecektir. Bunlardan silah altında bulunmadıkları zamanlarda suça karışanlar olur ise mahkemeleri askeri mahkemelerde görülecektir.⁷³⁴

3.1.1.11. Tasarruf-ı Emlak Senedâtı

Yirmi Altıncı Madde: Bir reis, ikisi İslam ve ikisi Hristiyan'dan oluşan komisyonlar tayin olunacak, bu komisyonlar Emlak Senedâtı'nı ve Tasarruf Hukuku'nu teftiş edeceklerdir. Buldukları usulsüzlük ve uygunsuzlukları düzeltmekle mükellef olacaklardır. Komisyon Tasarruf Hukuku'nu layığıyla temin edecek bir usul ittihaz edecekler.⁷³⁵ Hristiyanların da içinde yer aldığı komisyonlar oluşturularak Müslim ve gayrimüslim ahaliye tapu senetlerinin verilmesi amaçlanmaktadır.

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Gayrimenkul emlakların tasarrufu konusu daha önce hükümet tarafından incelenerek gerek Dersaadet'te ve gerek taşralarda çeşitli surette senedâtlar oluşturulmuş iken bu usulün kaldırılmasıyla her türlü emlak ve arazi için Defter-i Hakani Nezareti'nden Senedât-ı Umumiye'ye verilmesi usulü yürürlüğe girmiştir.⁷³⁶

Emlakların tasarrufu ile ilgili hal ve muamelelerin tetkikinde, ilgili kanunlara göre hareket edileceğinden, mahallerinde Müslim ve gayrimüslim azadan oluşan

⁷³³ A. Atilla Çetin, *Sultan İkinci Abdülhamid Han Devlet ve Memleket Görüşlerim I*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013, s. 76.

⁷³⁴ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 4.

⁷³⁵ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 4.

⁷³⁶ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 4.

komisyonlarla bu tedkiklerin icrası mümkün olacağından, merkez vilayette bulunan Defter-i Hakani ve merkez livada olan arazi memurlarına bağlı olarak iki Müslim ve iki gayrimüslim azadan oluşan komisyonların oluşturulması uygundur. Fakat bu komisyonların hakkaniyetli, doğru, dürüst ve adil bir şekilde çalışması gerekmektedir.⁷³⁷

3.1.1.12. Öşür Tahsilatı

Yirmi yedinci madde: A'şar da dahil olmak üzere *Kâffe-i Tekâlîf-i Emîriyye*, müdürün idaresi altında doğrudan doğruya nahiye meclislerinden seçilecek tahsildarlar marifetiyle tahsil olunacaktır. Nahiyenin bütün ahalisi mükellef olduğu vergi miktarını vermekle yükümlüdür.⁷³⁸

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Genel olarak mahsullerden alınan Öşür Vergisi'nin bedelen ahaliden tahsili uygun olmayıp Öşür Vergilerini mahsul zamanında *aynî* olarak vermeleri uygundur. Bununla birlikte *İhale-i A'şar Nizamnamesi*'nde a'şarın ihale yolu ile, talep etmeleri halinde, ahaliye verilmesi bildirildiğinden bu usulün devam ettirilmesi gerekmektedir.⁷³⁹

Yirmi Sekizinci Madde: Öşürlerin iltizamı ve angarya âdeti kaldırılmıştır. Bütün idare merkezleri, bütçelerinin ihtiyaç duyduğu masraflarını tahsil etmiş oldukları vergilerden alacaklardır. Benzer şekilde vilayetin maliye idaresi vilayetin vergi yükünden önce vilayetin idaresine, *Umûr-ı Nâfia* ve *Maarif-i Umûmiyesi*'ne lazım olan miktarı verecektir. Hiçbir zaman ahali gerek askerin ve gerek memurların ihtiyacatına gerekli mesken ve erzakı ücretsiz olarak vermeye mecbur olmayacaktır.⁷⁴⁰

Vergi borcundan dolayı ahaliye ait *emvâl*in zorla satılması halinde ahalinin gerekli olan eşya, alet, edevatından mahrum edilmemesine mutlaka özen gösterilecektir.⁷⁴¹

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

⁷³⁷ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 4.

⁷³⁸ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 5.

⁷³⁹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 5.

⁷⁴⁰ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 5.

⁷⁴¹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 5.

A'şarın iltizama verilmeyip emaneten idaresi usulü daha önce devletçe tecrübe edilmiş, bu usulden hem devlet zarar etmiş hem de ahali şikayetçi olmuştur. Bunun önüne geçilebilmesi için *A'şar Nizamnamesi*'nde bir takım değişiklikler yapılarak a'şarın toptan ihale usulü kaldırılmış, önceki maddede de bahsedildiği gibi bir yol izlenilmeye başlanmıştır.⁷⁴²

Angarya usulü zaten tamamen yasak olup bu konu ile ilgili yeni bir düzenleme yapmaya gerek yoktur.⁷⁴³

Nahiyelerde mal sandıkları tesisi daha önce tecrübe edilmiş olup sağlıklı bir şekilde uygulanamadığı, devletin zarara uğradığı anlaşılmıştır. Bu nedenle nahiyelerin çeşitli masraflarını aydan aya kaza sandıklarından gidermeleri usulünün devam etmesi gerekmektedir. İnşaat, tamirat, yollar ve geçitlerle ilgili konular *Nâîfa Nezareti*'ne aittir. Maarif-i Umûmiye için lazım olan meblağ Maarif Nezareti'nce düzenlenmektedir.⁷⁴⁴

Memurlara ve askerlere bedelsiz olarak ahalinin herhangi bir şey vermeleri zaten şimdiye kadar katıyen görülmemiştir.⁷⁴⁵

Ahalinden vergi tahsili konusunda sıkı tedbirler alınmadığı gibi önceki senelerden kalan vergi borçları ve askerlik bedelleri bunun kanıtıdır ve ahaliye gerekli olan eşya, alet ve edevatın elinden alınması veya bundan mahrum bırakılması gibi bir durum söz konusu değildir.⁷⁴⁶

3.1.1.13. Adliye

Yirmi Dokuzuncu Madde: Nahiyenin her bir mahalinde ve muhtarların başkanlığında bir ihtiyar meclisi mevcut olup bu ihtiyar meclisi ahali arasında vuku bulabilecek karışıklıkların giderilmesinden sorumlu olacaktır.⁷⁴⁷

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

⁷⁴² BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 5.

⁷⁴³ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 5.

⁷⁴⁴ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 5.

⁷⁴⁵ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 5.

⁷⁴⁶ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 5.

⁷⁴⁷ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 5.

Bu görevi yerine getirmek için ihtiyar meclisleri mevcuttur.⁷⁴⁸

Otuzuncu madde: Her kazada nahiyelerin sayısına göre Sulh Mahkemeleri azaları, valinin teklifi üzerine Adliye Nazırı tarafından tayin olunacaktır. Bunlardan birisinin merkez kazada iskan edilmesi ve kazalarda bulunan azaların üçte birinin Hristiyan olması gerekmektedir. Hristiyan azalar Hristiyan ahalisi en çok olan merkezlerde bulundurulacaktır.⁷⁴⁹ Hristiyan nüfusun fazla olduğu kazalarda Sulh Mahkemeleri teşkil edilmesi ve azalarının üçte birinin Hristiyanlardan seçilmesi düşünülmüştür. Osmanlı Devleti ise Bidâyet Mahkemeleri'nin bulunduğu bölgelerde Sulh Mahkemelerini gereksiz görmüştür.

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Kazalarda *Teşkilât-ı Mehakim Kanunu*'nda belirtildiği üzere Bidâyet Mahkemeleri mevcut olup karyelerde ihtiyar meclisleri ve nahiyelerde nahiye meclisleri görev yapmaktadır. Kaza ve nahiye merkezlerinde sulh hakimleri teşkilatı hakkında ilgili kanun maddesi olduğu gibi nevahi ve kurrada bu tür meseleler ve Ahkam-ı Kanuniye'ye vakıf kişiler bulunamayacağı için geniş vazifeli sulh hakimleri tayin emek uygun değildir.⁷⁵⁰

Otuz birinci madde: Mahkeme-i Sulhiye'nin vazifedar olduğu kısım öncelikle küçük suçlar hususunda bila istinaf yalnız Nizamat-ı Belde'ye mugayir hareket ve beş yüz kuruş ve üç ay hapis cezasını geçmeyen cürümler ve hukuk davalarında bila istina bin kuruşu geçmeyen davalardır.⁷⁵¹

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Mahkeme-i Sulhiye Teşkilatı'na gerek kalmadığı önceki maddede açıklandığı için vazife tayinine gerek yoktur.⁷⁵²

⁷⁴⁸ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 5.

⁷⁴⁹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 5.

⁷⁵⁰ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 5.

⁷⁵¹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 6.

⁷⁵² BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 6.

Otuz ikinci madde: Mahkeme-i Sulhiye tarafları uzlaştırmak için görev yapacaktır. Tarafların isteği üzerine beş bin kuruşu geçen bir dava için hakim tayin edebilecektir. Konuyla ilgili karar verildikten sonra istinaf yolu kapanacaktır.⁷⁵³

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Hukuki davalarda taraflara hakim tayin etmek mahkemelerin vazifesi olmayıp Ticaret Kanunnamesi gereğince şirket davalarında mahkemeler *mümeyyiz* tayin ettirir. Bununla birlikte Mahkeme-i Sulhiye'ye gerek olmadığı bildirildiği için böyle bir vazifelendirmeye gerek yoktur.⁷⁵⁴

Otuz üçüncü madde: Mahkeme-i Sulhiye Kaza Mahkemelerinin yerine geçtiği için Mevadd-ı Hukukiye'de vuku bulan kararları Sancak Mahkemesi'ne istinaf olacaktır.⁷⁵⁵

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Mahkeme-i Sulhiye Teşkilatı'nın imkan ve faydası olmadığından bu konuda sulh dairelerinin vereceği izahata göre kazalarda bulunan Bidayet Mahkemelerinin kararı geçerlidir.⁷⁵⁶

Otuz dördüncü madde: Mahkeme-i Sulhiye tarafından verilen hapislik kararları kaza hapishanelerince icra olunacaktır. Hapishanelerin müdürleri Mahkeme-i Sulhiye'nin verdikleri ilamların icrasında gerek hukuka ve gerek cezaya dair konularda onlara yardım edeceklerdir.⁷⁵⁷

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Önceki açıklamaya göre Mahkeme-i Sulhiye'nin gereksizliği nedeniyle Mahkeme-i Sulhiye'ye bu konuda vazife yüklemek uygun değildir.⁷⁵⁸

Otuz beşinci madde: Kaza Mahkemeleri lağvedildiği için Sancak Mahkemeleri Mevadd-ı Hukukiye'den beş bin kuruşu geçen davaları ve Mahkeme-i Sulhiye'den Mevadd-ı Hukukiye'de verilmiş olan kararların istinafini görebilecektir. Orada yalnız

⁷⁵³ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 6.

⁷⁵⁴ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 6.

⁷⁵⁵ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 6.

⁷⁵⁶ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 6.

⁷⁵⁷ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 6.

⁷⁵⁸ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 6.

bir Hukuk Mahkemesi mevcut olup Mahkeme-i Cinâiyye'nin yerine de bir seyyar Cinayet Mahkemesi bulunacaktır. Sancak Mahkemeleri, şahadetnâmeli ve Adliye Nezareti tarafından tayin olunmuş bir reis ile Sancak Meclisleri tarafından tanzim olunan defterde isimleri yazılmış kişiler arasından valinin seçeceği iki azadan oluşacaktır.⁷⁵⁹

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Kazalarda Bidayet Mahkemeleri'nin gerekliliği izah edilmesine ve livalarda bulunan Bidayet-i Hukuk ve Ceza Mahkemesi'nin yerine cinayet davalarının görülmesine mahsus olmak üzere Seyyar Cinayet Mahkemeleri teşkili adli hükümlere uygun bulunmamıştır. Bunun ifadesi dahi düşünülemez. Çünkü ulaşım yollarının zorluğu sebebiyle böyle bir mahkemenin teşkili zamana ihtiyaç duyacağı için zorlu kış şartlarında bazı mahal ve mevkilerde yolların kapanacağı ve bu nedenle bir takım cinayet davalarının özellikle hızlıca incelenmesi, muhakemesinin yapılması ve bu davalarda gerekli cezanın vaktinde verilmesi gerektiğinden mahkeme heyetinin zamanında intikal edememesinden dolayı bu tür davalar zarara uğrayabilir.⁷⁶⁰

Otuz altıncı madde: Sancak Mahkemelerinin Cinayet Daireleri yerine Seyyar Cinayet Mahkemeleri geçeceği için bunlar vilayetteki Yüksek Mahkeme azalarından seçilecek bir reis ile İstinaf Mahkemesi tarafından Sancak Mahkeme-i Sulhiye azalarından biri Müslim ve diğeri Hristiyan olarak tayin olunmuş iki azadan oluşacaktır. Seyyar Cinayet Mahkemesi'nin esna-yı deveranından Mehakim-i Sulhiye azalarına bir tahsisat verilecektir.⁷⁶¹

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Önceki maddede izah edildiği gibi Seyyar Mahkeme Teşkilatı'nın faydasızlığı nedeniyle teşkiline gerek yoktur.⁷⁶²

Otuz yedinci madde: Seyyar Cinayet Mahkemesi nöbetleşe her kazaya, vilayet ve sancak merkezlerine ve gerektiğinde kazalara gidip Mahkeme-i Sulhiye'nin *cünha* sınıfından olan hususlarda istinafi gerektiren kararları, gerek cinayet ve gerek beş yüz

⁷⁵⁹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 6.

⁷⁶⁰ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 6.

⁷⁶¹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 6.

⁷⁶² BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 6.

kuruş para cezası ve üç ay hapis cezasını aşan davaları kayıtsız şartsız istinaf edebilecektir. Bu mahkemenin yalnız cinayet davalarında verdiği ilamlar temyiz olunabilecektir.⁷⁶³

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Seyyar Mahkeme Teşkilatı esasen bahsi geçen duruma ve işlere uygun olmadığı için seyyar mahkemelere vazife verilmesine gerek yoktur.⁷⁶⁴

Otuz sekizinci madde: Seyyar Cinayet Mahkemesi'nin reisi bir kazaya geldiğinde, müstantik tarafından sorgusu yapılmış ve derhal mahkemeye havalesi uygun olan hususların dava defterlerini talep edecektir.⁷⁶⁵

Bahsolunan hususlarda bir uygunsuzluk ve gereksiz bir gecikme olduğu ortaya çıkar ise Adliye Nezareti'ne derhal bir layiha taktim edilecektir. Seyyar Mahkemelerin kazaya geldiğinde hapsaneleri ziyaret edip mahkumların durumlarını ve tutuklanma nedenlerini inceleyecektir.⁷⁶⁶

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Seyyar Mahkemelerin teşkili uygun olmamasından dolayı bahsolunan malumatın tetkiki gereksizdir.⁷⁶⁷

Otuz dokuzuncu madde: Vilayet Yüksek Mahkemesi bir reis ile yeterli miktarda azadan oluşup kendisine ait olan hukuki davaları dinlemek ve seyyar mahkemelere bir reis vermekle mükelleftir. Hukuki davalarda İstinaf Mahkemesi vazifesini icra ettiği gibi cinayetle ilgili davalarda Cinayet Mahkemesi mükelleftir. Bir reis ile iki aza mevcut olduğu zaman mahkeme uygun şekilde teşkil olunabilir ve reise bağlı bir savcı ile yeterli miktarda yardımcıları bulunacaktır.⁷⁶⁸

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

⁷⁶³ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 6.

⁷⁶⁴ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 6.

⁷⁶⁵ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 6.

⁷⁶⁶ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 6.

⁷⁶⁷ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 6.

⁷⁶⁸ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 7.

Merkez vilayette bir reis ile iki azadan oluşan Yüksek Mahkeme teşkili adli kanunların dışında bir tekliftir. Halbuki vilayet merkezlerinde birer reis ile dörder azadan oluşan bir İstinaf Hukuk Mahkemesi'yle İstinaf Ceza Mahkemeleri mevcut bulunmaktadır. Yine merkezlerde bulunan bir reis ile ikişer azadan mürekkeb Bidayet Hukuk ve Bidayet Ceza Mahkemeleri bulunarak İstinaf Mahkemeleri Bidayet Mahkemeleri'nin hukuki davaları ve ceza davalarını istinafen bakabilir. Merkez vilayetteki cinayet davalarını dahi İstinaf Mahkemesi re'sen görebilir. Livalarda birer reis ile ikişer azadan mürekkeb Bidayet Hukuk ve Ceza Mahkemeleri dahi bulunarak merkez livadaki hukuki davaları ve ceza davalarını *Teşkilat-ı Mahakim Kanunu*yla usul-i *Muhakime-i Hukukiye ve Cezaiye Kanunlarına* göre görüp kaza mahkemelerinin dahi istinafı kabul olan ilamını istinafen tetkik eder. Taşralardaki mahkemelerin varlığı şimdiye kadarki tecrübelerle göre görülmüş olup değiştirilerek Yüksek Mahkeme'ye dönüştürülmesine gerek yoktur.⁷⁶⁹

Kırkıncı madde: Sulh Mahkemelerinin kararları ve mahkemelerin bütün ilamları Türkçe tanzim olunacaktır. Türkçe olan metnin, yerine ve tarafların lisanına göre tercümesi yapılacaktır. Hatta Ermeni lisanına dahi tercümesi yapılabilir.⁷⁷⁰ Bu madde ile de büyük devletler Ermeni lisanı resmen Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmeye, Ermenileri ön plana çıkarmaya çalışmaktadırlar.

Osmanlı Devlet ricalinin bu madde ile ilgili açıklaması şu şekildedir:

Adli Hukuk ve Ceza Mahkemelerine dair Mehâkim-i Nizamiye'den tanzim olunan ilamın resmi dil olan Türkçe ile yazılması gerekmektedir.⁷⁷¹

Bizim için ıslahat projesini önemli kılan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesidir ve Vilâyât-ı Sitte'de yaşayan Kürt nüfusun yoğunludur.

61. madde ile Doğu Anadolu vilayetlerinde muhtar bir Ermeni devletinin kurulması amaçlandığı gibi bu bölgede yaşayan Kürt ve Çerkeslere karşı Ermeniler İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından korunmak istenmiştir. Muhtar bir Ermeni devleti fikrine karşı Kürtlerin vereceği tepkinin Avrupalı devletleri endişelendirdiği anlaşılmaktadır.

⁷⁶⁹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 7.

⁷⁷⁰ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 7.

⁷⁷¹ BOA, Y.PRK.A, Dosya No:10, Gömlek No:36/2, s. 7.

Bu yüzden tedbir alınmak istenmiştir. Projede yer alan Kürt Aşiretlerin Teftişi ve Hamidiye Süvari Alayları maddesi direkt olarak Kürtleri ilgilendiren maddeler olarak dikkat çekmektedir ve bahsetmiş olduğumuz konuya yönelik olarak dizayn edilerek uygulanmaya çalışılmıştır. Halbuki II. Abdülhamid, Hamidiye Alayları ile bölgede askeri bir yapı oluşturarak 1877-1878 Savaşı'ndan sonra oluşan şartları kendi lehine çevirmeye çalışmıştır. Diğer maddelerle de idari, adli, askeri, ekonomik vs. gibi yapılar kontrol edilerek Ermenilerin Vilâyât-ı Sitte'deki konumları Kürtler karşısında güçlendirilmeye çalışılmıştır. Nihayi olarak ulaşılmak istenen hedeflere Avrupalı devletler tarafından daha hızlı bir şekilde ulaşılmak istenmiştir.

İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Doğu Anadolu vilayetlerinde ıslahat yapılması yönündeki ıslahatlarının dayanaklarından biri bölgede yaşayan Ermeni nüfusun Müslim halktan fazla olduğu iddialarıdır. Oysa Vilâyât-ı Sitte'de ıslahat konusu gündeme getirildiğinde, bölgedeki nüfus dağılımlarına bakıldığında Ermenilerin hiçbir zaman yoğun bir nüfusa sahip olmadıkları görülmektedir. 1. Dünya Savaşı'ndan bir yıl önce yapılan Doğu Anadolu vilayetlerine ait nüfus istatistiğinde Ermenilerin bölgede çoğunlukta oldukları yönündeki iddiaların tersine buradaki Ermeniler nüfusun ancak % 17.3'ünü teşkil ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁷² Buradan anlaşılmaktadır ki projenin somut bir dayanağı yoktur. Fakat siyasi dengeler ve Osmanlının içinde bulunduğu durum II. Abdülhamid'i bu konuda zor durumda bırakmaktadır. Valiler ve Vali Muavinlerinin Seçilmesi, Mutasarrıflıklar, Kaymakamlar, Nahiyeler, Polis, Jandarma, Hapishaneler, Tahkikât-ı Evveliyeye Heyeti, Kürt Aşiretlerin Teftişi, Hamidiye Süvari Alayları, Tasarruf-ı Emlak Senedâtı, Öşür Tahsilatı, Adliye başlıklarından ve 40 maddeden oluşan *Islahat Projesi* ile İngiltere, Fransa, Rusya Vilâyât-ı Sitte'de Ermeniler lehine idari yapıda yapmaya çalıştıkları değişiklikleri II. Abdülhamid'e içinde bulunulan şartlar nedeniyle kabul ettirmeye çalışmaktadır.

İngiltere, Fransa ve Rusya, Kürtlerin de yoğun olarak yaşadıkları Vilâyât-ı Sitte'de Ermeni nüfusunun ağırlıkta olduğu vurgusunu yaparak Ermenilerden, vali ve vali yardımcılarını atayarak idari yapıyı ele geçirerek ıslahatları hızlı bir şekilde gerçekleştirmeyi amaçlamışlardır. Mutasarrıflık, kaymakamlık, muhtarlıkta dahi aynı şekilde Hristiyan idareciler ön plana çıkartılarak, yapılmak istenen ıslahat projesi daha

⁷⁷² Karaca, s. 29.

geniş bir alana yaymaya çalışmışlardır. Polis ve jandarma teşkilatlarına hakim olarak bölgeyi kontrol altında tutmak istemişlerdir.

Kürt Aşiretlerin Teftişi maddesi ile aşiretler kontrol edilmeye edilmeye çalışılmıştır. Bölgede muhtar bir devlet kurmaya çalışan Ermenilere karşı Kürt aşiretlerin tepkisi engellenmek istenmiştir. Hamidiye Süvari Alayları maddesi ile de alayların sayısı belli bir seviyede tutulmak istenmiş, silah kullanmalarının kısıtlanmak istenmesiyle alayların gücünün azaltılması amaçlanmıştır. Ayrıca alaylara mensup olanların askeri mahkemelerde yargılanmalarının önüne geçilerek sivil mahkemelerde yargılanmaları istenmiştir.

Hazırlanan Islahat Projesi, II. Abdülhamid'in talimatı üzerine Osmanlı Devlet Ricali tarafından incelenerek II. Abdülhamid'e sunulmuş, ve önemli bir kısmı, Islahat Projesi sakıncalı görülese de, Osmanlı Devleti tarafından uygulanmaya çalışılmıştır.

3.2. VİLÂYÂT-I SİTTE'DE ISLAHAT LAYİHASI'NI UYGULAMA ÇALIŞMALARI

Kürtlerin de yoğun olarak yaşadığı Doğu Vilayetlerinde İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından uygulanmaya konulmak istenen ıslahat projesinin önemli bir kısmı, her ne kadar II. Abdülhamid istemese de, uygulamaya konulmuştur. Yapılan ıslahatların denetimi ve illere göre uygulanışı ile ilgili bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Vilâyet-ı Sitte'de icrası kararlaştırılmış olan ıslahatlarla ilgili olarak kurulan teftiş komisyonu toplanarak derhal çalışmalarına başlamıştır. Teftiş Komisyonu Reisi Şefik Ahmet ve komisyon azaları o tarihe kadar hangi vilayetlerde ıslahatla ilgili ne gibi çalışmalar yapıldığının ve bu çalışmaların hangi seviyeye ulaştığının tespiti hususunda girişimlerde bulunmuşlardır. Komisyon müzakereler sonucunda almış olduğu kararları peyderpey mazbata ile gerekli yerlere beyan etmiştir.⁷⁷³ Yapılan çalışmalar belirli aralıklarla Sadrazamlık makamına da bildirilmiştir.⁷⁷⁴

⁷⁷³ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 3.

⁷⁷⁴ BOA, DH.TIMK.S, Dosya No:1 Gömlek No: 40.

Aynı zamanda, aralıklarla büyük devletlerin konsolosları davet edilerek Islahat Layihası okunmuş, ıslahatın hangi maddelerinin vilayetlerce icraya konulup konulmadığı, icraya konulmayanların neden icraya konulmadığına dair konsoloslara izahat verilmiştir. Verilen izahatlarda vilayetlerin durumlarından, ıslahata ne derece uygun olup olmadığından da ayrıca bahsedilmiştir.⁷⁷⁵

3.2.1. Van

15 Kasım 1896 tarihinde Rusya konsolosu izinli olarak memleketinde bulunduğu için İngiliz ve Fransız konsolosları davet edilerek kendilerine uygulamaya konulan Islahat Layihası okunmuştur. Layihanın hangi maddelerinin Van vilayetinde uygulamaya konulduğu, hangilerinin henüz icra edilmediği, icra edilemeyenlerin neden icraya konulmadığının sebepleri konsoloslara bildirilmiştir.

Konsoloslara verilen izahatte elde edilen bulgu ve sonuçlara ve vilayetteki duruma göre hareket edilip ıslahatlar konusunda gerekli çalışmaların yerine getirileceğine dair vaadde bulunmuşlardır. Ecnebilere vali muavini, kaymakam muavini tayin edileceği, Hristiyanlardan müracaat edenler olursa jandarma olarak alınacaklarını, gerekli görülen polis teşkilatı için çalışmalar yapıldığını, bir kadın hapisanesi ile bir de mahkumlar için hastane kiralandığını, bu dönemde Hristiyanlardan kaymakam tayini mümkün olmayacağını bildirmişlerdir. Konsoloslar ise vilayette uygulanması planlanan Islahat Layihası'ndaki gecikmelerin ortadan kalkması gereken bir takım sorunlar nedeniyle meydana geldiğini itiraf etmişlerdir.⁷⁷⁶

Van vilayetinden 17 Kasım 1896 tarihinde gelen telgrafnamede vali muavini tayin edildiği, iki kazaya gayrimüslim kaymakam muavini tayin edildiği, Tahkikat-ı Evveliye Heyeti'nin oluşturulduğu, Hristiyanlardan müracaat eden olur ise Jandarma Teşkilatı'na alınacakları bildirilmiştir. Polis tertibatının oluşturulduğu, adliye müfettişlerinin görevlerine başladığı kadın hapisanesi ve mahkumlar hastanesi için binaların kiralandığı, şimdilik Hristiyanlardan kaymakam tayin etmenin mümkün olmadığı, teşkil edilen nevahilerin bilinen şartlar nedeniyle ihdasında şimdilik fayda görülmediği, ıslahatların hızlı bir şekilde yapılmaya çalışıldığı yazılarak uygulamaya konulamayan

⁷⁷⁵ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 12.

⁷⁷⁶ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 12.

veya tehir edilen ıslahatların nedenlerinin İngiltere ve Fransa konsoloslarına bildirildiği söylenmiştir.⁷⁷⁷

3.2.2. Erzurum

İdâre-i Nevâhî Nizamnâmesi'ne göre Erzurum'da daha önce teşkil olunan yüz atmış dört nahiye müdürünün fahri olarak istihdamı buyrulmuş ise de bu durum Islahat Layihası'na aykırı olduğu ve Islahat Layihası'nın harfien uygulanması gerektiği için buna göre her nahiye dairesi mutlaka en az iki yüz haneden oluşacak ve layihada belirtilen mesafelere uygun şekilde teşkil edilecektir.⁷⁷⁸

Erzurum Valisi Rauf Bey'in bildirdiğine göre Erzurum vilayetinde ıslahatla ilgili yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: Ayrıntılı bir şekilde Dahiliye Nezareti'ne de yazılmış olduğu üzere Şakir Paşa'nın nahiyelere dair olan düzenlemelerinin üç saat mesafede bulunan köylerin merkeze bağlanması hakkındaki emri üzerine çalışmalar yapılmış, bu konudaki taksimat haritalarının eksiksiz olarak düzenlenmesi için gayret gösterilmiştir. Haritaların her liva ve kaza için gönderilen kopyaları üzerinde düzeltmeler yapılmış, bu muamelenin neticelenmesine bağlı olarak Nevahi Teşkilatı ile ilgili bir defter tanzim edilmiştir.⁷⁷⁹

Oluşturulması konusunda sorunlar yaşanan, tahsildarlardan ve vazifeleriyle ilgili talimatın gelmesi beklenen Emlak Senedâtı Komisyonlarından başka kararlaştırılan ıslahatların eksiksiz olarak gerçekleştirilmesi için çalışmalar yürütülmüş, konu ile ilgili olarak İngiltere ve Fransa konsoloslarına malumat verilmiştir.⁷⁸⁰

Erzurum Valisi Rauf Bey 20 Kasım 1896 tarihli Sadaret Makamı'na gönderdiği telgrafında ise Islahat Layihası ile ilgili olarak yapılan çalışmalara dair şu bilgileri vermiştir:

Vilayetin tahsildar ve polis sınıfları teşkil edilerek nüfus oranına göre gayrimüslimler merkez, elviye ve kazalarda işe başlatılmışlardır. Nüfus nisbetine göre idare şubelerinde

⁷⁷⁷ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 16.

⁷⁷⁸ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:14, s. 1.

⁷⁷⁹ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 13.

⁷⁸⁰ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 13.

Hristiyanlardan yetmiş iki memur istihdam edilmesi gerekmektedir ve bugün istihdam edilen memur sayısı otuz sekizdir. Bu yüzden Hristiyan'dan biraz daha memur istihdam edilmesi gerekmektedir.⁷⁸¹

Oluşturulan jandarma alayında şimdiye kadar Hristiyan'dan yetmiş iki nefer istihdam edilmiş ve kadrolar boşaldıkça da istihdam edilmelerine devam edilecektir. Nevahiye gelince merkeze bağlı kazalar altmış dört nahiyeye taksim olunarak Sadaret'ten gelen emir üzerine müdürler tayin edilmiştir.⁷⁸²

Erzurum Valisi Rauf Bey'in verdiği bilgilere göre, Erzurum vilayetinde Islahat Layihası'nın uygulanmasına büyük önem verilmiştir. Nevahi teşkilatının oluşturulması dışında diğer ıslahat maddeleri uygulanmaya konulmuş, Nevahi teşkilatının kısa zaman içerisinde oluşturulacağı bildirilmiştir. Ancak Islahat Layihası'nın en iyi şekilde uygulanabilmesi için kaymakamların ve memurların kendilerinden istenilen desteği, yapılacak ıslahatların vereceği zarar gerekçe gösterilerek, yeteri kadar vermedikleri görülmüş; hatta bazı durumlarda karşı tavır içerisinde hareket ettikleri yazılmıştır.⁷⁸³

Islahat Layihası doğrultusunda Erzurum ve bazı kazalarında imar, yol ve inşaat faaliyetleri yapılmıştır. Erzurum-Trabzon arasındaki büyük yolda kârgir ve kemerli olan yirmi beş köprü, on dokuz menfez ve kasis ile çeşitli uzunluklarda şose yollar inşa edilmiştir. Erzincan ve bazı livalarında sekiz köprü, yetmiş iki menfez ve kasis, on iki kilometrelik şose yol, Rüştüye Mekteplerinin onarımı, bazı kuralarda Mekteb-i İbtidaiye'nin açılması, hükümet konaklarının inşası yapılmıştır. Tercan kazasında on kilometrelik yol, doksan bir adet köprü, menfez, kasis inşaa edilmiş ve kazada Mekteb-i İbtidaiye'nin inşaa edilmesi için çalışmalar başlatılmıştır.⁷⁸⁴

3.2.3. Sivas

Islahat Layihası'nın birinci maddesi gereğince gayrimüslim vali muavini ile ikinci maddesi hükmünce Tokat ve Karahisar-ı Şarki sancaklarına mutasarrıf muavinleri tayin

⁷⁸¹ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 34.

⁷⁸² BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 34.

⁷⁸³ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s.B46.

⁷⁸⁴ BOA,DH.TMIK.S, Dosya No:47, Gömlek No: 4.

edilmiştir. Kürtün ve Merzifon kazalarında gayrimüslim kaymakam muavinlerin tayin edilmesi için çalışmalar yapılmıştır.⁷⁸⁵

Islahat Layihası'nın üçüncü ve dördüncü maddelerinde belirtildiği üzere gayrimüslim kaymakamların tayini için vilayet içinde Hristiyan nüfusu müsait kaza bulunmamaktadır. Beşinci maddesi gereğince idare ile ilgili memurlardan yüzde on yedisinin gayrimüslim olması gerektiği halde Müslüman memurların yerlerine gayrimüslim memurların atanması etik olmayacağı gibi müslüman vatandaşlarla Ermeniler arasında olumsuzluklara sebebiyet vereceği için memur kadrolarında boşluklar olduğu zaman gayrimüslim memurların bu kadrolara atanmaları uygun olacaktır.⁷⁸⁶

Islahat Layihası'nın altıncı maddesinde bahsedilen meclis azaları Müslim ve gayrimüslim ahaliden seçilip tayin edilmekte ve görevlerini yerine getirmektedirler.

Nahiyelerin teşkilatı tamamlanmış olup, vilayet, liva ve kaza merkezlerine üçer saat mesafede bulunan kuranın, nevahi teşkilatı hariç, merkezler idaresine bırakılmış; nahiyelerin yeniden teşkilatına başlanılarak birkaç güne kadar sona erdirilmesi umut edilmiştir.⁷⁸⁷

Islahat Layihası'nın on beşinci maddesinde belirtildiği gibi kura muhtarı mevcut bulunmaktadır. On altıncı maddesi gereğince bir karye iki nahiyeye iltihak olunmayacaktır. On yedinci, on sekizinci maddeleri gereğince Sulh Mahkemesi'nin teşkili nevahi teşkilatının ikmaline bağlıdır. On dokuzuncu maddesi gereğince Müslim ve gayrimüslim adliye müfettişleri hizmete başlamışlardır. Yirminci maddesi gereğince Müslim ve gayrimüslim ahalinden polis teşkilatı oluşturulmuştur. Yirmi birinci maddeye göre nevahi polislerinin tayini nahiyeye teşkilatının tamamlanmasından sonra gerçekleştirilecektir. Yirmi ikinci maddeye göre jandarma teşkilatı oluşturulduğu ve altmıştan fazla gayrimüslim efrad tayin edildiği görülmektedir. Islahat Layihası'nın yirmi üçüncü maddesine göre asayişin korunması ve postaların ulaştırılması hususunda jandarma istihdam edilmektedir. Yirmi dördüncü maddede belirtilen köy bekçilerinin

⁷⁸⁵ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 14.

⁷⁸⁶ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 14.

⁷⁸⁷ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 14.

tayinine nevahi teşkilatının tamamlanması ile başlanılacak olup ancak vilayet, liva ve kaza merkezlerine bağlı kalacak kura bekçilerinin Dahiliye Nezareti'nden gelen telgrafta bildirildiğine göre İdare Meclisleri tarafından seçilmesi gerektiği bildirilmiştir. Lakin bu durum Islahat Layihası'nın yirmi dördüncü maddesine aykırı düşmektedir.⁷⁸⁸

Vilayet, liva ve kaza merkezlerine bırakılacak karyelerdeki Ermeni nüfusunun, güya, fazla bulunduğu halde sadece Ermenilerden müdür tayin edilmemesi ve bir kısım ahalinin seçme hakkından mahrum bırakılması için kuraların nevahi teşkilatından istisna tutularak bahsi geçen merkezler idaresine bırakıldığı gibi ecnebler tarafından bu duruma itiraz edilmesi muhtemel olacaktır. Islahat Layihası'nın yirimi beşinci maddesine göre hapishaneler ve tevkifhanelerin idaresiyle ilgili nizamlar yerine getirilmiştir. Yirmi altıncı maddesinde yazılmış olan Tahkikat-ı Evveliye Heyetlerinin düzgün bir şekilde görevlerini yerine getirmektedir. Yirmi yedinci maddesinde aşiretler ve Kürtlerin bu vilayet dahilinde bulunduğu ve Islahat Layihası'nın yirmi sekizinci maddesi Hamidiye Süvari Alaylarıyla ilgili olmasına binaen bu maddede belirtilenlerin icrası hükümete ait olamayıp askeriye ait olduğu Sivas Valisi tarafından bildirilmiştir.⁷⁸⁹

Islahat Layihası'nın yirmi dokuzuncu maddesi gereğince emlak senedatının tetkik ve kontrolü için komisyonlar teşkil olunmuştur. Otuzuncu maddesine göre tahsildarların tayini konusunda hazırlanan defter müfettişe taktim olunup bu konu için henüz vilayete izin verilmemesi nedeniyle kanun hakkında ilgili nezaretten bilgi istenmiş fakat hala cevap alınamamıştır. Islahat Layihası'nın otuzuncu maddesi gereğince aşarın iltizam yoluyla satılmakta olduğu karye, be-karye ve ahali adına müzayede usulü uygulandığı söylenmiştir.⁷⁹⁰

İngiltere Konsolosu 15 Kasım 1896 tarihinde gerçekleşen toplantıda ıslahat kararlarının bir an evvel tamamen uygulamaya konulmasını istemiş, hala birçok eksikliklerin bulunduğunu söylemesi ile beraber jandarma ve nevahi teşkilatının da yakın zamana oluşturulacağı konsolosa Sivas Valiliği tarafından bildirilmiştir.⁷⁹¹

⁷⁸⁸ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 14.

⁷⁸⁹ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 14.

⁷⁹⁰ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 14.

⁷⁹¹ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 14.

3.2.4. Mamuret'ül-Aziz

17 Kasım 1896 tarihli telgrafnamede yazıldığına göre Mamuret'ül-Aziz vilayetinde Islahat Layihası ile ilgili yapılan çalışmalar, ayrıntılı bir rapor yazılarak, Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.⁷⁹² Fakat telgrafta yapılan ıslahat çalışmalarının neler olduğu yazılmamıştır.

Mamuret'ül-Aziz vilayetinde ve diğer beş vilayette dört müfettişlik dairesi oluşturulmuştur. Birincisi -merkezi Erzurum olmak üzere- Erzurum merkez sancağıyla Erzincan, Bâyezid, Dersim sancakları ve ikincisi -merkezi Sivas olmak üzere- Sivas merkezi sancağıyla Tokat, Amasya ve Karahisâr-ı Şarkî sancakları ve üçüncüsü -merkezi Mamuret'ül-Aziz ve Diyarbakır olmak üzere- Mamuret'ül-Aziz ve Diyarbakır merkez sancaklarıyla Malatya, Mardin, Ergani sancakları, dördüncüsü -merkezi Bitlis olmak üzere- Bitlis ve Van merkez sancaklarıyla Muş, Hakkarı, Siirt ve Genç sancaklarıdır.⁷⁹³

Mamuret'ül-Aziz vilayetinde Islahat Layihası'na uygun olarak polisler istihdam edilmiş ve maaşları ödenmeye başlanmıştır.⁷⁹⁴

Islahat Layihası'nın içeriğine uygun olarak nüfus oranına göre Müslim ve gayrimüslim memurların istihdam edilmelerine gayret gösterilmiştir.⁷⁹⁵

Islahat Layihası'nın on üçüncü faslı hükmünce emlak komisyonları teşkil edilmiştir.⁷⁹⁶ Jandarma ve polis teşkilatı oluşturulurken Müslim ve gayrimüslim oranları göz önünde bulundurulmuştur.⁷⁹⁷

Vilâyât-ı Sitte ve bu vilayetlere bağlı livalarda emvâl-i gayr-i menkul senedâtının tedkiki için Defter-i Hakani memurlarının başkanlığı altında komisyonlar oluşturulmuştur.⁷⁹⁸

⁷⁹² BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 16.

⁷⁹³ BOA, DH.TIMK.S, Dosya No:6, Gömlek No:8.

⁷⁹⁴ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:680, Gömlek No:7.

⁷⁹⁵ BOA, DH.TIMK.S, Dosya No:3, Gömlek No:42.

⁷⁹⁶ BOA, DH.TIMK.S, Dosya No:6, Gömlek No:8.

⁷⁹⁷ BOA, Y.EE.KP, Dosya No:6, Gömlek No:595.

⁷⁹⁸ BOA, Y.PRK.DH, Dosya No:9, Gömlek No:44.

3.2.5. Bitlis

Bitlis vilayetinden gönderilen 16 Kasım 1896 tarihli telgrafnamede Islahat Layihası'nın uygulanması hakkında bilgiler verilmektedir. Buna göre:

Vali, mutasarrıf ve kaymakam muavinlerinin tayini Bâbîâli'ye ait olup gereği peyderpey icra edilmektedir.⁷⁹⁹

Müslim ve gayrimüslim tahsildarlar tayin edilerek görevleri belirlenmiş ve vazifelerini ifaya başlamışlardır. Jandarma konusunda yapılacak ıslahatlar nedeniyle yaşlı ve iş yapamaz halde olanların yerlerine Hristiyanlardan atamalar yapılmaktadır. Tahkikat-ı Evveliye Heyetleri ve Emlak Komisyonları vazifelerine başlamışlardır. Ekrad ve aşiretlerin yaylak ve kışlaklarına gittikleri ve döndükleri zamanlarda gerekli tedbirler alınmıştır. A'şar, karye, be-karye ihale olunmuştur. Mecalis azası zaten İslam ve Hristiyandan seçilmekte ve bu şekilde hizmet etmektedir. Silah taşımak hakkındaki kurallar Kürtler için de geçerlidir. İdare memuriyetlerinde boşalan yerler oldukça ve nisbet dairesinde gayrimüslimlerin tayinleri de yapılmaktadır. Polisler bildirildiği üzere merkez vilayet ve livalarda beş aydan beri istihdam edilmektedir.⁸⁰⁰

Hamidiye Süvarileriyle ilgili yirmi sekizinci madde askeriye aittir. Askeri daire tarafından tanzim olunan nizamname gönderilmiştir. Hapishanelerin teftiş ve tanzimi müfettişler tarafından dikkate alınmaktadır. Nevahi teşkilatı defteri Babîâli'ye gönderilmiştir. Karye ihtiyar heyetlerinin ve nevahi polislerinin seçim ve tayinlerinde belirtilen hususlara dikkat edilecektir. Şimdiye kadar gerçekleştirilen Islahat Layihası ile ilgili çalışmalar İngiltere ve Fransa konsoloslarına yapılan görüşmede bildirilmiştir.⁸⁰¹

19 Kasım 1896 tarihinde Bitlis Valisi Ömer Bey tarafından yazılan telgrafta, vilayette vali muavini; Genç, Muş sancaklarıyla Şirvan kazasına mutasarrıf ve kaymakam muavinleri teyin edildiği; Kulp kazasına ise birisinin arandığı, vilayet dahilindeki kaymakamların bir kısmının Mekteb-i Mülkiye'den mezun olanlardan atandığı, idare memuriyetlerine nüfus oranına göre gayrimüslimlerden ehil ve münasip olanların

⁷⁹⁹ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 17.

⁸⁰⁰ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 17.

⁸⁰¹ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 17.

memur olarak istihdam edildiği, talep ve boş kadro oldukça da istihdam edilmeye devam edileceği bildirilmiştir.⁸⁰²

Eski polislerin liva ve kazalara dağıtıldığı, nüfus oranına göre Müslim ve gayrimüslimlerden polis tayin edildiği, jandarmanın yeni düzene göre tertip edildiği ve gayrimüslimlerden dört neferin görevlendirildiği, talep gelmesi halinde bu teşkilata tayinlerin yapılacağı, nevahi teşkilatının defterlerinin tanzim ve taktim kılındığı, nevahi heyetlerinin seçilmesinin son bulmasıyla nevahi polislerinin ve köy bekçilerinin seçileceği, kura, mahalle ve muhtarlar ihtiyar heyetinin meydana getirildiği, aşiret ve Kürtlerin yaylak ve kışlaklarına gidiş gelişlerinde gerekli tedbirlerin alındığı, silah taşımaları hususunda yürürlükte olan kanunların uygulandığı, Hamidiye Süvari Alayları efradının talim zamanları dışında mahkemelerinin adli mahkemelerde görüldüğü yazılmıştır.⁸⁰³

Emlak senedatını tetkik ve muayene için komisyon oluşturulduğu, a'şar, karye, be-karye, müzayede ve ihale olunarak tahsil edilmeye çalışıldığı, layık olduğu bedeli bulmayanlar da vaktiyle emaneten idaresine teşebbüs olunduğu belirtilmiştir.⁸⁰⁴

10 Aralık 1896 tarihli telgrafta merkeze bağlı on dokuz karye bekçiliği teşkil edildiği ve Hristiyan'dan on bir bekçinin seçildiği, Bulanık kazasınca oluşturulan Liz (?) nahiye müdür muavinliğine Hristiyanların tayin edildiği bildirilmiştir.⁸⁰⁵

09 Aralık 1896 tarihli telgrafta otuz beş karye bekçiliğinin oluşturulduğu ve Hristiyandan bir bekçi seçildiği, nahiyelerde müdür ve müdür muavinlerinin göreve başladığı bildirilmiştir.⁸⁰⁶

12 Aralık 1896 tarihli telgrafta merkeze bağlı bir kura bekçiliğinin teşkil edildiği, Islahat Layihası'nın dokuzuncu maddesine binaen nüfus nisbetine göre

⁸⁰² BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 63.

⁸⁰³ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 63.

⁸⁰⁴ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 63.

⁸⁰⁵ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s.37.

⁸⁰⁶ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s.36.

Müslümanlardan bekçilerin seçildiği, vilayet jandarma alayına Hristiyan'dan yirmi iki nefer daha kaydedildiği bildirilmiştir.⁸⁰⁷

27 Aralık 1896 tarihli telgrafta Genç sancağına bağlı Mizan nahiyesinde müdür muavinliğine Hristiyan Ohannes'in oğlu Tani seçilmiş, Muş sancağından dört yüz yimi altı kayre bekçiliği teşkil edilerek Hristiyanlardan yetmiş üç bekçi bu göreve tayin edilmiştir.⁸⁰⁸

3.2.6. Diyarbakır

16 Kasım 1896 tarihli Diyarbakır vilayetine ait telgrafnamenin içeriğinde Islahat Layihası ile ilgili yapılan çalışmalara dair bilgiler şu verilmiştir:

Vali muavini tayin olunarak vazifesine başlamıştır. Adliye müfettişleri görevlerine atanmış ve vazifelerine başlamışlardır. Polis teşkilatı tamamen oluşturulmuştur. Jandarma teşkilatına katılmak isteyenlerin kayıtları alınmış, şimdilik gayrimüslim adaylardan boş yerlerde on dokuz nefer istihdam edilmiştir. Nevahi teşkilatının tertibi için ilgili defterler Dahiliye Nezareti'ne gönderilerek çalışmalara başlanılmıştır. Meclis idare azasının seçimi ile ilgili muameleler tamamlanmıştır. Tahkikât-ı Evveliyeye Heyetleri merkez vilayet ve livalarda görevlerini yerine getirmektedir. Emlak senedatını tetkik edecek komisyonların vazifeleri Defter-i Hakani ve Dahiliye Nezaretlerinden gelecek bilgilere göre belirlenerek, komisyonlar teşkil edilip hemen görevlerine başlayacaktır. Nüfus oranına göre idare hizmetlerinde görevlendirilecek gayrimüslim nüfus doksan kişi olmasına rağmen elli dokuz kişi görevlendirilmiş, geriye kalan kısım ise kadrolar boşaldıkça görevlendirilecektir.⁸⁰⁹

Yapılan bu çalışmalar hususunda İngiltere ve Fransa konsolosları bilgilendirilmişlerdir.⁸¹⁰

17 Kasım 1896 tarihinde yazılan telgrafta Islahat Layihası'nın icra edilmeye devam edildiği, vali muavini, kaymakam muavinleri, adliye müfettişleri tayin edildiği, polis ve jandarmanın düzene konulduğu, Tahkikat-ı İptidaiye Heyetlerinin oluşturulduğu, nevahi

⁸⁰⁷ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s.38.

⁸⁰⁸ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s.43.

⁸⁰⁹ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 18.

⁸¹⁰ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 18.

teşkilatlarına dair defterlerin oluşturulmaya başlandığı, şer'iyeye, adliye ve askeriye istisna tutularak idare memuriyetlerinde gayrimüslimlerden görevlendirme yapılmaya devam edildiği bildirilmiştir.⁸¹¹

20 Kasım 1896 tarihinde Diyarbakır vilayetinden gönderilen telgrafta Islahat Layihası ile ilgili olarak yapılan çalışmalara dair şu bilgiler verilmektedir:

Polis teşkilatına nüfusları oranına göre gayrimüslimlerden on üç komiser tayin olmuştur. Jandarmaya alınacak yüz seksen dokuz gayrimüslim efrattan şimdiye kadar Mardin taburunda kırk sekiz, Diyarbakır taburunda otuz beş, Maden taburunda otuz üç nefer istihdam edilmiştir. Geriye kalan kısmın da istihdamı için çalışmalar devam etmektedir. Nüfus nisbetine göre gayrimüslimlerden on beş tahsildar tayin edilmiştir. Kazalardan bazıları müdüriyet dairelerine bölünerek müdürler tayin edilmiştir. Köy bekçilerinin seçimine ve memurların istihdam edilmesine devam edilmektedir.⁸¹² 1901 yılına gelindiğinde Islahat Layihası'nın önemli bir kısmı tatbik edilmesine rağmen yirmi bir ve yirmi dördüncü maddelerinde yer alan hususların tahsisatlar haricinde yerine getirilemediği fakat ıslahatın diğer maddelerinin yerine getirildiği anlaşılmaktadır.⁸¹³

Bahsi geçen Islahat Layihası'nda Avrupalı Devletlerin üzerinde durdukları önemli hususlar ise şunlardır: Kuvvetli bir jandarma teşkilatının kurulması, Hamidiye Alayları, Kürt Aşiretlerin teftişi, mali konularda ıslahat yapılması ve bunların denetlenmesi için Avrupalı müfettişlerin görevlendirilmesi, Avrupalı mahkeme müfettişlerinin görevlendirilmeleri, valilerin yetkilerinin arttırılması, valilerin mutassarrıf vesair gibi mahalli memurların tayininde etkili olmaları, Hristiyan ahalisi çok olan kaza ve nahiyelere Hristiyandan kaymakam ve müdür tayin edilmesi, yolların inşa ve tamiri, yeraltı kaynaklarının değerlendirilmesi ve ziraatin verimli hale getirilmesi, Hristiyanların şahitliklerinin kabulü, Erzurum vilayetine tayin olunan Rüstem Paşa maiyetine muktedir memurlar, polis, adliye ve maliye müfettişlerinin verilmesi, a'şar usulü kaldırılana kadar bu usül tadil ve ıslah edilmesidir.⁸¹⁴

Nihayetinde Osmanlı Devleti; İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yalnızca Berlin Muahedesi'nin 61. Maddesine istinaden ıslahat yapılmasını istediklerini, bunun dışında Osmanlı Devletin'den herhangi bir talepte bulunmadıklarını, yapılmasını istedikleri

⁸¹¹ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 62.

⁸¹² BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 35.

⁸¹³ BOA, DH.TIMK.S, Dosya No:50, Gömlek No:53.

⁸¹⁴ BOA, Y.EE, Dosya No:95, Gömlek No:22.

ıslahatların ise kurallar ve nizamlar dahilinde gerçekleştirilmesini istediklerini bildirmişler, Osmanlı Devleti de sunulan İslahat Layihası'nı tetkik ettirerek nizamlara, kanunlara aykırı olmayan maddeleri kabul ederek uygulamak için gayret göstermiştir.⁸¹⁵

Yapılması planlan ıslahatlarla İngiltere, Fransa ve Rusya'nın varmak istedikleri nokta Ermenilerin ihtiyaç duyduğu yardımı onlara sağlayarak bağımsız bir devlet kurmalarını sağlayabilmek şeklinde kısaca izah edilebilir.⁸¹⁶ H. 5 Zilhicce 1312 (M. 30 Mayıs 1895) tarihinde Said Paşa da yazmış olduğu raporda ilk önce İngiltere, Fransa ve Rusya sefaletlerinin Osmanlı Devleti'nden yapılmasını talep ettikleri ıslahatlarda Ermenilerden şimdikinden bir miktar daha fazla memur ve jandarma istihdamı, vergilerin hesaplanmasına yönelik bazı değişiklikler ve mahkemelerde görülen davaların daha kısa sürede neticelenmesi gibi maddelerden ibaret olan taleplerinin bulunduğu ifade kılınmış iken sonradan verilen memrandum ve layihalarla yapılması istenilen ıslahatlara pek çok yeni madde eklenerek ıslahatların alanı genişletilmeye ve derinleştirilmeye çalışılmıştır. Mülkiye ve askeriye yüksek dereceli memurlar atanarak bu organlar kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bu gibi ıslahatlarla azınlıkların hareket alanı genişletilerek Osmanlı Devleti iyice baskı altına alınmaya ve sonrasında da Ermenilerin bağımsızlıklarının önü açılmaya çalışılmakta ve Osmanlı Devleti birçok alanda zor durumda bırakılmak istenmektedir gibi bir düşünce ortaya konulmuştur. Düvel-i selase, Vilâyât-ı Sitte'de uygulamak istediği ıslahatları yalnızca bu bölge ile sınırlı bırakmayarak Anadolu'nun diğer vilayetlerinde de uygulama gayreti içerisinde olmuştur.⁸¹⁷ Özellikle Rusya, düvel-i selasenin ıslahatlarla ilgili verdiği layihalarından bahsederek Ermenilere ve bölgeye önem verdiğini ve bu hususta Osmanlı Devleti'ne bir notanın da verileceğini, Bulgarların bu notadan faydalanarak Makedonya'da ıslahat yapılmasını talep edecekleri gibi bilgiler o dönemde gazetelerde yer alan haberler arasında bulunmaktadır.⁸¹⁸

Vilâyât-ı Sitte'de icrası kararlaştırılmış olan İslahat Layihası'nın uygulanması için oluşturulan komisyon vakit kaybetmeden çalışmalarına başlamıştır. Komisyonun vazifesi layihanın otuz ikinci maddesinde açıklandığı üzere İslahat Layihası'nın

⁸¹⁵ BOA, Y.PRK.HR, Dosya No:20, Gömlek No:43.

⁸¹⁶ BOA, Y.PRK.EŞA, Dosya No: 22, Gömlek No:76.

⁸¹⁷ BOA, Y.EE, Dosya No:83, Gömlek No:48.

⁸¹⁸ BOA, Y.A.HUS, Dosya No:328, Gömlek No:11.

tamamen icra edilmesidir. İslahat layihası tatbik ve icra edilirken hiçbir şekilde valiler ve Müfettiş-i Umumi Teftiş Komisyonu görevlerini suiistimal etmemiştir.⁸¹⁹

Ecnebi memleketlere göç etmiş olan Ermenilerin tek başlarına veya toplu olarak Osmanlı Devleti'ne dönmelerine valiler, müfettiş ve teftiş komisyonu ve diğer bütün memurlar tarafından itina gösterilmiştir.⁸²⁰

Sonuç olarak Berlin Antlaşması'ndan sonra İngiltere, Fransa ve Rusya'nın hazırlayıp Osmanlı Devleti'ne sundukları İslahat-ı İdare Layihası ile ilgili olarak II. Abdülhamid, layihanın padişahın haklarını gasp ettiği düşüncesine sahipti. Bu yüzden projeyi kabul etmek istemedi. Fakat İngiltere, Fransa ve Rusya ıslahat projesinin bir an önce hayata geçirilmesi hususunda oldukça ısrarcı davranmışlardı. Yeni sadrazamlığa tayin olan Said Paşa, ıslahat projesinin üzerinde çalışılarak bazı düzeltmeler ve değişiklikler yapılacağını bildirdi. Konu ile ilgili bir nota hazırlanarak ilgili devletlerin elçiliklerine gönderildi. İngiltere ve Fransa proje üzerinde değişikliği kabul etmeyeceklerini bildirmelerine rağmen II. Abdülhamid'in talimatı üzerine proje üzerinde çalışmalar başladı ve üzerinde bazı tadilatlar yapılarak uygulamaya konuldu.⁸²¹

İslahat Layihası'na başka bir çerçeveden bakıldığında Avrupalı devletlerin desteği ile Ermeniler kurmak istedikleri devletlerinin önlerinde bölgede birlikte yaşadıkları Çerkes ve Kürtleri kendilerine engel olarak görmüşlerdir. Zaten bu konuya yönelik endişelerini gidermek için ilgili maddeleri İslahat-ı İdare Layihası'na koydurmuşlardır. Kürt aşiretlerinin teftişi ve Hamidiye Alayları ile ilgili maddeler ile Kürt aşiretleri kontrol altına alınmaya, Kürtlerden oluşan Hamidiye Alayları pasivize edilmeye çalışmıştır.

II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün, bölge güvenliğinin korunması ve bölgede kurulacak muhtar bir devletin Balkanlar örneğine benzer şekilde, Şeyh Ubeydullah isyanında olduğu gibi, Kürtlerin de Ermenileri örnek alarak bağımsız bir devlet kurmak için yeniden bir isyana sevk edebileceğini ıslahatları uygulamayı reddederken düşünmüş olmalıdır. Her ne kadar II. Abdülhamid kaygılarından dolayı bu ıslahatları uygulamak istemese de Avrupalı devletler bu konudan taviz vermemişler ve

⁸¹⁹ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 2.

⁸²⁰ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 2.

⁸²¹ Karaca, s. 48.

geri adım atmamışlardır. Nihayetinde II. Abdülhamid Avrupalı devletlerin baskısına dayanamayarak ıslahatların önemli bir kısmının uygulanmasına müsaade etmiştir. Van, Erzurum, Sivas, Mamuret'ül-Aziz, Bitlis, Diyarbakır vilayetlerinde ıslahatların önemli bir kısmı kısa süre içerisinde uygulanarak Hristiyanlardan vali muavini, kaymakam, mutasarrıf, müdür, müdür muavini atanarak; polis, jandarma, zabıta teşkilatları, sancak ve kaza idare meclisleri oluşturulmaya çalışılmış, diğer maddelerin de zaman içerisinde yerine getirilmesine gayret gösterilmiştir. İdari görevlere Hristiyanların getirilecek olması bölgede yaşayan Kürtleri rahatsız edebilecek bir yapının oluşmasına neden olmuştur.

Fakat II. Abdülhamid bölgeyi kendi kaderine terk etmemiştir. Hamidiye Alaylarının kuruluşu bahsinde detaylı bir şekilde anlatmaya çalıştığımız Kürtlere, Ermenilere ve bölgenin bütünlüğüne yönelik olarak hayata geçirdiği Hamidiye Alayları projesini bölgenin korunabilmesi için II. Abdülhamid devreye sokmuştur

3.3. VİLÂYÂT-I SİTTE'DE UYGULAMAYA KONULAN ISLAHAT LAYİHASI'NA DAİR ŞAKİR PAŞA'NIN DÜŞÜNCELERİ

Vilâyât-ı Sitte'yi içine alan Anadolu vilayetleri ıslahatı için kurulan müfettişliğe Şakir Paşa tayin edilmiştir.⁸²² Şakir Paşa'nın Anadolu Islahat Müfettişliği gibi önemli bir göreve atanmasına Rus hükümeti muhalefet etmediği gibi İngiltere ve Fransa sefaretleri baş tercümanları da bağlı oldukları devletlerin bu konuya muhalefet ve itiraz etmediklerini tezkirelerle Osmanlı Devleti'ne bildirmişlerdir.⁸²³

Şakir Paşa, ıslahat müfettişi olarak görevlendirildikten sonra Vilâyât-ı Sitte'deki görevini layıkıyla yerine getirmek için gayret göstermiştir. Bölgedeki idari amirlerle sürekli irtibat halinde olmuş ve fikir alışverişinde bulunmuştur.⁸²⁴ İshat Layihası'nın gereğini yerine getirmeye çalışmış, gayrimüslim tebaanın Islahat Layihası'nda bildirildiği şekilde vazifelendirilmesi hususunda zaman zaman Ermenilerin aykırı tutumlarıyla muhatap olmak zorunda kalmıştır. Çünkü Ermeniler bazı yerlerde, gayrimüslimlerin alması gereken vazifeleri çeşitli bahanelerle üstlenmek istememişlerdir. Yapılan ıslahatları kendilerince yeterli görmeyen Ermeniler kendi

⁸²² BOA, Y.EE, Dosya No:81, Gömlek No:6.

⁸²³ BOA, Y.A.HUS, Dosya No:333, Gömlek No:16

⁸²⁴ BOA, Y.EE, Dosya No:131, Gömlek No:13.

aralarında organize olup başta Rusya olmak üzere düvel-i muazzama konsolosluklarına sürekli olarak şikayetlerini bildirerek yapılan çalışmaları sabote etmeye çalışmışlar, yapılanlardan daha fazlasını istemişlerdir.⁸²⁵ Bu durum Şakir Paşa'nın Anadolu Islahat Müfettişliği görevini ifa ederken karşılaştığı önemli zorluklardan biridir.

Vilâyât-ı Sitte'de uygulamaya konulan Islahat Layihası ile ilgili olarak Şakir Paşa'nın uzun çalışmalarından sonra yapmış olduğu değerlendirmesi şu şekildedir:

Vilâyât-ı Sitte'nin her yerinde vali, kaymakam ve mutasarrıf muavinleri tayin edilmiştir. Islahat Layihası'nın birinci ve ikinci maddelerine dair yapılabilecek bir şey kalmamıştır. Üçüncü, dördüncü maddelere bağlı kalınarak kaymakamlar merkez saltanatça tayin edilmiş, kaymakamlar din ve mezheplerine bakılmadan seçilmiştir.⁸²⁶

Beşinci maddeyle ilgili olarak Müslim ve gayrimüslim nüfus oranları Teftiş Komisyonu tarafından belirlendiği şekliyle kabul edilmiş ve bu orana göre memurlar ve Jandarma Teşkilatı'na kayıt yaptıranlar görevlerine başlamışlardır. Jandarma Teşkilatı'na gayrimüslimlerin tereddütle yaklaşması nedeniyle hala jandarma teşkilatında boş kadrolar bulunmaktadır. Nüfus oranına göre boş kalan kadrolar için tabur ve bölüklere gerekli talimatlar verilmiş olup bu konuda yapılabilecek bir şey kalmamıştır.⁸²⁷

Altıncı madde ile ilgili olarak sancak ve kaza idare meclisleri, Vilâyât Nizamnameleri'ne göre seçilmiş ve tayin edilmiştir. Bu nizamnamelere göre görevlerini yerine getirmektedirler.⁸²⁸

Yedi, sekiz ve dokuzuncu maddelerle ilgili olarak Nevahi Nizamnamelerinin ve Islahat Layihası'nın maddelerinin arasındaki tezattan ötürü Şakir Paşa nevahi meclislerinin bir müdür, bir muavin ile dört azadan oluşması gerektiğini düşünmüştür. Ancak daimi Teftiş Komisyonu'nun yanlış yorumu ile vilayetlere verilen emir üzerine nevahi meclisleri bir müdür, bir muavin ve üç azadan oluşturulmuştur. Ayrıca tebaanın nüfus

⁸²⁵ BOA, Y.EE, Dosya No:81, Gömlek No:10.

⁸²⁶ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 74/2.

⁸²⁷ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 74/2.

⁸²⁸ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 74/2.

oranları gözetilerek müdür ve müdür muavinleri tayin edilmiş ve Vilâyât-ı Sitte'nin her yerinde eksiksiz olarak nevahi teşkilatları oluşturulmuştur.⁸²⁹

Onuncu maddeye ait olarak müdürler bir dereceye kadar göreve başlamışlardır. Müdür ve katip maaşlarının mal sandıklarından ödenmesi emri henüz verilmediği için müdür ve katiplere maaşlarının ödenmesine başlanamamıştır.⁸³⁰

On birinci, on ikinci maddelerle ilgili olarak nevahi müdür ve azalığına adaylıkta Nevahi Nizamnamelerine ve Islahat Layihası'na tamamen riayet edilmiştir.⁸³¹

On üçüncü, on dördüncü maddelere ait olarak yukarıda bildirildiği üzere maaş ödenmesine dair emir henüz ulaşmadığı için meclis azasının yarısının yeniden seçilmesi kabul edilemeyeceğine göre birinci sene sonunda yeniden seçim yapılamamış ve nevahi meclisi de Nevahi Nizamnamesi'nin belirttiği görevi tamamen yerine getirememiştir.⁸³²

On yedinci ve on sekizinci maddelerle ilgili olarak adli kanunlar ihtiyar meclislerinin vazifelerini hakkıyla belirtmekte yeterli olmadığı için ihtiyar meclisleri Islahat Layihası'nda belirtilen şekliyle görevlerini yerine getirmektedirler.⁸³³

On dokuzuncu madde ile ilgili olarak adliye müfettişleri Islahat Layihası'na göre tayin olunmuştur. Kendilerine verilen talimatlar çerçevesinde vazifelerini yerine getirmektedirler. Ancak bu müfettişlere verilen murahhaslık görevine çok fazla ihtiyaç olmadığından, hapishanelerin hakkıyla tanzim ve ıslahı konusundaki maruzatlarının kabul ve icrası devletin büyük bir fedakarlık göstermesi anlamına geleceği için adliye müfettişlerinin bu konudaki isteklerinin tamamıyla yerine getirilmesi uygun olmayacaktır.⁸³⁴

⁸²⁹ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 74/2.

⁸³⁰ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 74/2.

⁸³¹ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 74/2.

⁸³² BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 74/2.

⁸³³ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 74/2.

⁸³⁴ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 74/2.

Yirmi ve yirmi birinci maddelerle ilgili olarak vilayet, liva ve kazalara ihtiyaca ve nüfus oranına göre polis memurları tayin edilmiştir. Fakat nevahi teşkilatının resmen icraya konulmadığı gerekçesiyle nevhahiye polis tayini, nevhahi teşkilatının tastikine bağlıdır.⁸³⁵

Yirmi ikinci, yirmi üçüncü maddelere ait olarak jandarma efrad ve küçük zabitanı Islahat Layihası'na göre ve nüfus oranına bağlı kalınarak taksim ve tertip edilmiştir. Gayrimüslimlerden zabıta tayini meselesi de Jandarma Teşkilatı Nizamnamesi'ne göre karara bağlanmıştır.⁸³⁶ Zabıta vazifesinin zorluğundan ve bunlara tahsis olunan maaşın zamanında ödenememesinden dolayı gayrimüslimler bu işe pek de rağbet göstermemişlerdir. Fakat gayrimüslimlere tahsis edilen kadrolar boş bırakılmıştır. Kayıtlarını yaptırmaları taktirde bu göreve gayrimüslümlerin ataması yapılacaktır.⁸³⁷

Yirmi dördüncü maddeye dair köy bekçilerinin esas vazifeleri ve maaşları düzenlenmediği için kurada köy bekçileri tayin olunamamıştır. Silah ve elbiseleri hakkında kesin bir karar verilemediği için bu madde ile ilgili henüz bir şey yapılamamıştır.⁸³⁸

Yirmi beşinci maddeye dair hapishanelerin kanun ve nizamlar dışındaki ahvali gerektiği gibi ıslah olunmamıştır. Fakat kavanin ve nizam haricindeki ahvali gereği gibi ıslah olunmuştur. Ancak hapishanelerin bazıları Islahat Layihası'na uygun olmadığı için birdenbire bu maddenin uygulanmasının doğuracağı masraflardan dolayı devletin bu maddede belirtilen inşaatlara yavaş yavaş başlaması gerekmektedir.⁸³⁹

Yirmi altıncı maddeye göre birçok yerde on birinci ve on ikinci maddeye istinaden Tahkikat-ı Evveliye adıyla bir heyet teşkil olunmuş ise de heyetin vazifesi ne talimatnamelerde ne de Islahat Layihası'nın maddelerinde belirtildiğinden vazifesini valinin belirlemesi gerekmektedir. Heyet bazı yerlerde vilayet ve liva erkanından bazı yerlerde ise polis memurlarından oluşturularak maksada uygun hareket edilmediği için gereği gibi bir fayda sağlanamamıştır.⁸⁴⁰

⁸³⁵ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 74/2.

⁸³⁶ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 74/2.

⁸³⁷ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s.74/3.

⁸³⁸ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s.74/3.

⁸³⁹ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s.74/3.

⁸⁴⁰ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s.74/3.

Heyet-i İthamiye ile Tahkikat-ı Evveliye Heyeti'nin birçok yerde vazifelerinin birbirine karışması nedeniyle bazı mahallerde teşkil olunan Tahkikat-ı Evveliye Heyetleri görevlerini yerine getirememektedirler.⁸⁴¹

Yirmi yedinci madde ile ilgili olarak Kürt aşiretlerinin yaylak ve kışlaklara göçleri esnasında Islahat Layihası'na göre gerekli tedbirler alınmış ve şimdye kadar hiçbir vukuata meydan verilmemiştir. Kürt aşiretlerinin kazalarda ve yollarda tezkiresiz silah taşımaları mümkün olduğu kadar engellenmiştir.⁸⁴²

Yirmi sekizinci maddeye ait olarak Hamidiye Alayları'nın talimatlarına mahsus Hamidiye alayları talim zamanları dışında ellerinde silah bulundurmamaktadırlar. Silah altında buldukları zaman redif efradı gibi *Mehakim-i Nizamiye*'ye tabidirler. Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının hizmeti, talim ve terbiyeleri ile ilgili bilgiler daha önce düzenlenen Nizamname-i Askeri ile belirlenmiştir. Bu nizamnameye bağlı kalmak üzere talim ve terbiyeleri yerine getirilmektedir.⁸⁴³

Yirmi dokuzuncu madde ile ilgili olarak Islahat Layihası'na göre vilayet ve elviye merkezlerinde Tedkik-i Senedât oluşturulmuş ve seneden seneye Defter-i Hakani Nezareti tarafından teftiş memurları gönderilmiştir.⁸⁴⁴ Fakat Tetkik-i Senedât Komisyonlarının vazifesi müracaat şartıyla gerçekleşmekte olup bu komisyonlara tapu memurları başkanlık ettikleri için Islahat Layihası'nın konu ile ilgili fıkrası senedât ile ilgili emlak tasarrufu meselesini temine kifayet etmemektedir.⁸⁴⁵

Otuzuncu maddeye ile ilgili olarak Islahat Layihası'nın bu fıkrası Vilâyât-ı Sitte'de eksiksiz olarak uygulanmıştır.⁸⁴⁶

Otuz birinci madde ile ilgili olarak a'şar hakkındaki Islahat Layihası'nda bulunan maddeye tamamıyla riayet edilmiştir. Ancak bahsi geçen maddenin yani a'şar'ın karye, be-karye ve ahali namına müzayedesini oldukça karışık ve belirsizdir. Çünkü ahali

⁸⁴¹ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s.74/3.

⁸⁴² BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s.74/3.

⁸⁴³ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s.74/3.

⁸⁴⁴ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s.74/3.

⁸⁴⁵ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 74/4.

⁸⁴⁶ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 74/4.

namına tabirinden ahaliye verilmek kastedilmiş ise ahali namına tabirinin manası olmaz. Bu yüzden bu maddenin kötüye kullanılması mümkün olabileceği tecrübe ile sabittir. Umûr-ı nâfia hakkında devam ettirilen angarya usulü dahi Nâfia Nezareti'nin emrine bağlı olarak toplanmak üzere halktan vergi almaktan başka bir şey olmaması nedeniyle Islahat Layihası'daki ilgili maddenin hükmüne göre umûr-ı nâfiaca istifade edilmesi uygun değildir.⁸⁴⁷

Maarif bütçesine gelince, her vilayet genel olarak maarif hissesinin yarısını ve mekteplerin eksiklerini gidermeye çalışmaktadır.⁸⁴⁸

Defter-i Hakani Komisyon'unun vazifelerine dair vaad edilmiş talimat henüz çıkmadığı için komisyon memuriyetini icraya başlayamamıştır.⁸⁴⁹

Gayrimüslim tahsildar heyeti her vilayette oluşturulmuş ise de henüz heyetler tasdik edilmemiştir.⁸⁵⁰

Otuzuncu madde icraya konulmaya çalışılmakta ise de devlet malının korunması amacıyla a'şar ihalesi bu sene de önceki seneler gibi birçok gecikmeye uğramış ve bundan dolayı şikayetler ortaya çıkmıştır. O zamana kadar Islahat Layihası'nın tatbikine dair yapılan bütün çalışmalar Yaver-i Ekrem Müfettiş Şakir Paşa tarafından arz edilmiştir.⁸⁵¹

Vilâyât-ı Sitte Islahat Layihası'nın her bir maddesi hakkında ne yapıldığı ve icra edilenlerin ne seviyeye geldiğine dair her ay sonunda bir cetvel tanzim edilerek bir nüshasının Teftiş Komisyonu'na bir nüshasının da Yaver-i Ekrem Şakir Paşa'ya gönderildiği bilinmektedir. Fakat bu uygulama, Şakir Paşa tarafından Islahat Layihası'nın tamamen uygulanmaya konulduğuna ve artık bu işin denetlenmeye lüzumu kalmadığına dair bir açıklama yapılmamasına rağmen, bir süre sonra terk edilmiştir. Şakir Paşa, Islahat Layihası'nın hangi maddelerinin uygulanıp uygulanmadığına veya ne kadarının uygulanmaya konulduğuna dair edindiği bilgileri sürekli olarak

⁸⁴⁷ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 74/4.

⁸⁴⁸ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 74/4.

⁸⁴⁹ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 74/4.

⁸⁵⁰ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 74/4.

⁸⁵¹ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 74/4.

Sadrazamlık makamıyla paylaşmıştır.⁸⁵² Ayrıca Şakir Paşa Vilâyât-ı Sitte'de uygulamaya konulan Islahat Layihası maddelerinin dışında daha fazla neler yapılması gerektiğini, ıslahatın tamamen uygulamaya konulması için bu vilayetlerde hangi çalışmaların yapılması gerektiğini sürekli olarak takip etmiş ve bunun için Vilâyât-ı Sitte ile sürekli irtibat halinde bulunmuştur.⁸⁵³

Şakir Paşa görev süresi boyunca yapılan ıslahat çalışmalarını takip etmiş ve yapılan çalışmaları zaman zaman ilgili makamlara raporlar şeklinde sunmuş, eksikliklerin giderilmesi için gayret göstermiştir.⁸⁵⁴ Şakir Paşa, Islahat Layihası ile ilgili çeşitli konularda vilayet merkezlerinden, mutasarrıflıklardan ve kazalardan fikirler almış ve ona göre değerlendirmelerde bulunmuştur.⁸⁵⁵

18 Kasım 1896 tarihinde Yaver-i Ekrem Şakir Paşa, Islahat Layihası'nın tatbikine dair Dahiliye Nezareti'ne yazdığı raporda Islahat Layihası ile ilgili yapılan çalışmalara dair bilgiler vermiş ve görüşlerini bildirmiştir. Raporunda Islahat Layihası'nın ilk dört maddesinin uygulandığı söylemiştir. Layihanın beşinci maddesi teşkilat defterinin tasdikine bağlı olmakla beraber gayrimüslim tebaadan memur alınması valilere sözlü ve yazılı olarak tavsiye edilmiş ve idare meclislerine ait madde icraya konulmuştur. Yedinci maddeden on beşinci maddeye kadar nevahi teşkilatı meselesi ile ilgili olan maddeler yer yer icra olunmaktadır. Nahiyeye en uzak karyenin üç saat mesafeden fazla olmamasına dikkat edilmektedir. Bazen bir yer öteden beri bir nahiye iken bu kayıt nedeniyle birkaç karyenin birleştirilmesinin bir takım karışıklığa sebep olması nedeniyle nevahi taksimatının hızlı bir şekilde yapılması gerekli ise de kaydın kaldırılması gerektiğini belirtmiştir.⁸⁵⁶

On yedi ve on sekizinci maddeler zaten icra edilmekte ve adliye müfettişleri vazifelerine bakmaktadırlar. Beş vilayet için polisler ve jandarmalar tertib olunmuştur. Diyarbakır polis ve jandarma tertibatı ile ilgili olarak Şakir Paşa, Diyarbakır'a gittiği zaman bu konuyu arz etme kararı almıştır.⁸⁵⁷

⁸⁵² BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:3, s. 75.

⁸⁵³ BOA, A.MKT.MHM, Dosya No:675, Gömlek No:11.

⁸⁵⁴ BOA, DH.TMIK.M, Dosya No:5, Gömlek No:31.

⁸⁵⁵ BOA, Y.EE, Dosya No:131, Gömlek No:13.

⁸⁵⁶ BOA, DH.TIMK.S, Dosya No:1, Gömlek No:71.

⁸⁵⁷ BOA, DH.TIMK.S, Dosya No:1, Gömlek No:71.

Köy bekçileri nizamname müsveddesi Şakir paşa tarafından hazırlanıp Babali'ye taktim edilmiş ise de memuriyetleri esnasında köy bekçilerinin hangi vazifeyi ifa edeceği henüz nizam altına alınmadığından ve nevahi teşkilatının biraz tehir edilmesinden dolayı yirmi dördüncü madde icra edilememiştir.⁸⁵⁸

Her vilayette Tahkikat-ı Evveliyeye Heyeti teşkil edilmiş ve vazifelerine başlamıştır. Aşair yaylakları ve kışlakları için bu seneden başlayarak birçok mahalde tedbirler alınmış ve Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının ikmal-i inzibatları için Kanunname-i Hümayun'a şiddetle ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır.⁸⁵⁹ Çünkü Hamidiye Süvari Alayları için düzenlenen nizamnamelerin Islahat Layihası'nda yazılanları kapsayıp kapsamadığı, eğer kapsıyor ise önceki nizamname hükmünün feshedilip edilmeyeceği konusu tam olarak anlaşılammıştır.⁸⁶⁰ Özellikle Diyarbakır ve Erzurum gibi vilayetlerin Hamidiye Alaylarının talim zamanları dışında silah taşımaları, talim zamanları dışında herhangi bir suça karışmaları ise hangi mahkemelerde yargılanacakları, alayın seferberlik halinin ve seferberlikten sonraki durumunun ne olacağı, alayların elbise, hayvan, eğer takımları gibi kendilerinin tedarik etme mecburiyetlerinde oldukları ve fakat içtimâ zamanında silah ve cephanelerin devlet tarafından tedarik edilmesi gibi durumların nizamnamelerde belirtildiği gibi mi yoksa Islahat Layihası'na göre mi tatbik edilmesi gerektiği Seraskerlik makamına sorulmuştur. Seraskerlik makamı ise Hamidiye Alaylarının mevcut nizamnameye göre nizamının devam edeceğini bildirmiştir.⁸⁶¹

Anadolu Islahatı Umumi Müfettişi olarak görevine başlayan Şakir Paşa, ıslahatların başarılı bir şekilde ulaşılmak istenilen hedeflere ve nihayete erdirilmesi için elinden gelen gayreti göstermiştir. Yapmış olduğu çalışmalarda elde ettiği neticeleri ise zaman zaman Dersaadet'e bildirerek II. Abdülhamid'i ıslahatlar konusunda bilgilendirmiştir. Şakir Paşa'nın raporundan anlaşıldığına göre II. Abdülhamid'e sunulan 40 maddelik Islahat Projesi 32 maddeye indirilerek uygulanmıştır. II. Abdülhamid ve devlet ricalinin itiraz ettikleri bazı maddeler, örneğin Hristiyanlardan vali atanması gibi, uygulanmamıştır. Fakat genel olarak İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından hazırlanan ıslahatlar uygulamaya konulmuştur. Bazı maddelerin uygulanmasında ise, Ermenilerin tereddütle yaklaşımları nedeniyle problemler çıkmıştır. Örneğin Jandarma Teşkilatı'na

⁸⁵⁸ BOA, DH.TIMK.S, Dosya No:1, Gömlek No:71.

⁸⁵⁹ BOA, DH.TIMK.S, Dosya No:1, Gömlek No:71.

⁸⁶⁰ BOA, DH.TIMK.S, Dosya No:2, Gömlek No:6.

⁸⁶¹ BOA, DH.TMIK.M, Dosya No:22, Gömlek No:56.

gayrimüslimlerin tereddütle yaklaşması sonucu Jandarma Teşkilatı'nda boş kadrolar kalmıştır. Zabıta vazifesinin zorluğundan ve bunlara tahsis olunan maaşın zamanında ödenememesinden dolayı gayrimüslimler zabıta olmaya pek rağbet göstermemişlerdir. Fakat kendilerine ayrılan kadrolar yine de boş bırakılmıştır.

Islahatlarda Kürt aşiretlerinin denetimine yönelik madde büyük devletlerin istediği şekilde uygulanarak Kürt aşiretlerinin yaylak ve kışlaklara göçleri esnasında Islahat Layihası'na göre gerekli tedbirler alınmış ve hiçbir vukuata meydan verilmemiştir. Kürt aşiretlerinin kazalarda ve yollarda tezkiresiz silah taşımaları mümkün olduğu kadar engellenmiştir. Böylece ıslahatların uygulanması veya başka nedenlerle Kürtler ve Ermeniler arasında yaşanabilecek asayiş bozan olaylarının, büyük devletlerin istediği gibi, önüne geçilmiştir.

Kürt aşiretlerinden oluşturulan Hamidiye Alayları ile ilgili madde de büyük devletlerin istediği gibi uygulanmıştır. Hamidiye Alaylarının talimatlarına mahsus olmak kaydıyla, Hamidiye Alaylarının talim zamanları dışında ellerinde silah bulundumalarına izin verilmemiştir. Silah altında buldukları zamanlarda suç işlediklerinde askeri mahkemelerde yargılanmışlardır. Aslında bu durum Hamidiye Alaylarına ait nizamnameye de uygundur. Fakat yine de Ermenilerin Hamdiye Alaylarına ve Kürtlere karşı endişelerini gidermek için teyid edilmiştir.

SONUÇ

Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşamaya başlayan Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları topraklar Diyarbakır, Rakka ve Musul olarak üç ayrı eyalete ayrılmış ve bu üç eyalet içerisindeki ilk idari örgütlenme Diyarbakır'da gerçekleştirilmişti. Fakat Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirmiş olduğu idari örgütlenmenin dışında Kürtlerin kendi aralarında, bugün de bazı yönleriyle hala devam eden, yönetsel örgütlenmeleri bulunmaktaydı. Han ve bey feodal anlam taşıyan ve aşiretlerin en önde gelen liderlerine verilen unvanlardı. Aşiret reisleri ve ağaları ise aşiret yönetiminin en tepesinde bulunan liderlerdi.

Kürtlerin yoğun olarak yaşamış oldukları coğrafyanın sınırlarının genişliği, dağlık fiziki yapısı, bitki örtüsü, iklimi, çevresinde farklı kültürleri bulundurması birbirinden farklı birçok aşiret yapılanmasının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu aşiret yapılanmalarını bir araya getiren temel bağlar ise kan bağı, ortak bir soy geçmişi, ortak bir toprak alanına sahip olmak, dini inançlar etrafında birleşmek, ortak kültürel değerlere sahip olmak gibi unsurlardır.

Aşiret yapılanması Kürtlerin toplumsal hayatlarında önemli bir yer tutmaktadır. Aşiretlerin birçoğunun birbirinden farklı dil ve lehçelerde konuşuyor olmaları, kendilerine has yaşayış tarzları ve törelerinin bulunması, bazı aşiretlerin konar-göçer şeklindeki hareketleri, kendi aralarındaki üstünlük mücadeleleri diğer aşiretlerle olan bağlarını zayıflatmıştır. Zayıflayan bağlar Kürtlerin tarihi süreç içerisinde bir araya gelerek devlet kurmalarını engellemiştir.

Osmanlı Devleti'nin taşrada zayıflayan devlet otoritesini güçlendirmek, vergilerini intizamli bir şekilde toplamak istemesi devletin bölgedeki otoritesini ve bürokrasi gücünü arttırırken aşiretlerin birbirleriyle bağlarını zayıflatan başka bir unsur olmuştur. Kürtlerin feodal nitelik taşıyan Mirlik yapılanmasının dağılması ve aşiretlerin otoritesinin zayıflaması ile birlikte dini faktörler, tarikatlar Kürtler arasında önem kazanmaya başlamıştır. Kürt aşiretleri dini faktörler, Nakşibendi, Kadiri gibi tarikatlar

ve dini önderler olan şeyhler, seyyidler, mollalar etrafında toplanmaya başlamışlardır. Zamanla Şeyh Ubeydullah örneğinde olduğu gibi dini liderler aşiret reislerinden, ağalardan daha güçlü hale gelmişlerdir.

Şeyh Ubeydullah İsyanı incelendiğinde bu isyanda dini faktörlerin oldukça etkili olduğu görülür. Örneğin Şeyh Ubeydullah, Osmanlı Devleti'nin kanunsuz olarak isyan vasıtası ile kurulduğunu, şeriatın padişahın Hz. Muhammed neslinden olması gerektiğini emrettiğini söyleyerek Osmanlı'nın İslam dünyasındaki dini liderliğine ve Osmanlıdaki *Halife* mefhumuna karşı çıkararak halifenin kendisi gibi Hz. Peygamber soyundan gelmesi gerektiğini vurgulamıştır. İran'a yönelik olarak çıkardığı isyanda yine dine yönelik ifadeler kullanarak Şii İran'ın Sünni Kürtlere zulm ve baskıda bulunduğunu dile getirmiştir. Şeyh, etrafındaki Kürt aşiretleri içerisinde ise Kürtlerin dini değerlere ehemmiyet vermesi sebebi ile, özellikle Nakşibendi Tarikatı'ndaki liderlik kimliğini ön plana çıkararak oldukça güçlü bir yer edinmiştir. Bu özelliklerinden dolayı Kürt aşiretlerini etrafında toplamayı başaran Şeyh Ubeydullah, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın bölgede meydana getirdiği otorite boşluğunu ve diğer ekonomik, sosyal olumsuzlukları da fırsat bilerek Osmanlı Devleti'nin bölgedeki zayıflığını kullanarak isyanı başlatmıştır. Bu nedenle isyanda Şeyh Ubeydullah'ı parlatan, Kürt aşiretlerinin etrafında toplanmasını sağlayan en önemli şey dini bir kimliğe sahip olmasıdır denilebilir. Dolayısıyla Şeyh Ubeydullah İsyanı'nın iddia edildiği gibi Kürt milliyetçiliğine dayanan bir isyan olduğu söylemek doğru olmaz. Fakat Şeyh Ubeydullah İsyanı'nın bölgede asayişin, sosyo-ekonomik yapının bozulması, Batılı devletlerin iç işlerimize karışması gibi olumsuzluklara neden olduğu rahatlıkla söylenebilir. Fakat isyanın başarılı olmasına ne Osmanlı Devleti ne de İran müsaade etmiştir. Çünkü isyanın başarıya ulaşması demek sadece yeni bir eyaletinin kurulması demek olmayacaktı. Aynı zamanda İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bölgeye olan ilgisi ve müdahalesinin daha da artmasına neden olacaktı. Bunun neticesinde ise Osmanlı Devleti'nin yıkılma süreci hızlanacaktı.

İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Osmanlıya olan ilgisinin artmasının önemli bir nedeni de 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin ağır bir yenilgi almasıydı. Osmanlı'nın Rusya karşısında aldığı bu yenilgi Kars, Ardahan, Batum, Doğu Beyazıt'ın Rusya'nın hakimiyeti altına girmesine sebep olmakla kalmadı Ermenilerin de bağımsız bir devlet hayalinin somutlaşmasında önemli bir merhale oldu.

İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Kürtlerin ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Doğu Anadolu Bölgesi'nde etkinliğini arttırmaları ve bu devletlerin Ermenilerin Doğu Anadolu Bölgesi'nde devlet kurabilmeleri için ıslahat yapılmasına sıcak bakıyor olmaları ile bu konunun hem Ayastefanos Antlaşması'da hem de Berlin Antlaşması'nda yer alması Osmanlı Devleti'ni ıslahatlar konusunda zor durumda bıraktı. 26 Temmuz 1895 tarihinde İngiliz Başvekili olarak iktidara geçen Hariciye Nazırı Lord Salisbury'nin İngiltere'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı siyasetin kendi döneminde de aynen devam edeceğini bildirmesi Ermenilerin elini iyice güçlendiren bir açıklama oldu. İngiltere'nin Osmanlı politikasına Fransız ve Rus kabinelerinin destek vermeleri bu politikaların tavizsiz devam edeceği, bağlayıcı ve etkili olacağı anlamlarını taşımaktaydı.

İngiltere, Fransa ve Rusya Berlin Muahedesi'nin 61. Maddesine istinaden Vilâyât-ı Sitte'de yapmayı planladıkları ıslahatlara birlikte karar verdiler. Azınlıklardan vali atanması, Ermenilerin haklarının daha fazla korunması, emniyet, asayiş, tertip ve düzenin sağlanması, mali yapının düzeltilmesi, adli yapının ıslah edilip düzenlenmesi, Hamidiye Alayları ile ilgili düzenleme yapılması, Kürt aşiretlerinin teftişi, vilayetlerin içinde bulunduğu mevcut şartlara göre ihtiyaçlarının belirlenerek bunlara yönelik gerekli tedbirlerin alınması gibi hususlar üzerinde İngiltere, Fransa ve Rusya ayrıca durmaktaydı.

Vilâyât-ı Sitte'de yapılması planlanan ıslahatlarla İngiltere, Fransa ve Rusya'nın ulaşmaya çalıştıkları amaç bölgenin idari, adli, askeri, sosyo-ekonomik yapısını bozarak Ermenilerin ihtiyaç duyduğu yardımı onlara sağlayıp, bağımsız bir devlet kurmalarını sağlayabilmek şeklinde özetlenebilir. Fakat II. Abdülhamid 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonuçlarını doğru analiz ederek ileride yaşanacak gelişmeleri önceden kestirmeyi başarmıştır. Avrupalı devletlerin talepleri karşısında II. Abdülhamid, önemli devlet adamlarından oluşan bir komisyon oluşturarak kendisine dayatılan ıslahatların incelenmesini istedi. Bunların bir kısmının uygulanmasını uygun bulmasa da İngiltere, Fransa ve Rusya'nın taleplerini çok da fazla geri çevirmeden uygulanmasına istemeden müsaade etmiştir. Fakat II. Abdülhamid Hamidiye Alaylarını kurarak Kürtlerle sıkı ilişkiler kurmuş, Kürt aşiretlerini kendisine bağlayarak Osmanlının bölgedeki merkezi

otoritesini güçlendirmiş böylece bölgenin Avrupalı devletlerin ve Ermenilerin istediği gibi şekillenmesinin önüne önceden aldığı tedbirle geçmeye çalışmıştır.

Vilâyat-ı Sitte'de uygulanmaya başlanan ıslahatlarla birlikte bölgenin alışlagelen idari, adli, siyasi, askeri, sosyo-ekonomik yapısında karışıklıklar meydana gelmiştir. Bölgenin merkez ile olan bağı iyice zayıflamaya başlamıştır. Ermenilerle iç içe yaşayan Kürt aşiretler; Ermenilerin İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından korunup kollanmasından, yaşadıkları coğrafyada başka bir etnik yapının devlet kurmak istemesinden rahatsız olmuşlardır. II. Abdülhamid ise Kürtlerin bölgede yaşanan sorunlardan ve Ermenilerden etkilenerek yeni bir isyan başlatabilme ihtimalinden endişelenmiştir. Bu iki durum Osmanlı ile Kürtler arasındaki bağı Panislamizm ve Hamidiye Alayları vesilesi ile daha da güçlenmesine ve Hamidiye Alayları ile Kürtlerle Osmanlı Devleti arasındaki dini ve kültürel bağların ehemmiyetinin daha iyi anlaşılmasına neden olmuştur.

II. Abdülhamid'in Avrupalı devletlerin desteği ile Ermenilerin çıkardığı olaylara bir set çekmesi ve mümkünse olayları tamamen ortadan kaldırması gerekmektedir. Mevcut olan askerler ve askeri yapı ile bu sorunu çözmeye çalışmak doğru bir yaklaşım gibi görünmemektedir. Çünkü bu sorunu çözmek için ciddi miktarda askere ihtiyaç duyulmaktaydı. Diğer bölgelerdeki askeri birlikleri toplayıp doğuya sevk etmek askerlerin çekildiği bölgelerde güvenlik zafiyetine sebep olabilirdi. Bu yüzden askerlik ve süvarilik alanında oldukça kabiliyetli, nüfus ve kuvvetçe Ermenilerden daha üstün olan Kürt aşiretlerinden Hamidiye Alaylarının teşkili; bölgenin korunması, Kürt aşiretleri ile Osmanlı Devleti arasındaki bağı kuvvetlenmesi, merkezi otoritenin güçlenmesi, ıslahatlarla yapılması planlanan Avrupalı devletlerin düşüncelerinin önüne geçilmesi hususlarında yaşanan sorunları kısa süre içerisinde çözeceğine inanılıyordu.

Gelinen noktada 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra 1891 yılında 4. Ordu Müşiri Mehmet Zeki Paşa ve Yaver-i Ekrem Şakir Paşa'nın gayretleri ile kurulan Hamidiye Alaylarının önemi hem Osmanlı Devleti tarafından hem de Kürt aşiretleri tarafından daha iyi anlaşılmaya başlandı. II. Abdülhamid, Hamidiye Alaylarını kurarak nizami olarak askerlik görevini yerine getirmemiş olan fakat at ve silah kullanma konusunda mahir, birçoğu göçebe halde yaşamaya devam eden Kürt aşiretlerin Osmanlı Devleti'ne yönelik olarak gerçekleştirilebilecek iç ve dış saldırılara karşı üzerlerine düşen görevleri

yerine getirmesini beklemekteydi. II. Abdülhamid'in bu beklentisini boşa çıkarmayan Kürt aşiretleri Hamdiye Alayları'na çok istekli bir şekilde ciddi bir katılım gösterdiler.

Kürt aşiret reislerinin Hamidiye Süvari Alayları içerisinde önemli vazifelere getirilmeleri, onlara çeşitli unvanlar verilmesi, maaş bağlanması, silah ve cephane sağlanması, çeşitli vergilerden muaf tutulmaları vs. aşiretlerin kendi aralarında zaten var olan rekabetin iyice artmasına sebep oldu. Çünkü II. Abdülhamid'in taltif ve hediyelerine mazhar olan, devletin askeri gücünü kendinde hissedene hatta ona güç kattığını düşünen Kürt aşiretleri, alay kuramayan diğer aşiretlerden kendilerini daha güçlü hissetmeye başladı. Bu yüzden neredeyse bütün Kürt aşiretleri, hatta kimi zaman kurabilecekleri alay sayısını da abartarak, Osmanlı Devleti'nden alay kurmak için izin talebinde bulundular. Osmanlı Devleti Kürt aşiretlerinin göstermiş olduğu bu ilgiden gayet memnun olarak, Kürt aşiretlerin alay kurma taleplerini dikkatle tetkik edip şartları uygun olanların aşiret kurmalarına izin verdi. Şartları uygun olmayanlara ise eksikliklerini tamamlamaları şartıyla müsaade edildi.

Osmanlı Devleti'nin Kürt aşiretlerine bu denli imtiyazlar tanınması, onlara silah, cephane, çeşitli unvan ve rütbelere vermesi, alaylar kurarak onları bir araya getirmesi tarihin çeşitli dönemlerinde devlete karşı isyan etmiş olan Kürt aşiretleri için oldukça tezat bir durumdur. Çünkü Osmanlı Devleti; Kürt aşiretlerinin silah, cephane hatta maddi ihtiyaçlarını karşılamış, kendi aralarındaki çeşitli farklılıklar ve rekabetten dolayı bir araya gelemeyen Kürt aşiretlerin en azından bazı yönlerden askeri bir kimlik altında yan yana gelmesini sağlamıştır. II. Abdülhamid, İngiltere, Fransa ve Rusya'yı arkasına alan Ermenileri daha tehlikeli gördüğü için böyle bir girişimi göze almıştır. Fakat Osmanlı Devleti aşiretlerin yan yana gelmesine müsaade etse de birbirine karışmasına engel olmaya çalışmıştır. Ayrıca Osmanlı'nın Hamidiye Alayları ile aşiretlere sağladığı imkanlarla güç kazanan aşiretler birbirleri ile güç ve üstünlük mücadelesine girmişlerdir. Yani Kürt aşiretleri bu dönemde önceki dönemlerde olduğu gibi birlikte hareket edememiş, birbirleriyle rekabet halinde olmuşlardır. Aşiret reisleri ile yeri geldiğinde bizzat görüşen II. Abdülhamid, onların devlete sadakatle bağlanmaları için ne gerekiyorsa yerine getirmeye gayret göstermiş ve onların her türlü ihtiyaçlarını karşılayarak devletin aşiretlerden daha güçlü olduğunu en iyi şekilde hissetmelerini ve devlete sadakatle bağlı kalmalarını sağlamaya çalışarak Kürt aşiretlerinden duyulan endişeyi en aza indirmiştir.

II. Abdülhamid'in Osmanlı Devleti'nin, Balkanlar örneğinde olduğu gibi dağılmasına engel olmaya çalışmak için geliştirdiği başka bir politika ise Aşiret Mektebi'dir. Aşiret Mektebi ile ilk olarak Arap aşiretlerinin devlete olan bağlılıkları arttırılmak istenmiş olsa da çok geçmeden Kürt aşiret reislerinin çocukları ile Hamidiye ümera ve zabitanının çocukları da bu okula kaydedilmeye başlanmıştır. Fakat burada bir nüanstan bahsetmek gerekir. O da Aşiret Mektebi'nin Arap aşiretlerine yönelik olarak açılması, Kürt aşiretlerinin ise kendi istek ve ısrarları neticesinde bu mektebe dahil olmasıdır. Kürt aşiretleri Hamidiye Alayları ile elde ettikleri ayrıcalıkları Aşiret Mektebi ile de elde etmeyi düşünmüştür. Bu okuldan mezun olan aşiret reislerinin çocukları Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Harbiye'ye devam edebilecek böylece önemli askeri ve mülki görevlerde bulunabileceklerdi. Fakat Aşiret Mektebi beklenenden çok daha kısa bir süre içerisinde kapanmıştır. Farklı bölgelerden gelen Arap, Arnavut, Kürt aşiret reislerinin çocukları, reis çocuğu olmasının da etkisi ile aralarındaki dil, kültür, sosyal yapı farklılıklarından dolayı memleketlerinden uzakta kalmaya çok fazla tahammül edememiştir. Aralarında yaşanan sorunlar mektebin kapatılmasına kadar devam etmiştir. Ancak uzun vadede sonuç alınabilecek böyle bir projenin kısa süre içerisinde sona ermesi II. Abdülhamid'in beklediği neticeyi alamamasına sebep olmuştur.

Genel anlamda II. Abdülhamid'in Kürt politikasına baktığımızda, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları coğrafyaya hiçbir zaman ilgisiz kalmadığını, orada yaşanan gelişmeleri özellikle Yâver-i Ekrem Şakir Paşa ve 4. Ordu Müşiri Mehmet Zeki Paşa vasıtası ile yakından takip ettiğini görmekteyiz. II. Abdülhamid; ayrıca İngiltere, Fransa, Rusya'nın burada hakimiyet kurma planlarına, Ermenilerin çıkarmış oldukları fesatlara ve hamisi bulunan devletlerin desteğini alarak devlet kurma isteğine tedbirler almak için çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar çerçevesine bölgede yaşayan, etnik unsurları, kültürleri, inançları ve toplumsal birimleri analiz ederek Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hakimiyet gücünü arttırmıştır.

II. Abdülhamid, yapmış olduğu analizler neticesinde aynı dini inanişaya, birçok ortak kültürel değere sahip olduğumuz, uzunca bir süredir aynı coğrafyada birlikte yaşadığımız Kürt aşiretlerini kendisine yakın görmüş ve onların samimiyet ve gücüne inanarak onlarla birlikte bölgenin sorunlarını çözebilecek politikalar geliştirmiştir. Bu politikalar sayesinde Kürt aşiretlerini kendisine bağlamayı başarmış hatta Kürt aşiretlerinin Osmanlı Devleti'nin vermiş olduğu imtiyazlardan faydalanmak için kendi

aralarında rekabet etmesini sağlamıştır. Bu durum Kürtler arasında milliyetçilik fikrinin oluşmasının önüne geçilmesine, Kürt aşiretlerin isyan etmelerinin engellenmesine, bölgede devlet otoritesinin güçlenmesine, Kürt aşiretleri arasında Osmanlı Devleti'nin saygınlığının artmasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A.MKT (Sadaret Mektubi Kalemi)

Dosya No:103, Belge No:64.

A.MKT.MHM (Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi)

Dosya No: 673, Gömlek No: 44; Dosya No: 675, Gömlek No: 11; Dosya No: 675, Gömlek No: 14; Dosya No: 675, Gömlek No: 3; Dosya No: 680, Gömlek No: 7; Dosya No: 722, Gömlek No: 19; Dosya No: 676, Gömlek No: 14; Dosya No: 723, Gömlek No: 12.

BEO (Babiâli Evrak Odası Belgeleri)

Dosya No: 4337, Gömlek No: 325270; Dosya No: 756, Gömlek No: 56660; Dosya No: 908, Gömlek No:68043.

DH.MKT (Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi)

Dosya No: 1305, Gömlek No: 22; Dosya No: 2704, Gömlek No:8; Dosya No: 2488, Gömlek No: 81; Dosya No: 2529, Gömlek No: 33; Dosya No: 1337, Gömlek No: 13; Dosya No: 1997, Gömlek No: 32.

DH.TMIK.M

Dosya No: 22, Gömlek No: 56; Dosya No: 5, Gömlek No: 31.

DH.TIMK.S (Dahiliye Nezareti Tesrî-i Muamelât ve Islahât Komisyonu Evrakı Islahât)

Dosya No: 1 G mlek No: 40; Dosya No: 1, G mlek No: 71; Dosya No: 1, G mlek No: 71; Dosya No: 2, G mlek No: 6; Dosya No: 3, G mlek No: 42; Dosya No: 6, G mlek No: 8; Dosya No: 47, G mlek No: 4; Dosya No: 50, G mlek No: 53.

HR.SYS (Hariciye Nezareti Siyasi)

Dosya No: 2445, G mlek No: 1; Dosya No: 1359, G mlek No: 6; Dosya No: 1957, G mlek No: 100; Dosya No: 82, G mlek No: 42; Dosya No: 82, G mlek No:46.

İ. MMS.

Dosya No: 64, Belge No: 3011; Dosya No: 131, G mlek No:5641

İ.DH (İradeler D hiliye)

Dosya No: 794, G mek No: 64458; Dosya No: 797, G mlek No: 64630; Dosya No:1283, G mlek No:101021; Dosya No: 799, G mlek No: 64795; Dosya No: 822, G mlek No: 66282; Dosya No: 824, G mlek No: 66390; Dosya No: 1269, G mlek No: 99767.

İ.DUİT (İrade Dosya Usul )

Dosya No: 145, G mlek No:23.

İ.MF (İrade Maarif)

Dosya No:1, G mlek No: 13.

İ.MMS (İrade Meclis-i Mahsus)

Dosya No: 24, Gömlek No: 1039; Dosya No: 59, Gömlek No: 2763; Dosya No: 62, Gömlek No: 2938; Dosya No: 64, Gömlek No: 2996; Dosya No: 131, Gömlek No: 5638; Dosya No: 131, Gömlek No: 5641; Dosya No: 64, Gömlek No: 3034.

İ.MVL (İrade Meclis-i Vala)

Dosya No: 32, Gömlek No: 547.

MV (Meclis-i Vükela Mazbataları)

Dosya No: 97, Gömlek No: 05; Dosya no: 107, Gömlek No:55; Dosya No: 115, Gömlek No: 03; Dosya No:132, Gömlek No: 28.

ŞD (Şûrâ-yı Devlet)

Dosya No: 1515, Gömlek No: 15.

Y.A.HUS (Yıldız Sadaret Hususi Marûzat Evrâkı)

Dosya No: 328, Gömlek No: 11; Dosya No: 333, Gömlek No: 16; Dosya No: 333, Gömlek No: 37; Dosya No: 335, Gömlek No: 19; Dosya No: 335, Gömlek No: 39; Dosya No: 339, Gömlek No: 14; Dosya No: 167, Belge No: 42; Dosya No: 335, Gömlek No: 32

Y.A.RES (Yıldız Sadaret Resmi Marûzât Evrakı)

Dosya No: 8, Gömlek No: 7; Dosya No: 9, Gömlek No: 23.

Dosya No: 80, Gömlek No: 6

Y.EE (Yıldız Esas Evrakı)

Dosya No: 5, Gömlek No: 95; BOA, Y.EE, Dosya No:7, Gömlek No: 10;

Dosya No: 36, Gömlek No: 36; Dosya:131, Gömlek No:38; Dosya No: 112, Gömlek No: 10; Dosya No: 113, Gömlek No: 5; Dosya No: 113, Gömlek No: 6; Dosya No: 122, Gömlek No: 3; Dosya No: 131, Gömlek No: 130; Dosya No: 139, Gömlek No: 11; Dosya No: 139, Gömlek No: 13; Dosya No: 139, Gömlek No: 22; Dosya No: 139, Gömlek No: 26; Dosya No: 139, Gömlek No: 31; Dosya No: 139, Gömlek No: 5; Dosya No: 139, Gömlek No: 50; Dosya No: 139, Gömlek No: 56; Dosya No: 139, Gömlek No: 9; Dosya No: 139, Gömlek No:64; Dosya No:81, Gömlek No: 42; Dosya No: 11 Gömlek No: 8; Dosya No: 112 Gömlek No: 10; Dosya No: 113 Gömlek No: 5; Dosya No: 113, Gömlek No: 6; Dosya No: 131, Gömlek No: 1; Dosya No: 131, Gömlek No: 13. Dosya No: 131, Gömlek No: 37; Dosya No: 132, Gömlek No: 40; Dosya No: 139 Gömlek No: 24; Dosya No: 139 Gömlek No: 32; Dosya No: 139 Gömlek No: 42; Dosya No: 139 Gömlek No: 45; Dosya No: 139 Gömlek No: 48; Dosya No: 139, Gömlek No: 10; Dosya No: 139, Gömlek No: 12; Dosya No: 139, Gömlek No: 17; Dosya No: 139, Gömlek No: 3; Dosya No: 139, Gömlek No: 58; Dosya No: 139, Gömlek No: 6; Dosya No: 139, Gömlek No: 7; Dosya No: 4 Gömlek No: 21; Dosya No:7 Gömlek No: 10; Dosya No: 78, Gömlek No: 22; Dosya No: 81, Gömlek No: 10; Dosya No: 81, Gömlek No: 6; Dosya No: 83, Gömlek No: 48; Dosya No: 95, Gömlek No: 22; Dosya No: 131, Gömlek No: 35; Dosya No: 131, Gömlek No:37

Dosya No: 133, Gömlek No: 14; Dosya No: 133, Gömlek No: 7; Dosya No: 139, Gömlek No: 12; Dosya No: 139, Gömlek No: 64; Dosya No: 139, Gömlek No: 49; Dosya No: 139, Gömlek No: 59; Dosya No: 81, Gömlek No: 17.

Y.EE.KP (Yıldız Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı)

Dosya No: 6, Gömlek No: 595.

Y.MTV (Yıldız Mütenevvi Marûzât Evrâkı)

Dosya No: 55, Gömlek No: 29; Dosya No: 114, Gömlek No:80; Dosya No: 180, Gömlek No: 18; Dosya No:233, Gömlek No: 22.

Y.PRK.A (Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı)

Dosya No: 10, Gömlek No: 35; Dosya No: 10, Gömlek No: 36; Dosya No: 2, Gömlek No:13.

Y.PRK.ASK (Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzât)

Dosya No: 4, Gömlek No: 43; Dosya No: 4, Gömek No: 79; Dosya No: 7, Gömlek No: 34; Dosya No: 14, Gömlek No: 11; Dosya No: 14, Gömek No: 22; Dosya No: 14, Gömek No: 54; Dosya No: 14, Gömek No: 57; Dosya No: 14, Gömek No: 63; Dosya No: 15, Gömlek No: 1; Dosya No: 15, Gömek No: 18; Dosya No: 15, Gömlek No: 44; Dosya No: 15, Gömlek No: 45; Dosya No: 18, Gömlek No: 39; Dosya No: 73, Gömlek No: 17; Dosya No: 96, Gömlek No: 70; Dosya No:101, Gömlek No: 42; Dosya No: 179, Gömlek No: 72.

Y.PRK.AZJ (Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal)

Dosya No: 6, Gömlek No: 7; Dosya No: 6, Gömlek No: 118; Dosya No: 22 Gömlek No: 21; Dosya No: 32, Gömlek No: 38.

Y.PRK.AZN (Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı)

Dosya No: 1, Gömlek No: 6.

Y.PRK.BŞK (Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı)

Dosya No: 6, Gömlek No: 49; Dosya No: 7, Gömlek No: 12; Dosya No: 7, Gömlek No: 93. Dosya No: 7, Gömlek No:97; Dosya No: 7, Gömlek No: 99; Dosya No: 9, Gömlek No: 50; Dosya No: 46, Gömlek No: 64.

Y.PRK.DH (Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı)

Dosya No: 9, Gömlek No: 44; Dosya No: 1, Gömlek No: 48.

Y.PRK.EŞA (Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik)

Dosya No: 22, Gömlek No: 76. Dosya No: 32, Gömlek No: 22; Dosya No: 2, Gömlek No: 73; Dosya No: 21, Gömlek No: 92.

Y.PRK.HR (Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezâreti Maruzatı)

Dosya No: 20, Gömlek No:43; Dosya No: 21, Gömlek No: 5.

Y.PRK.KOM (Yıldız Perakende Evrakı Komisyanlar Maruzatı)

Dosya No: 7, Gömlek No: 81.

Y.PRK.MYD (Yıldız Perakende Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi)

Dosya No: 1, Gömlek No: 91; Dosya No: 16, Gömlek No: 19; Dosya No: 2, Gömlek No: 18.

Y.PRK.TKM (Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği)

Dosya No: 35, Gömlek No: 49.

Y.PRK.UM (Yıldız Perakende Evrakı Umumi)

Dosya No: 5, Gömlek No: 43; Dosya No: 5, Gömlek No: 48; Dosya No: 5, Gömlek No: 52; Dosya No: 5, Gömlek No: 55.

2. Kitaplar

Ahmad, Kamal Madhar, *Kurdistan During The First World War*, Saqi Books Publications, Londra 1994.

Akpınar, Alişan ve Rogan, Eugene L., *Aşiret Mektep Devlet Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi*, Aram Yayıncılık, İstanbul 2001.

Akpınar, Alişan, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi*, Göçebe Yayınları, İstanbul 1997.

Aksun, Ziya Nur, *II. Abdülhamid Han*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014.

Alkan, Necmettin, *Mutlakiyetten Meşrutiyete II. Abdülhamid ve Jön Türkler*, Selis Kitaplar, İstanbul 2009.

Allouche, Adel, *Osmanlı-Safevi İlişkileri*, (Çev. Ahmed Emin Dağ), Anka Yayınları, İstanbul 2001.

Anderson, Matthew Smith, *Doğu Sorunu 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, (Çev. İdil Eser), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

Antranik, *Dersim*, (Çev. Payline Tomasyan), Aras Yayınları, İstanbul 2014.

Arfa, Hassan, *The Kurds: An Historical And Political Study*, Oxford University Publications, Londra 1966.

Arif, *Mehmed Başımıza Gelenler*, Babıali Kültür Yayıncılık, İstanbul 2006.

Attar, Ali Rıza Şeyh, *Kürtler Bölgesel ve Bölgedışı Güçler*, (Çev. Alptekin Dursunoğlu), Ağaç Yayınları, İstanbul 2008.

Avyarov, *Osmanlı-Rus ve İran Savaşları'nda Kürtler*, (Çev. Muhammed Varlı), Sipan Yayınları, Ankara 1995.

Bal, İdris ve Çufalı, Mustafa, *Düünden Bugüne Ermeni İlişkileri*, Lalezar Yayınları, Ankara 2006.

Balcı, Ramazan, *Osmanlının Doğu Siyaseti*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2010.

Başbuğ, Hayri, *Göktürk- Uygur Zaza Kurmanc Lehçeleri Üzerine Bir Araştırma*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1984.

Bayrak, Mehmet, *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri*, Özge Yayınları, İstanbul 2012.

Bayraktar, Mehmet, *Doğu ve Batı Kaynaklarına Göre Kürtler Türkler'in Nesi Oluyor?*, Kelam Yayınları, İstanbul 2011.

Bekirhan, Mehmet Fatih, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Türkistan Mı Kürdistan mı*, Töre-Devlet Yayınları, İstanbul 2015.

Berlin Kongresi Protokollerinin Tercümesi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1880.

Bıçer, Bekir, *Kürtler*, Çizgi Kitabevi, Konya 2014.

Bilgiç, Mehmet Sadi ve Akyürek, Salih *Türkiye'de Kürtler ve Toplumsal Algular*, Bilgesam Yayınları, İstanbul 2012.

Bois, Thomas, *The Kurds*, Khayat Book Publications, Beyrut 1966.

Bruinessen, Martin van, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Bruinessen, Martin van, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, (Çev. Nevzat Kıraç, Bülent Peker vd.), İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Bulloch, John ve Morris, Harvey, *No Friends But The Mountains: The Tragic History of The Kurds*, Penguin Books Publications, İngiltere 1992.

Burkay, Kemal, *Neolitik Çağdan I. Dünya Savaşı'na Kürtler ve Kürdistan*, Phoenix Yayınları, Ankara 2015.

Celîl, Celîlê, *1880 Kürt Ayaklanması Şeyh Ubeydullah Nehri*, Avesta Yayınları, İstanbul 2014.

Chaliand, Gerard, *A People Without A Country The Kurds and Kurdistan*, Zed Book Ltd, London 1993.

Ciwan, Murad, *Çaldıran Savaşı'nda Osmanlılar, Safevîler ve Kürtler*, Avesta Yayınları, İstanbul 2015.

Çabuk, Vahid, *Sultan II. Abdülhamid*, Paraf Yayınları, İstanbul 2010.

Çay, Abdulhalûk, M., *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

Çetin, A. Atilla, *Sultan İkinci Abdülhamid Han Devlet ve Memleket Görüşlerim 1*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013.

Çıplak, Hüseyin, *Atma Aşireti ve Kürtler*, Düşeyazanlar Yayıncılık, İstanbul 2015.

Dabağyan, Levon Panos, *Osmanlı Ermenileri ve Bir Devrin Anatomisi Bilinmeyen II. Abdülhamid Han*, Cilt 2, Yedirenk Yayınları, İstanbul 2015.

Driver, Godfrey Rolles, *A Report On Kurdistan And Kurds*, Royal Anthrolopological Institute Publications, Londra 1919.

Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Edmonds, C. J., *Kurds, Turks, and Arabs: Politics, Travel and Research in North-Eastern Iraq, 1919–1925*, Oxford University Publications, London 1957.

Erzen, Afif, *Eastern Anatolia and Urartians*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.

Fuller, Grahame E. ve Barkey, Henri J., *Türkiye'nin Kürt Meselesi*, (Çev. Hasan Kaya), Profil Yayınları, İstanbul 2013.

Gavan, S.S., *Kurdistan: Divided Nation Of The Middle East*, Cheltenham Publications, London 1958.

Gezici, Aytekin, *Kürt Tarihi*, Tutku Yayınları, Ankara 2013.

Gökalp, Ziya, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Toker Yayınları, İstanbul 2013.

Göyünç, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Gunter, Michael M., *Historical Dictionary Of The Kurds*, The Scarecrow Publications, Oxford 2004.

Gunter, Michael M., *The Kurds In Turkey*, Westview Publications, USA 1990.

Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası, Remzi Kitapevi*, İstanbul 2008.

Harb, Muhammed, *Sultan II. Abdülhamid*, (Çev. Mustafa Özcan), ARK Yayınları, İstanbul 2012.

İlhan, M. Mehdi, *Amid (Diyarbakır)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Jawad, Sa'ad, *Iraq And Kurdish Question 1958-1970*, Ithaca Publications, London 1981.

Jwaideh, Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

Jwaideh, Wadie, *The Kurdish National Movement*, Syracuse University Publications, New York 2006.

Kahraman, Ahmet, *Kürt İsyanları Tedip ve Tenkil*, Evrensel Yayınları, İstanbul 2003.

Kalafat, Yaşar, *Türk Kültüründe Kürtler*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.

Karaca, Ali, *Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

Karademir, Nihat, *Sultan Abdülhamid ve Kürtler*, Nûbihar Yayınları, İstanbul 2014.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

Kazıcı, Ziya, *Sultan Abdülhamid ve Dönemi Osmanlı Devleti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2013.

Keçik, Bülent, *Bizim Kürtler-Bizim Ermeniler*, B Yayın, Ankara 2015.

Kıray, Emine, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Klein, Janet, *Hamidiye Alayları İmparatorluğun Sınır Boyları ve Kürt Aşiretleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Kocadağ, Burhan, *Doğu'da Aşiretler, Kürtler, Aleviler*, Can Yayınları, İstanbul 2004.

Kösebalaban, Hasan, *Turkish Foreign Policy: Islam, Nationalism And Globalization*, Palgrave Macmillan Publications, Amerika 2011.

Kurubaş, Erol, *Kürt Sorununun Uluslararası, Boyutu ve Türkiye*, Nobel Yayınları, Cilt 2, Ankara 2004.

Kutlay, Naci, *21. Yüzyıla Girenken Kürtler*, Peri Yayınları, İstanbul 2011.

Kutlay, Naci, *Kürtlerde Değişim ve Milliyetçilik*, Dipnot Yayınları, Ankara 2013.

Kutlay, Naci, *Osmanlı'dan Günümüze Kürtler*, Dipnot Yayınları, Ankara 2014.

Kürtî, Molla Ali, *Kürtler ve Kürdistan*, (Çev. Burhanüddîn Aldîyâî, Mehmet Hadi Erdem), Seyda Yayınları, İstanbul 2014.

Laizer, Sheri, *Into Kurdistan: Frontiers Under Fire*, Zed Books Ltd. Publications, London 1991.

Longrigg, Stephen Hemsley, *Iraq 1900 To 1950: A Political, Social And Economic History*, Oxford University Publications, Oxford 1953.

Lynch, H. F. B., *Armenia Travels and Studies*, C. 1, Langmans Publications, London 1901.

McDowall, David, *Modern Kürt Tarihi*, (Çev. Neşenur Domanıç), Doruk Yayınları, Ankara 2004.

Meho, Lokman I. ve Maglaughlin, Kelly L., *Kurdish Culture and Society*, Greenwood Publications, London 2001.

Mella, Jawad, *Kurdistan and The Kurds A Divided Homeland and a Nation without State*, Western Kurditan Association Publications, London 2005.

Minorsky, Viladimir, Bois ,Th., Mac Kenzie, D.N., *Kürtler ve Kürdistan*, (Çev. Kamuran Fıratlı), Doz Yayınları, İstanbul 2004.

Minorsky, Viladimir, *Kürtler*, Koral Yayınları, İstanbul 1992.

- Muhammed Emin Zeki Beğ, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, (Çev. Vahdettin İnce, Mehmet Dağ, Resat Adak, Şükrü Aslan), Nûbihar Yayınları, İstanbul 2015.
- Nıkıtine, Basıl, *Kürtler*, (Çev. E. Karahan, H. Akkuş, N. Uğurlu), Örgün Yayınları, İstanbul 2010.
- O'Shea, Maria T., *Trapped Between The Map And Reality: Geography And Perceptions Of Kurdistan*, Routledge Publications, USA 2004.
- Osmanoğlu, Abdülhamid, *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, Alter Yayınları, Ankara 2012.
- Özdemir, Hüseyin, *Belgelerle II. Abdülhamid Han*, ÖKM Yayınları, Konya 2013.
- Özen, Yener, *İsyankâr Kürtler*, Kimlik Yayınları, Ankara 2015.
- Özoğlu, Hakan, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, (Çev. Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- Pears, Edwin, *Life Of Abdul Hamid*, Constable & Company LTD Publications, London 1917.
- Rasonyi, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1993.
- Romano, David, *The Kurdish Nationalist Movement Opportunity, Mobilization and Identity*, Cambridge University Publications, New York 2006.
- Sakin, Orhan, *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, Ekim Yayınları, İstanbul 2008.
- Saray, Mehmet, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları,
- Saray, Mehmet, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

Strohmeier, Martin ve Heckmann, Lale Yağın, *Kürtler Tarih Siyaset Kültür*, (Çev. Atilla Dirim), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013.

Strohmeier, Martin, *Crucial Images In The Presentation of A Kurdish National Identity, Heroes And Patriots, Traitors And Foes*, Boston 2003.

Sümer, Faruk, *Devletin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rölü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Şakir, Ziya, *Sultan Abdülhamid*, (Haz. Yavuz Selim Karakışla), Akıl-Fikir Yayınları, İstanbul 2010.

Şemseddin Sami, *Kâmûs'ul-Âlâm*.

Şerefhan Bitlisî, *Şerefname*, (Çev. Osman Aslanoğlu), Nûbihar Yayınları, Cilt 2, İstanbul 2015.

Şimşir, Bilal N., *Kürtçülük 1787-1923*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2010.

Şirokorad, A. B., *Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.

Tan, Altan, *Kürt Sorunu*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

The Otoman Domination, T. Fisher Unwin Publications, Londra 1917.

Torî, *Aşiretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler*, Doz Yayınları, İstanbul 2005.

Türkmen, Zekeriya, *Vilayât- Şarkiye Islahat Müfettişliği 1913-1914*, TTK Yayınları, Ankara 2006.

Ulugana, Sedat, *Alman ve İngiliz Ajanların Kürdistan Seyahati*, Do Yayınları, İstanbul 2013.

Uşak, Hasan, *Kürdistan'da Aşiretçilik ve Milliyetçilik*, Ram Yayınları, İstanbul 2005.

Uzunçarşılı, İsmâil Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984.

Uzunçarşılı, İsmâil Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt 2, Ankara.

Vali, Abbas, *Kurds And The State In Iran*, I.B. Tauris Publications, London 2011.

Vasilyeva, E.İ., Lazerev, M.S., ve Gasratyan, M.A. vd., *Kürdistan Tarihi*, Avesta Yayınları, İstanbul 2015.

Eickstedt, Egon von, *İlkçağlardan Günümüze Türkler Kürtler İranlılar*, (Çev. Haydar Işık), Pêrî Yayınları, İstanbul 2010.

White, Paul, *Primitive Rebels or Revolutionary Modernizers: The Kurdish National Movement in Turkey*, Zed Books Publications, London 2000.

Xemgîn, Etem, *Kürdistan Tarihi*, Doz Yayınları, İstanbul 2013.

Yelkenci, Ömer Faruk, *Türk Modernleşmesi ve II. Abdülhamid'in Eğitim Hamlesi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2010.

Yıldız, Hatip, *Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbakır Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

Yılmazçelik, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2014.

3. Makaleler

Ahmad, S. Maqbul, "Coğrafya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 08, s. 55-62.

- Anderson, Robert E., “The Armenian Trouble”, *The Villanova Monthly*, USA, Mart 1897, C. 5, No: 3, s. 119- 125.
- Arslan, Ramazan, “Osmanlı Devleti’nin Aşiretlere Bakış Açısı ve Aşiretleri Üzerine Bir Araştırma 1840-1890”, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, Temmuz 2016, s.27-38.
- Aydemir, Salih, “Küresel Dünyada Küçük Dini Grupların Varoluşsal Sorunları ve Entegrasyonel Asimilasyonu: Yezidiler Örneği”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 24, Temmuz-Aralık 2010, s. 7-32.
- Aydın, Mehmet, “Şeytana Tapma Yezidilerin İnanç Esasları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 1, Ankara 1979, s. 359-366.
- Aydın, Mithat, “İngiliz-Rus Rekabeti ve Osmanlı Devleti’nin Asya Toprakları Sorunu (1877-1878)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 38, Erzurum 2008, s. 253-288.
- Bayraklı, Enes, “Kuzey Irak-İsrail İlişkileri”, *Ortadoğu Yıllığı 2013*, s. 463-486.
- Baysal, Bekir Sıtkı, “Lord Salisbury’nin Osmanlı İmparatorluğunu Taksim Plânı”, *Ankara Üniversitesi, DTCF Dergisi*, Cilt 2, Sayı 5, s. 773-782.
- Bozan, Metin, “Şeyh ‘Adî’siz Yezidilik: Yezidilerin ‘Adî b. Musâfir Algısında Yaşanan Farklılaşmalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 53:2 (2012), s.23-41.
- Bruk, S. I., “Etnicheskiy sostav stran peredney Azii” *Sovetskaya Etnografiya*, No: 2., Moscow 1955, s. 66-81.
- Buran, Ahmet, “Karma Diller ve İki Örnek: Klasik Osmanlıca ve Kürtçe”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 20, 2006/I, s. 19-33.
- Buran, Ahmet, “Kürtler ve Kürt Dili”, *Turkish Studies*, Sayı 6/3, 2011, s. 43-57.

- Çakmak, Mehmet Ali, “Akkoyunlu - Karakoyunlu Mücadeleleri”, *Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 25, Sayı 2005/3, Ankara 2005, s. 75-105.
- Çubukçu, İbrahim Agâh, “Yaşayan Yezidilik”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 1, Ankara 1978, s. 23-36.
- Doğan, Cabir, “Bedirhan Bey İsyanı Tanzimat’ın Diyarbakır ve Çevresinde Uygulanmasına Karşı Bir Tepki Hareketi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 2, 2010/2, Isparta 2010, s. 15-38.
- Doğan, Cabir, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısında Kürt Emirlikleri ve Statüleri”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 23, Isparta 2011, s. 31-43.
- Doğan, Recai, “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 37, Sayı 1, 1997, s. 404-442.
- Gencer, Fatih, “19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin Dersim’de Merkezî Otoriteyi Kurma Çabaları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı 55, 2003/1, Ankara 2015, s. 217-242.
- Geyikoğlu, Hasan, “Kara-Koyunlular’ın Van-Gölü Çevresindeki Faaliyetleri ve Günümüze Ulaşabilen Kültürel Mirasları”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 38, Erzurum 2008, s. 207-226.
- Göyünç, Nejat, “Diyarbakır”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, 1994, s. 464-469.
- Gündüz, Şinasi, “Mecûsîlik”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 28, 2003, s. 279-284.
- Gündüz, Tufan, “Safevîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, 2008, s. 451-457.

- Gündüz, Tufan, “Şah İsmâil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 38, 2010, s. 253-255.
- Gürbüz, İbrahim, “Current Turkish Policy and Its Impact On Economic, Social And Cultural Rights”, *A Democratic Future For The Kurds Of Turkey*, Medico International And Kurdistan Human Rights Project Yayınları, Londra 1995, s. 57-66.
- Gürkan, Salime Leyla, “Yahudilik”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, 2013, s. 187-197.
- Halaçoğlu, Yusuf, “Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrâk, Kürt-Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bellekten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt LX, Sayı 227, Nisan 1996, s. 139-141.
- Hülagü, M. Metin, “Topal Osman Nuri Paşa Hayatı ve Faaliyetleri (1840-1898)”, *OTAM*, Ankara 1989, s. 145-153.
- İssı, Murat, “Kürt Basını ve Kürdistan Gazetesi (1898-1902)”, *e- Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı IX (Nisan 2013), s.127-147.
- İdiz, Ferzende, “Adî B. Müsâfir, Adevviyye Tarîkatı ve Yezîdîlik”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı 55, Bahar 2013, s. 181-200.
- İlhan, M. Mehdi, “Bıyıklı Mehmet Paşa”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, 1992, s. 116-117.
- Kaufmann, Francine, “Josy Eisenberg, Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XXIX. Ankara 1987, s. 262-283.
- Kenanoğlu, M. Macit, “Mîrî Arazi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, 2005, s.157-160.

Kılıç, Remzi, “Fatih Devri (1451-1481) Osmanlı-Akkoyunlu İlişkileri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 14, Yıl 2003/1, s. 94-118.

Kılıç, Remzi, “Şah İsmail ile Sultan Selim Arasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Hakimiyet Mücadelesi”, <http://remzikilic.com/sah-ismail-ile-sultan-selim-arasinda-dogu-ve-guneydogu-anadoluda-hakimiyet-mucadelesi.html>, (04.12.2013).

Kodaman, Bayram, “Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri)”, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Cilt 1, Kayseri 2011, s. 341-379.

Kodaman, Bayram, “II. Abdülhamid ve Aşiret Mektebi”, *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Cilt 1, Kayseri 2011, s. 323-337.

Sajjadi, Masour, “The State of the Economy in Kurdistan”, *Kurdistan Political and Economic Potential, Geoplitics and International Boundaries Research Centre Shool fo Oriental and African Studies*, London 1992, s. 36-62.

Sarıçioğlu, Melike, “İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı”, *Kilis 7 Aralık Üni. SBE Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, Sayı 5, Haizran 2013, s.1-35.

Scalbert-Yücel, Clemence, Ray, Marie Le, “Bilim, İdeoloji ve İktidar: Kürt Çalışmaları’nın Yapısökümü”, *Toplum ve Kuram*, Sayı 5, Bahar-Yaz 2011, s. 217-262.

Solmaz, Gürsoy, “Akkoyunlular’ın Karakoyunlular’a Karşı Döşkaya Saldırısı”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 37, Erzurum 2008, s. 241-246.

Somel, Selçuk Taşkın, “Taşranın Denetimi ve Asimilasyonu: Diyarbakır’da Sivil Devlet Eğitimi’nin Ortaya Çıkışı (1868-908)”, *Diyarbakır Tebliğleri: Diyarbakır ve*

Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı, Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 1-24.

Sümer, Faruk, “Karakoyunlular”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, 2001, s. 434-438.

Sümer, Faruk, “Uzun Hasan”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 42, 2012, s. 261-264.

Şen, Adil, “Osmanlı’dan Günümüze Eğitimde Modernleşme Çabaları”, *Akev Akademi Dergisi*, Sayı: 57, Güz 2013, s. 477-492.

Şerafeddin, Mehmed, “Yezidiler”, *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 1, Sayı 3, s. 1-35.

Şeşen, Ramazan, “Câmiu’t-Tevârîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 07, s.134.

Tamer, Aytül ve Bozbeyoğlu, Alanur Çavlin, “1927 Nüfus Sayımının Türkiye’de Ulus Devlet İnşasındaki Yeri: Basında Yansımalar”, *Nüfusbilim Dergisi/Turkish Journal of Population Studies*, Sayı 26, 2004, s. 73-89.

Tekin, Rahmi, “İdris-i Bitlisî ve İdrisiyye Medresesi Mevkufâtı”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 40. Erzurum 2009, s. 235.

Turan, Ahmet, “Yezidiliğin Aslı, Kurucusu ve Tarihçesi”, *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, Samsun 1989, s. 41-82.

Uluç, A. Vahap, “Kürtler’de Sosyal ve Siyasal Örgütlenme: Aşiret”, *Mukaddime*, Cilt 2, Sayı 2, 2010, s. 35-52.

Uluerler, Sıtkı, “Osmanlı-Safevî İlişkilerindeki Temel Sorunlar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 197, İstanbul 2012, s. 125-141.

Ünal, Fatih, “Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti’ne Karşı Kullanma Çabaları”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 5, Sayı: 17, Bahar 2008, s. 133-152.

Üzüm, İlyas, “Kızılbaş”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 25, 2002, s. 546-557.

Vakkas , Toprak, Seydi, “Müşir Mehmed Zeki Paşa’nın Bağdat Valiliği”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 34, Bahar II- 2015, s.417-426.

Varlık, Mustafa Çetin, “Çaldıran Savaşı”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 8, 1993 s.193-195.

Yılmazçelik, İbrahim, “Osmanlı Hakimiyeti Süresince Diyarbakır Eyaleti Valiler (1516-1838)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, Elazığ 2000, s. 233-287.

Yusuf , Sarımay, “Rusya’nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918)”, *Akademik Bakış*, Cilt 1, Sayı 2, Yaz 2008, s. 69-105.

Yüksel, Hasan, “Osmanlı’da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği’nin Demografik Yapısı”, *Nüfusbilim Dergisi/Turkish Journal of Population Studies*, Sayı 2006-07, s. 73-89.

4. Bildiriler

Erkoçoğlu, Fatih, “Emeviler Döneminde Kürtler”, *Tarihte Türkler ve Kürter Sempozyumu Bildiriler*, Cilt 1, Ankara 2014, s. 1-14.

Erşahin, Seyfettin, “Akkoyunlu-Kürt İlişkileri”, *Tarihte Türkler ve Kürter Sempozyumu Bildiriler*, Cilt 1, Ankara 2014, s. 101-124.

Ferhan, Adnan Zeyan, “Êzîdîlik ve Êzîdî Toplumunu”, (Çev. M. Nesim Doru), *Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 1, Şırnak 2011, s. 295-305.

Güven, Melek Sarı, “Kürt Milliyetçiliğinin Oluşma Şartları ve Etkenleri”, *Tarihte Türkler ve Kürter Sempozyumu Bildiriler*, Cilt 4, Ankara 2014, s. 55-64.

Kılıç, Orhan, “Kürdistan Tabirinin Osmanlı Uygulamasındaki Muhtevası Üzerine Bazı Tespitler (16.-18. Yüzyıllar)”, *Tarihte Türkler ve Kürter Sempozyumu Bildiriler*, Cilt 1, Ankara 2014, s. 167-212.

Kılıç, Remzi, “XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Dulkadiroğulları Devleti Üzerine Osmanlı-Memluklu Rekabeti”, *Uluslar Arası Dulkadir Beyliği Sempozyumu*, Cilt III. s. 229-242.

Yıldız, Tuba, “Osmanlı Kaynaklarına Göre Sosyo-Politik ve İdari Açından Kürtler (XVII.-XIX. Yüzyıllar)”, *Tarihte Türkler ve Kürter Sempozyumu Bildiriler*, Cilt 3, Ankara 2014, s. 163-179.

5. Sözlükler

Gülensoy, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Cilt II, Ankara 2007.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, Cilt I, İstanbul 1993.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2011.

DİZİN

A

Abdulkadir, 80, 81, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 93, 99, 100
 Abdurrahman Bedirhan, 28
 Abdülhamid, ii, iv, vi, vii, ix, xii, 20, 21, 22, 24, 39, 47, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 91, 92, 97, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 113, 116, 121, 127, 149, 150, 154, 158, 160, 168, 169, 171, 172, 173, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 186, 188, 191, 192, 194, 206, 214, 215, 227, 228, 235, 239, 240, 241, 242, 250, 252, 253, 254, 256, 257, 258, 262
abid, 41
 Adliye, xiv, xvii, 192, 208, 209, 211, 212, 214, 224, 248
ağa, 41, 150, 161, 162, 169
 Ağa, 20, 34, 36, 38, 39, 40, 44, 46, 51, 65, 73, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 150, 157, 158, 167, 251
 Ahlat, 33, 56
 Ahmet Ratıb Bey, 92
 Ahura Mazda, 45
 Akkoyunlu, xi, xix, 38, 40, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 63, 257, 259, 261, 264
 alay, 123, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 146, 147, 150, 151, 156, 157, 158, 160
 Alay, xiii, 87, 117, 119, 123, 140, 141, 143, 146, 150, 153
 Alman, 30, 39, 48, 257
 Amediye, 81, 85, 88
Amid, 64, 253
 Anadolu, xi, 20, 21, 22, 27, 29, 34, 45, 46, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 68, 76, 103, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 155, 171, 177, 178, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 192, 213, 214, 226, 228, 229, 235, 238, 251, 254, 257, 262, 273, 274
 antropolog, 30

Arami, 30
 Arap, 21, 27, 40, 45, 49, 51, 62, 135, 155, 171, 172, 173, 175, 176, 178, 180, 242
 Arazi Kanunnamesi, 37
 Ardahan, 68, 110, 238
 Ari, 29, 30
arif, 41
 Arnavut, xiii, 21, 176, 177, 179, 180, 242
 Asur, 45
 Asya, 25, 31, 32, 54, 110, 185, 186, 187, 190, 259, 285
 aşiret, vi, xviii, xix, 21, 24, 29, 30, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 52, 59, 63, 70, 71, 73, 81, 93, 104, 113, 114, 115, 117, 119, 122, 127, 131, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 150, 156, 157, 160, 162, 166, 167, 168, 171, 172, 174, 177, 178, 179, 180, 181, 204, 223, 237, 241, 242, 276
 Aşiret, v, vi, xi, xiii, xviii, 21, 40, 41, 42, 43, 44, 115, 117, 119, 122, 128, 131, 136, 142, 143, 148, 150, 156, 158, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 237, 241, 250, 262, 263
 Aşiret Mektebi, vi, xiii, 21, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 242, 250
 Aşiretler, 36, 40, 41, 63, 144, 205, 254
 at, vi, 36, 104, 144, 155, 240
 Avrupa, 26, 29, 32, 45, 66, 67, 110, 161, 163, 169, 171, 183, 186, 189, 190, 191
 Avrupalı, iv, 20, 26, 43, 83, 93, 94, 164, 165, 170, 182, 183, 184, 185, 187, 190, 213, 225, 227, 239, 240
 Ayastefanos, 110, 182, 239
 Azerbaycan, xi, 31, 32, 46, 52, 53, 56, 58, 59, 91

B

Babîâli, xvi, 111, 183, 222, 244
 Babil, 45
Bağdat, 39, 58, 59, 79, 122, 148, 155, 263

Balkan, iv, 66, 68
Basra, 174, 175, 177, 182
 batı, 29
 Batum, 110, 238
 Bayezîd, 61
 Bayram Hoca, 56, 57
 Bedirhan Bey, 28, 33, 42, 74, 88, 164, 260
 Berlin, v, xviii, 20, 110, 111, 112, 165, 182, 184, 185, 187, 189, 213, 225, 227, 239, 251
 Besarabya, 68
 Beşiktaş, 172
 Bıyıklı Mehmed Paşa, 64
 Bingazi, 174, 175, 177, 178
 Bitlis, xv, 31, 35, 51, 59, 100, 113, 156, 178, 192, 221, 222, 228
 Bohtan, 33, 73
 bölük, 123, 126, 130, 131, 132, 134, 137, 139, 141, 143, 146, 147, 160
 Bruinessen, 33, 65, 251
 Büyük Selçuklu, 32, 33

C

Câmiu't-Tevârîh, 32, 263
 Cibranlı, 117, 118, 119, 150, 153, 156, 178
 Cihangir, 53
Cilan, 46
 Cizre, 33, 62, 158
 Coğrafi, x, 31, 32
 Cumhuriyet, 43
Cürcan, 46

Ç

Çaldıran, iv, xix, 59, 61, 62, 64, 252, 264
 Çemişgezek, 26, 159, 162, 165

D

Dağ, 45, 61, 250, 255
 Dal P. Maurizio Garzoni, 27
 Dersaadet, xviii, 83, 84, 93, 100, 115, 117, 119, 122, 172, 173, 189, 204, 206, 235
 Dersim, 33, 71, 75, 159, 160, 162, 165, 221, 250, 260

Devlet, xvii, 20, 34, 42, 50, 61, 170, 172, 186, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 246, 250, 251, 252, 262, 263
 Dicle, 31, 34, 35, 155
 dil, 25, 26, 27, 29, 41, 78, 180, 213, 237, 242
 Diyarbakır, xv, 27, 31, 32, 33, 35, 43, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 63, 64, 65, 69, 100, 112, 113, 148, 152, 155, 156, 161, 162, 163, 167, 170, 174, 177, 178, 192, 221, 224, 225, 228, 234, 235, 237, 253, 258, 260, 262, 264, 278, 279, 280
Doğu, vi, xi, 20, 21, 22, 23, 31, 34, 51, 52, 54, 55, 56, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 103, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 177, 178, 179, 182, 187, 188, 213, 214, 215, 238, 250, 251, 254, 262, 273, 274
 Doğu Anadolu, 20, 51, 55, 56, 59, 61, 62, 107, 112, 113, 177, 188, 214, 239
 Doğu Beyazıd, 110, 238
 Düvel-i selase, 226

E

Egon von Eickstedt, 30
 ekonomik, iv, 31, 32, 36, 39, 41, 43, 44, 75, 97, 106, 163, 172, 214, 238, 239, 240
Ekrâd, 25, 26, 261
 Elazığ, 31, 51, 64, 264
 Emevi, 48
 Emin Paşa, 42, 125, 127, 129
 Emirlik, xi, xix, 37
 Erdebil, 59, 96
Ermeni, vii, 34, 69, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 165, 168, 182, 184, 188, 189, 191, 193, 204, 205, 213, 214, 220, 250, 253, 256, 264
 Ermenistan, 27, 32, 34, 182, 183, 256
 Erzincan, 52, 53, 57, 61, 69, 165, 218, 221
 Erzurum, xiv, 34, 51, 53, 56, 57, 58, 62, 68, 69, 70, 71, 75, 76, 82, 100, 110, 112, 113, 124, 125, 126, 127, 148, 152, 160, 161, 166, 178, 192, 217,

218, 221, 225, 228, 235, 259, 260,
262, 263
eşkıya, 26, 88, 162, 165, 166, 204
etnik, 20, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 47, 48,
49, 51, 55, 56, 62, 80, 113, 179, 240,
242

F

Fâtih Sultan Mehmed, 54, 55
feodal, 20, 39, 44, 65, 237
Fırat, 34, 35, 64, 107, 155, 264
Fransa, iv, vi, vii, 20, 22, 23, 67, 109,
184, 187, 188, 189, 190, 191, 192,
213, 214, 215, 217, 222, 224, 225,
226, 227, 228, 235, 238, 239, 240,
241, 242

G

gevende, 41
Gever, 82, 85, 87, 93, 99
gezgin, 25, 31
göç, 30, 48, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 74,
94, 161, 165, 167, 169, 204, 227
Gurmanç, 27
Gutiler, 29, 30
güney, 29, 34, 35
Güran, 27

H

Hacı Mahmut Bey, 87, 88
Hacı Timur Paşa, 42, 127, 130, 131
Hakkari, 33, 49, 51, 70, 73, 75, 77, 81,
83, 84, 90, 92, 100, 124, 126, 151,
179
Halep, 49, 155, 162, 163, 164, 174, 177,
178
Halife, 70, 238
Hamidiye, v, vi, vii, viii, ix, xii, xiii,
xiv, xviii, 21, 101, 102, 103, 104,
105, 106, 107, 108, 109, 110, 112,
113, 114, 115, 122, 123, 124, 131,
133, 134, 135, 136, 138, 139, 140,
141, 142, 143, 145, 146, 148, 149,
150, 151, 153, 154, 155, 156, 157,
158, 159, 160, 161, 166, 168, 169,
177, 178, 179, 180, 181, 205, 206,
214, 215, 220, 222, 223, 225, 227,

228, 232, 235, 236, 239, 240, 241,
242, 254, 262, 277, 278, 279, 280
Hanotaux, 188
Hapishaneler, xiv, 203, 214
Harbiye Nezareti, 94
Haremeyn, 93
Hariciye Nezareti, xvi, xvii, 91, 95, 97,
245
Harput, 52, 53, 62, 112, 162
Hasan Fehmi, 28
Hazar Denizi, 29, 96
Hemedan, 33, 46
Heyderanlı, 42, 115, 116, 119, 120, 121,
125, 126, 127, 128, 129, 130, 131,
153, 154, 156, 157
Heyet-i Islahiye, 163, 164, 169
Hicaz, 93, 174, 175, 177, 178
Horasan, 45, 52, 55, 58, 59
Hristiyan, 47, 66, 108, 167, 183, 185,
187, 194, 195, 196, 197, 198, 206,
209, 211, 214, 218, 219, 223, 224,
225
Hulefâ-yı Râşidîn, 46
Huriler, 29

I

Irak, xi, 25, 27, 29, 32, 46, 48, 51, 52,
53, 56, 58, 59, 62, 74, 259
Irak-ı Arab, 53
Islahat, xiv, 105, 162, 170, 182, 183,
184, 187, 188, 189, 191, 192, 193,
214, 215, 216, 217, 218, 219, 220,
221, 222, 223, 224, 225, 226, 227,
228, 229, 230, 231, 232, 233, 234,
235, 236, 257

İ

İçtima, 140, 145
İdare-i Nevahi, 200
idari, iv, 41, 43, 63, 65, 171, 174, 183,
184, 193, 194, 214, 228, 237, 239,
240
İdris-i Bitlisî, xix, 61, 62, 63, 65, 263
iklim, 34, 162, 169
İngiltere, iv, vi, vii, 20, 22, 23, 28, 66,
67, 68, 100, 107, 108, 109, 110, 112,
149, 182, 184, 185, 186, 187, 188,
189, 190, 191, 192, 213, 214, 215,

217, 220, 222, 224, 225, 226, 227,
228, 235, 238, 239, 240, 241, 242,
251

İrâde-i Seniyye, 102, 103, 133, 138,
146, 147, 193, 194, 195, 196

İslamiyet, 45, 46, 47, 48

İsmail Hakkı Paşa, 69

İstanbul, vi, xix, 20, 22, 25, 26, 27, 28,
29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38,
39, 41, 42, 43, 45, 48, 51, 52, 53, 55,
56, 59, 60, 61, 63, 64, 66, 67, 70, 71,
73, 76, 77, 81, 103, 110, 111, 113,
114, 115, 122, 133, 135, 139, 147,
150, 163, 165, 170, 171, 172, 177,
182, 183, 184, 187, 189, 206, 250,
251, 252, 253, 254, 255, 256, 257,
258, 262, 263, 265

İsviçre, 28

İsyân, 66, 82

İzzet Paşa, 163

J

jandarma, 149, 160, 186, 187, 201,
202, 203, 205, 215, 216, 218, 219,
220, 224, 225, 226, 228, 229, 231,
234

K

Kafkaslar, 182

Kafkasya, 56, 68, 83

Kahire, 28

Kâmûs'ul-Âlâm, 31, 35, 36, 49, 257

Kara Mehmed, 57, 58

Karakol, 132

Karakoyunlu, xix, 38, 52, 53, 54, 56,
57, 58, 59, 63, 257, 259

Kars, 34, 68, 71, 110, 238

karye, 94, 197, 200, 219, 220, 222, 223,
232

Kassiler, 29

Katolik, 27

kavim, 25

Kazvin, 46, 58

Kazvinî, 32

Kıbrıs, 20, 110, 185, 186

Kızılbaş, 61, 62, 106, 263

Kör Hüseyin Paşa, 42

köy, 44, 219, 223, 231, 235

Kuzincan, 71

Kürdistan, iv, x, xi, xviii, xix, 27, 28,
30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40,
42, 43, 45, 48, 49, 52, 61, 63, 65, 76,
77, 78, 79, 80, 83, 84, 95, 113, 156,
161, 162, 163, 164, 167, 251, 255,
257, 258, 261, 264

Kürt, ii, iv, vi, vii, x, xii, xiii, xiv, xviii,
xix, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29,
30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 41,
42, 43, 45, 46, 47, 48, 51, 59, 61, 62,
63, 64, 65, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76,
77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 88, 89,
90, 91, 92, 93, 97, 98, 103, 104, 105,
106, 108, 109, 110, 112, 113, 114,
115, 117, 119, 135, 136, 149, 150,
158, 161, 162, 164, 165, 166, 167,
168, 169, 174, 176, 177, 178, 179,
180, 181, 184, 204, 213, 214, 215,
225, 227, 232, 236, 237, 238, 239,
240, 241, 242, 252, 253, 254, 255,
256, 257, 259, 260, 261, 262, 263,
264

L

Layard, 184, 186, 187

Lebr, 27

liva, 154, 199, 217, 219, 220, 223, 231,
271, 272

Londra, 28, 70, 73, 79, 105, 106, 107,
149, 151, 168, 169, 189, 190, 250,
252, 257, 261, 281, 282, 283

Lulular, 29

M

Malatya, 32, 62, 221

Mamuret'ül-Aziz, xiv, 113, 160, 178,
221, 228

Mannailer, 29

Maraş, 32

Mardin, 34, 49, 51, 53, 57, 58, 61, 75,
152, 153, 156, 167, 221, 225, 253

Martin van Bruinessen, xix, 20, 28, 32,
34

Meclis-i Mükâleme, 66

Medine, 175

Medler, 29

Mekke, 76, 175

Mekteb, vi, xiii, 137, 147, 148, 170,
172, 173, 175, 177, 180, 195, 196,
218, 222, 242
Messoud Fany, 28
Mezopotamya, 35, 48
Mısır, 28, 48, 53, 58, 76, 110
Mikdad Mithad Bedirhan, 28
Milan, 116, 118, 153
milis, 73
Millet, 26, 29, 64, 254, 257
milliyetçilik, iv, 20, 21, 26, 42, 172,
179, 242
Minorsky, 27, 28, 29, 30, 45, 47, 62,
255
Mir, 67, 119, 120, 121
Mirler, 37
misyoner, 27, 31
Mittaniler, 29
Moğol, xix, 56
molla, 41
Muhammed Emin Zeki Bey, 30
Musevilik, xi, 47, 48
Musul, xii, 31, 32, 47, 49, 56, 59, 61,
65, 82, 85, 89, 92, 98, 99, 100, 151,
155, 174, 175, 177, 178, 237
Muş, 33, 34, 51, 56, 69, 100, 109, 152,
221, 222, 224
Mutasarrıflık, 214
Müslüman, 37, 46, 60, 63, 64, 66, 70,
108, 113, 170, 171, 193, 219

N

nahiye, 196, 198, 201, 207, 209, 217,
219, 223, 234
Nairiler, 29
Nakşibendi, 72, 74, 82, 83, 100, 109,
237, 238
Nakşibendi Tarikatı, 238
Nehri, 35, 43, 74, 84, 85, 86, 87, 99,
252
Nevahi, 197, 199, 200, 201, 217, 218,
222, 224, 229, 230
Nikitin, 28
Nizamname, 150, 205, 232
Novasin, 66
Nöbet, xiii, 147
nüfus, xviii, 50, 62, 69, 75, 101, 106,
110, 111, 112, 137, 142, 147, 149,

151, 186, 195, 198, 204, 214, 217,
221, 222, 223, 224, 229, 231, 240
Nüzhetü'l Küliüb, 32
Nüzhetü'l-Kulub, 32

O

Oramar, 85, 86, 87, 88, 89, 93, 99
Ordu, 81, 88, 89, 90, 94, 105, 122, 133,
136, 138, 139, 142, 143, 149, 151,
152, 156, 157, 158, 240, 242, 273,
274
Ortadoğu, 26, 28, 48, 254, 259
Ortadoks, 66
Osmanlı, iv, vi, vii, xi, xii, xvi, xix, 20,
21, 22, 23, 26, 30, 31, 32, 33, 36, 37,
38, 39, 42, 43, 47, 50, 53, 54, 55, 56,
58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67,
68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 78,
79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 88, 89, 90,
91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99,
100, 101, 103, 104, 105, 106, 107,
108, 109, 110, 111, 112, 113, 114,
122, 123, 127, 135, 136, 139, 148,
149, 150, 151, 155, 156, 158, 159,
160, 161, 162, 163, 164, 165, 166,
167, 170, 171, 172, 173, 174, 175,
176, 177, 178, 179, 180, 182, 183,
184, 185, 186, 187, 188, 189, 190,
191, 192, 193, 194, 195, 196, 197,
198, 199, 200, 201, 202, 203, 204,
205, 206, 207, 208, 209, 210, 211,
212, 213, 215, 225, 226, 227, 228,
237, 238, 239, 240, 241, 242, 244,
250, 252, 254, 255, 256, 257, 258,
259, 260, 261, 263, 264, 265, 271,
272
Osmanlı Devleti, 237

P

Panislamizm, 173
Panislamizm, 21, 69, 173, 240
Paris, 188
Pers, 45
Petersburg, 149, 188
polis, 194, 201, 202, 203, 204, 216, 217,
219, 221, 223, 224, 225, 228, 231,
234
Pülümür, 165

R

Rey, 46
Rus, iv, vi, xi, xii, xiii, 20, 21, 22, 23, 29, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 75, 76, 84, 107, 108, 109, 110, 148, 155, 186, 188, 228, 238, 239, 240, 250, 257, 259
Rusya, iv, vi, vii, xii, 20, 22, 24, 43, 66, 67, 68, 72, 76, 80, 82, 84, 90, 91, 92, 100, 107, 108, 109, 110, 149, 152, 160, 161, 164, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 213, 214, 215, 216, 225, 226, 227, 229, 235, 238, 239, 240, 241, 242, 264
Rüesa, xiii, 161
Rüstem Paşa, 225

S

Sadrizam, xvii, 190, 247
Safevîler, 37, 59, 62, 252, 260
Safevîyye, 59, 60
Said Paşa, 190, 226, 227
Salisbury, 184, 188, 190, 239, 259
Sami Paşa, 82, 94
Sancak, xii, 134, 210, 211
Serbesti, 28
servan, 41
Sivas, xiv, 53, 60, 154, 162, 192, 218, 220, 221, 228
siyasi, iv, xix, 29, 31, 32, 37, 38, 39, 56, 67, 69, 75, 100, 103, 109, 110, 113, 171, 172, 214, 240
Slav, 66
Soran, 27, 39, 63
Suriye, 51, 52, 53, 58, 62, 74, 155, 174, 177, 178
Sünni, 20, 37, 47, 64, 90, 94, 95, 96, 97, 100, 101, 106, 113, 181, 238
Süreyya Bey, 28
Süvari, vi, xii, xiii, xiv, xviii, 21, 104, 105, 108, 109, 114, 122, 123, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 154, 177, 179, 205, 214, 215, 220, 223, 232, 235, 241, 262, 277

Ş

Şafi, 46, 47, 155
Şah, 38, 54, 55, 56, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 75, 91, 97, 260, 262
Şah İsmail, 38, 55, 56, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 262
Şahruh, 52, 58, 59
Şakir Paşa, 104, 109, 154, 177, 217, 228, 229, 233, 234, 235, 240, 242
Şemseddin Sami, 25, 31, 49, 137, 257, 265
Şeyh, v, xii, 20, 23, 29, 33, 34, 36, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 46, 49, 51, 59, 65, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 109, 113, 155, 227, 237, 238, 250, 251, 252, 259, 262
Şeyh Ubeydullah, 42, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 238
şihan, 41
şifan, 41
Şii, 20, 37, 47, 60, 61, 62, 63, 64, 90, 94, 95, 97, 101, 238
Şikak, 117, 118, 179

T

Taberistan, 46
Tahkikât-ı Evveliye Heyeti, xiv, 203, 214
Tahran, 75, 78, 91, 92
Takvim-i Vekayi, 33, 135
Talimat-ı Seniyye, 164
tanrı, 45
Tanzimat Fermanı, 43
tarım, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 50, 66
tebaa, 183, 193
Teylesan, 46
Timur Han, 94
Topçu, xiii, 146
Toros, 30, 34
Trabzon, 114, 115, 122, 218
Türk, xvii, xix, 25, 26, 27, 28, 34, 35, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 61, 62, 64, 71, 72, 75, 110, 112, 168, 170,

172, 190, 251, 252, 253, 254, 256,
257, 258, 261, 263, 265
Türkmen, 55, 56, 60, 62, 135, 182, 183,
188, 257

U

Urartular, 29
Urfa, 34, 47, 53, 62, 154, 157
Urmiye, 62, 63, 74, 77, 92, 93, 94, 95
Uzun Hasan, 53, 54, 55, 56, 59, 262
Uzun Hasan Bey, 53, 54, 55, 60

Ü

ümera, 109, 137, 138, 139, 140, 141,
143, 144, 145, 147, 148, 167, 177,
179, 180

V

vali, 164, 175, 191, 193, 194, 195, 196,
199, 203, 214, 216, 218, 222, 224,
228, 229, 235, 239
Vali, xiv, 42, 192, 194, 195, 214, 222,
224, 258
Van, xiv, 31, 33, 34, 49, 51, 56, 58, 69,
70, 73, 76, 77, 81, 90, 92, 94, 100,
112, 124, 126, 127, 148, 151, 152,
160, 165, 166, 178, 192, 216, 221,
228, 260

Vilâyât-ı Sitte, v, 20, 189, 192, 193,
214, 215, 221, 226, 228, 229, 230,
232, 233, 240
vilayet, 124, 199, 201, 202, 203, 211,
213, 219, 220, 222, 224, 231, 232,
233, 234

Y

Yahudilik, 48, 261
Yakın Doğu, 110
Yavuz Sultan Selim, 33, 38, 43, 65, 237
Yemen, 174, 175, 177
Yezidi, 49, 112, 151
Yezidilik, xi, 48, 49, 259, 260
Yusuf, 26, 52, 58, 59, 63, 107, 115, 116,
118, 120, 121, 124, 128, 162, 261,
264

Z

Zabıta, 187, 231, 236
Zagros, 29, 30, 33, 34, 62
Zaza, 27, 28, 51, 112, 251
Zeki Paşa, xii, 122, 124, 168, 240, 242,
263
Zerdüştlük, xi, 45
Zerikanlı, 115, 116, 117, 118
Zirai, 35
Ziya Gökalp, 26, 27
Zor, 32, 174, 177
Zühdü Paşa, 178, 192

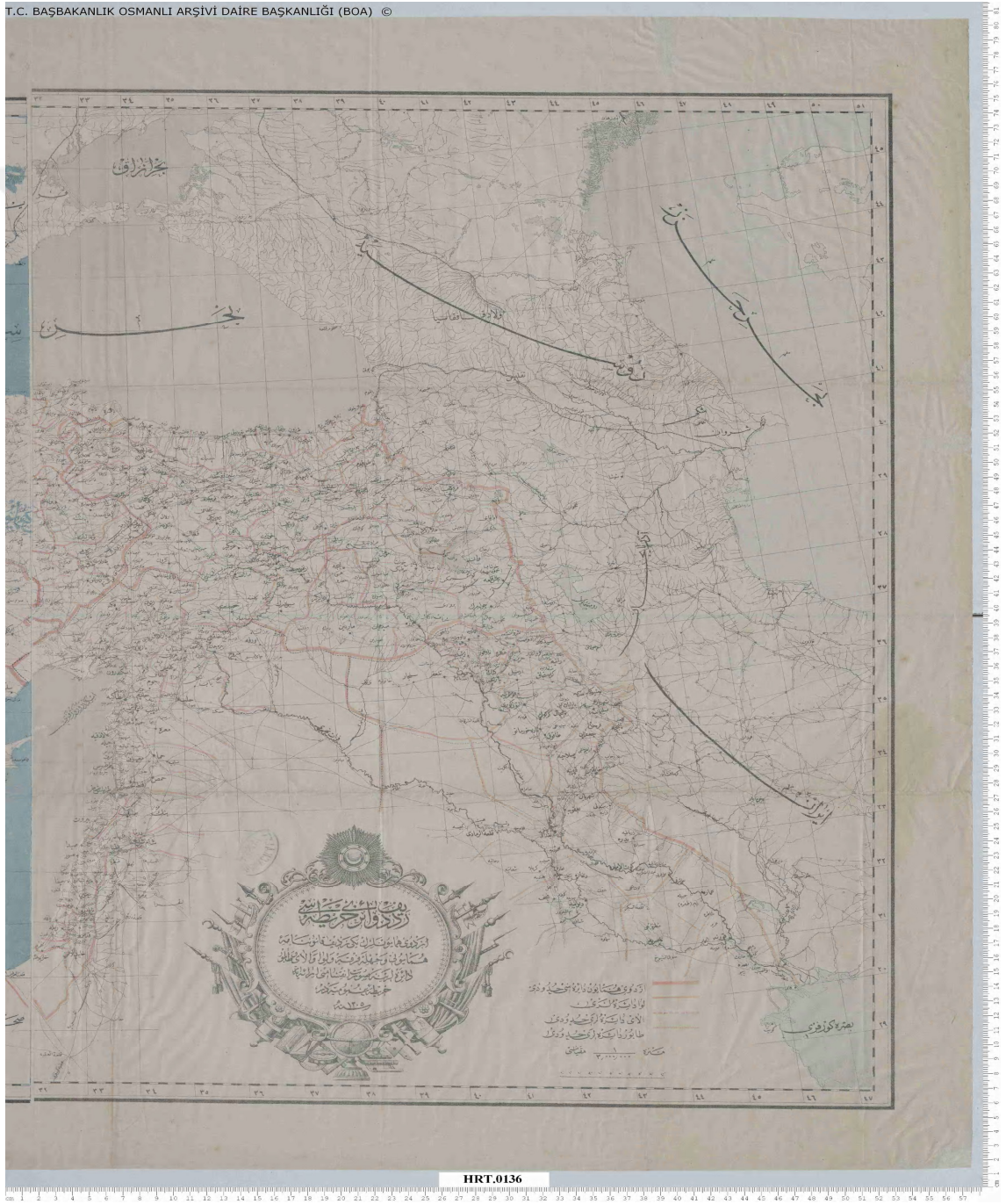
EKLER

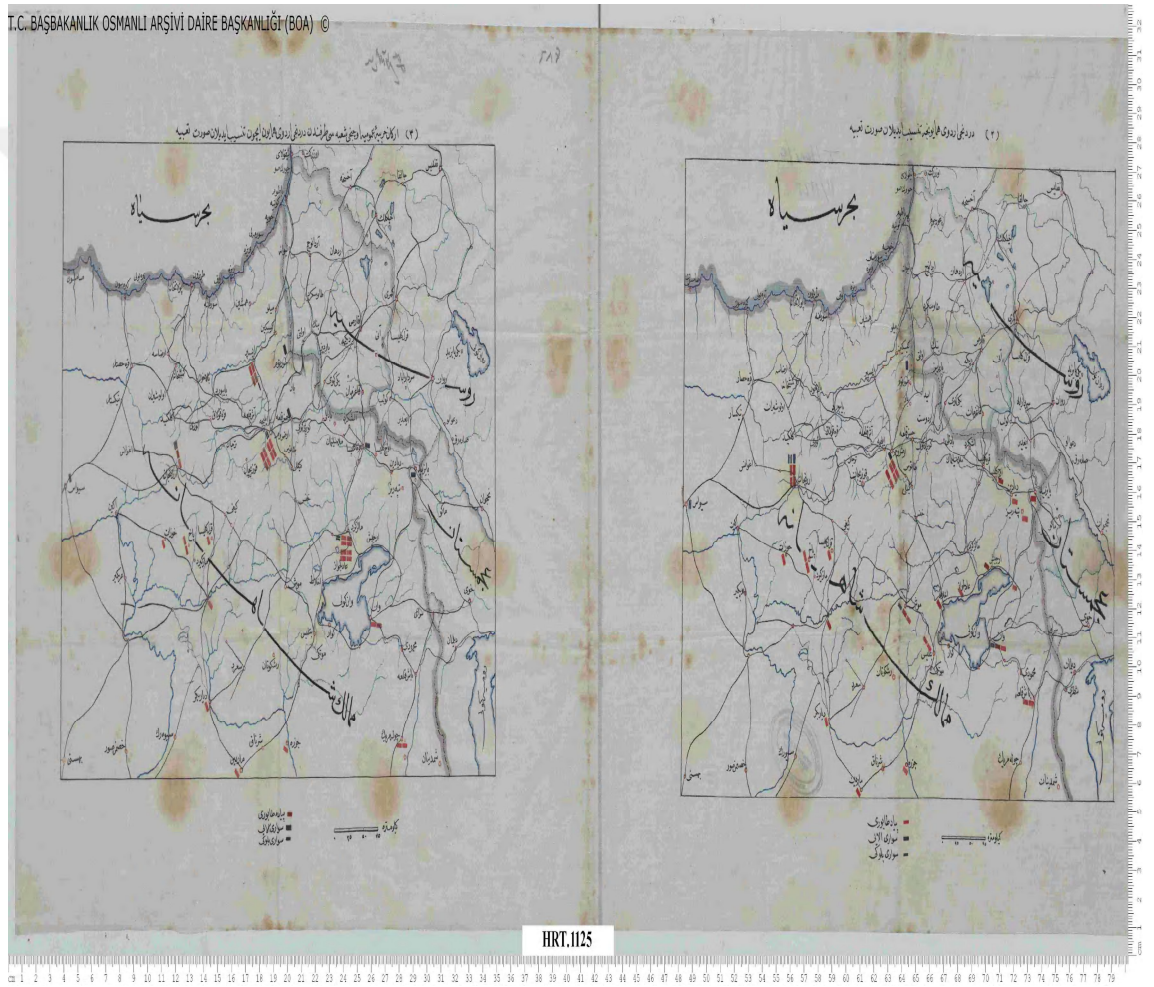
Ek-1 Redif kanununa göre Osmanlı ordusu fırka, liva, alay ve taburların taksimatını gösteren H. 29.12. 1305 tarihli Osmanlı Devleti haritası. (BOA, HRT.h., Dosya No:136.)

Ek-1 Redif kanununa göre Osmanlı ordusu fırka, liva, alay ve taburların taksimatını gösteren H. 29.12. 1305 tarihli Osmanlı Devleti haritası. (BOA, HRT.h., Dosya No:136.)

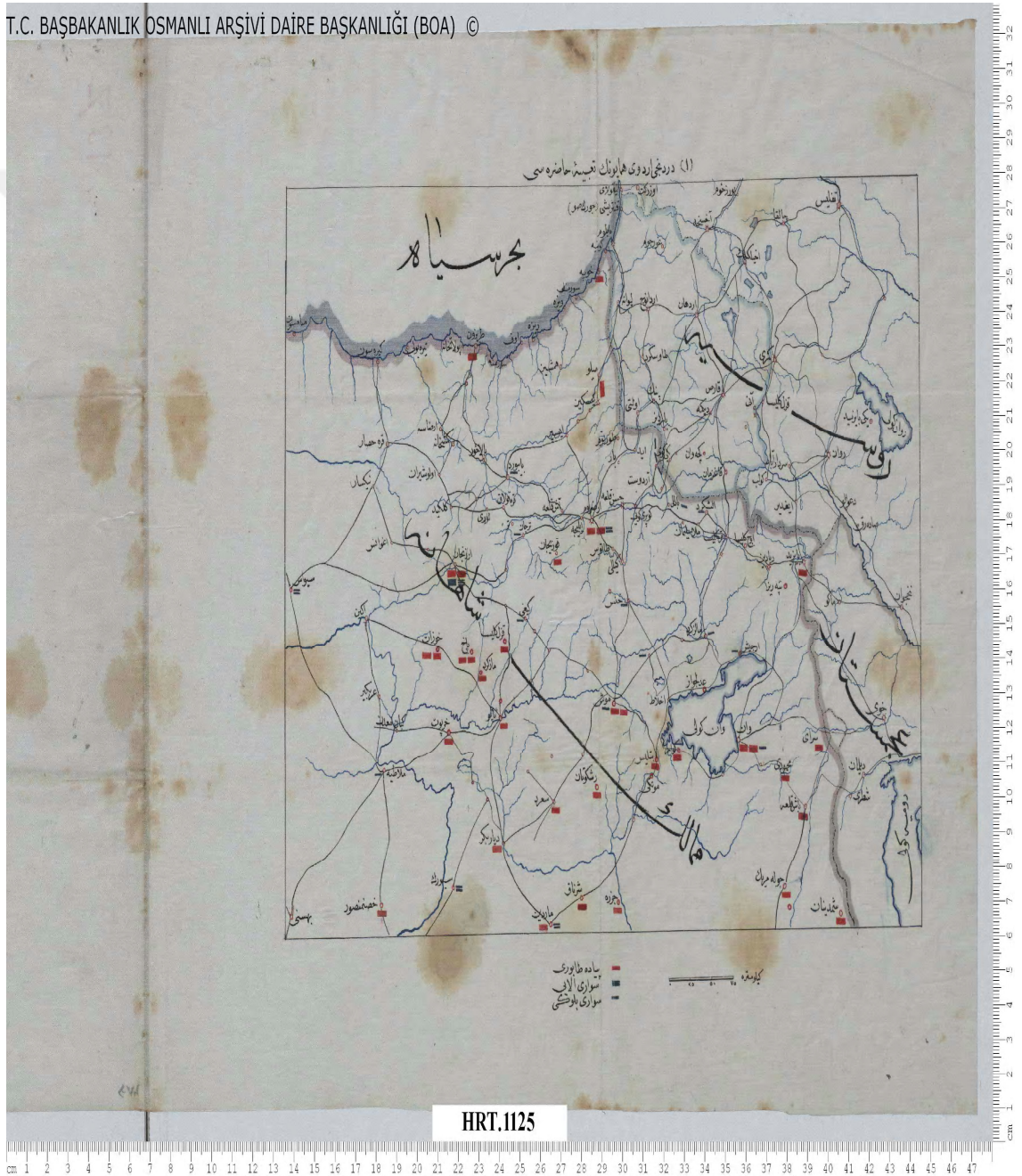

Ek-2 Doğu Anadolu'daki Dördüncü Ordu-yı Hümayunu'nun bünyesinde bulunan ve Dördüncü Ordu-yı Hümayunu'na bağlanacak olan piyade taburu, süvari alay ve bölüklerinin yerlerini gösteren harita. (BOA, HRT.h., Dosya No:1125)

Ek-2 Doğu Anadolu'daki Dördüncü Ordu-yı Hümayunu'nun bünyesinde bulunan ve Dördüncü Ordu-yı Hümayunu'na bağlanacak olan piyade taburu, süvari alay ve bölüklerinin yerlerini gösteren harita. (BOA, HRT.h., Dosya No:1125)

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

Ek-3 Bir aşiret reisi ve iki yaveri. (BOA, FTG.f., Dosya No: 1255)

Ek-4 Aziziye Nahiyesi Hamidiye Üçüncü Süvari Alayı'nın resmigeçidi.
(BOA, FTG.f., Dosya No: 1332)

Ek-5 Diyarbakır'da Miran Aşireti'nden teşkil edilen Hamidiye Alayı teslim-tesellüm töreni. (BOA, FTG.f., Dosya No: 1626)

Ek-7 Diyarbakır'da Kiğı ve Milli Aşiretlerinden teşkil edilen Hamidiye Alaylarının teslim-tesellüm töreni. (BOA, FTG.f., Dosya No:1670)

H. F. B. Lunch, *Armenia: Travels and Studies*, Longmans Yay., Londra 1901, C. 2, s. 357.

H. F. B. Lunch, *Armenia: Travels and Studies*, Longmans Yay., Londra 1901, C. 1, s. 4.

H. F. B. Lynch, *Armenia: Travels and Studies*, Longmans Yay., Londra 1901, C. 1, s. 17.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ KÜRT POLİTİKASI

ORJİNALLIK RAPORU

% 10 BENZERLİK ENDEKSİ	% 10 İNTERNET KAYNAKLARI	% 7 YAYINLAR	% ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ
----------------------------------	---------------------------------------	------------------------	-----------------------

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	guneymarmaracerkesleri.org İnternet Kaynağı	% 2
2	SAKİN, Serdar. "Minas Çeraz ın (Minasse Tcheraz) Avrupa temasları ve Berlin kongresi izlenimleri", Gazi Üniversitesi, 2015. Yayın	% 1
3	www.jasstudies.com İnternet Kaynağı	<% 1
4	POŞ, Abdullah. "XIX. Yüzyılın sonlarında Irak'taki Şiî Nüfus ve Caferî toplumunu tahrik faaliyetleri", Milel ve Nihal Eğitim, Kültür ve Düşünce Platformu Derneği, 2011. Yayın	<% 1
5	acikerisim.dicle.edu.tr İnternet Kaynağı	<% 1
6	KOÇ, Bekir. "1870 Orman Nizamnamesi'nin Osmanlı Ormancılığına Katkısı Üzerine Bazı Notlar", TUBITAK, 2005. Yayın	<% 1

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Süleyman ÖCAL

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Yeri: 17 Temmuz 1982, Boğazlıyan

Medeni Durumu: Evli

Tel: 533 313 26 24

email: suleymanocal66@hotmail.com

Yazışma Adresi: Giresun Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü

Merkez/GİRESUN

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih	2010
Lisans	EÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü	2007
Lise	Boğazlıyan Lisesi	2000

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2011- Halen	Giresun Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü	Öğretim Görevlisi

YABANCI DİL

İngilizce

YAYINLAR

1. Öcal S., 133/1 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicil Defteri'ne Göre Kayseri'nin Sosyo-Ekonomik, İdari Ve Kültürel Yapısı, Asya Studies, Sayı 4, ss. 39-50, (2018)